

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

І.І. КИЧКО

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
ДЕТЕРМІНАНТИ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ
МОНОГРАФІЯ**

Чернігів 2012

УДК 330.163.11:338.27

ББК 65.01(4УКР)23

К46

Рекомендовано до друку вченою Радою Чернігівського державного технологічного університету (протокол № 6 від 6 червня 2012 року).

Кичко І. І.

К46 Соціально-економічні детермінанти особистих потреб: монографія / І. І. Кичко. – Чернігів: Чернігівський державний технологічний університет, 2012. – 359 с.

Рецензенти:

С.Г. Дрига, учений секретар Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, професор, д-р екон. наук;

А.І. Ігнатюк, професор кафедри економічної теорії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, д-р екон. наук;

О.В. Грідчина, зав. кафедри економіки і менеджменту Московського державного відкритого університету імені В.С. Черномірдіна, д-р екон. наук, професор.

ISBN 978-966-7496-37-1

У монографії досліджено особисті потреби як об'єктивний важіль регулювання національної економіки, еволюцію поглядів на особисті потреби, суб'єкти потреб у розрізі імперативів потреб суспільства та колективу. Розроблено методичні основи оцінки особистих потреб та їх регулювання відповідно до інституціональної парадигми. Здійснена сегментація регіонів за рівнями задоволення особистих потреб. Розглянуто механізми удосконалення державного регулювання особистих потреб на основі дослідження сукупності наукових поглядів та з урахуванням сучасного розвитку національної економіки.

Монографія призначена та може бути використана науково-педагогічними працівниками, фахівцями з державного управління, економістами, аспірантами, студентами економічних вузів та всіма зацікавленими особами.

УДК 330.163.11:338.27

ББК 65.01(4УКР)23

ISBN 978-966-7496-37-1

© Кичко І.І., 2012

© Чернігівський державний технологічний університет, 2012

ЗМІСТ

ВСТУП.....
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТРЕБ
1.1. Еволюція поглядів на природу потреб.....
1.2. Потреби як предмет міждисциплінарних досліджень
1.3. Дослідження суб'єктів регулювання потреб у розрізі імперативів потреб суспільства та колективу
1.4. Концептуальні підходи щодо оцінки та регулювання особистих потреб.....
Висновки до розділу 1
РОЗДІЛ 2. ОСОБИСТІ ПОТРЕБИ – ОБ'ЄКТИВНИЙ ВАЖІЛЬ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
2.1. Суть категорії “особисті потреби” та її економічна природа.....
2.2. Методологічні підходи до класифікації особистих потреб
2.3. Регулювання стадій формування та задоволення особистих потреб в умовах циклічності економіки
Висновки до розділу 2
РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ
3.1. Головні та інфраструктурні учасники формування та задоволення потреб особистості
3.2. Механізм реалізації інституціональної моделі регулювання особистих потреб.....
3.3. Методологічна та науково-практична підстава трансформування потреб у процесі державного регулювання за умови сталого економічного розвитку
Висновки до розділу 3
РОЗДІЛ 4. КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ЗАДОВОЛЕННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ.....
4.1. Сучасні домінанти формування та задоволення потреб фізичного існування.....
4.2. Соціально-економічні та духовно-інтелектуальні потреби особистості, їх місце в системі потреб.....
4.3. Економічний механізм формування та задоволення інформаційних, екологічних та інституційних потреб особистості
4.4. Оцінка структури особистих потреб, рівня їх задоволення

4.5. Кластерний аналіз структури задоволення потреб за територіальними утвореннями.....	
4.6. Методика визначення комплексного рівня задоволення потреб за результатами анкетування, експертних оцінок та кластерного аналізу.....	
4.7. Нормативний метод визначення рівня задоволення потреб особистості	
Висновки до розділу 4.....	

РОЗДІЛ 5. МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ РИНКОВОГО ТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ.....

5.1. Індивідуально-ринкове регулювання особистих потреб, їх інституціональне забезпечення	
5.2. Реалізація державної політики у сфері реклами та засобів масової інформації як спосіб формування та задоволення особистих потреб.....	
5.3. Державне регулювання інститутів конкуренції в аспекті задоволення потреб особистості	
Висновки до розділу 5.....	

РОЗДІЛ 6. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ

6.1. Формування механізму державного регулювання особистих потреб.....	
6.2. Фінансово-економічні та кредитні важелі задоволення особистих потреб	
6.3. Державне забезпечення особистих потреб	
Висновки до розділу 6.....	

РОЗДІЛ 7. ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ.....

7.1. Програмно-цільовий метод регулювання особистих потреб.....	
7.2. Нормативне управління як напрям удосконалення державного регулювання особистих потреб.....	
Висновки до розділу 7.....	

ВИСНОВКИ.....

ДОДАТКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність наукового дослідження проявляється в спробі автора узагальнити наявні теоретичні підходи, розробити власні концептуальні основи формування та задоволення особистих потреб в умовах сталого економічного розвитку, проаналізувати рівень задоволення особистих потреб, запропонувати практичні напрямки вдосконалення державного регулювання особистих потреб на основі використання проведеного наукового аналізу накопиченого вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Розробка методологічних основ державного регулювання особистих потреб населення зумовлюються такими основними факторами.

По-перше, економіка будь-якого суспільства направлена на задоволення потреб. Для розвитку економічних, політичних, соціальних відносин у країні особливе значення мають потреби, їх взаємодія з процесом виробництва, формальними та неформальними інститутами. У зв'язку з цим виникає необхідність уточнення функцій та завдань держави в економічній політиці, вибору більш дієвих механізмів регулювання економічних процесів.

По-друге, направленістю на вирішення важливої теоретико-методологічної проблеми, пов'язаної з необхідністю зміни структури особистих потреб, збільшення питомої ваги інформаційних, екологічних, духовно-інтелектуальних потреб особистості з метою зменшення екологічного навантаження на навколишнє середовище.

По-третє, в Україні порушений механізм формування особистих потреб у напрямку генерування споживацького способу життя, інтенсивного використання природних ресурсів, наслідком чого є економічні та екологічні кризи. Це все відбувається в певному інституціональному середовищі. Постає необхідність його ідентифікації з метою впливу через нього на процес відтворення в країні.

По-четверте, протягом майже усього періоду суверенітету в Україні продовжує відбуватись втрата виробничого, науково-технічного та людського потенціалу країни, невирішеною залишається проблема спрямування інституціонального державного та ринкового механізму на активізацію екологічних, інформаційних, духовно-інтелектуальних потреб. Усвідомлення змісту завдань формування та забезпечення особистих потреб населення неможливе без висвітлення факторів та механізмів впливу на них, що за умови комплексної дії забезпечить формування ефективної системи функціонування економіки України.

Теоретичні та прикладні питання державного регулювання особистих потреб привертали увагу дослідників у різні часи. Вагомий внесок у розробку теорії потреб належить представникам економічної науки. Важливим для становлення сучасного підходу до вивчення потреб має

звернення до праць представників економічної науки А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, К. Менгера, Ж.-Б. Сейя, Ш. Фур'є, В.С. Джевонса, Г.Г. Гессена, Ф. Листа, В. Гошера, К. Кнуса, Б. Гільдебранта, Л. Brentало, Г. Шоллера, В. Зомбарта, М. Вебера, К. Бюхера, які сформували різні методологічні основи аналізу основних понять економічної науки, зокрема, потреб. Міждисциплінарний характер об'єкта дослідження обумовив використання групи джерел, у яку ввійшли праці вітчизняних та зарубіжних учених, які представляють суміжні дисципліни – економіку, філософію, соціологію, психологію. Особливості потреб як психологічної проблеми розглядали В.Ф. Аверін, Є.П. Ільїн, Д.М. Узнадзе, Г.Г. Ділігенський. Соціологічний аспект потреб висвітлюється в дослідженнях В.О. Ядова, А. Маслоу, А.К. Саакяна, О.М. Ройа. Проблему потреб як філософської категорії в своїх працях досліджували О.І. Вишняк, Л.І. Купріянова, В.І. Тарасенко, Т.Я. Сильвестрова, Д.Л. Крапивин, М.М. Бережной, М.І. Пошивайло, Н.Ф. Юхименко.

В Україні проблемами державного регулювання економічних процесів займаються Л.І. Антошкіна, Д.В. Бабич, І.М. Грищенко, С.В. Дідур, С.Г. Дрига, А.О. Касич, Н.М. Колісніченко, В.М. Лич, А.С. Музиченко, О.Ю. Рудченко, В.Ф. Савченко, Н.В. Ушенко, Я.В. Хоменко, О.В. Чернявська, А.В. Чубукова. Що стосується державного регулювання особистих потреб, то в Україні, на відміну від Російської Федерації, ця проблема поки не стала об'єктом дослідження широкого кола науковців. У сучасних російських дисертаційних дослідженнях економічного спрямування проблема державного регулювання потреб розглядається з різних сторін: вплив ринкових та планових методів господарювання на формування раціональних потреб; співвідношення виробництва і потреб у російській економіці періоду ринкових реформ досліджені в роботі О.М. Балико (2009); питанням трансформації особистих економічних потреб в економіці Росії присвячена робота М.Є. Алексєєва (2005); спробу проаналізувати інтеграцію ринкових та державних методів регулювання економіки робить С.Т. Капанова (2004); А.В. Чубукова досліджує парадигму задоволення потреб (на прикладі працівників АПК) (2003); економічні потреби в аспекті економічної та екологічної безпеки є предметом дослідження Т.М. Губайдулліної (2000).

Незважаючи на значний інтерес до питань регулювання економічних процесів, такий аспект досліджень, як державне регулювання особистих потреб залишається поза увагою науковців. Зокрема, у період інтенсифікації екологічних загроз залишаються маловивченими інституціональні особливості формування та задоволення особистих потреб, доцільності та перспектив росту екологічних потреб, проблеми та перспективи регулювання цього процесу.

Незважаючи на значну кількість досліджень, наукових праць та публікацій вітчизняних та зарубіжних учених, присвячених формуванню та забезпеченню особистих потреб населення, залишається актуальною проблема реалізації системного підходу щодо державного регулювання особистих потреб, інституціонального забезпечення цього процесу. Проблеми з приводу державного регулювання особистих потреб ученими вирішуються з позицій різних методологічних підходів і залежно від конкретних цілей. Висновки частіше всього корелюються з двома типами сформованого економічного світогляду – з ліберально-індивідуалістичним та соціально-регульованим. Разом з тим, природа особистих потреб, фактори, які їх визначають, форми і умови забезпечення особистих потреб, їх трансформація в сучасних умовах, вплив системи факторів на особисті потреби достатньою мірою не досліджено. Практична необхідність узгодження особистих потреб з потребами суспільства, колективу, виявлення механізму їх узгодження, необхідність адаптації економічної політики до мінливих соціально-економічних умов, неоднозначність реакції на них з боку особистих потреб, яка виражається в модифікації моделей поведінки суб'єктів, визначили вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Ця робота пов'язана з планами науково-дослідних робіт Чернігівського державного інституту економіки і управління та, зокрема, з темами:

«Розвиток банківської системи та підвищення її ролі у вирішенні соціальних проблем регіону» (2006 р., № держреєстрації 0105U008286), *особистий внесок* – досліджено економічний механізм регулювання соціальних процесів та їх фінансування через казначейську та банківську системи; «Вплив держави та банків на формування та розміщення грошових заощаджень населення» (2008 р., № держреєстрації 0108U0001114), *особистий внесок* – досліджено формування особистих потреб населення в заощадженнях та досліджено фінансовий аспект задоволення потреб фізичного існування, духовно-інтелектуальних, соціально-економічних потреб особистості за рахунок переходу заощаджень в активну форму; «Фінансовий ринок України: особистості розвитку в умовах євроінтеграційних процесів» (2008 р., № держреєстрації 0108U000731), *особистий внесок* – досліджено фінансово-кредитні та іпотечні механізми підтримання особистих потреб населення; «Фінансово-економічна стратегія сталого розвитку економіки України» (2009 р., № держреєстрації 0109U002271), *особистий внесок* – досліджено методологічну та науково-практичну підставу трансформування потреб за умови сталого економічного розвитку. Крім того, автор брала участь у розробленні науково-дослідних тем Чернігівського державного технологічного університету: "Інституціональний механізм державного регулювання особистих потреб"

(2012 р., № держреєстрації 0112U004919), *особистий внесок* – досліджено особливості державного регулювання особистих потреб з врахуванням інституціональної парадигми розвитку; «Удосконалення механізму державного регулювання соціально-трудових відносин як чинник стабілізації соціально-економічного становища в Україні» (2012 р., № держреєстрації 0112U004920), *особистий внесок* – визначено за допомогою нормативного методу рівень задоволення потреб у праці та чинники впливу на нього.

Метою наукової роботи є теоретико-методологічне обґрунтування особливостей сучасного стану формування та задоволення особистих потреб та розроблення методичних положень і практичних рекомендацій щодо державного регулювання особистих потреб.

Поставлена мета зумовила необхідність формулювання таких логічно пов'язаних та послідовно розглянутих завдань:

- на основі критичної оцінки теоретичних поглядів і підходів теорії потреб здійснити класифікацію потреб, визначити й обґрунтувати економічну сутність понять «особисті потреби населення», «інституціональне забезпечення регулювання особистих потреб», «індивідуально-ринкове регулювання» та удосконалити понятійний апарат, який пов'язаний з предметом дослідження;

- запропонувати й обґрунтувати імперативи потреб суспільства та колективу, особистості у контексті стратегії сталого розвитку;

- визначити способи впливу на потреби на різних фазах економічного циклу;

- розробити методичні положення визначення рівня задоволення особистих потреб за результатами комплексного оцінювання та нормативного методу;

- здійснити комплексну діагностику регіонів України за рівнем задоволення особистих потреб;

- за результатами комплексної діагностики провести сегментацію регіонів за рівнем задоволення особистих потреб, на підставі якої здійснити групування регіонів;

- розробити теоретичні та методологічні основи процесу трансформації особистих потреб на принципах збільшення духовно-інтелектуального, екологічного та інформаційного компонента особистих потреб;

- розробити теоретичні та концептуальні положення механізму державного регулювання особистих потреб населення в національному господарстві у контексті забезпечення сталого економічного розвитку;

- обґрунтувати практичні пропозиції щодо створення в Україні системи важелів ефективного державного впливу на особисті потреби;

– розкрити концептуальні положення методу нормативного управління рівнем задоволення потреб.

Об'єктом дослідження є процес формування та задоволення особистих потреб населення в Україні.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади, методичні та практичні питання державного регулювання особистих потреб.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є фундаментальні положення сучасної економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених. Для досягнення поставленої мети і намічених наукових результатів у роботі були використані філософські та загальнонаукові підходи та методи. Серед них можна виділити: *абстрактно-логічний* – для поглибленого аналізу категорії «особисті потреби», виявлення взаємозв'язку особистих потреб з інтересами особистості, процесом виробництва та споживання, виявлення суперечності між ростом можливих потреб та предметів праці в процесі виробництва та наявними природними ресурсами; *економіко-статистичний* – для оцінки рівня задоволення особистих потреб у вартісних та натуральних показниках, виявлення тенденцій і проблем задоволення; *економіко-математичний* – для виявлення впливу параметрів соціально-економічного розвитку на особисті потреби; *системного аналізу* – для розроблення моделі комплексного підходу до процесу дослідження особистих потреб; *анкетного та експертного опитування* – для виявлення рівня задоволення особистих потреб та рангу потреб; *індукції та дедукції* – під час розроблення концептуальних засад формування механізму державного регулювання потреб особистості; *економетричні методи* – для проведення аналізу факторного впливу різних чинників на особисті потреби. Монографічний метод використовувався для пропозиції комплексу заходів по раціоналізації співвідношення індивідуально-ринкових та планових методів регулювання процесу формування та задоволення потреб.

У дослідженні використовувались положення провідних теоретичних шкіл. Головна увага приділялась методології державного регулювання економіки, задоволенню суспільних, колективних та особистих потреб. Проблеми державного регулювання економіки присвячені значні напрацювання науковців. У контексті дослідження, що проводилось, найважливішою теоретико-методологічною основою є положення про те, що інструменти та форми індивідуально-ринкового та державного регулювання економіки змінюються на різних етапах економічного циклу. На основі проведеного дослідження автор обґрунтовує висновок, що в Україні посилюється результативність індивідуально-ринкової форми регулювання.

Нормативно-правовою базою роботи є Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, міністерств та відомств, міжнародні акти щодо людського та соціального розвитку.

Емпіричною і фактологічною основою дослідження стала інформація Державного комітету статистики України, статистичні дані Європейського Союзу, звіти ПРООН про людський розвиток, результати вибіркового обстеження Держкомстату України «Наявність у домогосподарств товарів тривалого користування», «Самооцінка населення стану здоров'я та рівня доступності основних видів медичної допомоги», опитувань експертів з приводу задоволення особистих потреб, підготовлених та проведених за участю автора.

Основа наукової роботи становлять надбання економічних наук, зокрема економічної теорії, економічної кібернетики, планування; психології, філософії, соціології тощо.

Монографія складається зі вступу, семи розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел.

У першому розділі проведено аналіз еволюції поглядів на потреби як економічну категорію. Дослідження еволюційного розвитку теоретичних підходів до потреб показали, що потреби не є виключно економічною категорією. Ця категорія є інтегрованою і представляє суміжні дисципліни – економіку, філософію, соціологію, психологію. Виходячи із діалектичної єдності суспільства, колективу, особистості, автором були сформульовані імперативи потреб суспільства, колективу, які розглядаються у ракурсі їх взаємозв'язку з потребами особистості. Під час формулювання та доведення імперативів був обґрунтований об'єктивний трансформаційний процес переходу до сталого розвитку, необхідність якого зумовлюється системною екологічною кризою.

У другому розділі проаналізовано сутність потреб, зокрема надано авторське визначення особистих потреб, виділено групи потреб, зокрема, потреби фізичного існування, соціально-економічні, духовно-інтелектуальні, інформаційні, екологічні, інституціональні. З'ясовані способи впливу на потреби на різних фазах економічного циклу.

У третьому розділі учасників формування та задоволення особистих потреб автором монографії було поділено на головних та інфраструктурних. Розроблена модель взаємозв'язку особистих потреб та формальних і неформальних інститутів. Встановлено, що інституціональна модель формування та задоволення особистих потреб залежить від багатьох факторів. Низка якісних змін у суспільному відтворенні суттєво впливають на зростання духовно-інтелектуального та інформаційного компонента особистих потреб. Модифікація особистих потреб, у свою чергу, суттєво впливає на тенденції в суспільному відтворенні.

У четвертому розділі була побудована аналітична модель для визначення пріоритетів у формуванні та задоволенні особистих потреб, проведений системний аналіз проблеми, яка формалізована у вигляді ієрархії. Використання ієрархічної моделі дослідження особистих потреб базується на поєднанні результатів анкетного опитування, кластерного аналізу та експертного оцінювання потреб. Так, результати анкетного та експертного оцінювання дали змогу визначити рівень задоволення потреб, результати кластерного аналізу – визначити параметри задоволення потреб та провести групування регіонів за кластерами, експертне оцінювання – ранги рівнів задоволення потреб. На основі методології системного підходу проведений комплексний аналіз особистих потреб, визначений вплив параметричних та непараметричних факторів на їх формування.

П'ятий розділ роботи присвячений дослідженню механізмів інтеграції ринкового та державного регулювання особистих потреб. Визначені напрями підвищення дієвості регулювання особистих потреб. Проведений аналіз концептуальних чинників впливу ЗМІ, Інтернету, реклами на особисті потреби.

У шостому та сьомому розділі автором запропонований механізм регулювання особистих потреб населення, який є складовою взаємодії елементів, методів впливу на оптимізацію державної політики в цьому напрямку шляхом використання економічних, соціальних, психологічних та адміністративних засобів регулювання.

Автор продовжує розробку цієї проблеми, основні результати якої будуть надруковані у спеціальних фахових виданнях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТРЕБ

1.1. Еволюція поглядів на природу потреб

Історія розвитку економічної думки відображає увагу дослідників різних шкіл до проблеми потреб. Значення потреб у суспільному житті визначається дослідниками різних напрямків економічної думки.

У той же час дослідження потреб пов'язане з певними складностями. По-перше, історично склались суттєві відмінності у трактуванні цієї категорії представниками різних економічних шкіл. По-друге, вивчення особистих потреб охоплює тривалий еволюційний період. У зв'язку з цим трактування категорії потреби у процесі еволюції економічної думки набуває особливого значення.

Важливим для становлення сучасного підходу до вивчення потреб має звернення до праць представників економічної науки А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, К. Менгера, Ж.-Б. Сейя, Ш. Фур'є, В.С. Джевонса, Г.Г. Гессена, Ф. Листа, В. Гошера, К. Кнуса, Б. Гільдебранта, Л. Brentало, Г. Шоллера, В. Зомбарта, М. Вебера, К. Блюхера, які сформували різні методологічні основи аналізу основних понять економічної науки, зокрема, потреб. Еволюцію поглядів на природу потреб як економічну категорію досліджували у своїх працях сучасні економісти, такі як М.Є. Алексєєв, В.С. Автомонов, М.М. Бережной, О.В. Романенко, А.К. Саакян, Т.Я. Сильвестрова, Н.З. Солоділова, Г.В. Фадейчева.

М.Є. Алексєєв виділяє в економічній науці п'ять підходів у дослідженні категорії «потреби»: класичний, марксистський, маржинальний, історичний, інституціональний [8]. Більш звужений спектр підходів при дослідженні економічної сфери використовує О.В. Романенко [165] (лише класичний та неокласичний). А.К. Саакян, відомий російський соціолог, крім перерахованих підходів, акцентує увагу ще на особливостях задоволення потреб у межах патерналіської та ліберальної моделі. Він також деталізує особливості процесу задоволення потреб за кейнсіанської моделі державного втручання в економіку [171].

Класичний підхід (друга половина XVIII – початок XIX ст.). У представників класичної школи У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо потреби не були предметом дослідження. Вони досліджували природу, багатства, умови розподілу доходу, трудову теорію вартості. Це було пов'язано з тим, що представники класичної школи вважали, що вплив традицій, потреб, звичок та інших проявів нестандартної поведінки економічних суб'єктів є непередбачуваним. У. Петті, досліджуючи економічні процеси, намагався перейти від опису явищ до аналізу їх сутності. Він акцентував увагу на тому, що все суб'єктивне потрібно ігнорувати, прагнув показати

причинну залежність економічних явищ. Науковець був першим у використанні наукового абстрактного методу [46, с. 431]. Завдяки аналітичному, індуктивному методу У. Петті пов'язав політичну економію з філософією та іншими науками. Абсолютизуючи індуктивний метод Петті, дослідники сформували певну ілюзію, що всі властивості складного явища зводяться до його окремих найпростіших складових. Завдяки індуктивно-аналітичному методу можна дослідити складові явища, а не його структуру. Цей метод не дає можливості поєднати всі категорії на основі певного загального принципу. В той же час у сукупності з іншими цей метод доцільно використати при вивченні потреб.

Адам Сміт сформулював основні принципи функціонування економічної системи. Вихідним пунктом його методології став егоїзм господарюючого індивіда. Особа, дбаючи про свої інтереси, інколи більш дієвим чином служить інтересам суспільства, чим тоді, коли свідомо до цього прагне [120, с. 31]. Учений оперує категорією «інтереси». На його думку, саме інтереси спонукають людей взаємодіяти один з одним.

Жан-Батіст Сей критерієм продуктивності вважав корисність. «Якщо люди визнають за предметами певну цінність, то лише у відношенні його споживання» [19, с. 87]. Матеріальне відтворюється в тій формі, в якій вони стають придатні для нашого споживання, або в тій формі, в якій може збільшитись їх корисність, вважав Ж.-Б. Сей.

Доцільно звернути увагу на представника утопічного соціалізму Шарля Фур'є (1772-1837 рр.). Вихідним пунктом вчення Фур'є стала його теорія пристрастей. Він всі властиві людині пристрасті поділив на три групи [46, с. 574]: 1) пристрасті матеріальні; 2) прихильності (дружба, кохання); 3) пристрасті верхні (новаторство, ентузіазм).

З деякою мірою умовності можна вважати теорію пристрастей Фур'є прототипом теорії потреб. Кожна пристрасть генерує певну потребу. Фур'є вважав, що людина з'являється на світ як гармонійна особа без поганих нахилів. Саме історичні умови дають поштовх у перетворенні природних позитивних нахилів у негативні.

Якщо провести аналогію між теорією пристрастей Фур'є та теорією потреб Маслоу, то можна помітити таке: матеріальні потреби за Маслоу відповідають матеріальним пристрастям за Фур'є; соціальні потреби – пристрастям прихильності; всі інші пункти у Маслоу більш деталізовані (потреби в безпеці, в повазі), тоді як Фур'є їх називає верхніми пристрастями.

Ідея гармонічного розвитку особи, за Фур'є, має прогресивне значення [46, с. 164]. Завданням держави має бути змінення умов і розробка можливих заходів для гармонійного розвитку всіх здібностей та нахилів особистості.

О. В. Романенко розглядає праці К. Маркса та Ф. Енгельса у розрізі класичного підходу. У його дисертаційному дослідженні правильно зазначається, що А. Сміт акцентував увагу на задоволенні матеріальних потреб, а К. Маркс у межах класичного підходу досліджував процес задоволення соціальних потреб людини у процесі реалізації суспільних відносин. Джерелом задоволення особистих потреб і А. Сміт, і К. Маркс вважали працю та робочу силу. Крім класичного підходу, Романенко виділяє ще і неокласичний підхід. Шумпетер, як представник неокласичного підходу, переніс акцент з трудової діяльності на підприємницьку як основне джерело задоволення особистих потреб населення. Ростоу та Арон (на відміну від Маркса) відзначаючи зміщення основної функції економічної сфери з власне виробництва на забезпечення високого рівня масового споживання.

А.К. Саакян, як і О.В. Романенко та Н.Є. Алексєєв, також аргументує необхідність дослідження марксистського підходу при визначенні потреб. На його думку, динаміка сучасного суспільства іде від патерналістської моделі управління до їх задоволення за моделі ринкової типу [171, с. 8].

Марксистський підхід. Відповідно до марксистського розуміння суті категорії «потреби», вони залежать від рівня розвитку виробництва, виражають необхідність безперервного відтворення життєвих умов людей. «К. Маркс показав два шляхи виникнення потреб людини – потреби, які виникають природним шляхом, і потреби, створені суспільством, – розкрив різноманіття внутрішніх зв'язків між виробництвом, обміном, розподілом і споживанням, що потреби – не зовнішня мета виробництва, а його внутрішня властивість» [8, с. 13].

У першому томі «Капіталу» К. Маркс зазначав, що робоча сила купується не для того, щоб покупець міг задовольнити свої особисті потреби. Мета купівлі – збільшення вартості капіталу та розміру доданої вартості. Незважаючи на те, що робітники в результаті збільшення заробітної плати можуть розширити свій споживчий фонд одягу, меблів, створити грошові запаси, експлуатація робочої сили залишається [125, с. 577].

К. Маркс неодноразово наголошував на тому, що індивідуальне споживання робітника непродуктивне для нього самого, адже воно відтворює лише індивідуальне з його потреб; воно продуктивне для капіталістів та для держави, так як воно є виробництвом сили, яка створює чуже багатство [125, с. 535].

К. Маркс обґрунтував динамізм, фактори впливу на потреби, історичний характер потреб. Він зазначав, що природні потреби (їжа, одяг, паливо, житло) різняться залежно від кліматичних та інших природних особливостей тієї чи іншої країни. До того ж розмір природних потреб, способи їх задоволення залежать від культурного рівня країни і є безпосереднім продуктом історії [125, с. 163].

Потреби постійно змінюються. На зміну потреби, на її появу може впливати процес виробництва: «товар може бути продуктом нового виду праці, який претендує на задоволення потреби, яка щойно виникла, або на свій страх та ризик бажає ще тільки визвати якусь потребу» [125, с. 102].

Причину збільшення спожитих предметів розкоші К. Маркс знову вбачає у виробництві. «Збільшення багатств останніх і постійне, відносно зменшення числа робітників... породжує разом з новими потребами в розкоші і нові засоби їх задоволення» [125, с. 413]. Згідно з марксистським підходом виділяють суспільні, природні, особисті, виробничі, духовні, інтелектуальні потреби.

Методологічні основи дослідження потреб у працях К. Маркса вивчала Г. В. Фадейчева. Вона зазначає, що у сучасній економічній літературі панує спрощений погляд на потреби [204]. Розуміння потреб пов'язується з суб'єктивним бажанням споживачів, станом їх незадоволення. Головний тезис, який знаходиться в основі концептуального підходу до потреб у теорії Економіксу, – безмежність потреб у світі обмежених ресурсів. Погляд на категорію потреб через призму суб'єктивних оцінок споживача зводить різноманіття потреб, в основному, поділом їх на первинні та вторинні, еластичні та нееластичні, потреби окремого домогосподарства, фірми, держави, суспільства. На погляд Г. В. Фадейчевої, вивчення робіт К. Маркса дає можливість побачити систему потреб у взаємозв'язку її елементів. Зазначимо, що дослідниця вивчає суспільні потреби. На її думку, методологічні основи дослідження системи потреб, які містяться в працях К. Маркса, зводяться до наступного [204]: вивчення системи потреб здійснюється методом сходження від абстрактного до конкретного; використаний історичний підхід до системи потреб суспільства; розроблений системний підхід до аналізу потреб суспільства; розглянутий суспільний характер потреб; потреби розглядаються як умова і результат суспільного виробництва; проаналізовані економічні інтереси основних суб'єктів капіталістичного способу виробництва; особливе місце відводиться потребі у праці як першій життєвій потребі майбутнього суспільства.

К. Маркс визначав потреби як здатність споживання у системі виробничої діяльності. Методологічне значення цієї тези, на думку М.М. Бережного, полягає в подоланні механічної концепції, відповідно до якої індивід діє лише тоді, коли його до цього спонукають потреби [24].

Маржинальний підхід. У представників маржинальної школи політичної економії потреби були безпосереднім предметом дослідження. Карл Менгер (австрійська школа) у книзі «Основи політичної економії» характеризує механізм задоволення потреб. Він зазначає, що «...коли людина переходить із стану відчуття потреби в стан задоволення її, повинні бути наявні достатні для цього причини, тобто або діючі в нашому організмі сили повинні усунути наш неприємний стан, або на нас

мають подіяти зовнішні предмети, здатні по своїй природі визвати стан, який називається задоволення наших потреб» [129]. Для характеристики поняття «благо» дослідник використовує потреби. Він вважає, що для того, щоб предмет став благом, необхідне поєднання таких умов: потреби особистості; властивості предмета, які роблять його придатним для задоволення потреби; можливості розпоряджатися предметом таким чином, щоб дійсно використати його для задоволення потреби.

Карл Менгер підкреслює взаємозв'язок між уявними потребами та уявними благами. Уявні блага та потреби виникають тоді, коли предметам помилково приписуються властивості та дії, які в дійсності відсутні, наприклад, більшість прикрас, амулети, більша частина ліків, які використовуються у народів з низьким рівнем культури тощо. До уявних благ можна віднести ліки від неіснуючих хвороб, знаряддя тортур тощо. Простежується взаємообернений зв'язок. Чим вищий культурний розвиток нації, тим менше уявних благ та уявних потреб. К. Менгер залежно від способу задоволення виділяє потреби та блага першого, другого, третього, четвертого порядку тощо.

Е. Бем-Баверк, як і Менгер, всі блага класифікував залежно від того, наскільки вони задовольняють потреби. До першого розділу він відносив споживчі блага, до другого – виробничі, які безпосередньо беруть участь при виробництві споживчих благ, до третього – ті блага, які беруть участь у виробництві благ другого порядку тощо. Бем-Баверк звертав увагу на те, що блага можуть бути як засобом задоволення потреб, так і умовою їх виникнення. Категорію «цінність» науковець трактує, виходячи з обмеженості матеріальних благ для задоволення потреб. Він зазначає, що цінності матеріальні блага набувають тоді, коли запас матеріальних благ стає настільки незначним, що для задоволення відповідних потреб його не вистачає зовсім, або вистачає частково [22].

Вільям Стенлі Джевонс, як і К. Менгер, стверджував, що політична економія повинна повністю та точно досліджувати значення корисності, а для цього потрібно вивчати бажання та потреби людини [48, с. 125]. Головним фактором, який визначає вартість, за Джевонсом, є корисність. У міру насичення потреб корисність зменшується.

Основні методологічні та теоретичні позиції В. Джевонса формулюються з використанням категорії «потреби» [223, с. 298]: максимальне задоволення потреб при мінімумі зусиль є винятково економічним завданням; ціна товару залежить від граничної корисності, а остання, в свою чергу, залежить від товарних цін, які обумовлюються виробничими витратами; за допомогою конкуренції суб'єкти ринку отримують таку комбінацію товарів, яка найбільшою мірою задовольняє його потреби.

Відповідно до логіки маржиналістів природа потреб має суб'єктивний характер, що залежить від міри усвідомлення суб'єктами цінності спожитого блага. Останнє ж пов'язане з рідкістю цього блага [8, с. 15].

Герман Генріх Гессен у 1854 р. у книзі «Розвиток законів суспільного обміну та правил людської діяльності» обґрунтував два постулати, які за ініціативою Ф. Візера та В. Лексиса стали називатися першим і другим законами Гессена (перший закон Гессена – це закон насичення потреб: зі збільшенням кількості цього блага гранична корисність його зменшується, а за умови задоволення потреб споживача вона дорівнює нулю).

В основі маржиналізму знаходиться модель раціональної поведінки особистості. Модель раціональної поведінки має три компоненти:

По-перше, поведінка людей стає ціленаправленою за допомогою потреб (у Джевонса – «корисність», у Менгера – «потреби»). Особистість прагне до максимального задоволення своїх потреб. Передбачається, що потреби задовольняються тільки за рахунок зовнішніх благ, внутрішні джерела, наприклад, творча діяльність, до уваги не беруться [7].

По-друге, маржинальна література припускає, що особи для задоволення своїх потреб володіють повною інформацією (ринкова ціна, крива попиту та пропозиції).

По-третє, особистість має чітку ієрархію потреб, яка стійка в часі і згідно з другим законом Гессена при задоволенні потреб особистість завжди обирає оптимальний варіант.

Історична школа. Історична школа виникла на противагу неокласичного напрямку економічної думки. У розвитку історичної школи виділяють два етапи: «стара» історична школа (40-ві роки ХІХ ст.), її представниками були Ф. Лист, В. Гошер, К. Книс, Б. Гільдебрант; «нова» історична школа; її представниками були Л. Brentало, Г. Шоллер, В. Зомбарт, М. Вебер, К. Бюхер.

Надбанням представників історичної школи є те, що вони зародили економічну соціологію, обґрунтували єдність соціальних та економічних відносин [19]. Так, Т. Веблен в основу аналізу заклав психологічну трактовку економічних процесів. Він обґрунтував, що в ринковій економіці споживачі зазнають значного суспільного та психологічного тиску, що змушує їх змінювати структуру споживання [8, с. 18].

Надбанням історичної школи в теорії потреб є те, що представники цієї школи створили складні моделі мотивації до праці, в основі яких знаходяться соціально-групові потреби. Вони довели необхідність втручання державних органів в економічні процеси, зокрема, з метою мінімізації соціальної напруги.

Інституціональний підхід. Інституційна теорія, представниками якої є Р. Коуз, Т. Еггертсон, Д. Норт, Дж. Б'юкенен, розглядає поведінку

суб'єктів господарювання, особистостей, обумовлену як їхніми потребами, так і різними обмеженнями (нормами, правилами).

Дж. Коммонс досліджував колективні інститути (державна, сім'я, профспілки, корпорації) з урахуванням історичних умов їх становлення. Він вважав, що саме колективні дії мають пріоритет над діями окремих особистостей, є ні що інше як юридична угода між інститутами. Колективні інститути коректують поведінку особистості на споживчому ринку. Потреби можуть задовольнятися і неринковими інститутами. Отже, відповідно до інституціонального підходу певна група інститутів сприяє формуванню та розвитку потреб. М.Є. Алексеев вважає, що саме марксистський та інституціональний підходи при дослідженні потреб найбільш прийнятні для сучасного періоду розвитку. Зокрема, інституціональний, тому що пов'язаний з можливістю свідомого впливу різних інститутів на економіку, культуру, освіту тощо.

Під час дослідження категорії «потреби» можна виділити ще суб'єктивно-фізіологічний підхід (Сатовські Т., Тостер Дж.). На думку Т. Сатовські, задоволення матеріальних потреб знижує рівень збудження нервової системи. Однак цього процесу можна досягти й іншим способом, наприклад, у процесі інтенсивної роботи. Сатовські вважає, що частину потреб особистість може задовольняти, а іншу залишати без задоволення. Тобто науковець заперечує другий закон Гессена, згідно з яким міра задоволення різних потреб має бути однаковою [7].

Головною характерною рисою взаємодії особистості з навколишнім середовищем, згідно з Джоном Фостером, є те, що люди не тільки пасивно пристосовуються до зовнішнього впливу, вони творчо змінюють світ, створюють у ньому нові структури та нові потреби [72].

Гуманістичний підхід до соціальної еволюції передбачає розв'язання суперечності між зростаючими потребами і наявними матеріальними ресурсами через зміну особистості, раціоналізацію її потреб. Представники цього підходу (А. Печчеї, Е. Фромм, О. Хакслі) вбачають подальший розвиток в еволюції характеру людини, зміні її цілей та потреб у напрямі обмеження споживання. На думку А. Печчеї, необхідно перейти від концепції, орієнтованої на людські потреби, та максимально можливого їх задоволення до іншого процесу, в основі якого знаходиться людський розвиток. При цьому на перший план виходить самоствердження особистості й повнота розкриття можливостей і здібностей людської особистості [98, с. 229].

Патерналістський підхід. А.К. Саакян пов'язує марксистський підхід до механізму задоволення потреб з патерналізмом. На його думку, у процесі реалізації марксистських ідей був зроблений висновок про задоволення всіх потреб особистості у межах народного господарства. Така концепція соціально-економічної системи, яка має своєю основною метою задоволення потреб населення, отримала назву патерналізму [171,

с. 16]. Науковець поняття «патерналізм» розуміє як модель управління, за якої центральне керівництво країни бере на себе відповідальність за економічне положення й одночасно претендує на використання будь-якого інструменту з арсеналу адміністративних важелів впливу. Під час побудови соціалістичної моделі економіки одним із головних завдань народного господарства було задоволення потреб населення, в основі досягнення якого знаходилось державне планування та фінансування всієї діяльності по задоволенню потреб із державного бюджету.

Серед недоліків патерналістської моделі А.К. Саакян відзначає:

- держава надавала великий обсяг гарантованих послуг, джерелом фінансування яких був державний бюджет. При цьому блага та послуги були уніфіковані та низької якості;
- надання благ та послуг здійснювалось відповідно до принципів нормативного та лімітованого розподілу (нормативів забезпеченості житлом, нормативів медичного обслуговування);
- частина патерналістських функцій реалізовувалась через діяльність радянських профспілок та інфраструктуру великих підприємств, що створювала нерівність у доступі до матеріальних благ.

Починаючи із середини ХХ століття, потреби стали інтенсивно експортуватись із Заходу через механізми культурної взаємодії. Для захисту від експансії потреб держава мала вжити адекватних заходів, зберігаючи баланс між структурою споживання та ресурсами їх задоволення. Головним інструментом такого захисту могла бути не репресивна модель управління, а висока духовність та культурна однорідність.

Ліберальний підхід. Представниками найбільш ліберальних принципів управління економікою були Ф.А. Хайек, М. Фрідман. У ліберальній економічній моделі поняття потреб практично не виділяється, оскільки ця модель базується на ідеї самостійної відповідальності людина за задоволення свої потреб [171, с. 20]. Держава має мінімальне значення у визначенні правил функціонування ринкового механізму та захисту конкурентного середовища.

Не можна не погодитись з думкою С.М. Семенова, А.К. Саакяна, що незважаючи на критику кейнсіанських концепцій, економіка розвинутих країн уже декілька десятиліть керується принципами державного регулювання процесів задоволення потреб населення. У той час як країнам, які розвиваються, нав'язується ліберальний шлях розвитку.

За більшістю параметрів марксистський підхід важко порівнювати з кейнсіанським. Щодо потреб, то в цих двох підходах є спільні моменти. Концепція Дж.М. Кейнса, як і К. Маркса, направлена на постійне збільшення потреб особистості. За Кейнсом, держава здійснює втручання в економіку з метою надання можливості людині отримувати дохід для придбання все нових і нових товарів. За Марксом, кінцевим результатом зростання потреб є всебічно розвинена особистість.

Враховуючи економічні, політичні, соціальні фактори розвитку українського суспільства, жоден із зазначених підходів не може бути домінуючим при виборі моделі задоволення потреб в Україні. Доцільним є поєднання важелів впливу на процес формування та задоволення потреб декількох підходів, зокрема, маржинального, інституціонального, патерналіського, гуманістичного, ліберального.

1.2. Потреби як предмет міждисциплінарних досліджень

Розвиток виробництва та зростання обсягів господарської діяльності у світовому масштабі, перенесення виробництва на територію слаборозвинених країн, використання дедалі більшої кількості природних ресурсів зумовлює посилення антропогенного тиску на навколишнє середовище, підриє природно-ресурсного потенціалу, погіршення стану здоров'я населення. Напрямом виходу із такого становища стало проголошення у 1992 році на Конференції ООН Концепції сталого розвитку. Беручи до уваги всі техногенні загрози, Концепція сталого розвитку має бути домінантною ідеологією подальшого розвитку людства. У цьому контексті Президія Національної академії наук України видала Розпорядження «Про затвердження концепції Цільової комплексної міждисциплінарної програми наукових досліджень НАН України з проблем сталого розвитку, раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища». На сторінках економічних видань учені констатують, що практична реалізація Концепції сталого розвитку неможлива без радикального підвищення екологічної відповідальності всіх суб'єктів господарської діяльності, природокористувачів, як юридичних, так і фізичних осіб [201]. Маємо зазначити, що перехід до сталого розвитку неможливий без переорієнтації особистих потреб, зміни їх структури (від потреб фізичного існування до інформаційних, екологічних, інституційних, духовно-інтелектуальних).

У широкому розумінні потреби є предметом досліджень не лише економіки, соціології, філософії, психології, але і природничих наук, таких як біологія, медицина. Причому кожна з наук вивчає певну сторону потреб.

Категорія “потреби” є спеціальною за змістом, але набуває разом з тим важливого значення. Потреби синтезують логіко-методологічні особливості вищезгаданих наук. Основним фактором, що зумовлює використання цієї категорії у різних галузях науки, є розвиток міждисциплінарних досліджень, які направлені на вирішення такої комплексної проблеми, як сталий розвиток.

Потреби є обов'язковим і важливим об'єктом економічних досліджень при удосконаленні форм та методів управління підприємством (взаємозв'язок особистих потреб працівників та мотивації); державного

регулювання на рівні країни, регіону, світу (соціально-економічні, інституційні, екологічні потреби особистості). Формування соціально-економічних програм розвитку країни, регіону без врахування всього спектра потреб особистості приречені на неефективність у процесі реалізації.

Міждисциплінарний характер об'єкта дослідження обумовив використання групи джерел, у яку ввійшли праці вітчизняних та зарубіжних учених, які представляють суміжні дисципліни – економіку, філософію, соціологію, психологію.

Особливості потреб як психологічної проблеми розглядали В.Ф. Аверін, Є.П. Ільїн, Д.М. Узнадзе, Г.Г. Ділігенський.

Соціологічний аспект потреб висвітлюється в дослідженнях В.О. Ядова, А. Маслоу, А.К. Саакяна, О.М. Роя [164].

Проблему потреб як філософської категорії в своїх працях досліджували О.І. Вишняк, Л.І. Купріянова, В.І. Тарасенко, Т.Я. Сильвестрова, Д.Л. Крапивин [107], М.М. Бережной, М.І. Пошивайло, Н.Ф. Юхименко.

Людина як особистість органічно пов'язана з природним середовищем та суспільством, в якому живе, і своєю діяльністю впливає на них, задовольняючи свої життєві потреби [198].

Біологія, наприклад, вивчає аспект потреб, пов'язаний з обміном речовин у живому організмі і підтриманням його життєдіяльності.

Філософія розглядає особистість з точки зору її сутності, соціологія аналізує аспекти її діяльності, соціальна психологія вивчає її як члена групи, а психологія – як якість, набуту у спілкуванні [198]. Відповідно є різним і розуміння потреб особистості у різних науках.

Суспільні науки вивчають соціально-економічний аспект потреб. Наприклад, економічні науки вивчають переважно суспільні, виробничі, особисті потреби. Економічний аспект потреб пов'язують перш за все із зв'язком потреб з матеріальним виробництвом, процесом розподілу та споживання в країні [114].

У психології потреби розглядаються як детерміновані зовнішнім світом утворення в психіці людини, як внутрішнє вибіркове ставлення особистості до предметів та явищ, викликані об'єктивною нуждою в забезпеченні необхідного для життя [181, с. 110]. Потреби в психології – це особливий психічний стан особистості, який відображає в психіці людини незадоволеність як результат невідповідності між внутрішніми і зовнішніми умовами діяльності.

Важлива особливість потреб – їх динамічний характер, розвиток на основі задоволених потреб нових, більш високих. В основі потреб (на думку психологів) знаходяться вітальні потреби, тобто життєво важливі, органічні, безпосередньо пов'язані з фізіологією людини, незадоволення яких веде до смерті. Наступні рівні утворюють соціальні потреби.

Психологи розуміють потреби як: нужду, залежність, відносини, відсутність блага, стан, динамічний стан, як внутрішню спонуку активності (таблиця 1.1). Спільним моментом є те, що більшість психологів визнають за потребою функцію стимулювання активності.

Таблиця 1.1

Трактування суті потреб у психології

Системоутворюючий фактор	Зміст поняття	Автор
Потяг до речей та явищ	Відносно стабільний стан особистості, що характеризується потягом до речей та явищ, який сприймається як необхідна умова існування	Предвечний Г.П., Шерковін Ю.А. [184]
Нужда	Стан індивіда, який обумовлюється потребою, яку він відчуває в умовах, предметах, об'єктах	Ковальов В.І. [83]
Установка	Установка, схильність, направленість, готовність до здійснення певної діяльності	Узнадзе Д.М. [6]
Залежність	Стан організму, що відображає його залежність від конкретних умов існування	Василенко В.А., Додонов Б.У.
Відносини	Відносини між суб'єктом та світом	Леонтьєв О.М. [83]
Відсутність блага	Потреби – це відчуття відсутності блага. Предметом потреби є благо, яке відсутнє	Магун В.С. [83]
Внутрішня спонuka активності	Відображення в свідомості нужди, що часто сприймається як внутрішня напруга і спонукає психічну активність	Ільїн Є.П.
Динамічний стан	Певна система напруги, яка виникає в певній ситуації, забезпечує діяльність людини і потребує розрядки (задоволення)	Левін К.
Активність, енергетична основа психіки	Потреби – викликане певними причинами порушення внутрішньої психічної рівноваги (гемеостаза) суб'єкта і його прагнення відновити цю рівновагу	Ділігенський Г.Г. [67]
Функція психологічного регулювання діяльності	Потреби – одна із функцій психологічного регулювання діяльності	Селіванов В.І.

Джерело: розроблено автором.

В.С. Магун потреби розуміє як відсутність блага. Він вивчає не тільки потреби особистості, але і потреби інших людей, соціальних систем, а також вводить поняття порядку потреб. Такий підхід критикували за те, що це більш економічний підхід до розкриття потреб, ніж психологічний [83].

У психології, як і в економіці, філософії, соціології, використовуються такі методи емпіричного дослідження особистих потреб, як спостереження, порівняння, узагальнення. Найпоширенішим же методом дослідження потреб, їх видів, рівня задоволення є експеримент.

Є.П. Ільїн стверджує, що потреби суспільства виступають як інтереси суспільства, класів, соціальних груп. При цьому відбувається асиміляція людиною потреб суспільства [83]. Потреби суспільного розвитку стають особистими потребами. Ця асиміляція відбувається через розуміння людиною її відносин з суспільством, навколишнім середовищем, її залежності від них. Науковець стверджує, що вимоги суспільства до кожного члена виступають у вигляді мотиваційних завдань, а після прийняття їх людиною – довгостроковими мотиваційними установками. Довгострокові мотиваційні установки в певних умовах актуалізуються і перетворюються в мотиви поведінки, діяльності. Є.П. Ільїн розрізняє потреби організму (нужду) як свідомі (біологічні) та несвідомі. До потреб особистості він відносить ті ж свідомі біологічні потреби та свідомі соціальні. Тобто, свідомі біологічні потреби входять і до потреб організму, і до потреб особистості.

Е. Фромм здійснив перетворення психоаналізу в соціальну філософію. Він у центр соціально-філософської теорії поставив психологічну модель людини з її якостями та потребами. Учений довів тезу про те, що людська природа – це сукупність універсальних потреб, які в процесі історичного розвитку реалізуються різними способами залежно від конкретних соціальних умов [162]. Згідно з концепцією Фромма не соціальна структура суспільства формує потреби людини, а природа потреб визначає способи існування людини. Перспектива розвитку, за Фроммом, бачиться в домінуванні не матеріальних, а духовних потреб та гармонізації з природою. Е. Фромм потребам відводив визначне місце. Він навіть причину історичних змін бачить у суперечностях між особистими потребами та способах їх задоволення в конкретному суспільстві.

Курт Левін вводить у науковий обіг термін „квазіпотреба” (потреба моменту), яку трактує як певний намір (напругу), який виникає в певній ситуації, забезпечує діяльність людини і має потяг до розрядки (задоволення).

Г.Г. Ділігенський як засновник соціально-політичної психології досліджував потреби в суспільних відносинах [67], зокрема

екстраполяцію особистих потреб на суспільні. На його думку, суспільною (в психологічному відношенні) потреба стає за таких умов:

1) коли її необхідність відчуває певна „критична маса” членів суспільства. Тільки в такому разі потреба набуває колективного характеру;

2) індивіди лише тоді адресують свої потреби до суспільства та його інститутів, коли останні несуть відповідальність за процес задоволення потреб членів суспільства.

На думку Г.Г. Ділігенського, зв'язок особистих потреб із суспільними відбувається лише на основі знань, особистого досвіду. Рівень задоволення потреб лише частково можна пояснити за допомогою обчислення реального рівня споживання. Більшою мірою рівень задоволення чи не задоволення особистих потреб – це психологічний стан особистості, який визначається співвідношенням реального життєвого рівня з еталонним.

Визначення потреб, що здійснюється через призму суб'єктивного стану особистості (у психології), має позитивне значення в тому, що робиться спроба розкрити взаємозв'язок між потребами та процесами життєдіяльності. Слід зазначити, що суб'єктивний аспект є лише однією із сторін потреб, який не вичерпує всіх причинно-наслідкових зв'язків, які визначають потреби як внутрішню необхідність функціонування і розвитку людини. Потреби за своєю суттю не тотожні психофізіологічному механізму їх реалізації.

Переважає більшість психологів, які досліджують потреби, виділяють фізіологічні і психологічні потреби. Специфічними в психології є етапи формування потреб, а саме: латентна стадія розвитку мотивації; неусвідомлена модальність нужди; стадія усвідомленості потреби.

Якщо у психології береться до уваги лише нужда індивіда, то у філософії – нужда організму, особистості, соціальної групи, суспільства в цілому.

У філософії і соціології потреби розглядаються як об'єктивні явища, які не залежать від свідомості і волі особистості. Потреби відображають ті відносини людини з природою і суспільством, які формуються об'єктивно протягом всієї історії цивілізації. Потреби є джерелом розвитку соціальних інститутів [181, с. 111].

Частіше вживають при характеристиці потреб такий системоутворюючий фактор, як нужда, що стимулює до діяльності (О.І. Вишняк). О.І. Вишняк розглядає потреби особистості як витікаючі із внутрішніх особливостей і відносин із зовнішнім середовищем властивості нужди, відчуття необхідності в певних умовах і способах існування, недостатність яких викликає почуття незадоволеності і стимулює до певних видів діяльності [44, с. 10].

М.І. Пошивайло відзначає, що філософи аналізують зміст вітальних та естетичних потреб або розглядають їх історичну обумовленість [154,

с. 98]. На його думку, недоцільно визначати потреби через такий системоутворюючий фактор, як нужда, адже потреби за змістом більш ширше поняття. Багатство людських потреб свідчить про вихід за межі біологічного існування. Гіпертрофовані нужди людини свідчать про неможливість її виходу за межі біологічної програми розвитку. Потреби, які розглядають психологи, виводяться ними із нужди і мають біологічний механізм формування. Потреби ж у філософії пов'язані з самореалізацією особистості. При цьому матеріальною основою потреб виступає розвиток культури, суспільства, виробництва. М.І. Пошивайло досліджує потреби через прояв особистістю своїх здібностей (таблиця 1.2). Він зазначає, що потреби проявляються:

- як ідеальний момент дійсності;
- предметно, у формі суспільного багатства, суспільних зв'язків та відносин між людьми.

Потреби відтворюються, характеризуючи якісні перетворення суспільних суб'єктів. „Потреби є такою властивістю людини, яка проявляється через обмін здібностями... Задоволення потреб людини є разом з тим привласненням здібностей інших людей” [154, с. 140].

Учений розглядає потреби як філософську категорію, обґрунтовує їх значення в розвитку людини, суспільства. На його думку, потреби є результатом „розумових дій, за допомогою чого людина співставляє свої можливості та наслідки своєї діяльності”. При дослідженні потреб як філософської категорії науковець виокремлює спільні тези з економічним поглядом на потреби, а саме:

- особистість розвиває свої потреби на основі обумовлених суспільством потреб та норм;
- потреби особистості пов'язані з потребами суспільства [154].

Таблиця 1.2

Трактування суті потреб у філософії

Системоутворюючий фактор	Зміст поняття	Джерело, автор
Потреби як об'єктивна необхідність людини, соціальної групи чи суспільства в цілому	Об'єктивна необхідність живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що відображає характер та зміст об'єктивного зв'язку (природного та соціального) суб'єкта потреби і навколишнього середовища	Філософський словник за ред. Шинкарука [210]
Потреби як нужда	Нужда в будь-чому необхідному для підтримання життєдіяльності організму, особистості, соціальної групи, суспільства в цілому	Бережной М.М. [24]

Потреби як залежність від середовища	Об'єктивна необхідність дотримання нормальної життєдіяльності людини в оточуючому її середовищі; залежність людини від природного, соціального середовища, від суб'єктивно-пережитого прагнення до задоволення актуальних нужд	Юхименко Н.Ф. [222]
Потреби як усвідомлення своїх здібностей	Усвідомлення своїх здібностей і уявне проектування можливої активності	Пошивайло М.І. [154]
Соціальні потреби як суспільна необхідність	В основі потреби знаходиться суспільна необхідність, що реалізується через особливу життєву ситуацію суб'єкта	Тарасенко В.І. [195, с. 23]
Потреби як нужда, яка стимулює до діяльності	Витікають із внутрішніх особливостей і відносин із зовнішнім середовищем, відчуття нужди, необхідності в певних умовах і способах існування, недостатність яких викликає почуття незадоволеності і стимулює до певних видів діяльності	Вишняк О.І. [44]

Джерело: розроблено автором.

Н.Ф. Юхименко потреби розглядає як об'єктивну необхідність дотримання нормальної життєдіяльності людини в навколишньому середовищі. Прояв потреб вона розглядає через творчість. Дослідниця обґрунтовує визначну роль потреб у системі самореалізації особистості. Потреби – умова поєднання власного досвіду з універсальністю життєвого світу людства.

На відміну від Н.М. Бережного, Н.Ф. Юхименко потреби розглядає більше на особистісному рівні. При цьому досліджує матеріальні, духовні, соціальні потреби, використовує природно-науковий та філософський підходи при характеристиці механізму формування соціальних потреб. Зокрема, соціальною вона називає потребу, в основі якої лежить суспільна необхідність, що реалізується через особливу життєву ситуацію суб'єкта.

В.І. Тарасенко вважає, що філософський підхід до розгляду суті потреб та механізму їх формування має загальнометодологічну основу, і саме на нього опираються соціологічний, економічний, педагогічний аналізи потреб. Відповідно до цього підходу потреби особистості розглядаються ним як самореалізація історичної необхідності. В.І. Тарасенко також відзначає різне трактування причин виникнення та розвитку потреб в економіці та психології. В економіці виникнення та розвиток потреб пов'язують з рівнем розвитку матеріального виробництва, а у психології – з розвитком об'єкта потреб [195, с. 11]. Суб'єктивну сторону потреб психологи залишають поза увагою. 3

Тарасенком можна погодитися у виділенні трьох головних елементів механізму формування та розвитку потреб, а саме: суб'єкт потреб, умови його життя (об'єкт потреб), характер зв'язку між суб'єктом та об'єктом.

На думку В.І. Тарасенка, трактування виникнення потреби через нужду (як у психології) не є доцільним в інших науках, зокрема, в соціології та філософії. Поясненням цього слугує те, що потреби – це форма прояву необхідності, яка ще не досягла рівня практичної необхідності, тому з її реалізацією суб'єкт ще може почекати.

Під час дослідження потреб у філософії використовується аналіз, синтез, дедукція, індукція, абстрагування, конкретизація, аналогія. Всі ці методи і в економіці під час вивчення потреб дають позитивні результати.

Теорія потреб Маслоу, яку використовують економісти, психологи, філософи, базується в основному на психологічному підході. А. Маслоу у четвертій главі книги „Теорія людської мотивації” зазначає, що його теорія спирається на клінічний досвід, до того ж вона містить певні риси теорій Вертхаймера, Гольдштейна, Фрейда, Фромма, Хорні, Юнга та інших психологів.

Так, фізіологічні потреби Маслоу частково пов'язує з гомеостазом; потреби в безпеці – з компульсивно-обсесивними формами неврозів; відсутність потреби в приналежності та любові на основі клінічних досліджень у психопатології бачить як основу в порушенні адаптації; потребу у визнанні на основі досвіду клінічної психології вважає однією з основних та вагомих. Ієрархія потреб Маслоу базується на дослідженні клінічних проявів психіки і використання її в економіці не вважається доцільним.

Наукове дослідження потреб, їх сутності та значення має багатогранний міждисциплінарний характер, і особливою актуальністю відрізняється економічний характер цієї категорії. Більшість економістів досліджує потреби. Щодо особистих потреб, то Солоділова Наталія Зінов'ївна зазначає, що особисті потреби носять суспільний характер, вони проявляються в масовому споживанні і відтворюються в масштабі суспільства. Саме на цьому рівні, на її думку, економічна наука вивчає потреби населення [182, с. 90]. На думку М.Є. Алексєєва, під час розкриття суті потреб потрібно мати на увазі матеріальну форму особистості; єдність психофізіологічних функцій особистості. М.Є. Алексєєв, як і О.Г. Леонова, М.Т. Саркисян, Л.С. Філіппов, відзначає визначальну роль об'єктивних факторів у детермінуванні потреб. Потреби формуються відповідно до рівня розвитку суспільства. До об'єктивних умов формування потреб автор відносить: географічне положення, суспільне середовище, діяльність людей [8, с. 25].

В економічній літературі потреби визначаються як суспільні відносини між людьми, як об'єктивна необхідність. О.В. Семенов вважає вихідним методологічним положенням при дослідженні особистих потреб

як категорії процес взаємодії людини, суспільства, природи. Зміст цієї категорії вміщує в себе характеристику як об'єкта, так і суб'єкта потреби. Сутність потреб розкривається через механізм взаємодії людини з об'єктивними умовами її існування в процесі відтворення її суспільної діяльності. З автором не можна погодитись лише в тому положенні, що особисті потреби розглядаються як економічна форма реалізації суспільних потреб [179, с. 9].

Визначення потреб через інформаційний критерій було здійснено Г.В. Фадейчевою [205, с. 6]. За Фадейчевою, потреба – життєво важлива інформація про умови подальшого відтворення живої системи. Ігнорування цієї інформації веде до деградації та гибелі живої системи.

Більш універсальне визначення, яке характеризує не тільки особисті потреби, дає Л.С. Філіппов [208, с. 6] – об'єктивний стан суб'єкта, що відображає суперечності між наявним та необхідним і стимулює його до активної діяльності по усуненню цього протиріччя. Системоутворюючим фактором потреб при цьому є стан суперечності між наявним та необхідним, що стимулює його до активності.

Узагальнюючи існуючі в економічній літературі поняття потреб, на нашу думку, можна дати таке визначення особистих потреб: “Особисті потреби як економічна категорія характеризують відносини взаємодії особистості, суспільства, колективу з приводу виявлення нужди та пошуку усіх можливих методів її задоволення через ефективне функціонування всіх інститутів суспільства”.

Саме як економічна категорія потреби мають три складові елементи: суб'єкт потреби, об'єкт (предмет) потреби, суперечність між суб'єктом та об'єктом потреби. Д.Л. Крапивин, визначаючи потреби як соціологічну категорію, також як системоутворюючий фактор під час визначення потреб, використовує „...об'єктивну необхідність у певних предметах та умовах навколишнього середовища, яка витікає із суперечності між об'єктом та суб'єктом потреб...” (таблиця 1.3) [110, с. 21].

А.К. Саакян, аргументуючи актуальність дослідження потреб у соціології, правильно зазначає, що під час вирішення питання щодо задоволення потреб населення державне управління використовує ту чи іншу економічну теорію (марксистський підхід, економічний лібералізм, кейнсіанська модель державного регулювання тощо). На його погляд, оцінка доцільності використання тієї чи іншої моделі в соціокультурному контексті певної країни є не тільки економічним, але і соціальним питанням [171, с. 4].

Таблиця 1.3

Трактування потреб у соціології

Системоутворюючий фактор	Зміст поняття	Джерела, автор, рік
Певна нужда людини для підтримки життєдіяльності як біосоціальної істоти	Система, яка виникає в процесі практичної діяльності, відображає природні, соціально-економічні, духовні та інші нужди людини. Потреби є спонукальним початком життєвого процесу, що виходить із біологічного середовища і відображає соціалізацію особистості, направлену на розв'язання внутрішньої суперечності між бажаним та реальністю	Сильвестрова Т.Я. (2006 р.)
Об'єктивна необхідність у предметах навколишнього середовища, яка витікає із суперечності між об'єктом і суб'єктом	Об'єктивна необхідність у певних предметах та умовах навколишнього середовища, яка витікає із суперечності між об'єктом і суб'єктом потреб	Крапивин Д.Л. (2000 р.)

Джерело: розроблено автором.

Використання в економічних та соціологічних дослідженнях спільних інструментів та методів дає позитивні результати.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що при визначенні потреб у психології, філософії, соціології, економіці використовуються характерні та спільні для кожної науки методи, інструменти дослідження потреб, у результаті яких визначається їх зміст, мета, системоутворюючий фактор тощо (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4

Порівняльний аналіз основних існуючих підходів до визначення поняття «потреби»

Системоутворюючий фактор	Зміст, мета	Позитивні риси	Недоліки	Галузь використання	Автори
Потяг, нужда, залежність, схильність, установка, спонукка	Активність	Конкретність, прикладний характер	Відсутність єдиного трактування, суб'єктивна орієнтація	Психологія	Предвечний П.П., Шерковін Ю.А., Ковальов В.І., Узнадзе Д.М., Василенко В.А., Додонов Б.У., Леонтьєв О.М., Магун В.С., Ільїн Є.П.,

					Левін К., Ділігенський Г.Г., Селиванов В.І.
Необхідність людини, соціальної групи, суспільства; потреба, залежність, усвідомлення своїх здібностей	Підтримання життєдіяль- ності особистості, соціальної групи, суспільства	Системність, цілісність, можливість використання в будь-яких системах	Відсутність єдиного трактування	Філософія	Бережної М.М., Юхименко Н.Ф., Пошивайло М.І., Тарасенко В.І.
Потреба, необхідність	Соціалізація особистості, направлена на розв'язання суперечності між об'єктом та суб'єктом потреб	Системність	Відсутність єдиного трактування	Соціологія	Сильвестрова Т.Я., Крапивин Д.Л.
Устремління, присвоєння, потреба, стан суперечності між наявним та необхідним, об'єктивна необхідність у предметах особистого життя	Активність, взаємодія із зовнішнім середовищем, відносини з приводу привласнення	Системність, прикладний характер	Відсутність єдиного трактування	Економічні науки	Баранова Л.Я., Здравомислов А.Г., Саркісян М.Т., Леонова О.Г., Солоділова Н.З., Сенєков О.В., Покровська М.В., Філіппов Л.С.

Джерело: розроблено автором.

Недоліком більшості підходів до визначення та розуміння потреб у психології, філософії, соціології, економіці є відсутність єдиного трактування. Серед позитивних рис розуміння потреб представниками різних галузей наук є конкретність, системність, прикладний характер.

1.3. Дослідження суб'єктів регулювання потреб у розрізі імперативів потреб суспільства та колективу

Загальна тенденція суспільного розвитку полягає в тому, що під впливом подальшого розвитку суспільства та науково-технічного прогресу розширюється спектр товарів та послуг. Відповідно зростає кількість потреб. Одночасно відбувається зростання всіх факторів суспільного виробництва, що пов'язано з ростом населення, обсягом видобутку природних ресурсів. Створюють, організуються, оновлюються підприємства, великі виробничі комплекси, технополіси. Зростає кількість хімічних мінеральних добрив, що використовуються в сільському господарстві при вирощуванні продукції. Все це збільшує техногенне навантаження на навколишнє середовище. Зростаючі потреби вступають

у суперечність з наявними природними ресурсами. У зв'язку з цим найактуальнішим завданням у контексті сталого розвитку суспільства є коригування в довгостроковому плані системи потреб, яка б врахувала, з одного боку, стандарти життєзабезпечення, а з другого – допустиме навантаження на природні ресурси.

Сформулювала об'єктивні імперативи екології суспільства, природи, особистості з позиції формування їх потреб О.М. Балико. Теоретико-методологічні аспекти економічних відносин з приводу формування та забезпечення особистих потреб були досліджені як на рівні окремого підприємства, регіону, галузі, країни, так і на глобальному рівні. Зупинимось поки що на рівні колективу та суспільства.

Особисті потреби як категорія відображає процес взаємодії особистості, держави, регіону, колективу, сім'ї тощо. При характеристиці особистих потреб необхідно охарактеризувати суб'єкт та об'єкт потреб. Суть цієї категорії розкриває механізм взаємодії людини з об'єктивними умовами існування [179, с. 20]. Об'єктом потреб є засоби задоволення потреб (сукупність матеріальних, інформаційних, екологічних благ). Суб'єктом потреб можуть бути: особистість, держава, колектив, регіон тощо.

Дослідимо суб'єкти потреб у розрізі імператив потреб суспільства, колективу та їх доведення. Такий виклад матеріалу використала О.М. Балико. Вона вважає, що потреби тісно пов'язані з екологією природи. Вона вводить у науковий обіг та обґрунтовує термін „екологічний імператив людини, суспільства, природи до соціально-економічної життєдіяльності людей з позицій формування їх потреб, вибору шляхів та способів їх задоволення”. Серед основних елементів екології людини автор виділяє:

- дотримання екологічного способу життя;
- прояв та розвиток духовних задатків особистості;
- домінування духовних цінностей над матеріальними [15, с. 6].

Кожен суб'єкт має властивий лише йому спектр завдань та функцій, у той же час він впливає на інших, доповнюючи та забезпечуючи систему відносин. Держава, колектив, регіон вступають у складну систему відносин. Вони, формуючи та задовольняючи власні потреби, виконуючи відтворювальну, забезпечувальну, координуючу, фіскальну та інші функції, безпосередньо впливають на процес формування та задоволення особистих потреб. Водночас відбуваються зворотні процеси.

Є.П. Ільїн стверджує, що потреби суспільства виступають як інтереси суспільства, класів, соціальних груп. При цьому відбувається асиміляція людиною потреб суспільства [83, с. 3]. Потреби суспільного розвитку стають особистими потребами. Ця асиміляція відбувається через розуміння людиною її відносин з суспільством, навколишнім середовищем, її залежності від них. Є.П. Ільїн стверджує, що вимоги

суспільства до кожного члена виступають у вигляді мотиваційних завдань, а після прийняття їх людиною – довгостроковими мотиваційними установками. Довгострокові мотиваційні установки в певних умовах актуалізуються і перетворюються в мотиви поведінки і діяльності.

Якщо на рівні суспільства ставиться акцент на задоволенні матеріальних потреб, то принцип максимізації прибутків наштовхується на низку суперечностей:

- між зростаючим обсягом виробництва та обмеженістю природної компоненти процесу виробництва;
- між потребами та можливістю їх задоволення найбагатших та найбільш необхідних верст населення;
- нарощування речового капіталу та збільшення фонду споживання власників засобів виробництва відбувається на фоні зменшення соціальних виплат та відрахувань до соціальних фондів. У результаті дії цього протиріччя назрівають соціальні конфлікти.

Задовольняти соціальні потреби переважно за допомогою системи розподілу ВВП американського типу, за якої через бюджет розподіляється незначна частка ВВП, а більшість залишається у формі індивідуального доходу, не є доцільним. Необхідний ефективний механізм управління соціальними потребами суспільства. Враховуючи низький рівень індивідуальних доходів в Україні, необхідно створити діючий механізм державного регулювання соціальних видатків.

Відповідно до концепції особистості соціолога В.О. Ядова соціальні потреби, або, як він їх називає, „соціогенні” мають поділ на різні види на основі входження особистості в більш розгалужені сфери діяльності спілкування. На цій основі він виділяє:

- потреби в найближчому сімейному оточенні;
- потреби входження до численних малих груп та колективів;
- потреби входження в цілісну соціальну систему [6, с. 4].

Превалювання соціальних потреб над економічними наштовхується також на певні суперечності:

- збільшення відрахувань суб'єктів господарювання на соціальні цілі зменшує потенціальні та реальні можливості оновлення речового капіталу підприємств, стимулює процеси тінізації;
- зростання соціальних видатків бюджетів різних рівнів діє аналогічно профіциту бюджету – зменшує темпи економічного зростання.

Перспектива бачиться в створенні механізмів, які б об'єднали матеріальні та соціальні потреби в частині їх формування та задоволення в „соціально-економічні” потреби. Для цього форми останніх необхідно трансформувати таким чином, щоб це поєднання мало в собі якнайменше суперечностей.

Введення терміна „соціально-економічні” потреби особистості, колективу, суспільства дасть змогу не протиставляти економічні та соціальні потреби, а розглядати їх як дві сторони одного процесу.

Імперативи потреб суспільства. Імператив 1. На мінімальному рівні державні витрати мають бути достатніми для виплати різних видів виплат, доплат, субсидій, допомог на рівні не нижче прожиткового мінімуму. Соціально-економічні та інституційні потреби суспільства на максимальному рівні вступають у суперечність з екологічною рівновагою, тому вони мають корегуватись відповідно до принципів сталого розвитку.

Доведення імперативу 1. Якщо виходити з позицій інституціонального підходу до суті потреб, то можна стверджувати, що серед інститутів впливу на потреби держава посідає визначне місце. Юридичний аспект руху товарів та цінностей, зміна форм власності впливає на потреби та споживання в конкретної особи. Потреби тільки зовні здаються притаманними лише особі і зумовленими її внутрішнім світом. У дійсності вони формуються та задовольняються відповідно до рівня виробничих сил та типу суспільних відносин.

З метою економії трансакційних витрат діяльність органів управління повинна бути раціональною з точки зору їх витрат на власне утримання відповідно до виконуваних функцій [87, с. 148].

Важливими аспектами при задоволенні соціально-економічних та інституційних потреб є [50, с. 30]:

- попередження руйнівних соціальних конфліктів на основі зниження диференціації в розподілі доходів і захист непрацевдатних, економічна та соціальна допомога найбільш вразливим верствам населення;
- стимулювання державних інвестицій у людський капітал з метою якісного удосконалення кадрового потенціалу країни та вирівнювання умов відтворення робочої сили для різних соціальних верств;
- покращення шляхів отримання інформації від установ різних організаційно-правових форм про соціальні та екологічні умови.

У цілому, міра задоволення потреб суспільства відображається в таких показниках, як фонд споживання в національному доході, фонд заробітної плати тощо. Рівень та структура потреб суспільства визначають у кінцевому рахунку: темпи та пропорції суспільного виробництва, співвідношення фондів споживання та накопичення в національному доході, ресурси для споживання.

Особливе місце у формуванні соціально-економічних та інституційних потреб займає державний сектор. Саме у державному секторі можуть вироблятися товари та надаватися послуги особливого значення: ресурсозбереження, природоохоронні, рекреаційні, по переробці природних ресурсів. Державний сектор є одночасно й об'єктом, і засобом державного регулювання, тобто передбачає наявність системи інститутів, які виконують функції законодавчої та виконавчої влади. Саме

від узгоджених дій всіх інститутів залежить ефективність державного регулювання.

Провідне місце в системі виконавчої влади посідає Міністерство економіки України, одним із завдань якого є проведення єдиної державної соціально-економічної політики. Саме на цей орган виконавчої влади покладені функції щодо: здійснення комплексного прогнозу соціально-економічного розвитку країни; участь у бюджетному плануванні; розробка прогнозних балансів попиту та пропозиції по певних видах продукції; прогноз розвитку ресурсної бази; визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень.

Органи державної влади та управління під час розробки державних програм та прогнозів повинні виходити із положень імперативу 1. Наявність державного сектору економіки та вдале поєднання ринкових та неринкових важелів регулювання дасть змогу виконати соціальні функції державою при забезпеченні сталого розвитку.

Імператив 2. Ресурсно-екологічні потреби суспільства мають проявлятися у мінімізації забруднення навколишнього середовища, сприяти безвідходності виробництва та використанню тих природних ресурсів, які можуть відтворюватися.

Доведення імперативу 2. Земельні масиви, водні ресурси, повітряний басейн відносяться до обмежених природних ресурсів. Праця людей обмежена в кількості та часі. Використання вторинних ресурсів, можливості їх переробки також носить частковий характер. Грошові ресурси також обмежені законами грошового обігу. Таким чином, принцип обмеженості економічних ресурсів носить всеохоплюючий характер і є фундаментальним. Завданням держави при забезпеченні ресурсно-екологічних потреб є:

- оптимізація видобувного та виробничого комплексу країни на засадах сталого розвитку;
- створення умови дбайливого ставлення до природних ресурсів.

Стабілізувати зростання економіки можливо через формування нової системи відносин між державою та природним середовищем. Необхідно впроваджувати інноваційну модель взаємодії людини з навколишнім середовищем. В основу моделі мають бути покладені мінімізація енерговитрат виробництва, зменшення енергомісткості продукції. Це можливо здійснити за умов забезпечення належного рівня ековідповідальності підприємств, пристосування їх господарської діяльності до вимог природного комплексу території, де вони розташовані, та дбайливого ставлення до її ресурсного потенціалу [212, с. 12].

Розширення масштабів виробництва приводить до зростання рівня використання природних благ у національному та глобальному масштабі. Суспільне виробництво вступає у суперечність з природою. Вирішення

цієї суперечності зумовило необхідність розробки концепції сталого розвитку [61, с. 80]. Слушною є думка Т.М. Губайдулліної, що досягнення соціально-економічних цілей суспільства при збереженні необхідних умов для природного середовища повинно опиратися на формування в довгостроковому плані системи еколого-економічних потреб з врахуванням необхідних стандартів життєзабезпечення та можливістю задоволення як економічних, так і екологічних потреб майбутніх поколінь [61, с. 83].

Імператив 3. На державному рівні має пропагуватись домінування духовно-інтелектуальних благ над матеріальними.

Доведення імперативу 3. Особисті потреби формуються під впливом соціального статусу в суспільстві, місця в системі суспільного розподілу праці, соціально-психологічної, культурно-естетичної, духовно-інтелектуальної сфери життєдіяльності. Це зобов'язує на державному рівні пропагувати духовно-інтелектуальні цінності як найвищі цінності в суспільстві. У цьому зацікавлена і держава. При високому рівні духовності зменшуються економічні втрати від пияцтва, наркоманії, антисоціальних проявів. Як правильно відзначає Н.М. Бережної, релігійна як світська духовність виникає та функціонує на основі устремління до високих ідеалів, як до такої висоти, на якій би людина відчувала себе менш залежною від повсякденних страждань та неупорядкованості [24].

При рості духовно-інтелектуальних (естетичних, моральних, етичних, інтелектуально-пізнавальних) потреб у суспільстві буде зменшуватись необхідність у матеріальних цінностях, відповідно зменшуватиметься навантаження на навколишнє середовище та природні ресурси.

Л.І. Купріянова визначає духовні потреби як активний спонукальний стан особистості до духовної діяльності, до створення та оволодіння духовними цінностями, спонукання до творчої діяльності та спілкування. Саме духовним потребам Л.І. Купріянова відводить вирішальну роль у формуванні соціально активної особистості [111, с. 10]. Пізнавальні та інтелектуальні здібності розвиваються під впливом духовних стимулів, пов'язаних із зростанням освіти.

Отже, духовно-інтелектуальні потреби держави проявляються в стимулюванні за допомогою державних та ринкових важелів впливу естетичних, духовних, моральних, інтелектуальних, естетичних, пізнавальних потреб особистості з метою підвищення продуктивності праці працюючих та соціально активної активності.

Імператив 4. Інформаційні потреби суспільства існують об'єктивно і завжди відображаються на діяльності особистості.

Доведення імперативу 4. Обмін інформацією є основою будь-яких відносин у суспільстві і безпосередньо зачіпає права та інтереси всіх членів суспільства та інститутів.

Ринок та інформаційні потреби подібні тим, що вони визначаються як вибір та різноманіття [66, с. 39]. М.Г. Джанелідзе правильно відзначає, що сучасний ринок неможливий без використання інформаційних та телекомунікаційних технологій. Він базується на розвинутій базі даних кон'юнктурної, комерційної, біржової та фінансової інформації. Ринкові відносини змінюють структуру і зміст інформаційного забезпечення. Вивчення попиту та пропозиції, реклама та маркетинг не можливі без інформації.

Імператив 5. Держава має створити всі умови для ринкової саморегуляції соціально-економічних та інституційних потреб колективу на основі співвідношення попиту та пропозиції.

Доведення імперативу 5. Підприємства будь-якої організаційно-правової форми здійснюють свою діяльність під впливом ринкових законів та механізмів, встановлення макроекономічної рівноваги між сукупним попитом та пропозицією. Формування збалансованої ціни, відсотка, заробітної плати, відбувається оптимізація розмірів фірм, розвивається конкуренція. Саме на конкурентних засадах формуються та задовольняються соціально-економічні потреби колективу в робочій силі, предметах та засобах праці, енергоносіях.

Механізм державного впливу доповнює ринкову систему відповідно до критеріїв економічної та соціальної ефективності. Держава може ініціювати введення ринкових принципів, конкурентних засад господарювання на підприємствах соціальної сфери, наприклад, перехід до обов'язкового автомобільного, майнового страхування.

Соціально-економічні та інституціональні потреби держави можуть вступати у суперечність із соціально-економічними потребами колективу. Основною метою підприємств та організацій в ринкових умовах господарювання є отримання прибутку та накопичення грошового та речового капіталу. Для держави головним завданням має бути задоволення потреб всіх суб'єктів ринкової економіки, зокрема особистих потреб, шляхом насичення ринку високоякісними товарами та послугами і створення достатньої кількості робочих місць з належним рівнем оплати. Виходом з цієї ситуації є активне використання методів та форм державного регулювання.

На думку Н.З. Солоділової, потреби колективу – це більш конкретний прояв потреб суспільства. Вони відрізняються масштабом та формами задоволення [182, с. 91]. Потреби колективу – це потреби людей, об'єднаних за виробничими, територіальними та іншими ознаками. Вивчення потреб колективу дає можливість вивчити прямі та зворотні зв'язки між виробництвом, споживанням, мірою задоволення потреб.

Імператив 6. Нагальною потребою колективу має бути стимулювання духовно-інтелектуального розвитку його членів.

Доведення імперативу 6. Духовно-інтелектуальні потреби особистості ми розглядаємо як активний стимулюючий фактор особи до духовної діяльності, до створення та оволодіння духовними цінностями, стимул до творчої діяльності. Зменшити кількість конфліктів у колективі, нівелювати наслідки можливих непорозумінь, стимулювати трудову активність можна частково стимулюючи естетичні, етичні, духовні, інтелектуальні потреби членів колективу.

Розвиток інтелектуальних, інтелектуально-комунікативних, інтелектуально-творчих потреб безпосередньо пов'язаний з продуктивністю праці. Ця теза набуває особливого значення в умовах інформатизації суспільних відносин. Ускладнення та інтенсифікація самої праці потребує освіченого, інтелектуально-розвинутого носія робочої сили, який може швидко адаптуватися до нових вимог та умов праці.

Імператив 7. Умови і характер діяльності суб'єкта господарювання детермінують його соціально-інформаційні потреби.

Доведення імперативу 7. Управління підприємством, отримання та передача інформації – процес постійний. Кількісний аспект інформаційної потреби колективу зводиться до встановлення абсолютного обсягу інформації для виконання відповідних управлінських функцій. Якісний аспект вимагає, щоб інформація мала такі властивості, як: мета, адресат, спосіб, формат, достатність, своєчасність, регулярність [66, с. 15].

В економічній діяльності задоволення інформаційних потреб виступає в таких формах, як: адміністративне інформування, інформаційні запити, інформаційна діяльність (особисте) та інформаційний обмін (комунікації).

Суб'єкти господарювання обмінюються між собою, в тому числі й інформацією, якщо в них є спільний інтерес і предмет обміну. Інформаційний обмін більш широке поняття, ніж обмін інформацією. Обмін інформацією – це лише обмін інформацією в „чистому вигляді”. Інформаційний обмін вміщує в собі всю сферу обміну продуктами або результатами діяльності як матеріальної, так і нематеріальної [660, с. 39].

Організаційною основою реалізації інформаційних потреб підприємств, їх колективів є створення інформаційної інфраструктури господарської діяльності і визначення раціональних методів збору, обробки, збереження та використання необхідної для діяльності інформації.

Загальними умовами формування та реалізації інформаційних потреб колективу є: рівень соціально-економічного, науково-технічного, інформаційного розвитку суспільства; місце суб'єкта в системі розподілу праці; потенціал організації; професійний рівень та інформаційна культура [66, с. 68].

Основними факторами формування та задоволення інформаційних потреб підприємства є: характер господарської діяльності; особливості організації; розвинутість господарських зв'язків.

У цій роботі подані об'єктивні імперативи суспільства, колективу, які певною мірою детермінують потреби особистості. Їх можна подати у вигляді таблиці (таблиця 1.5).

Таблиця 1.5

Імперативи потреб суспільства, колективу за умови сталого економічного розвитку

№ п/п	Короткий зміст імперативу
Імперативи суспільства	
Імператив 1	На мінімальному рівні державні витрати мають бути достатніми для виплати різних видів виплат, доплат на рівні не нижчомує прожиткового мінімуму. Соціально-економічні та інституційні потреби суспільства на максимальному рівні вступають у суперечність з екологічною рівновагою, тому вони мають корегуватись відповідно до принципів сталого розвитку
Імператив 2	Ресурсно-екологічні потреби суспільства мають проявлятися у мінімізації забруднення навколишнього середовища, сприяти безвідходності виробництва та використанню тих природних ресурсів, які можуть відтворюватись
Імператив 3	На державному рівні має пропагуватись домінування духовно-інтелектуальних благ над матеріальними
Імператив 4	Інформаційні потреби суспільства існують об'єктивно і завжди відображаються на діяльності особистості
Імперативи колективу	
Імператив 5	Держава має створити всі умови для ринкової саморегуляції соціально-економічних та інституційних потреб колективу на основі співвідношення попиту та пропозиції
Імператив 6	Нагальною потребою колективу має бути стимулювання духовно-інтелектуального розвитку його членів
Імператив 7	Умови і характер діяльності суб'єкта господарювання детермінують його соціально-інформаційні потреби

Джерело: розроблено автором.

1.4. Концептуальні підходи щодо оцінки та регулювання особистих потреб

Якщо при адміністративно-плановій економіці рівень і структура особистих потреб визначалась з метою вибору оптимальної програми розвитку, виробництва необхідних предметів особистого споживання; оцінки пріоритетності розвитку того чи іншого виробництва чи галузі, то метою визначення рівня і структури потреб на сьогодні є вибір форм та методів впливу на особисті потреби для досягнення сталого економічного розвитку.

В економічній літературі існують численні класифікації потреб особистості. Проте відомі схеми класифікації потреб практично не враховують: всього діапазону потреб; рівнів задоволення потреб; індивідуальних відмінностей складу, ієрархії потреб. Методика визначення рівня задоволення особистих потреб, оцінка їх якісної структури в економічній літературі практично відсутні.

Під час актуалізації процесу задоволення потреб особистість вибирає ту чи іншу стратегію по відношенню до певних груп потреб. Відбувається свідоме заниження необхідності одних і посилюється значення інших. У цей момент вплив державних важелів є найбільш ефективним. Дослідження рівня і структури особистих потреб є об'єктивною передумовою розробки механізму державного регулювання особистих потреб.

Задоволення особистих потреб – це процес, який має чітку часову складову, дозволяє розглядати властивості останніх залежно від часу. Фактор часу є одним із критеріїв трансформації та об'єктивізації цього процесу. „Під процесом варто розуміти будь-який вид руху, модифікації, трансформації, або “еволюції”..., будь-яка зміна об'єкта, який вивчається протягом певного часу, будь-то зміна його місця в просторі або модифікація його кількісних і якісних характеристик” [183, с. 80]. Процес задоволення особистих потреб характеризується: мірою необхідності потреби; рівнем задоволення потреб; відносністю кожної потреби.

Н.З. Солоділова [182, с. 92] вважає, що рівнями потреб є: комплекси (одяг, взуття, житло...); компоненти (овочі, фрукти); групи (хліб, рис, зерно, кондитерські вироби); підгрупи (асортимент хліба...). О.Г. Леонова пропонує таку схему структури потреб [114, с. 37]:

Абсолютна потреба → фундаментальні потреби → базові потреби → конкретні потреби (групи, підгрупи)

На її думку, вся маса особистих потреб є абсолютними потребами. Вони носять абстрактний характер. Обсяг абсолютної потреби в тому чи іншому продукті визначає той необхідний рівень виробництва, який необхідно досягти. Абсолютні потреби в кінцевому рахунку перетворюються в конкретні потреби – це потреби, об'єктом яких є окремі блага та послуги. Між абсолютними потребами і конкретними є проміжна форма – базові потреби. Кожна базова потреба розпадається на низку конкретних потреб. Базові потреби формуються на основі найбільш загальних родових ознак і представляють певні комплекси потреб, сукупність яких входить до складу фундаментальних потреб населення.

Рівень фундаментальних потреб, за О.Г. Леоновою, відповідає рівню комплексів потреб за Н.З. Солоділовою (таблиця 1.6). Ю.М. Максимова з метою спрощення аналізу виділяє тільки два рівні потреб: потреби

макрорівня та потреби мікрорівня [122]. На наш погляд, доцільно обмежитись групами (соціально-економічні, соціально-комунікативні, духовно-інтелектуальні, інституційні, екологічні), видами (житло, їжа тощо), підгрупами потреб (хліб, фрукти тощо).

Таблиця 1.6

Рівні потреб особистості

Автор	Леонова О.Г.	Солоділова Н.З.	Баранова Л.Я.	Максимова Ю.М.	Авторське трактування
Рівні потреб особистості	Абсолютні потреби	Комплекси потреб (одяг, взуття, житло)	Блоки потреб	Потреби макрорівня	Групи потреб
	Фундаментальні потреби	Компоненти потреб (овочі, фрукти)	Групи потреб	Потреби мікрорівня	Види потреб
	Базові потреби	Групи (хліб, рис, зерно)	Види потреб		
	Конкретні потреби (групи, підгрупи)	Підгрупи (асортимент хліба)			

Джерело: розроблено автором.

Деталізація показників під час аналізування потреб була важливою та необхідною при планово-адміністративній економіці. Коли при плануванні показників діяльності сфери послуг, виробництва товарів широкого вжитку вивчались та враховувались потреби населення, у процесі реалізації планів змінювались групи, види потреб. У результаті пропозиція асортименту товарів не відповідала попиту населення за більшістю параметрів.

Нині метою дослідження рівня і структури потреб є з'ясування можливості та доцільності впливу на особисті потреби, тому зупинимось на таких показниках аналізу потреб, як: рівень задоволення потреб особистості, структура і ранжирована шкала потреб.

Кількісна структура потреб відображає питому вагу окремої потреби у загальній їх сукупності (у грошовій оцінці).

Якісна структура потреб – це співвідношення потреб у міру їх необхідності. Формою виразу цієї структури є ранжирована шкала потреб, побудована з урахуванням міри їх необхідності. Ранг потреб пропонується визначати з використанням методу експертних оцінок.

Міра нагальності (необхідності) особистих потреб визначає черговість їх задоволення. Як правило, спочатку задовольняються

найнеобхідніші потреби, потім – менш необхідні, і тільки потім – віддалені. Уява про міру нагальності потреб змінюється у часі. Можна припустити, що міра нагальності залежить від освітнього, культурного, фінансового рівня особистості, наявності фінансових ресурсів.

За мірою необхідності (нагальності) Л.Я. Баранова [17, с. 44] виділяє такі потреби особистості: самі насущні, які потребують першочергового задоволення; менш насущні – це потреби, що не формують основу життєдіяльності людини, задоволення яких можна тимчасово відкласти; віддалені потреби – це ті потреби, без задоволення яких людина може існувати.

О.Г. Леонова за мірою необхідності потреби поділяє на три розряди [114, с. 44]: нижчий; звичайний; вищий.

На наш погляд, доцільно систематизувати особисті потреби за мірою необхідності таким чином: найнеобхідніші, необхідні, віддалені (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Систематизація потреб особистості за мірою необхідності

Автор	Баранова Л.Я.	Леонова О.Г.	Алексєєв М.Є.	Авторське трактування
Міра необхідності потреб	- самі насущні; - менш насущні; - віддалені потреби	- вищої міри необхідності; - звичайної міри необхідності; - нижчої міри необхідності	- вища міра необхідності; - середня міра необхідності; - нижча міра необхідності	- найнеобхідніші - необхідні - віддалені

Джерело: розроблено автором.

М.Є. Алексєєв, як і О.Г. Леонова, виділяє нижчу, середню і вищу міру необхідності потреб особистості. “Найбільш повно задовольняються самі важливі та першочергові потреби, обмежуючи задоволення інших – менш важливих. Міра задоволення останніх зростає по мірі росту доходів споживача, відповідно до закону Енгеля. Енгель показує, як змінюються великі групи витрат (на харчування, одяг, житло і т. д.) при зміні рівня доходів. Він довів, що із збільшенням доходу в бюджеті сім’ї доля витрат на харчування зменшується (перший закон Енгеля); доля витрат на одяг не зменшується (другий закон Енгеля); доля витрат на житло залишається постійною (третій закон Енгеля); доля витрат на освіту, лікування зростає (четвертий закон Енгеля) [8, с. 46].

Необхідні потреби – це основна маса потреб, задоволення яких забезпечує нормальні умови життєдіяльності. У свідомості більшості населення вони відображаються як досягнення матеріального та культурного достатку.

Незрозуміло, що має на увазі О.Г. Леонова, коли характеризує потреби нижчої міри необхідності. До них вона відносить потреби в грубій їжі, простому одязі, примітивне житло, наявність яких націлює виробництво на випуск морально застарілих товарів. На нашу думку, віднесення саме цих потреб до нижчого рівня необхідності не є доцільним в силу того, що звужує право вибору особистості навіть при відсутності необхідних фінансових ресурсів.

Нові, перспективні потреби, які існують, але не стали стандартом життя в силу різного рівня доходів відносять їх до віддалених потреб. Дійсно, потреби вищої міри необхідності по мірі своєї еволюції, розвитку виробництва, росту доходів переходять у розряд необхідних потреб.

З метою визначення рівня і структури потреб було використано методіку, розроблену автором на основі методіки визначення структури і рівня потреб Н.З. Солоділової [182, с. 94]:

1) відібрані особи з різним рівнем доходу, які проживають у різних населених пунктах (в цій групі найбільш висока міра задоволення потреб і їх різноманіття);

2) за допомогою анкетування та експертної оцінки визначаємо фактори впливу на особисті потреби, структуру, рівень їх задоволення та ранг особистих потреб;

3) розрахована структура потреб населення розповсюджується на все населення. У результаті визначаємо рівень і структуру особистих потреб населення.

Адекватно спланувати процес формування та задоволення особистих потреб за умови сталого розвитку дозволяє синтез підходів.

По-перше, чільне місце у процесі дослідження потреб належить теорії систем. Особисті потреби можна подати у вигляді системи, тобто комплексу елементів і їх властивостей, які знаходяться у динамічних відносинах один з одним. При порушенні одного з елементів системи виникають зміни в інших її частинах як позитивного, так і негативного характеру.

По-друге, метод аналізу ієрархій дає можливість отримати не тільки статичні дані, але і динамічні показники потреб. Інструментарій цього методу доцільно використати для аналізу результатів експертних оцінок структури, рангу потреб.

Вищезгадані методи можуть бути використані для побудови оптимізаційної моделі формування та задоволення особистих потреб на макрорівні, де розробляються програми задоволення особистих потреб з урахуванням різноманітних матеріальних, фінансових ресурсів, необхідних для реалізації цих програм за активної участі формальних та неформальних інститутів як на рівні колективу, так і на рівні особистості.

Використання цього методу пов'язане з реалізацією трьох основних етапів:

1. Постановка проблеми у вигляді ієрархії, системний аналіз проблеми. Використана у монографії методика ієрархічного аналізу опирається на ідеї, викладені у роботі Т.П. Старцун [188].

2. Основним змістом другого етапу є оцінка фактичного рівня задоволення особистих потреб з використанням аналітичної шкали.

3. Визначається рівень задоволення особистих потреб, розробляються форми і методи державного регулювання особистих потреб.

По-третє, при дослідженні рівня задоволення потреб використаємо анкетування. Об'єктом дослідження виступають потреби осіб, які мають різний вік, дохід, проживають у різних областях України. Як методом збору первинної інформації доцільно використати анкетне опитування. Об'єкт дослідження локалізований територіально. Використовувати будемо випадковий тип вибірки. При цьому спробуємо поєднати трендове, кагортне та панельне дослідження. Метою дослідження є виявлення, як змінюється рівень задоволення потреб залежно від місця проживання, віку (кагортне трендове дослідження).

З метою оцінки рівня задоволення особистих потреб було виділено вісім груп потреб особистості. Респондентам було запропоновано оцінити рівень задоволення кожної з потреб (таблиця 1.8).

Із застосуванням запропонованої методики побудована ієрархічна модель визначення рівня задоволення особистих потреб (рис. 1.1).

Таблиця 1.8

Ключ до аналізу потреб особистості на основі анкетування

№ шкали	Потреби	Потреби
1 шкала	Фізичного існування	1-8
2 шкала	Сімейні потреби	9-11
3 шкала	Соціально-комунікативні	12-17
4 шкала	Соціально-економічні	18-23
5 шкала	Духовно-інтелектуальні	24-29
6 шкала	Інституційні	30-33
7 шкала	Екологічні	34-37
8 шкала	Інформаційні	37-39

Джерело: розроблено автором.

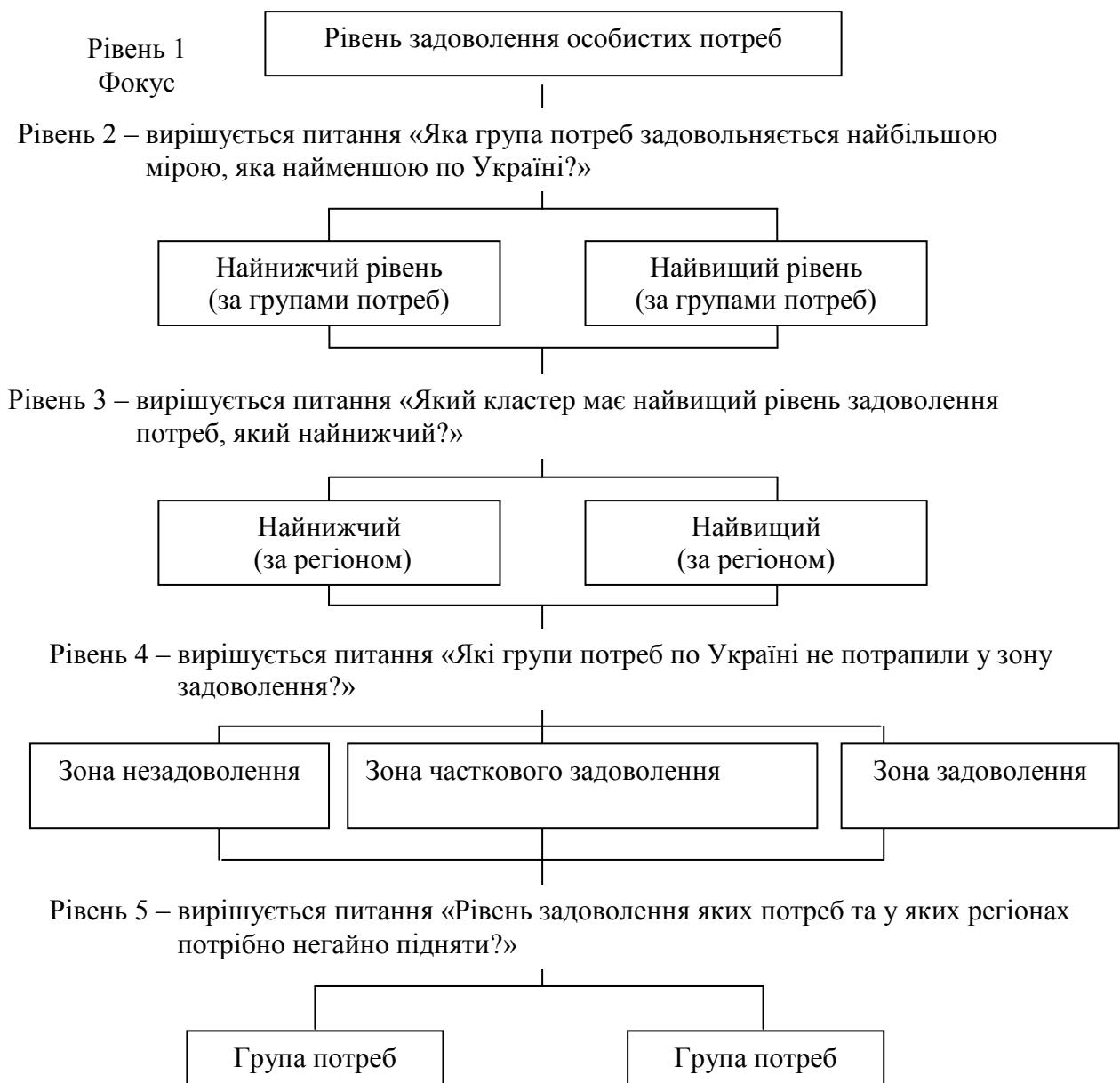

Рис. 1.1. Ієрархічна модель визначення рівня задоволення особистих потреб

Джерело: розроблено автором

При визначенні структури потреб доцільно використати і такий універсальний метод, як метод експертних оцінок. Як відомо, характерною рисою цього методу є компетентна участь експертів у аналізі й вирішенні проблеми дослідження, що підвищує наукову обґрунтованість, об'єктивність результату дослідження.

Оцінка рівня задоволення особистих потреб за допомогою експертного методу співвідноситься з результатами, отриманими у ході анкетування. Рівень задоволення потреб у балах доповнюється такими показниками, як сума коштів, які витрачаються для задоволення конкретної потреби фактично, та сума коштів, яка необхідна для задоволення потреби в повному обсязі.

Процес формування особистих потреб відбувається під впливом факторів, якісно відмінних між собою. Масиви показників, які формують результуючу ознаку «Рівень задоволення потреб особистості», можна розділити на параметричні, виражені наборами економічних, фінансових, ресурсних, матеріальних показників, та масиви якісних факторів, оцінених як експертні оцінки, бали опитувань, відносні показники порівнянь тощо. Під час реалізації системного підходу до дослідження задоволення потреб особистості необхідно враховувати ці особливості і застосовувати при державному регулюванні відповідні комплекси методів.

Реалізація такого завдання можлива шляхом побудови економіко-математичних моделей на основі функціонального підходу шляхом виділення основних потоків інформації та встановлення обґрунтованої та адекватної форми зв'язку між ними. З метою визначення форм та методів державного регулювання особистих потреб у роботі запропонована методика дослідження, яка включає в себе створення комплексної математичної моделі (КММ) процесу формування, управління та прийняття рішень щодо регулювання особистих потреб, приведена на рис. 1.2. Комплексність моделі, на наш погляд, полягає в тому, що фактори, які формують загальний показник рівня задоволення особистих потреб, ми пропонуємо використовувати з точки зору двох підходів до їх трактування:

- фактори 1-39 як параметричні ознаки можуть бути представлені основними соціально-економічними критеріями, таким як рівень доходів, заробітна плата, зайнятість, обсяги послуг, індекси споживчих цін тощо;

- фактори 1-39 як непараметричні ознаки представлені експертними оцінками та результатами анкетних опитувань, виражені у відносних величинах – балах оцінок, середніх та відносних показників тощо.

Таким чином, створення двох класів моделей, які описують один об'єкт дослідження, дасть змогу більш якісно визначити критичні точки, показники, фактори, здійснення управлінської дії, дасть змогу оптимізувати витрати ресурсів на досягнення максимального рівня задоволення особистих потреб, тобто формалізувати процес.

Побудова комплексної моделі аналізу, оцінки та регулювання особистих потреб являє собою процес, який поєднує в собі етапи оцінки рівня задоволення особистих потреб, дослідження факторів, які впливають на рівень потреб, узагальнення оцінки рівня задоволення потреб, формування комплексу державних заходів для досягнення оптимального рівня потреб та модернізація структури системи. Схема побудови комплексної моделі приведена на рисунку 1.2.

Процедуру визначення основних факторів, які формують обрані нами для дослідження групи потреб, ми пропонуємо проводити за допомогою економетричних методів. Факторне економетричне моделювання

основних груп потреб пропонується проводити за алгоритмом, приведеним на рисунку 1.3. Основна ідея економетричного моделювання якраз і полягає в тому, щоб за основними проявами – входами та виходами системи, факторними та результуючими ознаками, визначити найбільш адекватний вид функції, яка їх пов’язує. А це в свою чергу дасть змогу отримати два типи кінцевих прикладних результатів: 1) аналітичні значення показників, які характеризують стан та розвиток системи; 2) імітування сценаріїв розвитку системи, її управління.

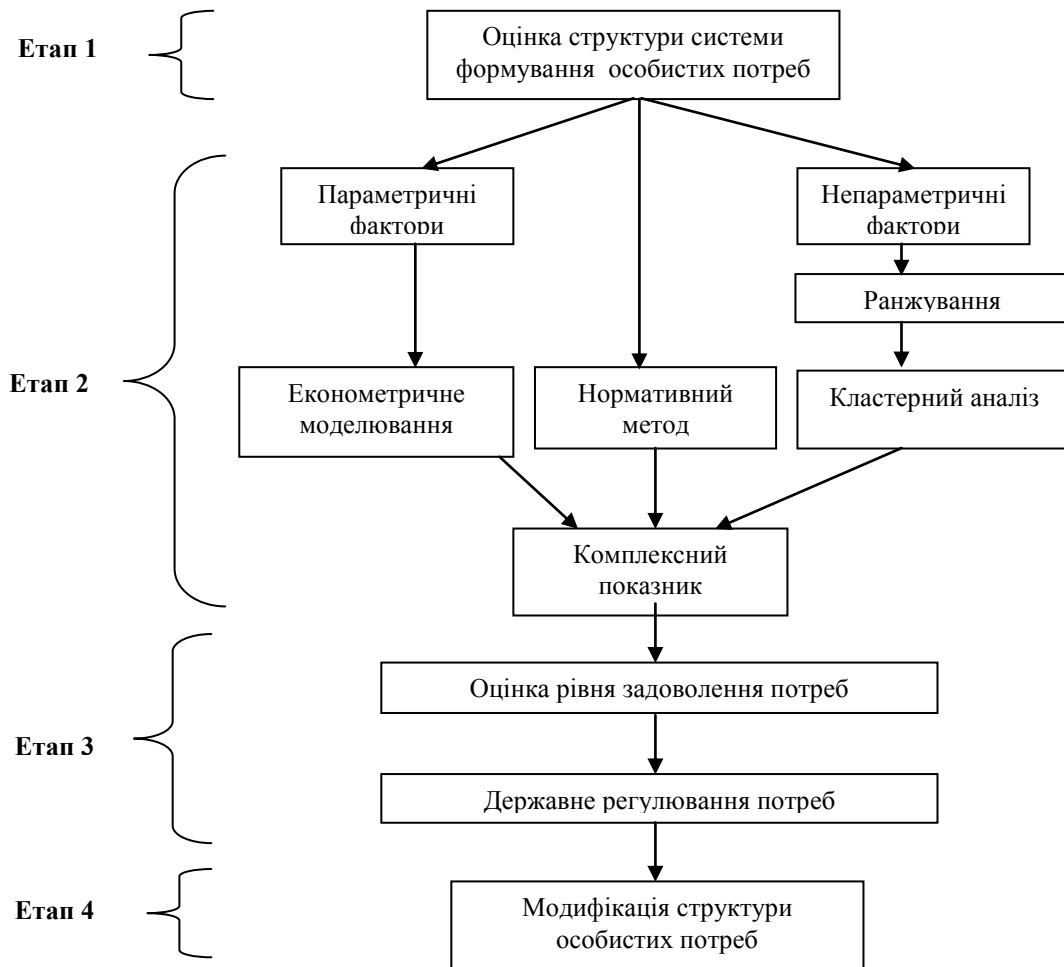

Рис. 1.2. Етапи побудови комплексної економіко-математичної моделі регулювання особистих потреб

Джерело: розроблено автором.

Приведений алгоритм є частиною загальної комплексної економіко-математичної моделі оцінки рівня задоволення потреб особистості і призначений для отримання факторних економічних показників, зміна яких може бути використана як параметри управління системою задоволення потреб особистості на заданому рівні.

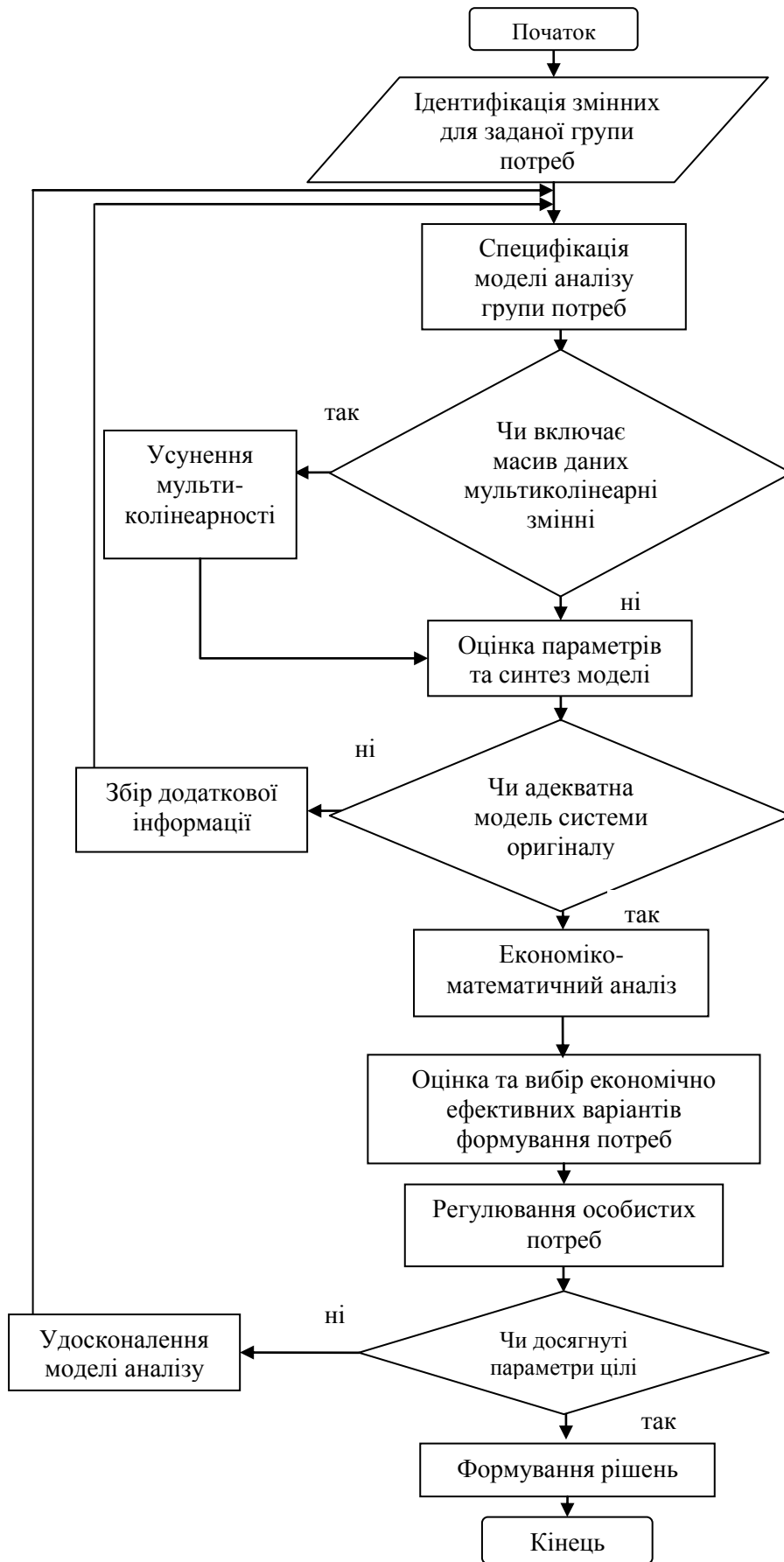

Рис. 1.3. Алгоритм економетричного моделювання особистих потреб

Джерело: розроблено автором.

Поетапне дослідження проблеми визначення рівня задоволення потреб, представлено на рис. 1.2, забезпечує врахування кількісних та якісних показників і дає змогу шляхом використання на другому етапі нормативного методу перейти до узагальненого показника задоволення потреб, на основі якого можуть бути визначені форми та методи їх регулювання в різних розрізах – за конкретними потребами, за групами потреб, за регіонами, за кластерами тощо.

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки:

На основі критичної оцінки теоретичних поглядів і підходів доцільно зробити висновок, що представники класичної школи заперечували вплив неформальних інститутів на перебіг економічних процесів. Потреби не були предметом їх дослідження. К. Маркс під час дослідження потреб використовував численні методи та підходи, зокрема, діалектичний метод, системний та історичний підходи. Він детально дослідив потребу особистості в праці, довів суспільний характер потреб. Надбанням марксистського підходу є те, що категорія потреб розглядається через призму відносин у суспільстві та теорії доданої вартості. Відповідно до логіки маржиналістів природа потреб має суб'єктивний характер, що залежить від міри усвідомлення суб'єктом цінності спожитого блага. Інтерпретація економічних процесів та явищ через призму потреб у представників маржинального напрямку є вихідними для наукового аналізу потреб і нині. Надбанням історичної школи в теорії потреб є те, що представники цієї школи створювали складні моделі мотивації до праці, в основі яких знаходяться соціально-групові потреби. Згідно з суб'єктивно-фізіологічним підходом задоволення матеріальних потреб, як і інтенсивна робота, знижує рівень збудження нервової системи. Відповідно до гуманістичного підходу необхідно перейти від концепції, орієнтованої на потреби, на розкриття можливостей та здібностей особистості.

Критичний аналіз і узагальнення підходів, які використовуються різними науками і різними напрямками економіки, показав, що: враховуючи економічні, політичні, соціальні фактори розвитку українського суспільства, жоден із зазначених підходів (класичний, марксистський, маржинальний, історичний, інституціональний, гуманістичний) не може бути домінуючим під час вибору моделі задоволення потреб в Україні; доцільним є поєднання важелів впливу на процес формування та задоволення потреб декількох підходів, зокрема, маржинального, інституціонального, гуманістичного.

Дослідження еволюційного розвитку теоретичних підходів до потреб показали, що потреби не є виключно економічною категорією. Ця категорія є інтегрованою. Міждисциплінарний характер дослідження потреб обумовив необхідність дослідження робіт вітчизняних та зарубіжних учених, які представляють суміжні дисципліни – економіку, філософію, соціологію, психологію. Потреби синтезують логіко-методологічні особливості вищезгаданих наук.

Найбільш вживаним системоутворюючим фактором при визначенні потреб у психології, філософії, соціології, економіці є нужда, необхідність, залежність. У більшості визначень метою, змістом потреб є діяльність. У психології потреби розглядаються: як внутрішнє ставлення особистості, яке може проявлятися у формі того чи іншого ставлення до предметів; у соціології – як нужда особистості чи соціальної групи в певних засобах, умовах, видах діяльності, необхідних для її існування та розвитку, з точки зору їх соціалізації, яка пов'язана з розширенням спектра потреб та виникненням нових потреб. Досліджуються переважно соціальні потреби; у філософії – специфічний стан біологічних і соціальних систем, який відображає взаємозв'язок соціальних суб'єктів із зовнішнім середовищем.

Виходячи із діалектичної єдності суспільства, колективу, особистості, були сформульовані та доведені сім імперативів потреб суспільства та колективу, які розглядаються у ракурсі їх взаємозв'язку з потребами особистості та впливу їх на соціально-економічні відносини в суспільстві. Під час формулювання та доведення імперативів суспільства та колективу був врахований об'єктивний трансформаційний процес переходу до сталого розвитку, необхідність якого зумовлюється системною кризою.

Виходячи з імперативів суспільства, колективу, особистості, доцільно зазначити, що стабілізувати зростання економіки можливо через формування нової системи відносин між державою та природним середовищем. Необхідно впроваджувати інноваційну модель взаємодії людини з навколишнім середовищем. В основу моделі мають бути покладені мінімізація енерговитрат виробництва, зменшення енергомісткості продукції. Це можливо здійснити за умов забезпечення належного рівня ековідповідальності підприємств, пристосування їх господарської діяльності до вимог природного комплексу території, де вони розташовані, та дбайливого ставлення до її ресурсного потенціалу.

Реалізація вищезгаданої моделі можлива при стимулюванні за допомогою державних та ринкових важелів вплив естетичних, духовних, моральних, інтелектуальних, естетичних, пізнавальних потреб особистості. Рост духовно-інтелектуальних (естетичних, моральних, етичних, інтелектуально-пізнавальних) потреб у суспільстві буде зменшуватись необхідність у матеріальних цінностях, відповідно зменшуватиметься навантаження на навколишнє середовище та природні ресурси.

РОЗДІЛ 2

ОСОБИСТІ ПОТРЕБИ – ОБ’ЄКТИВНИЙ ВАЖІЛЬ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Суть категорії “особисті потреби” та її економічна природа

Терміни “людина”, “індивід”, “особистість” часто використовуються як однозначні, хоча вони мають значні відмінності. Індивід – це перш за все окремий представник людського роду з властивими йому характерними та спільними рисами [176, с. 34]. Індивідуальність кожної людини обумовлена як біологічними факторами, так і дією соціального середовища. Людина – поняття, яке фіксує загальні риси, властиві всім *Homo sapiens*, те що відрізняє їх від тварин. Особистість – це людина, взята в сукупності тих духовних якостей, які формує в ньому суспільство. Особистість – це сукупність таких духовних властивостей людини, як розум, відповідальність, індивідуальність тощо. Особистість змінюється під впливом змін у суспільстві, відповідно, змінюються і її потреби. В той же час відбувається і зворотній вплив. Потреби здійснюють вплив на суспільне виробництво, вони виступають умовою реалізації реальних економічних відносин, тим самим виконуючи певні соціальні функції, тобто набувають соціально-економічної форми [174, с. 11].

Критерієм категоріальності наукових понять економіки виступає детермінована потребами практики необхідність їх використання для розвитку наукового знання, фундаментальність їх логіко-гносеологічного та методологічного значення, пов’язана з досить високим рівнем узагальнення в них певних явищ, їх властивостей тощо.

Із численних понять економічної науки виділяють поняття фундаментальні, найбільш широкі за своїм обсягом і важливі за значенням, тобто категорії. Статусу категоріальності досягають ті з понять науки, які стають необхідними для розвитку відповідних галузей знань у цілому [59, с. 89].

З поглибленням диференціації наукового знання збільшується загальна кількість категорій у конкретній галузі науки. Один із найбільш суттєвих напрямків цього процесу полягає в тому, що поняття не має статусу категорії в межах досить широкої галузі знань. При виділенні її в особливу дисципліну стає категорією окремого напрямку науки. Так, з актуалізацією гуманістичних процесів у суспільстві поняття “особисті потреби” набуває статусу категорії, хоча в економічній літературі зустрічається й таке твердження, що самі потреби не є економічною категорією. Вони стають нею при певних умовах, зокрема, суспільні потреби розглядаються як необхідні матеріальні умови життя людей [136]. У той же час, з огляду на таке твердження, Г.В. Фадейчева слушно

зазначає, що потреби можуть бути не тільки умовою, але і результатом процесу виробництва [206, с. 6].

Потреби індивіда як особистості, з точки зору Г.В. Фадейчевої, характеризуються таким чином: у тій частині, в якій вони задовольняються результатами суспільного виробництва, вони відносяться до суспільних потреб. Рівень потреб індивідуума, зокрема як особистості, базується на можливостях самого господарства. На її думку, зростання глобальних проблем людства актуалізує проблему особистих якостей людини. Звідси вона робить правильний висновок, що розвиток людини як особистості нині не тільки соціальна проблема, але й економічна [206, с. 12].

Г.І. Осадча конкретизує місце особистих потреб [146, с. 183]. Вона зазначає, що межею аналізу соціальної сфери, її первинним елементом є поняття потреб особистості. До того ж, на її погляд, особисті потреби – це найбільш просте, елементарне утворення. Первинність цього елемента обумовлена тим, що йому властива характерна для соціальної сфери основна суперечність між зростаючими потребами суб'єктів і можливостями їх задоволення. Характер цієї суперечності детермінує рівень розвитку соціальної сфери в цілому.

Спеціалісти з теорії управління, вивчаючи мотивацію поведінки людей, стверджують, що мотивом тих чи інших дій виступають потреби конкретної людини, тобто особисті потреби. Ще Л. Штейн в основу науки про управління поставив конкретну людину, її потреби. На його думку, держава має надати такі умови для її індивідуального розвитку, які недосяжні його власній енергії та зусиллям. Об'єктом управління при цьому виступає фізичне та духовне життя особистості, його суспільне та господарське життя [47, с.144].

Об'єктом вивчення політичної економії є потреби як умова і наслідок розвитку виробничих відносин. Спеціалісти з економічної теорії також акцентують свою увагу саме на потребах, а не на особистих потребах.

На основі вивчення різноманітних джерел наукової інформації підведемо підсумок та здійсимо оцінку існуючих визначень потреб. Під час аналізу термінів увага приділялась складовим змісту цього поняття та системоутворюючому фактору потреб. Відповідні дані щодо вказаної оцінки понять наведені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Оцінка деяких визначень поняття “потреби”

Поняття	Зміст поняття	Автор, рік	Системоутворюючий фактор потреб
Потреби	Виступають джерелом діяльності особистості, обумовлюються розвитком суспільних відносин і устремлінням особистості до певних предметів і умов, об’єктивно необхідних для її життя та розвитку	Покровська М.В., 1977 р.	Устремління особистості до необхідних для її життя та розвитку предметів та умов
Потреби	Основні суттєві тенденції організму чи особи до взаємодії із середовищем, направлені на присвоєння “частини” середовища для формування себе та “частини” себе для формування середовища	Жиліна Л.М., 1978 р.	Тенденції особи до присвоєння частини середовища і навпаки
Потреби	Об’єктивний стан суб’єкта, що відображає суперечність між наявним та необхідним і стимулює його до активної діяльності по усуненню цього протиріччя	Філіппов Л.С., 1996 р.	Стан суперечності між наявним та необхідним, що стимулює його до активності
Особисті потреби	Це специфічна економічна категорія, яка відображає суспільні відносини між людьми з приводу виробництва, обміну і використання матеріальних і духовних благ та послуг	Баранова Л.Я., Левін А.І., 1988 р.	Відносини між людьми з приводу виробництва, обміну і споживання благ та послуг
Потреби	Певна нужда суб’єкта в певній сукупності зовнішніх умов його існування	Здравомислов А.Г., 1986 р.	Нужда
Особисті потреби	Об’єктивна необхідність в умовах особистого життя (предметах споживання, послуг, видів діяльності), які відповідають досягнутому рівню розвитку суспільства, а також фізичним, духовним, соціальним особливостям особистості	Саркісян М.Т., 1985 р.	Об’єктивна необхідність у предметах особистого життя
Потреби	Відображають відносини між людьми з приводу привласнення матеріальних благ та послуг, і тому входять до системи виробничих відносин, а їх задоволення пов’язане з певними формами власності	Леонова О.Г., 1993 р.	Об’єктивно-обумовлена категорія, що базується на умовах життя людини

Потреби	Економічний інтерес, який зароджується і робить людей здатними до взаємодії один з одним	Белоусов В.М., 1995 р.	Економічний інтерес
Особисті економічні потреби	Усвідомлена суб'єктом об'єктивна необхідність у суспільних умовах відтворення процесу життєдіяльності, що відповідає досягнутому рівню розвитку виробничих сил і направлена на відтворення людини як учасника виробництва	Алексєєв М.Е., 2005 р.	Усвідомлена суб'єктом об'єктивна необхідність у суспільних умовах відтворення процесу життєдіяльності
Потреби	Необхідність відшкодування робочої сили, затраченої на виробництво продукції	Солоділова Н.З., 1998 р.	Робоча сила
Особисті потреби	Механізм взаємодії особистості з об'єктивними умовами її існування у процесі відтворення її суспільної життєдіяльності	Семенков О.В., 1985 р.	Взаємодія особистості з об'єктивними умовами існування
Потреби	Життєво важлива інформація про умови подальшого відтворення живої системи	Фадейчева Г.В., 2004 р.	Інформація

Джерело: розроблено автором.

За визначенням М.В. Покровської, потреби розглядаються як джерело діяльності особистості, що обумовлюється розвитком суспільних відносин і устремлінням особистості до певних предметів і умов, об'єктивно необхідних для її життя та розвитку [151, с. 9]. Системоутворюючим фактором потреб є устремління особистості до необхідних для її життя та розвитку предметів та умов. У наведеному визначенні зазначається, що предмети та умови, до яких прагне, скеровується людина, об'єктивно необхідні для її життя та розвитку. Потреби, які вважаються такими за суб'єктивною оцінкою і приводять не до розвитку людини, а до її деградації, тому це визначення з цього приводу можна вважати не зовсім коректним. До того ж у ньому характеризуються потреби не суспільства, колективу чи сім'ї, а особистості, тому це визначення може стосуватись і особистих потреб.

Більш широкий зміст та системний характер поняття потреб знаходить своє втілення у терміні, який пропонує Л.М. Жиліна [76]. Вона потреби пов'язує із суттєвими тенденціями організму чи особи до взаємодії із середовищем, направлені на присвоєння „частини” середовища для формування себе та частини себе для формування середовища.

Л.Я. Баранова, А.І. Левін під час визначення особистих потреб використовують класичний підхід, трактуючи їх як специфічну економічну категорію, що відображає суспільні відносини між людьми з приводу виробництва, обміну та використання матеріальних та духовних благ та послуг [18, с. 21].

На їх думку, особисті потреби виникають у процесі життєдіяльності людини. Вони виступають як свідоме устремління до об'єктивно необхідних умов життя, які забезпечують певний добробут та гармонійний розвиток особистості. При такому розумінні потреб звужується предмет дослідження в силу того, що ігнорується суб'єкт. Зважаючи на те, що формування потреб відбувається через розвиток умов життєдіяльності, це ще не означає, що вони тотожні потребам. Зведення потреб до об'єктивно необхідних умов життя спрощує уявлення про зміст потреб, адже вони є результатом усвідомлення суб'єктом своєї життєдіяльності.

У результаті систематизації поглядів на потреби представників різних галузей знань (психології, філософії, соціології) можна припуститись висновку, що змістом, метою потреб у різних суспільних та природничих науках є діяльність, активність. Це стосується і економічного аспекту потреб. Особисті потреби (на думку Л.Я. Баранової та А.І. Левіна) носять активний характер, слугують спонукальним мотивом діяльності людини, яка направлена на задоволення потреб, а з іншого боку, сама діяльність виступає фактором формування особистих потреб.

У А.Г. Здравомислова, як і у більшості визначень потреб у суспільних науках, системоутворюючим фактором є нужда [80, с. 12]. У самому загальному значенні потреби – це важливий елемент у системі відносин будь-якого суб'єкта, це нужда суб'єкта в певній сукупності зовнішніх умов його існування. Цією сукупністю можуть бути особистість, сім'я, рід, професійна група, суспільство як певна соціальна система, соціальний інститут, що функціонує в межах суспільства (система освіти, держава) тощо.

М.Т. Саркисян вважає, що потреби належать до самих загальних категорій. Він визначає їх як об'єктивну необхідність в умовах особистого життя (предметах споживання, послугах, видах діяльності), які відповідають досягнутому рівню розвитку суспільства, а також рівню фізичного, духовного, соціального розвитку особистості [178, с. 12].

Дійсно, потреби – це об'єктивна необхідність. Ототожнюючи потреби з суб'єктивними формами їх прояву, устремліннями, потягом (психологічний аспект), ігнорується об'єктивна обумовленість потреб, їх детермінованість рівнем розвитку суспільства. Якщо в нужді, потягу, устремлінню не має об'єктивної необхідності, то нужда, потяг, устремління не є потребою. При всій суб'єктивності особистих потреб,

вони являють собою економічне явище, що знаходиться у взаємозв'язку із системою економічних відносин у суспільстві.

О.Г. Леонова виділяє і об'єктивну, і суб'єктивну сторону потреб. На її думку, їх об'єктивність полягає в тому, що вони обумовлюються розвитком суспільних відносин. Суб'єктивна сторона потреб визначається тим, що умови життєдіяльності, щоб стати потребою, повинні бути усвідомлені людьми як необхідні, тобто повинні пройти через свідомість людей [114, с. 26].

Через інтерес визначає потреби В.М. Белоусов. Потреба є ядром інтересу. Вона може формуватись. „Теоретичне дослідження і практичне використання властивості самогенерації потреб повинні зумовити більш наукове поєднання особистих, колективних, державних інтересів” [21, с. 20]. Принцип самогенерації потреб, на думку В.М. Белоусова, використовується в системі маркетингу та реклами.

Через призму марксистського підходу, в основі якого лежить теорія доданої вартості, дається визначення потреб як економічної категорії та більшості понять з теорії потреб А.А. Богдановим, Н.З. Солоділовою [182, с. 88].

А.А. Богданов акцентує увагу на біологічному процесі задоволення потреб. Він проводить паралель між значенням палива для машин та продуктів харчування для людини. На його переконання, основне завдання полягає в тому, щоб довести задоволення потреб всіх зайнятих працівників до певної норми. Будь-яке скорочення є неекономічним [33, с. 265].

Н.З. Солоділова вважає, що:

- потреби як економічна категорія – це необхідність відшкодування затрат робочої сили, затраченої на виробництво продукції;
- задоволення потреб – це фактичне відшкодування затрат робочої сили, витрачених на виробництво продукції;
- міра задоволення потреб – це кількісний вираз фактичного відшкодування затрат робочої сили відповідно до нормативного рівня відшкодування;
- підвищення міри задоволення потреб – це зменшення величини відшкодування затрат робочої сили.

На думку М.Є. Алексеева, при розкритті суті потреб потрібно мати на увазі матеріальну форму особистості; єдність психофізіологічних функцій особистості. М.Є. Алексеев, як і О.Г. Леонова, М.Т. Саркисян, Л.С. Філіппов, відзначає визначальну роль об'єктивних факторів у детермінуванні потреб. Потреби формуються відповідно до рівня розвитку суспільства. До об'єктивних умов формування потреб автор відносить: географічне положення, суспільне середовище, діяльність людей [8, с. 25].

В економічній літературі потреби визначаються як суспільні відносини між людьми, як об'єктивна необхідність. О.В. Семенов вважає вихідним методологічним положенням під час дослідження особистих потреб, як категорії, процес взаємодії людини, суспільства, природи. Зміст цієї категорії вміщує в себе характеристику як об'єкта, так і суб'єкта потреби. Сутність потреб розкривається через механізм взаємодії людини з об'єктивними умовами її існування в процесі відтворення її суспільної діяльності. З автором не можна погодитись лише в тому, що особисті потреби розглядаються як економічна форма реалізації суспільних потреб [179, с. 9].

Визначення потреб через інформаційний критерій було здійснено Г.В. Фадейчевою [205, с. 6]. На думку науковця, потреба – життєво важлива інформація про умови подальшого відтворення живої системи. Ігнорування цієї інформації веде до деградації та гибелі живої системи.

Більш універсальне визначення, яке характеризує не тільки особисті потреби, дає Л.С. Філіппов [208, с. 6] – об'єктивний стан суб'єкта, що відображає суперечність між наявним та необхідним і стимулює його до активної діяльності по усуненню цієї суперечності. Системоутворюючим фактором потреб при цьому є стан суперечності між наявним та необхідним, що стимулює його до активності.

Характерною ознакою потреб є їх обізнаність, завдяки якій потреба і виражає активну направленість суб'єкта, яка з часом переходить у дію, стає внутрішнім джерелом діяльності людини [111, с. 9].

Потребам властиві такі ознаки: не існує таких потреб, які можна задовольнити раз і назавжди, тому більшість із них періодично виникають знову; частину потреб люди задовольняють за допомогою предметів; вони завжди спрямовані на щось конкретне; їм властива різноманітність.

Задоволення особистих потреб полягає в тому, що воно характеризується присвоєнням. Людина задовольняє свої потреби не тільки елементами навколишнього середовища, але й елементами власної життєдіяльності [76, с. 10]. Мати потребу – це значить щось присвоїти, тобто збагатити себе, розвинути, покращити.

Особливістю людей є те, що тварини активно пристосовуються до навколишнього середовища, а людина, задовольняючи свої потреби, починає пристосовувати природу до себе. Людство знаходиться на тій межі розвитку, коли зміна природи носить вже безповоротний характер. Вплив настільки інтенсивний, що навколишній світ вже не може відновлюватись. Численні природні ресурси знаходяться на межі вичерпання.

Прагнення людини до задоволення потреб – це закономірний та природний процес. Воно є метою будь-якого суспільства. В той же час людина може задовольняти або подавляти свої особисті потреби. Інколи одні потреби замінюються іншими. Одне із завдань державного

регулювання полягає в тому, щоб стимулювати корисні потреби та мінімізувати фактори формування шкідливих для здоров'я та для суспільства потреб.

Особисті потреби змінюються як кількісно, так і якісно: зароджуються, набувають повного розвитку, або поступаються місцем іншій потребі. Визначальна роль особистих потреб полягає у спонуканні людей до дії. Потреби людини не раз і назавжди дані. Створені у виробництві матеріальні блага урізноманітнюють особисті потреби, створюють нові. До того ж вони змінюються під впливом досягнень науки та техніки. У результаті дії цих чинників економіка досягає такого рівня розвитку, що з'являються сприятливі можливості для кращого і навіть оптимального задоволення особистих потреб [148, с. 7].

Категорію “особисті потреби” можна розглядати у контексті концепції людського розвитку, центральним елементом якої є людський капітал, що розглядається як основна складова національного багатства. При цьому серед складових людського потенціалу виділяють соціально-демографічний потенціал, соціально-економічний, соціально-культурний тощо [160]. Відповідно, адаптуючи концепцію людського потенціалу до розуміння суті особистих потреб, можна припустити, що соціально-демографічний потенціал ґрунтується на потребах особистості в здоровому способі життя, високому рівні освіти; соціально-економічний потенціал – на задоволенні потреб особистості в праці та достатньому рівні доходів; соціально-культурний – на потребі в самореалізації та самовдосконаленні.

Автори концепції людського розвитку характеризують економічні та суспільні процеси з позицій значимості конкретної особистості (прирівнюються значення для суспільства реальних чи потенціальних працівників, економічно неактивних тощо); підхід до освіти як до процесу, що має самостійну цінність, а не лише як до умови покращення продуктивних здібностей людей; підтримка самореалізації та розвитку індивіда з боку економічних, фінансових, неурядових, громадських організацій, закладів культури тощо.

Особисті потреби тісно пов'язані з категорією “рівень життя”, яка в широкому розумінні виражається “... сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут і інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризує досягнуту в суспільстві на певний проміжок часу міру задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначає та оцінює реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення” [124, с. 18]. К. Маркс розглядав “рівень життя” як соціально-економічну категорію, що характеризує рівень задоволення особистих потреб населення. В.О. Мандибура визначає термін “рівень життя” через потреби, тракуючи цю категорію у вузькому

розумінні як рівень задоволення особистих потреб і відповідний йому рівень доходів особистості.

Категорія “особисті потреби” тісно пов’язана з цілою низкою економічних категорій, зокрема з категорією “виробництво”. Виробництво створює кількісне та якісне різноманіття потреб. Виробництво надає в особисте споживання об’єкт споживання. Тобто, рівень, структура і динаміка розвитку, форми і споживчі властивості створених у виробництві матеріальних і культурних благ визначають, де і яким чином відбудеться використання предметів праці [220, с. 16]. Тобто, виробництво є основою формування відповідної системи особистих потреб. В той же час, використання тих чи інших предметів праці у процесі особистого споживання створює реальну основу та об’єктивну необхідність безперервності процесу виробництва. Потреби в деякій мірі можуть якісно випереджати виробництво. В цьому частково і полягає значення потреб як перспективних вимог суб’єкта до виробництва, що стимулює його зростання. Особисті потреби можуть бути безмежні. До того ж вони мають історичний характер. Нині проявляються такі потреби, уявлення про які раніше не мала ні особа, ні суспільство. Відбувається стрімке зростання потреб. Кожне покоління сприймає свій рівень життя як необхідний та природний. Невідповідність рівня потреб рівню розвитку виробництва є внутрішньою рушійною силою розвитку виробництва і суспільства.

Нині відбуваються дещо інші процеси. Особисті потреби потрапляють у часткову залежність від торгового капіталу. Змінюються пріоритети потреб. Реклама та сфера торгівлі нав’язують певні стереотипи в споживанні та в необхідності певних товарів, звичок, певного стилю життя. Відбувається певною мірою нівелювання особистості, її потреб. За умови командно-адміністративної економіки зрівнялівка рівня життя супроводжувалась зрівнялівкою рівня задоволення особистих потреб. З переходом до ринкового механізму господарювання відбувається розшарування рівня життя, яке спричиняє різний рівень задоволення потреб особистості.

Зробивши ретроспективний аналіз економічного розвитку країн, можна стверджувати, що можливі такі варіанти кількісних пропорцій між виробництвом, потребами та споживанням, як регресивний, застійний та прогресивний.

Регресивний варіант відносин виникає в країнах з тривалим спадом виробництва, де відбувається згортання споживання.

Другий варіант – застійний. Він характерний для окремих країн Азії та Африки. Потреби є стійко традиційними і розширюються повільними темпами [127, с. 118]. Відносини “виробництво – розподіл – обмін – споживання – потреби” реалізуються на одному рівні.

При першому та другому варіанті підвищенню потреб протидіє низький рівень матеріальної і духовної культури суспільства, слабкий розвиток поділу праці, низькі грошові доходи переважної частини населення при високому рівні цін, стрімке зростання чисельності населення.

За прогресивного варіанта підвищується рівень потреб і споживання. Відносини “виробництво – розподіл – обмін – споживання – потреби” характеризуються рухом по спіралі вгору з колами, що розширюються.

Особисті потреби як економічна категорія відображають відносини між суб'єктами суспільних відносин з приводу об'єкта (його виробництва, розподілу, обміну та споживання), тобто цю категорію необхідно розглядати в контексті підрозділів суспільного відтворення. Суспільне відтворення на макrorівні являє собою безперервний процес виробництва, що відображає взаємозв'язок між важливими структурними пропорціями, між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання, які охоплюють всі галузі національної економіки. Відтворення сукупного суспільного виробництва є матеріальною основою безперервного розвитку виробництва. Воно охоплює чотири стадії його руху – виробництво, розподіл, обмін і кінцеве споживання [52, с. 325].

Завданням механізмів державного та ринкового регулювання використання сукупного суспільного продукту є оптимальне поєднання нагромадження і споживання. Саме у II підрозділі суспільного відтворення здійснюється виробництво предметів споживання. Частина продукції II підрозділу суспільного відтворення використовується для забезпечення необхідного продукту (життєво необхідні предмети споживання працівників цього підрозділу та знову залучених працівників). У процесі обміну між I та II підрозділами відбувається реалізація I підрозділом II підрозділу засобів виробництва для відновлення спожитих їх частин, для розширення виробництва та для створення резервного фонду. II підрозділ реалізує I підрозділу предмети споживання для працівників, які брали участь у виробництві.

За вартістю продукція I та II підрозділів включає перенесену вартість, необхідний та додатковий продукт.

Задоволення особистих потреб населення здійснюється як у процесі розподілу необхідного продукту, так і додаткового. Виплата доходів працівникам виробничої сфери здійснюється у процесі розподілу необхідного продукту, а соціальної сфери – у процесі розподілу частини додаткового продукту. В той же час збільшення питомої ваги необхідного продукту є зменшенням додаткового, тобто відбувається збільшення виплат на індивідуальне споживання нині за рахунок майбутніх надходжень. Різкі коливання між співвідношенням необхідного та додаткового продукту впливає як на ефективність виробництва, так і на рівень життя населення.

У процесі збільшення впливу науки на всі галузі та підгалузі суспільного відтворення безпосередньою рушійною силою всіх економічних та соціальних змін стає конкретна людина, формується єдиний комплекс “наука – техніка – виробництво – споживання” [156, с. 237]. Економічними аспектами цього комплексу є: посилення соціального характеру матеріального та духовного виробництва; зміна зв’язку працівника із засобами виробництва; підвищення вимог до якості продукції; збільшення питомої ваги та значення соціальної інфраструктури.

Всі вищезгадані аспекти впливають на розмір, порядок формування та розподілу необхідного та додаткового продукту. Саме за рахунок розподілу національного доходу відбувається задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб особистості.

Не менш важливим показником, який визначає рівень формування та задоволення особистих потреб, є продуктивність праці. Найбільш точним вираженням суспільного рівня продуктивності праці є показник виробництва національного доходу на душу населення. Факторами зростання продуктивності праці є поглиблення суспільного розподілу праці, використання досягнень науки, кооперування та комбінування виробництва, впровадження нових форм організації праці тощо.

На продуктивність праці впливає також рівень освіти працівників, їх кваліфікація, рівень культурних та духовних якостей. Можна зробити висновок, що в результаті задоволення різноманітних потреб особистості (які впливають на її інтелектуальний, культурний, духовний рівень) зростає продуктивність праці, відповідно, і національний дохід. При цьому залишається актуальним питання раціонального його розподілу, щоб мінімізувати нерівність у розподілі доходів.

Всі члени суспільства задіяні в процесі реалізації потреб. При цьому вони можуть виступати як [206, с. 19]:

- власники різних ресурсів (робочої сили, здатності до підприємницької діяльності, землі, інтелекту);
- споживачі різних результатів суспільного відтворення (залежно від функціональної направленості цих результатів споживачі діляться на споживачів засобів виробництва і споживачів предметів споживання);
- безпосередні учасники процесу суспільного виробництва;
- організатори процесу задоволення потреб.

Відповідно реалізація особистих потреб здійснюється з врахуванням наявної власності, інтелекту, грошового чи земельного капіталу тощо (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Механізм реалізації особистих потреб

Джерело: розроблено автором.

Населення країни отримує доходи і таким чином задовольняє особисті потреби. Категорія “доходи” характеризує грошові та натуральні надходження громадян з різних джерел (від власності, від грошового капіталу, землі, інтелекту тощо). Реальні та номінальні доходи характеризують рівень життя населення. Реальні доходи населення – це узагальнюючий показник рівня життя населення, задоволення його потреб [191, с. 124]. Вони характеризують доходи, отримані у результаті перерозподілу національного доходу, а саме – кількість матеріальних благ, які можуть бути придбані на них. Рівень реальних доходів населення залежить від цін на предмети споживання та послуги.

Ціна як грошовий вираз вартості продукції є одним з найбільш ефективних інструментів розподілу та перерозподілу національного доходу, регулювання попиту та пропозиції. Взаємозв'язок категорії “ціна” та “особисті потреби” проявляється в координуючій функції ціни – стимулюванні чи стримуванні росту потреб особистості. При рості цін більш високими темпами, ніж доходи, відбувається звуження бази задоволення потреб. Держава може впливати на ці процеси, зокрема, через фінансові механізми: змінюючи розмір відрахувань до фонду амортизації, фондів державного обов'язкового соціального страхування, пенсійних фондів тощо. Однак враховуючи домінування недержавної форми власності, визначальне місце у формуванні цін на більшість товарів широкого вжитку належить приватним структурам та ринковим механізмам.

Основним видом доходів значної частки населення є заробітна плата. За своєю економічною природою заробітна плата є грошовим виразом вартості праці. Це фонд грошових засобів, що знаходиться у розпорядженні працівника і використовується для задоволення його особистих потреб. Якщо підходити з позицій класичної школи політичної економії, то кошти, що є у розпорядженні працівника, є свідченням того, що відбувся процес обміну товару – робоча сила на товар-гроші. У подальшому товар-гроші обмінюватиметься на інші види товарів, які необхідні для задоволення потреб людини [41, с. 16].

Доцільно виділити кількісні та якісні властивості потреб. До якісних властивостей потреб можна віднести їх актуальність, предметність, необхідність, спосіб та рівень задоволення. До кількісних – обсяг, розмір, масштаб.

В особистих потребах можна виділити дві сторони:

1) об'єктивну, що існує в реальності та пов'язану з предметом задоволення;

2) суб'єктивну, яка виступає як образ, тобто наслідок інтелектуально-психічної сторони особистості.

Суб'єктивна сторона – це свідома діяльність людей, їх воля та енергія, які необхідні для задоволення певних потреб. У більшості

випадків вона обумовлена певним об'єктом, що залежить від свідомості і волі суб'єкта. Між цими двома сторонами існує постійна взаємодія. Будучи обумовленим об'єктивними умовами та відносинами, суб'єктивна сторона справляє на них активний зворотній вплив. Потреби виникають у практичній взаємодії об'єкта й суб'єкта та являють собою єдність об'єктивного і суб'єктивного [151, с. 8].

Потреби варто розглядати як підсистему складної системи категорій: цінності – потреби – інтереси – мотиви – установки – рішення – дії [185, с. 63]. Л.М. Жиліна [76, с. 16] також вважає, що поведінку особистості можна зобразити за допомогою такої схеми:

потреба ⇒ інтерес ⇒ установка ⇒ дійсність ⇒ система потреб, інтересів і установок ⇒ мотив ⇒ дія.

Вона підкреслює, що інтерес – це властивість, в якій проявляється специфічне ставлення особи до об'єкта, обумовлене його життєвим значенням і емоційною привабливістю. Жиліна правильно зазначає, що інтереси, на відміну від потреб, властиві лише людям і інтереси не передбачають в обов'язковому порядку присвоєння. Установка трактується як попереднє відношення, попередня готовність до дії, створена синтезом поглядів людини та її потреб. Завдяки негативним установкам людина може діяти всупереч своїм інтересам.

Людина знаходиться в динамічних відносинах з навколишнім середовищем. Специфічно індивідуальний характер цих відносин обумовлює певною мірою упорядковану систему інтересів, які в чітко визначеній мірі та послідовності властиві тільки цій особі.

Інтереси, як і потреби, можуть бути економічними, соціальними, духовними, естетичними. Серед них виділяють також усвідомлені та неусвідомлені, головні та другорядні, тривалі та тимчасові.

Економічні інтереси варто розглядати як спонукальні мотиви господарської діяльності людей, що обумовлюються їхніми потребами з метою виробництва та споживання продуктів та послуг. Економічні інтереси пов'язані з економічною системою, формуються у процесі взаємодії членів суспільства в усіх фазах відтворювального процесу: виробництва, розподілу, обміну та споживання.

У процесі існування людини відбувається постійна зміна її інтересів. Одні з них стабільні й існують тривалий час, а інші – відносно недовго.

Коло інтересів та індивідуальний характер мотивів визначає неповторність поведінки особистості. Ця обставина може бути причиною того, що між інтересами і мотивами колективу та особи, як члена колективу, може виникнути суперечність. В той же час інтереси різних колективів, осіб можуть збігатися, створюючи передумови для контактів та плідної співпраці.

Особисті інтереси, як і особисті потреби, формуються під впливом тих змін, які відбуваються в суспільстві та з конкретною людиною. На інтереси, як і на потреби, впливає рівень освіти, стаж роботи, традиції сім'ї, житлові умови. У процесі вікового розвитку особистості відбувається перебудова індивідуальних інтересів, які залежно від віку розрізняються не тільки за своєю направленістю, але і глибиною та інтенсивністю.

По відношенню до особистості інтерес, з одного боку, може бути стимулом, а з другого – мотивом. Стимул – зовнішній активізатор поведінки, а мотив – внутрішній. Вони являють собою відображення в свідомості людей їх об'єктивних потреб та інтересів.

Інтереси, як і особисті потреби, можуть бути усвідомленими та неусвідомленими. Усвідомлення потреб та інтересів є необхідною передумовою поведінки людини. “Функція свідомості полягає в оцінці життєвого значення для індивідуума об'єктивних потреб та інтересів і очікуваних в зв'язку з цим дій...” [132].

Прослідкуємо взаємозв'язок між категоріями “власність”, “інтереси” та “потреби”. Ці категорії використовуються різними галузями знань: філософією, економікою, педагогікою, психологією, соціологією тощо.

Власність як економічна категорія означає певну сукупність матеріальних благ, різноманітних об'єктів власності (засобів та предметів праці, предметів споживання, цінних паперів, об'єктів інтелектуальної власності тощо). З якісної сторони категорія власності характеризує систему виробничих відносин між людьми щодо привласнення об'єктів власності у всіх сферах суспільного відтворення.

Якщо виходити з положення, що виробництво і весь процес відтворення здійснюється з метою задоволення різноманітних потреб особистості, то матеріалізація потреб здійснюється через сферу споживання, але вихідним моментом все ж залишається виробництво.

Відносини власності між людьми з приводу виробленої продукції здійснюється через виробництво. Розподіл виготовленої продукції та доходу від неї здійснюється залежно від характеру відносин власності.

Відмінності між категоріями “потреби”, “інтереси”, “власність” необхідно шукати в різній функціональній ролі в процесі виробництва та суспільного відтворення [150, с. 66]. Якщо потреби та інтереси характеризують спонукальні мотиви, умови діяльності, то відносини власності визначають місце особистості в системі суспільних відносин.

Бажання – почуття нагальності задоволення основних потреб людини. До них належать потреби в харчуванні, житлі, повазі, самовдосконаленні, самовираженні особистості людини [148, с. 9]. Праці численних учених підтверджують той факт, що бажання не створюються маркетологами, а спричинені біологічною, генетичною природою людини, сутністю соціальних стосунків. На думку Пітера Дойля, потреби

не можуть вичерпати всіх бажань, тому бажання по суті є більш ширшим, ніж потреби. Але це питання є дискусійним.

В.О. Паламарчук вважає, що потреби, будучи віддзеркаленням прагнення до чогось, формуються і розвиваються внаслідок істотного впливу соціального життя і виховання [148]. На його думку, навіть біофізичні потреби, які забезпечують людську життєдіяльність, підконтрольні соціальним, духовним потребам.

Якщо духовні потреби визнати первинними, то, впливаючи на духовні потреби, можна моделювати інші потреби. До того ж, якщо виявити та систематизувати причини, які породжують потреби, то з'явиться можливість екстраполювати на них ці причини і також моделювати потреби.

Перш ніж дати своє визначення особистих потреб, підведемо підсумок проведеного аналізу потреби як економічної категорії, визначимо критерії формування особистих потреб та сформулюємо загальні ознаки цієї категорії.

Критерії формування особистих потреб можна систематизувати таким чином: співвіднесеність із розвитком суспільних відносин; співвіднесеність із результатами праці чи наявною власністю; не повинні суперечити суспільним потребам; повинні сприяти гармонійному розвитку, а не деградації особистості; співвіднесеність із духовними запитами особистості.

Сформулюємо загальні ознаки особистих потреб таким чином:

1. Відносини по задоволенню особистих потреб тісно пов'язані з іншими економічними категоріями.

2. Формування і задоволення особистих потреб визначається рівнем розвитку країни.

3. Від правильно обраних державою форм і методів перерозподілу ВВП залежить вирівнювання показника задоволення особистих потреб найбагатших та найбідніших верств населення.

4. Для змісту категорії "особисті потреби" характерні складність, універсальність її конкретних проявів.

5. Категорія "особисті потреби" використовується декількома галузями науки.

6. Ця категорія на відміну від категорій філософії не носить логіко-гносеологічного універсального характеру.

Для всіх галузей науки, де використовується ця категорія, може бути виділена її змістовна інваріанта, тобто, незмінна складова, яка з'являється як результат абстрагування від всіх її конкретних проявів.

Інваріантою категорії "особисті потреби" є те, що виникає всередині кожної людини, є досить спільним для різних людей, але в той же час має індивідуальний прояв, характеризує певну нужду, передбачає пошук всіх можливих засобів її задоволення.

Під час аналізу економічної літератури спостерігається значна різноманітність у підходах до визначення та формулювання поняття особисті потреби, а також різні твердження щодо їх сутності, структури та характеристики. Нині існують десятки визначень категорії “особисті потреби”. Щоб отримати цілісну уяву про неї, необхідно виділити те загальне, інваріантне, що присутнє всім модифікаціям. Інваріант змісту категорії “особисті потреби” вміщує такі основні характеристики:

- стан особистості, що характеризується потягом до чогось;
- відносини між людьми, направлені на використання певних благ;
- нужда, яка стимулює до діяльності;
- стан незадоволення, який людина хоче змінити.

Автором опановані різні підходи до формулювання категорії “особисті потреби” і запропоноване власне визначення, зокрема, особисті потреби – це економічна категорія, яка характеризує відносини взаємодії особистості, суспільства, колективу з приводу виявлення потреб у чому-небудь та пошуку усіх можливих методів її задоволення через ефективне функціонування всіх інститутів суспільства з урахуванням комплексу детермінант сталості.

2.2. Методологічні підходи до класифікації особистих потреб

Класифікація має як наукове, так і практичне значення. Залежно від того, який вид, група, підгрупа потреб є об’єктом ціленаправленого формування, можуть розрізнятися засоби і методи формування. Крім того, наукова класифікація особистих потреб може стати необхідною методологічною основою їх вивчення, адже конкретний вид потреб визначає форми і методи аналізу [17, с. 28].

Л.Я. Баранова, О.І. Левін [18, с. 22] розрізняють систему особистих потреб. Під системою потреб вони розуміють єдність суспільних (у тому числі особистих) потреб, які характеризуються внутрішніми взаємозв’язками. Система особистих потреб – ієрархічно організована структура, в якій виділяються потреби першого порядку (першої необхідності – в харчуванні, житлі, одязі), задоволення яких складає основу життєдіяльності. Потреби наступних порядків задовольняються після того, як задоволені потреби I порядку.

Не можна погодитись з Л.Я. Барановою та О.І. Левіним у тому, що характерною рисою системи особистих потреб є те, що види потреб, які в неї входять, не можуть замінити один одного. Нині існують субститути (товари-замінники). До того ж потреби вищих порядків суб’єктивні і можуть бути вибрані за пріоритетом під впливом певних чинників.

Системі потреб притаманні такі характеристики:

- 1) можливість задоволення потреб товарами з аналогічними властивостями (поява товарів-замінників (субститутів));

2) комплексність, тобто необхідність одночасного, фронтального, сукупного задоволення потреб;

3) споживча дифузія. Відбувається нівелювання потреб у формі масового виробництва типових товарів. Певні верстви населення є лідерами в споживанні товарів (вищого чи нижчого ґатунку). Інколи верстви населення з низьким рівнем доходу можуть купувати дорогі речі.

Серед властивостей особистих потреб доцільно виділити: 1) різноманітність; 2) субординація; 3) диференціація, що базується на особистих рисах характеру, уподобань, устремлінь, матеріальних інтересів членів сучасного суспільства; 5) кількісна обмеженість; 6) фактор часу, особисті потреби можуть звужуватись до мінімуму.

Існування різноманітних наукових концепцій щодо економічної природи та змісту категорії “особисті потреби” зумовлена не лише її багатоаспектністю, а й різними методологічними підходами науковців до класифікації особистих потреб.

Для з'ясування суті особистих потреб необхідно знайти критерій їх виділення із всієї системи потреб. Як такий можна назвати:

- об'єктивність, адже умови життєдіяльності для кожного покоління мають свої особливості;

- суб'єктивність, тому що умови життєдіяльності для того, щоб перетворитись у потреби, повинні бути усвідомлені особистістю;

- взаємозв'язок одночасно є виробництвом, розподілом і споживанням. Найбільш чітко особисті потреби обособлюються від інших видів потреб на стадії суспільного відтворення – на стадії споживання.

Особисті потреби безпосередньо забезпечують відтворення робочої сили, існування і розвиток особистості. У цьому ракурсі вони виступають як первинні потреби [8, с. 36]. Така теза може бути умовною. Виробництво потребує засобів виробництва. При цьому виробничі потреби стають первинними, а задоволення особистих потреб у процесі відтворення виступає як результат.

У дослідженні важко оперувати всіма критеріями, необхідно здійснити вибір, мотивований завданням дослідження та абстрагуватись від інших критеріїв. Більшість учених під час класифікації потреб виділяють один чи декілька найважливіших критеріїв (табл. 2.2).

Л.І. Купріянова зі всієї сукупності потреб виділяє матеріальні та духовні [111, с. 9]. Хоча автор правильно відзначає, що матеріальні потреби є первинними і визначальними в генетичному та гносеологічному аспектах, виділення зі всієї сукупності потреб лише матеріальних та духовних є дуже проблематичним. Духовні потреби не можуть виникнути та існувати без попереднього задоволення матеріальних. Матеріальні потреби при цьому трактуються як об'єктивні відносини між людиною та матеріальними умовами, які забезпечують відтворення його фізичного буття. Духовні потреби Л.І. Купріянова трактує як активний

спонукальний стан до духовної діяльності, до створення та освоєння духовних цінностей. Науковець неодноразово зауважує, що з ростом матеріального благополуччя у суспільстві будуть зростати духовні потреби.

Таблиця 2.2

Критерії класифікації потреб

Критерії класифікації	Автор класифікації, рік	Класифікація потреб
За сферою життєдіяльності особи	Тарасенко В.І., 1982	Потреби існування та потреби розвитку
За суб'єктами задоволення	Вишняк А.І., 1982	Потреби фізичного існування, інституціонально-споживчі потреби, потреби соціальної взаємодії
За сферою життєдіяльності суспільства	Купріянова Л.І., 1985	Матеріальні та духовні
По відношенню до цінностей суспільства	Філіппов Л.С., 1996	Розумні та шкідливі потреби
Залежно від можливостей суспільного виробництва та купівельної спроможності фонду населення	Мандибура В.О., 1998	Абсолютні, дійсні, реальні, платоспроможні, нагальні
За цільовою функцією, за формою задоволення, за мірою задоволення	Белоусов В.М., 1985	Харчуванні, індивідуальний захист, житло та комфорт, інформація, пересуванні, побутових послугах, культурному розвитку, підтриманні здоров'я; безпосередньо благо, супутні блага, розрахунок; задоволені, дійсні, абсолютні
За характером і природою виникнення, кількісною визначеністю, за мірою конкретизації, за мірою задоволеності, за мірою необхідності, за мірою раціональності	Баранова Л.Я., 1984	Фізичні; абсолютні, дійсні; загальні, конкретні; задоволені, незадоволені, частково задоволені; насущні, ненасущні, віддалені; раціональні, ірраціональні
За цільовою функцією, мірою необхідності, мірою задоволеності, строком дії, за інформаційним критерієм	Алексєєв М.Є., 2005	Фізичні, духовні, соціальні; низові, середні, вищі; абсолютні, повні, часткові; короткострокові, середньострокові, довгострокові; інформаційно достатні, інформаційно бідні

Джерело: розроблено автором.

Л.С. Філіппов при дослідженні потреб від характеристики потреб переходить до характеристики розумних потреб, визначаючи їх як необхідність у постійному та безперебійному відтворенні і розвитку здібностей працювати й творити в інтересах конкретної особи та суспільства. Він зазначає, що для задоволення розумних потреб необхідний певний оптимум матеріальних, духовних і соціальних цінностей [208, с. 8].

Не можна не погодитись з автором, що розумні потреби особистості завжди більші матеріальних чи рівні з максимальними можливостями виробничого, духовного та соціального потенціалу суспільства.

Те ж саме можна сказати і з приводу особистих потреб. Завданням нині є визначення їх оптимуму з урахуванням соціального розшарування у суспільстві. Вирішення цього питання дасть змогу зменшити різницю в доходах найбідніших та найбагатших верств населення.

Сам же поділ потреб на розумні та нерозумні досить сумнівний, так як і поділ їх на необхідні та наднеобхідні.

У той же час виділення необхідних потреб у харчуванні, одязі, житлі тощо дає можливість виділити той соціальний мінімум, який держава має гарантувати кожному громадянину України. Поняття “необхідні потреби” досить швидко змінюється, але держава повинна створити всі умови та задіяти всі механізми для задоволення цих потреб.

В.І. Тарасенко при класифікації потреб виділяє лише два рівні: потреби існування та потреби розвитку, зате у першому рівні (потреби існування) автор суттєво деталізує їх, виділяючи в ньому три підрівні [195]: перший підрівень – побутові потреби: в житлі, домашньому інвентарі, харчуванні, гардеробі, соціальних гарантіях, освіті, відпочинку, охороні здоров'я, дошкільних установах, пересуванні; другий підрівень – потреби самоствердження: в праці, зміні статусу, впевненості в майбутньому; третій підрівень складають сімейні потреби: потреби в сім'ї, дітях, домашній праці.

Складовими другого рівня (потреби різностороннього розвитку) автор вважає культурно-побутові потреби і потреби творчості.

К.В. Гайнутдінова класифікує потреби у контексті субстанціональної парадигми, виділяючи потреби у:

- збереженні факта життя (потреби в безпеці, здоров'ї);
- збереженні життєвого простору;
- коханні, свободі, інформації, самостверженні, творчості [51].

О.І. Вишняк в ієрархії потреб особистості виділяє такі рівні: потреби фізичного існування; інституціонально-споживчі потреби (потреби в ефективному функціонуванні суспільних інститутів); потреби соціальної взаємодії та соціального спілкування; статусно-рольові, інтелектуально-споживчі, інтелектуально-комунікативні та інтелектуально-творчі потреби [44].

Класифікації потреб В.І. Тарасенко, О.І. Вишняка, Л.І. Купріянової, К.В. Гайнутдінової не дозволяють виділити потреби, які є об'єктом аналізу економічної науки від потреб, які вивчаються іншими науками (психологією, соціологією, філософією).

За В.О. Мандибурою, абсолютні потреби являють собою ідеальний, внутрішньоспонукальний мотив до споживання і є потужним стимулом до розвитку суспільства (I рівень – потреба в їжі, одязі, житлі, духовному розвитку, засобах пересування). Дійсні потреби (II рівень) – потреби в конкретних життєвих благах, необхідних для розширеного відтворення робочої сили і розвитку особистості. Реальні потреби (III рівень) дозволяють задовольнити наявні можливості виробництва. Платоспроможні потреби відповідають купівельній спроможності населення (IV рівень). Нагальні потреби можуть задовольняти лише фізичне виживання людини [124].

В.М. Белоусов поділяє особисті потреби за такими критеріями [21]:

- цільовою функцією, виділяючи 8 груп потреб (у харчуванні, індивідуальному захисті, житлі та комфорті, інформації, пересуванні, побутових послугах, культурному розвитку, підтриманні здоров'я);
- формою задоволення (безпосередньо конкретні блага, супутні блага, розрахункові блага);
- за мірою задоволення, які вже фактично задоволені; дійсні; абсолютні.

Позитивним моментом є те, що автор, здійснюючи класифікацію особистих потреб, дотримувався головного принципу: був врахований фактор часу.

Аналізуючи класифікацію, здійснену Л.Я. Барановою, варто відзначити, що класифікація особистих потреб здійснюється за численними критеріями. Вона виділяє такі групи і види потреб:

- за характером та природою виникнення – фізичні, соціальні, інтелектуальні;
- за кількісною визначеністю – абсолютні, дійсні;
- за мірою конкретизації – загальні, конкретні;
- мірою задоволення – задоволені, незадоволені, не повністю задоволені;
- мірою необхідності – насущні, менш насущні, віддалені;
- мірою раціональності – раціональні, ірраціональні [17, с. 48].

Найбільш складною, дискусійною, за Барановою, є класифікація особистих потреб за кількісною визначеністю (абсолютні, дійсні). В економічній літературі відсутні чіткі визначення цих потреб. Наприклад, дійсними можуть вважатися потреби, які характеризують потенційні можливості споживачів, не обмежені досягнутими матеріальними умовами.

Така класифікація, на наш погляд, певною мірою відображає існуючі види особистих потреб. Проте в цій класифікації відсутні такі потреби, як екологічні, інституційні, інформаційні. Тому з позицій сучасних наукових знань класифікацію потреб, запропоновану Л.Я. Барановою, не можна назвати достатньо повною. У той же час ця класифікація мала позитивне значення і була стимулом розвитку досліджень у цьому напрямку.

Ще одним надбанням класифікації Баранової був „блочний” принцип формування особистих потреб [17, с. 73]. Так, наприклад, потребу в засобах ведення домашнього господарства вона поділяє на такі блоки:

- потреба в засобах зберігання продуктів;
- потреба в санітарно-гігієнічних і т. д.

М.Є. Алексєєв розглядає систему потреб з точки зору виробництва, поділяє економічні потреби на виробничі та невиробничі. Він вважає, що виробничі потреби направлені на відтворення речового фактора виробництва. Невиробничі потреби – безпосередньо направлені на відтворення особистості, колективу, суспільства. Відповідно до невиробничих потреб входять особисті потреби, колективні потреби, суспільні потреби [8, с. 36].

М.Є. Алексєєв вводить у класифікацію особистих потреб інформаційний, екологічний критерій. Крім того, використовує цільову функцію, міру задоволеності, міру необхідності, міру корисності. Виділяє найважливіші критерії під час групуванні потреб: цільову функцію, міру, необхідність, міру корисності.

Найбільш складною та дискусійною є класифікація за видами потреб. Мова іде про виділення найбільш суттєвих потреб, але в той же час характерних для того чи іншого періоду розвитку економіки. Звичайно, що до цих пір в економічній літературі немає чіткої класифікації за цією ознакою. Л.Я. Баранова, О.І. Левін називають їх основними потребами людини, відносять до них: потребу в їжі, одязі, веденні домашнього господарства, пересуванні, житлі, праці, відпочинку, освіті, охороні та зміцненні здоров'я, вихованні дітей, культурі, творчій діяльності [18, с. 29-58].

А.В. Чубукова до сучасної системи потреб відносить такі види потреб [216, с. 26]:

- у природніх умовах життя;
- праці;
- теоретико-пізнавальній діяльності;
- соціалізації, суспільно-політичній діяльності, розвитку інститутів громадянського суспільства і правової держави;
- інформації;
- гуманітарній діяльності.

Фактично дана вищезгаданим автором класифікація є розширеним варіантом класифікації потреб за трьома ознаками: потреби фізичного існування, соціальні та духовні потреби.

Поділ потреб на матеріальні, соціальні та духовні дає також і Н.Ф. Юхименко. До матеріальних потреб автор відносить не тільки фізіологічні, але і потреби в матеріальних благах; до соціальних – потреби у способі життя, праці, спілкуванні, політичні потреби, право на участь в управлінні. Духовні потреби вчений бачить як потреби духовного освоєння світу, творчості, в естетичному ставленні до дійсності та морально-психологічні потреби.

Г.В. Фадейчева досліджує суспільні потреби. Вона вводить у наукову практику новий концептуальний підхід під час дослідженні потреб. Вона трактує потреби з використанням терміна „інформація”. Визначення суспільних потреб вона дає таким чином: „... об’єктивні інформаційні макрогосподарські зв’язки, які відображають механізм виходу із стану порушеної рівноваги між соціумом і відповідною його господарчою системою” [206, с. 5].

А.Г. Здравомислов суспільні потреби трактує як соціальні потреби (в широкому розумінні), тобто як сукупність всіх потреб суспільства на певному історичному проміжку часу. У вузькому розумінні до соціальних потреб відносять потреби в спілкуванні, визнанні, організованості спільний дій тощо [80, с. 27].

При класифікації потреб Маслоу, Альдерфера та Макклелланда увага концентрується на одній найбільш суттєвій стороні об’єкта дослідження і абстрагується від інших сторін. Основним критерієм, що домінує при їх класифікації, є класифікація за сферою життєдіяльності особи.

Концепція ієрархії потреб, що була розроблена А. Маслоу [126] базується на таких положеннях: люди мають певні потреби, які можуть бути об’єднані в групи; групи потреб знаходяться в ієрархічному розташуванні по відношенню одна до одної; якщо потреба в чомусь задовольняється, вона втрачає мотиваційну функцію і на її місце приходить інша потреба; особистість відчуває, як правило, дію декількох потреб, що знаходяться у комплексній взаємодії; потреби більш високого рівня можуть виникати й активно діяти, якщо задоволені потреби більш низького рівня. Ці положення досить часто підлягають запереченню через те, що: потреби по-різному проявляються під впливом вікових факторів, статевих ознак, змісту роботи тощо; задоволення верхньої групи потреб не завжди приводить до послаблення дії їх на мотивацію [43, с. 109]. Маслоу не визначає та не досліджує причини появи цих потреб, а лише їх класифікує, до того ж, потреби по-різному проявляються залежно від багатьох ситуаційних факторів; не обов’язково спостерігається чітка послідовність однієї потреби за іншою; задоволення верхньої групи потреб не обов’язково призводить до послаблення їх впливу на мотивацію

[32, с. 13]; не завжди спостерігається така чітка ієрархія потреб, як це зазначається в “піраміді” потреб А. Маслоу.

Учений під час класифікації потреб виділив п’ять найважливіших груп потреб, сформувавши таким чином “піраміду” потреб: фізіологічні потреби, тобто потреби, які людина має задовольняти, щоб відтворювати себе як фізіологічну істоту; потреби безпеки, що пов’язані з бажанням людей мати стабільні фізіологічні, економічні, фінансові умови життя нині та в майбутньому; потреби приналежності до колективу, нації, сім’ї; устремління брати участь у певних заходах; потреби визнання та самоствердження; потреби самовираження.

При такій класифікації потреб автор широко використовує принцип детермінізму, підтверджуючи той факт, що потреби є стимулом для розвитку особистості, мотивує його діяльність. Проте в той же час не враховується принцип гуманізації, розвитку та розширення потреб. Таку класифікацію потреб досить зручно використовувати при визначенні методів та форм управління.

Спробу систематизувати потреби особистості зробив і К. Альдерфер. Він виділив три групи потреб, які співвідносяться із групами ієрархії потреб Маслоу: потреби існування (у Маслоу – це потреби безпеки та фізіологічні потреби); потреби зв’язку (потреби приналежності); потреби росту (потреби самовираження).

Принциповою відмінністю між цими двома класифікаціями є те, що згідно з твердженням Маслоу відбувається рух від потреби до потреби тільки знизу вгору, тобто, задовольнивши потребу нижчого рівня, людина починає думати про задоволення наступної потреби, яка знаходиться на вищому рівні [43, с. 111]. На думку Альдерфера, рух іде в обидві сторони: вгору, якщо не задоволена потреба нижчого рівня та вниз, якщо не задовольняється потреба більш високого рівня. Альдерфер називає процес руху вгору за рівнями потреб процесом задоволення потреб, а вниз – процесом фрустрації.

С.П. Богачев сформулював ціннісний підхід для формулювання системи потреб, у межах якого весь обсяг задоволення окремих потреб розглядає як “якість споживання”. Одну і ту ж потребу можна задовольнити в різній мірі. Якщо ресурсів недостатньо, то менш цінні властивості залишаються незадіяними та недоотриманими.

Вирівнювання цінностей під час формування структури потреб відбувається у зв’язку з тим, що особа намагається отримати за кожною потребою найбільш цінні властивості. Тому структура потреб і являє собою рівноцінне вирівнювання вимог до різних потреб. Структура потреб може вирівнюватись на основі практичного досвіду за ступенем розподілу ресурсів, а потім уже створюються еталонні потреби.

Під час класифікації потреби поділяють на первинні (стан самої людини та навколишнього середовища) та похідні (стан доступу до

засобів задоволення потреб) [31, с. 31]. С.П. Богачев, як і Ф. Котлер, досліджує та класифікує потреби на основі теорії споживання з метою моделювання поведінки покупця.

Більшість учених досліджують потреби. Щодо особистих потреб, то Солоділова Наталія Зінов'ївна зазначає, що особисті потреби носять суспільний характер, вони проявляються в масовому споживанні і відтворюються в масштабі суспільства. Саме на цьому рівні, на її думку, економічна наука вивчає потреби населення [182, с. 90]. Н.З. Солоділова, спираючись на класифікації особистих потреб А.А. Баранової, класифікує особисті потреби таким чином:

- 1) за характером виникнення – фізичні, соціальні, інтелектуальні;
- 2) за сферою життєдіяльності, в якій потреби проявляються та задовольняються – матеріальні, духовні;
- 3) за кількісним виміром потреб – абсолютні, дійсні;
- 4) за мірою конкретизації потреб – загальні та конкретні;
- 5) за мірою задоволення – задоволені, незадоволені, задоволені частково;
- 6) за об'єктом потреб – у матеріальних благах, послугах, духовних цінностях;
- 7) за мірою активності – активні, пасивні;
- 8) мірою реальності – реальні, нереальні;
- 9) мірою перспективності – соціально перспективні, соціально безперспективні;
- 10) за новизною потреб – нові, традиційні, відживаючі.

Доцільно ввести ознаку – за мірою доцільності. За цією ознакою вони мають поділ на нормальні та аномальні. Критерієм, який дозволяє класифікувати особисті потреби за цією ознакою, є можливість людини вижити. Нижчі нормальні потреби, такі як дихання, вода, не мають аномальних. Нижчі потреби реалізуються безсвідомо через біологічні механізми. Вищі потреби реалізуються свідомо. Чим вищий рівень потреб, тим складніше визначити нормальна вона чи аномальна (табл. 2.3).

Першочерговим завданням на рівні сім'ї, колективу, суспільства є зменшення та в ідеалі – ліквідація аномальних потреб.

Класифікувати потреби можна також з урахуванням системного та структурного підходу [59, с. 147]. Характерною рисою структурного підходу в дослідженні є його неоднозначність у логіко-методологічному плані. Це пояснюється широтою дослідження, що фіксує лише напрямок дослідження.

Найбільш вживаним є системний підхід. Особисті потреби служать джерелом саморозвитку системи. Вони формуються під впливом економічних умов та рівня можливостей і претензій людини. Тому категорію особистих потреб як первинну категорію соціальної сфери

необхідно розглядати з позицій системного підходу. Серед радянських учених проблемами системного підходу займалися І.В. Блауберг, Е.Г. Юдин [29; 30; 221]. Зазначимо, що системний підхід визначає методи системного дослідження з позиції цілісності та інтегрованості процесів, що відбуваються, загальних та спеціальних закономірностей, притаманних системам, і використовується для аналізу пізнання та синтезу більш складних і більш ефективних систем [155]. Він дає можливість з'ясувати складність різних проблем і розробити стратегію їх вирішення.

Таблиця 2.3

Систематизація потреб за критерієм нормальності та аномальності

Нормальна потреба	Аномальна потреба
Дихання	-
Вода	-
Їжа	Ненажерливість
Здоров'я	Бажання мучити фізично
Секс	Сексуальні аномалії
Матеріальні блага	Бажання швидкої наживи
Фізична культура	Лінощі
Душевні потреби	Наркотики, алкоголь, залежність від комп'ютерних ігор, плітки, телебачення
Інтелектуальні потреби	Куріння, залежність від комп'ютерних ігор, телебачення та Інтернету

Джерело: Никитин Д. А. Аномальные потребности [Электронный ресурс] / Д.А. Никитин. – Режим доступа: <http://www.exist.h1.ru/schast/anomal.htm>.

Поняття системи можна дати через такі ознаки:

- 1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів;
- 2) вона функціонує разом із середовищем;
- 3) будь-яка система є елементом системи більш високого рівня;
- 4) елементи будь-якої системи можуть розглядатись як системи більш низького рівня.

Системними вважаються такі узагальнюючі положення, які можуть існувати тільки у внутрішньо узгодженому скоординованому вигляді. Характерною ознакою системи є її цілісність. Поділ системи на частини дає можливість виділити складові. Функції кожної складової визначаються з врахуванням їх місця та ролі у загальній системі.

Система – це сукупність елементів, їх цілісний комплекс. Поділ системи приводить до поняття елемента, властивості та функції якого є подібними до функцій цілого. Елемент – це щось неподільне, найпростіше. Звичайно, ця неподільність відносна, елемент як “підсистема” може мати надзвичайно складну будову. Однак на першому етапі аналізу конкретних систем доцільно прийняти їхні елементи за

неподільні [174, с. 82]. Так, система потреб складовим елементом має конкретну потребу, наприклад, потребу в забезпеченні фізичного існування. Отже, особисті потреби – це складне явище, яке може розглядатись як система, що складається із конкретних елементів (конкретних потреб). У той же час особисті потреби є підсистемою більш складної системи – соціальної сфери.

При цьому варто особливо відзначити погляд Т.М. Губайдулліної на систему потреб [61, с. 74]. Автор у своєму дослідженні обґрунтовує необхідність формування та задоволення екологічних потреб особистості, суспільства. Вона вважає, що систему потреб у широкому розумінні варто розглядати, по-перше, на рівні окремої людини, у такому випадку система потреб формується на основі уявлення про якість життя та на основі фізіології. Другим аспектом дослідження потреб є суспільне відтворення. В цьому випадку потреби розглядаються як рушійна сила, яка дає імпульс процесу відтворення. Третьою стороною дослідження потреб є формування на рівні суспільства та для суспільства ефективної прогресивної системи особистих потреб.

Системний підхід під час дослідження суспільних потреб використовує Г.В. Фадейчева. На її думку, його використання дозволяє розглядати потреби як [206, с. 42]:

- вихідний пункт системи господарювання;
- результат функціонування системи господарювання;
- основа формування ціннісних орієнтирів у суспільстві;
- основа формування особистості.

На думку С.Т. Капанової [87, с. 20], реалізація системного підходу передбачає розкриття інтегральних властивостей та закономірностей системи, специфічних властивостей та функцій окремих її елементів, відносин субординації та координації, що притаманні цьому системному утворенню.

Системний підхід передбачає розгляд комплексу потреб як певної цілісності. Для цього необхідно з'ясувати системоутворюючі зв'язки між потребами.

Системний підхід передбачає входження системи особистих потреб у більш широкі системи, різні малі і великі групи (потреби сім'ї, колективу, суспільства). Таким чином, формування системи потреб особистості здійснюється в ієрархії систем [12, с. 144]. Опис цих систем має доповнюватись виміром обсягу потреб.

Системний підхід передбачає виявлення вертикальних та горизонтальних зв'язків, ступеня взаємопов'язаності елементів.

Якщо виділити горизонтальні зв'язки, то серед потреб доцільно виділити потреби особистості, потреби сім'ї, колективу, суспільства. Враховуючи актуальні нині процеси глобалізації, виділимо ще і потреби людства.

Колектив складається з окремих індивідуумів, кожний з яких має свої потреби, інтереси. Проте колективні потреби – це не проста сума індивідуальних потреб. У ній відображаються потреби функціонування, розвитку колективу як певної цілісності, відносини колективу з суспільством, іншими колективами, індивідуумами.

Задоволення кожною особою своїх потреб повинно співвідноситись з можливостями аналогічного задоволення потреб іншими членами суспільства [142, с. 84]. Задоволення індивідуальних потреб має здійснюватись без зашкодження задоволенню потреб іншим членам сім'ї, колективу, суспільства, виходячи із досягнутих можливостей відповідного рівня розвитку.

Систему колективних потреб (залежно від напрямку їх прояву) формують матеріальні та духовні потреби. Матеріальні пов'язані з економічною діяльністю колективу як самостійно господарюючого суб'єкта. Духовні потреби колективу – це наукові, естетичні його потреби. Механізм реалізації колективних потреб в особисті можна подати таким чином: інтереси особистості виражаються в її мотивах. Мотиви набувають стабільного характеру, урівноважуються стимулами. Матеріальні потреби особистості починають задовольнятися. Реалізуючи свої інтереси та задовольняючи свої потреби, особистість тією чи іншою мірою реалізовує інтереси колективу. Особистість реалізує в колективі свої потреби в праці, спілкуванні, самореалізації.

Серед вертикальних елементів системи потреб актуальним вважаємо виділення груп потреб: фізичного існування, духовних – інтелектуальних, соціально-економічних, екологічних, інформаційних, соціально-комунікативних, інституційних.

Горизонтальні та вертикальні зв'язки системи потреб були вже частково досліджені науковцями. Так, зазначалось, що “горизонтальний” структурний зріз демонструє різноманіття потреб, а “вертикальний” – групує їх за принципом підпорядкування [174, с. 12].

Конкретна сукупність особистих потреб завжди опосередкована приналежністю до певної сім'ї, колективу, країни. У цьому випадку проявляється закономірність співвідношення одиничного та загального. Одиничне стає загальним через особливе. Особливе опосередковує одиничне, наділяючи його різними новими якостями.

Якщо класифікувати потреби відразу за суспільно-функціональним, суб'єктивним та об'єктивним критерієм, то серед численних потреб особистості, сім'ї, колективу, суспільства доцільно виділити групи потреб: фізичного існування, духовно-інтелектуальні, соціально-комунікативні, інституційні, екологічні, інформаційні тощо (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Класифікація потреб

Види потреб	Рівні потреб				
	особистості	сімейного господарства	колективу	суспільства	людства
Потреби фізичного існування	одяг, житло, дохід, продукти харчування, товари довгострокового користування, соціальний захист, охорона здоров'я, захист довкілля, потреба в комфорті	народження дітей, шлюбні відносини, потреби в економічному добробуті, потреби в домашній праці	отримання доходів, соціальні гарантії, відпочинок, освіта, охорона здоров'я, захист довкілля	економічна стабільність, захист довкілля	гарантія економічного суверенітету країн, захист довкілля
Духовно-інтелектуальні	творчість, самореалізація, релігійні вірування, в інтелектуальних благах, у культурних цінностях, потреба в загальній та спеціальній освіті, в інтелектуальному саморозвитку	виховання дітей, формування у них духовних цінностей, релігійних вірувань	творчість, самореалізація	стримування факторів деградації нації; створювати сприятливі умови для духовного росту особистості	збереження духовних цінностей кожної країни
Соціально-комунікативні	спілкування, потреби приналежності, потреби у визнанні, знаходитись серед людей (бути самотнім), бути лідером	спілкування, підвищення соціального статусу, організованості спільних дій	спілкування, підвищення соціального статусу, кар'єра, нормальний психологічний стан у колективі, організованості спільних дій	політична стабільність, організованості спільних дій	політичний суверенітет країн

Інституційні та інформаційні	ефективного функціонування інститутів, розвитку окремо виробничої, інформаційної, адміністративної, соціальної інфраструктури, доступності інститутів власності, органів влади та управління, інститутів сім'ї, релігійних установ, політичних партій	ефективного функціонування інститутів, розвитку окремо виробничої, інформаційної, адміністративної, соціальної інфраструктури, доступності інститутів власності, органів влади та управління, інститутів сім'ї, релігійних установ, політичних партій	формування потреби у становленні та розвитку інститутів	формування потреби у становленні та розвитку інститутів	формування потреби у становленні та розвитку інститутів
Соціально-економічні	формування потреби в праці, формування раціонального рівня споживання	формування потреби в праці, формування раціонального рівня споживання	формування потреби в економічних відносинах, формування потреби у відносинах власності	формування потреби в економічних відносинах, дотримання економічної рівноваги, формування потреби у відносинах власності, коригування доходів найбагатших та найбідніших верств населення	дотримання екологічної рівноваги

Екологічні	потреба в екологічно чистому середовищі, потреба в екологічно чистих продуктах харчування	потреба в екологічно чистому середовищі, потреба в екологічно чистих продуктах харчування	екологічної відповідальності підприємств, пристосуванні господарської діяльності підприємств до вимог природного комплексу території, спроба в самостійності господарської діяльності, формування потреби в оптимальному рівні розвитку економічних ресурсів	у безвідходності виробництва, у використанні природних ресурсів, які можуть відтворюватись, вирішення суперечності між суспільним виробництвом та природою, формування потреби в оптимальному рівні розвитку економічних ресурсів	дотримання екологічної рівноваги, в безвідходності виробництва, у використанні природних ресурсів, які можуть відтворюватись, вирішення суперечності між суспільним виробництвом та природою, формування потреби в оптимальному рівні розвитку економічних ресурсів
Інформаційні	потреба в отриманні інформації, потреба в акумуляції інформації, потреба в інформаційному розвитку, у розвитку інформаційної інфраструктури	у розвитку інформаційної інфраструктури	в отриманні та передачі інформації відповідно до місця об'єкта в системі розподілу праці, характеру та потенціалу організації, в розвитку інформаційної інфраструктури, потреба в обліку інформації	в отриманні та передачі інформації відповідно до соціально-економічного, науково-технічного рівня розвитку суспільства, у формуванні інформаційного середовища, у розвитку інформаційної інфраструктури	в отриманні та передачі інформації відповідно до соціально-економічного, науково-технічного рівня розвитку суспільства, у формуванні інформаційного середовища, в розвитку інформаційної інфраструктури

Джерело: розроблено автором.

Розвиток матеріальних потреб відбувається у процесі розширення об'єктів споживання. Для духовно-інтелектуальних потреб більш актуальним є стан суб'єкта, його інтелектуальний, духовний рівень.

Стан та розвиток духовно-інтелектуальних потреб як з філософської, так і економічної точки зору має базуватись на проблемі пошуку сенсу життя і відносин її з суспільством. Аналіз проблеми духовних потреб не повинен обмежуватись їх онтогенезом, розглядати їх варто у філогенезі.

Під духовними потребами особистості варто розуміти сукупність сформованих під впливом суспільства вищих потреб її діяльності, спрямованої на підвищення рівня розвитку особи та суспільства [79, с. 81].

Духовні потреби є тим засобом, за допомогою якого здійснюється збереження та розвиток суспільства, виконання ним своїх духовних функцій. Все це зумовлює зацікавленість суспільства у розвитку духовних потреб у кожної особи.

Доцільно виділити такі основні компоненти духовних потреб: потреба у пізнанні; потреба у праці; потреба в інтелектуально насиченому спілкуванні; естетичні потреби.

Якщо матеріальні потреби мають певну раціональну межу, за якою іде сфера нерациональних потреб, то потреби духовні за своєю суттю безмежні.

Процес формування потреб різних суб'єктів не ідентичний. Він залежить від соціального статусу, життєвої позиції, способу життя конкретної людини.

Потреби особистості в процесі їх усвідомлення переживають безліч впливів. Потреби суспільства впливають на потреби особистості через розподіл праці і закріплення певних видів діяльності за певними групами; через формування різних форм власності, володіння та присвоєння результатів праці. Потреби суспільства впливають на потреби колективу, потреби сім'ї, потреби особистості. Кожний з перелічених суб'єктів відрізняється особливими потребами, виконує свою роль, відпрацьовує свої критерії формування потреб.

Вихідним пунктом для уточнення методологічних функцій системного підходу є уточнення змісту цих функцій. Будь-яке методологічне положення виступає або в нормативній, або в дескриптивній формі.

Якщо підходити з точки зору нормативної функції дослідження категорії "особисті потреби", то необхідно розробити рекомендації щодо оптимальності потреб. Дескриптивний аналіз здійснює ретроспективний огляд формування та забезпечення особистих потреб.

Характерним прикладом дескриптивного аналізу потреб у межах системного підходу є класифікація потреб, здійснена Л. Brentalo [38, с. 7]: потреби підтримки життя (потреби в їжі, у спокої та відпочинку);

статеві потреби; потреби у визнанні; потреби в турботі про майбутнє; потреба здоров'я; потреба в чистоті; потреба в освіті; потреба в творчості. Класифікація потреб, що була здійснена на початку ХХ століття, відображає ті потреби, які є актуальними і нині, тобто вона витримала перевірку часом.

Важливим пунктом будь-якого системного дослідження є цілісність об'єкта дослідження. Система може бути прийнята як щось цілісне лише в тому випадку, якщо вона як система протистоїть своєму оточенню – середовищу [29, с. 21]. Система потреб дійсно протистоїть економічному середовищу – відносинам формування власності, розподілу створеного ССП тощо.

При врахуванні системного підходу доцільно звернути увагу на таке важливе питання, як співвідношення функціонування системи, її формування і розвиток. Функціонування системи означає її існування в межах одного і того ж рівня. Розвиток системи – це вихід на більш високий рівень функціонування. Система потреб проявляє себе як єдине ціле, що має тенденцію до росту. Окремі потреби як елементи цілого є джерелом розвитку системи в цілому. Потреби з часом змінюються. Вони впливають на відносини в системі, змінюючи їх. Таким чином відбувається зміна системи.

На структуру потреб впливає вік людини. З часом у неї змінюються смаки, погляди, формуються одні потреби та відходять на другий план інші потреби. Якщо виділити сім життєвих циклів людини, то кожному із них притаманні певні потреби (таб. 2.5).

Таблиця 2.5

Класифікація потреб за життєвими циклами

Вік (років)	Життєвий цикл	Потреби
0-3	раннє дитинство	захищеності, фізіологічні
3-12	дитинство	захищеності, фізіологічні, освіти, розвитку
12-16	підлітковий вік	освіти, розвитку, захищеності, фізіологічні
17-20	юність	самовдосконалення, саморозвитку, фізіологічні
21-34	молодість	самовдосконалення, саморозвитку, фізіологічні, продовження роду, самореалізації, матеріальні, кар'єрного росту
35-65	зрілість	потреби росту, духовні, заощадження, стабільності, відпочинку та спокою, самовдосконалення, саморозвитку
65-74	похилий вік	відпочинку та спокою, самовдосконалення, саморозвитку
75- 90	старі люди	відпочинку та спокою, самовдосконалення, саморозвитку
старше 90	довгожителі	відпочинку та спокою, самовдосконалення, саморозвитку

Джерело: розроблено автором.

Якщо все життя людини поділити на певні життєві цикли, то на кожному із них домінують ті чи інші потреби. Залежно від того, на якій стадії життєвого циклу знаходиться людина, в неї можуть домінувати фізіологічні, духовні, естетичні, соціальні потреби. Так, у ранньому дитинстві домінують потреби життєдіяльності та потреби захищеності. У підлітковому віці актуалізуються (крім потреб фізіологічного розвитку) потреби в освіті, саморозвитку та самовдосконаленні. У молодому віці, крім вищезгаданих потреб, з'являються потреби продовження роду, кар'єрного росту. У зрілому віці стають актуальними також духовні потреби, потреби мінімізації соціальних ризиків за допомогою заощаджень, потреби спокою та відпочинку.

Важливе місце в ієрархії системи потреб займає державне регулювання. Державне регулювання дає можливість впливати через систему потреб суспільства на систему особистих потреб.

Система потреб являє собою утворення, в якому зміна одного з елементів веде до зміни інших. Розвиток особистості являє собою зміну стану рівноваги, зміну системи її потреб. Ця рівновага має динамічний характер і проявляється при функціонуванні системи в межах одного рівня розвитку.

Структурний підхід. Принцип структурності передбачає розглядати всі речі, процеси як об'єкти, що мають структуру. Деякою мірою структурний підхід можна розглядати як елемент системного підходу. Адже уявлення про цілісність системи конкретизується через поняття зв'язку. У системах особливе місце займають системоутворюючі зв'язки, наприклад, зв'язки управління. Так, на наш погляд, найбільш відомими класифікаціями потреб з урахуванням системно-структурного підходу є класифікації Маслоу та Альдерфера. Сукупність зв'язків і їх типологічна характеристика дає можливість охарактеризувати структуру та організацію системи (структура – це спосіб взаємозв'язку елементів системи, тобто сукупність відносин між елементами системи, їх організація).

На структуру потреб впливають також стать людини, місце її проживання, соціальний статус, приналежність до тієї чи іншої верстви суспільства. Все суспільство умовно можна поділити на чотири верстви залежно від майнового положення, активності на споживчому ринку, інвестиційної діяльності [139, с. 13]. Кожній верстві населення характерні певні особливості формування та задоволення особистих потреб. Так, приналежні до найбільш бідної верстви населення не мають можливості задовольняти потреби в раціональному харчуванні, отриманні кваліфікованої медичної допомоги, належній освіті. Бідні також не можуть дозволити собі якісне харчування та покращення житлових умов. Проте ця категорія населення має доступ на ринок споживчого кредитування. Вони забезпечують задоволення своїх потреб на

мінімально необхідному рівні. Середня верства населення живе в умовах певного комфорту, має сучасне житло та модерні автомобілі, достатній рівень заощаджень. До середнього класу належать менеджери та експертний персонал корпоративного сектору, власники малих та середніх підприємств. Багате та найбагатше населення мають можливість задовольняти свої потреби на високому рівні, володіють значними фінансовими активами, промисловою та торговою нерухомістю, контрольними пакетами акцій тощо.

Нині не розроблені загальноприйнятні критерії пошуку відмінностей у зв'язках та відносинах по формуванню й задоволенню особистих потреб як системи.

Глибокий метаморфоз цих потреб полягає в тому, що відбувається їх віддалення від об'єктивного потребного стану організму [115, с. 11]. Механізм формування сучасних вищих потреб здійснюється практично автономно від фізіологічних потреб, що обумовлюється все складнішими відносинами людини зі світом. Відбувається зміна сфери особистих потреб, їх взаємозв'язків та співвідношення. У людини (на відміну від тварин) потреби вступають у такі ієрархічні відносини одна з одною, які зовсім не визначаються біологічною необхідністю.

Вищі потреби не накладаються на необхідні. У деяких випадках вони можуть домінувати. Якщо простежити шлях розвитку потреб особистості, то можна зробити висновок, що він починається із задоволення вітальних потреб, а з часом вітальні потреби задовольняються заради вищих.

2.3. Регулювання стадій формування та задоволення особистих потреб в умовах циклічності економіки

Будь-який складний механізм характеризується не однією потребою, а системою потреб. Потреби особистості динамічні, циклічні, мають складну структуру. Будь-яка потреба виникає як стан незадоволеності, наростає, задовольняється і починає гаснути. Межі коливань потреб від їх виникнення до задоволення є характеристиками певних життєвих циклів особистості. Сама життєдіяльність супроводжується постійною зміною потреб, змінами фаз. Чим складніше організована особистість, тим ширше коло її потреб, тим різноманітніші форми її задоволення. Циклічність потреб доповнюється їх еластичністю [80, с. 14]. Це обумовлює необхідність використання під час дослідження процесу формування потреб постадійного підходу.

Постадійний підхід до дослідження процесу формування потреб є перспективним у силу того, що дає можливість більш детально дослідити потреби, їх динаміку, становлення та розвиток. Крім того, постадійне дослідження потреб дає можливість деталізувати пріоритетні форми та

методи впливу на потреби на різних стадіях руху потреб, простежити взаємозв'язок між стадіями руху потреб та фазами економічного циклу.

Т.Я. Сильвестрова робить висновок, що дослідження потреб пов'язано [181, с. 109]: з виявленням структурних елементів потреб; з аналізом їх функціонування; з дослідженням процесів розвитку. Відповідно виявляються три шляхи дослідження потреб: аналіз складових елементів потреб, структурно-функціональний аналіз, конкретно-історичний аналіз.

Весь процес дослідження особистих потреб доцільно поділити на три етапи. На першому етапі виділяються найпростіші елементи потреб, здійснюється поділ потреб на види.

Стадії формування потреб доцільно досліджувати на другому етапі, поряд з дослідженням функцій потреб. На цьому етапі простежується сталість якісних і кількісних властивостей. Відбувається розуміння потреб у динаміці.

На третьому етапі потреби вивчаються в розвитку, зміні властивостей під впливом політичної та економічної ситуації.

Простежимо взаємозв'язок стадій руху потреби з особистим економічним інтересом, окремими етапами розвитку виробництва, стадіями суспільного відтворення, фазами економічного циклу.

Одні автори виділяють три стадії процесу руху потреб: виникнення, масове розповсюдження, відмирання [150, с. 56], інші – чотири стадії руху потреб: виникнення, ріст, стабілізація, занепад [17, с. 78]. Етапів же формування особистого економічного інтересу виділяють шість: 1) зародження; 2) становлення; 3) прояв; 4) реалізація; 5) корекція; 6) формалізація [109, с. 20].

На наш погляд, доцільно виділити чотири стадії формування та задоволення особистих потреб: виникнення, зростання, задоволення, відмирання (рис. 2.2).

Такі стадії притаманні більшості потреб. Найбільш характерними вони є для конкретних товарів. Потреба в кожному новому виробі проходить всі ці стадії. Спочатку при зародженні потреба існує потенційно. Перша стадія формування особистих потреб відповідає зародженню – аналогічному етапу формування особистого економічного інтересу (табл. 2.6).

Виникнення потреби (як зародження інтересу) відбувається у стані невизначеності, пов'язаної з обмеженим доступом до інформації, а з іншого боку, в умовах збільшення кількості альтернативних варіантів потреб і способів їх задоволення. Проблема вибору є багатофакторною не тільки під час вибору об'єкта потреби, але і способу її реалізації.

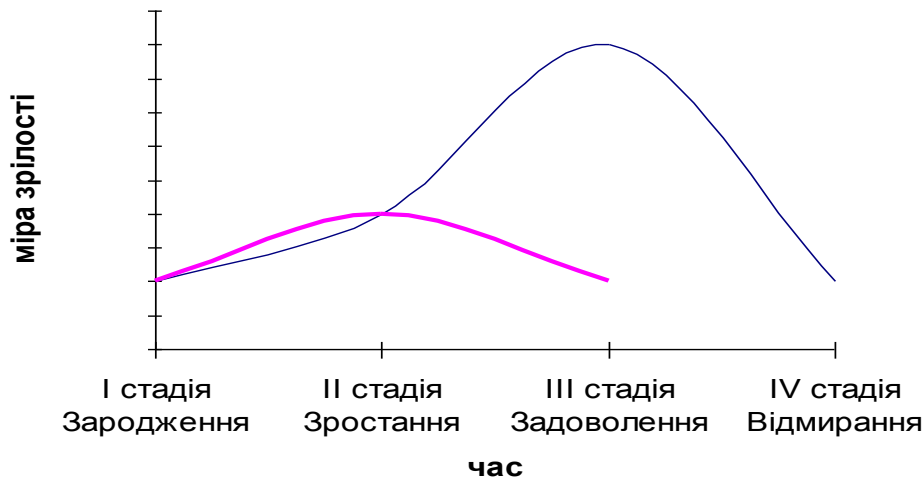

Рис. 2.2. Стадії формування та задоволення особистої потреби

Таблиця 2.6

Порівняльний аналіз стадій особистих потреб та етапів особистих економічних інтересів

Стадії формування особистих потреб	Характеристика змісту стадії	Етапи формування особистого економічного інтересу	Характеристика змісту етапу
1. Виникнення	- потреба існує потенційно; - наявні досягнення науки й техніки, які дають можливість зробити пробні партії; - попередня оцінка потреби	1. Зародження	Усвідомлення наявних потреб, вибір конкретних благ у системі потреб
2. Зростання	- постійне існування потреби, її збільшення	2. Становлення 3. Прояв	Оцінка певних способів отримання благ, які відповідають статусу особистості. Прийняття рішення про використання конкретного способу отримання благ
3. Задоволення	- вироблення товару (послуги) для широкого вжитку; - визнання товару широким споживачем; - розширення попиту	4. Реалізація 5. Корекція	Реальна поведінка особистості, направлена на отримання статусу, отримання благ. Співставлення затрат і результатів, вибір стратегії на майбутнє
4. Відмирання	Затухання потреби	6. Формалізація	Формалізація сталих стереотипів поведінки особистості і закріплення їх на практиці

Джерело: розроблено автором.

Коли виробництво товару освоєне для масового виробництва і споживання, відбувається масове зростання потреби саме в цьому товарі (стадія зростання). Стадія зростання відповідає таким етапам формування особистого економічного інтересу, як становлення та прояв. Саме на цих етапах оцінюються способи отримання благ, приймається рішення про використання конкретного способу отримання благ.

Використання стадії зростання під час аналізу особистих потреб є доцільним у силу того, що дозволяє простежити процес і період найбільш інтенсивного розвитку конкретних потреб, який у більшості випадків іде за виникненням потреби.

Не кожна потреба в конкретних товарах проходить всі стадії. Деякі потреби після стадії виникнення, не отримавши зростання та задоволення, переходять у стадію відмирання. Це відноситься до товарів, які за своєю якістю, споживчими властивостями не відповідають вимогам споживачів (рис. 2.3).

Задоволення – третя стадія особистих потреб, відповідає етапам формування особистого економічного інтересу – реалізація і корекція. Саме на цих стадіях відбувається вироблення виробу для широкого вжитку, визнання товару широким споживачем, розширення попиту на товар.

Досягнувши межі насичення, потреба в товарі стикається з новою конкретною потребою у виробах аналогічного призначення. Розвиток науково-технічного прогресу веде до створення більш досконалих предметів, які можуть задовольняти одну і ту ж потребу. Із затуханням потреби (стадія відмирання) в попередньому виробі, його виробництво припиняється.

Стадії руху конкретної потреби часто синхронізуються з окремими фазами виробничого процесу.

На першій фазі нова потреба в певному товарі зростає швидше, ніж його виробництво [114, с. 49]. Таке випередження знижує міру задоволення цієї потреби, негативно впливає на умови життя і примушує збільшувати темп росту виробництва цього матеріального блага. Випередження потреби пред'являє до виробництва, науки, техніки свої вимоги. На цій фазі потреба є активним фактором розвитку виробництва.

На другій фазі особисті потреби стають безпосереднім стимулом росту виробництва. При цьому темпи росту виробництва починають випереджати зростання потреб. Поступово різниця в рівні потреби і розмірах виробництва скорочується.

На третій фазі розмір виробництва починає відповідати обсягу та структурі особистих потреб. З часом виникає перевищення виробництва над потребою, що слугує сигналом для його скорочення.

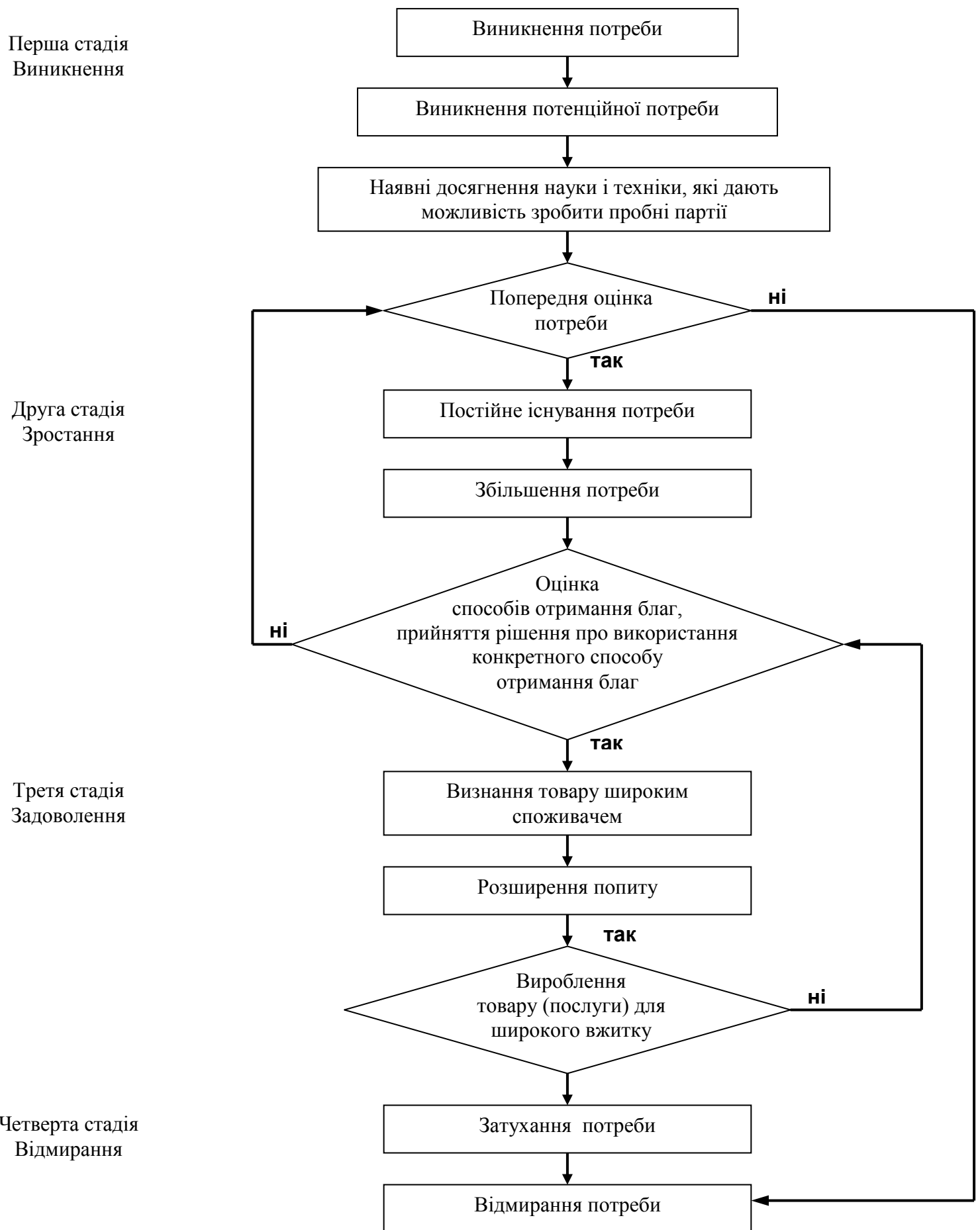

Рис. 2.3. Логічна схема стадій процесу формування задоволення особистих потреб

Життєвий цикл потреби, тобто проходження нею всіх (чи декількох стадій) у кожній потребі індивідуальний за часом. Те ж саме можна сказати про кон'юнктурний (економічний) цикл. Цикл і у першому, і у другому випадку – це сукупність певних станів (товарів, національної економіки), які регулярно повторюються і характеризуються зростанням або скороченням обсягів виробництва.

Доповнюючи визначення Е. Хансена, можна дати таке визначення економічного циклу. Економічний цикл – це коливання зайнятості, обсягу продукції, рівня цін та рівня задоволення потреб у суспільстві. Слушною є думка вченого стосовно того, що термін „цикл” використовується і в інших науках для характеристики такої послідовності подій, яка постійно повторюється, але не обов'язково однаковою мірою і в однаковий відрізок часу. Аналіз коливань говорить на користь того, що рух в одному напрямку наростає все сильніше і сильніше до певного пункту, поки не виникає рух у протилежному напрямку [211].

Циклічний підйом можна охарактеризувати як розширення розмірів реальних інвестицій. Коли відбувається зростання розмірів реальних інвестицій, трапляється, що зростання накопичення товарно-матеріальних запасів, цінностей, товарів випереджає нормальні вимоги, що диктуються рухом циклу. Настає стан тимчасового насичення. Це є спонукальним фактором до рецесії в русі запасів, товарів. Малі рецесії можуть бути викликані також інвестиціями в машини та обладнання, які значно скорочують затрати виробництва і також приводять до перенасичення товарів, запасів.

Отже, реальні інвестиції, які за своїм обсягом зростають на фазі підйому (процвітання), можуть спричинити малі рецесії, наслідком яких є перенасичення товарів, запасів. Стадія задоволення та відмирання особистих потреб може синхронізуватись лише з однією фазою економічного циклу – підйом (процвітання).

На фазі економічного циклу „пожвавлення” зростає обсяг виробництва, підвищується підприємницька активність, зокрема реклама нових товарів, виставки. Зростають доходи підприємств та домашніх господарств, збільшується попит на споживчі товари.

Зростання масштабів виробництва конкретних продуктів праці призводить до зростання потреби на них. Однак цей спосіб впливу виробництва на потреби є лише засобом формування їх загальних розмірів, але не впливає на їх структуру; на конкретні потреби в окремих видах споживчих благ та послуг.

Структура потреб впливає на структуру виробництва. У свою чергу структура виробництва впливає на потреби. Механізм такого впливу проявляється в тому, що зміни в структурі виробництва товарів та послуг викликають відповідні зміни в структурі потреб.

Ще один напрям впливу виробництва на формування особистих потреб пов'язаний з випуском нових товарів. Він особливо проявляється на фазі економічного циклу “пожвавлення”.

Отже, можна виділити такі напрямки впливу виробництва на формування потреб: зростання загальних розмірів виробництва, що зумовлює зростання загальної маси особистих потреб; зміна структури виробництва викликає адекватні зміни структури потреб; поява нових товарів породжує нові потреби [17, с. 101].

Можемо констатувати, що фаза економічного циклу “пожвавлення” найбільш сприятлива для першої та другої стадії формування та задоволення особистих потреб (виникнення та зростання).

На фазі підйому, коли відбувається розширення виробництва, збільшення завантаження виробничих потужностей, скорочення безробіття, збільшення доходів, споживчі витрати постійно зростають. Зростають витрати на товари та послуги. Ця фаза економічного циклу найбільш сприятлива для третьої стадії – задоволення потреб.

На фазі економічного циклу “криза” числені потреби проходять свою четверту стадію – відмирання. Це відбувається в силу того, що об'єми виробництва скорочуються, зменшується навантаження виробничих потужностей. При зтяжній кризі ціни починають знижуватись, що пов'язано з кризою реалізації товарів та послуг. На цій фазі відбувається відстрочення купівлі деяких дорогих товарів та послуг (третьа стадія – формування та задоволення потреб – повертається до першої стадії). Витрати на товари першої необхідності можуть скорочуватись.

Як відзначає Е. Хансен, не всі галузі мають однакові за глибиною зниження обсягу виробництва і часом проходження фази економічного циклу (будівельні цикли, цикли у галузях тваринництва тощо). Відповідно така ситуація буде вносити свої корективи і в стадії формування задоволення особистих потреб.

Отже, на особисті потреби значний вплив справляє циклічність розвитку економіки. На стадії пожвавлення та підйому економіки на особисті потреби більше впливають ринкові фактори, зокрема конкуренція, рівень роздрібних цін і тарифів, грошові доходи населення, обсяг і структура пропозиції на ринку. Споживчий попит є формою усвідомлення членами суспільства своїх потреб, а платіжний попит – форма прояву платіжних потреб. У своєму русі платіжний попит може перевищувати первинний (споживчий) попит (переважно на фазах економічного циклу “пожвавлення” та “підйом”). Зростання первинного попиту характерне для кризи та депресії. У цьому разі первинний попит, що відображає реальні потреби, які населення вважає за доцільне задовольнити, перевищує платіжний попит. Рух попиту є однією із динамічних форм прояву ринкових відносин, який особливо чітко проявляється на такій стадії суспільного відтворення, як обмін. О.Г.

Леонова зазначає, що доцільно розрізняти такі стадії формування попиту [114, с. 68]:

- по-перше, первинний попит, що відображає реальні потреби, які населення вважає за доцільне задовольнити в сучасних умовах;
- по-друге, платіжний попит як пред'явлена на ринку потреба у товарах та послугах;
- по-третє, реалізований попит – грошова сума, фактично витрачена на купівлю товарів та оплату послуг.

Виникнення та зростання потреб здійснюється на таких стадіях суспільного відтворення, як виробництво, розподіл та обмін. Задоволення та відмирання потреб відбувається на IV стадії суспільного відтворення (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Вплив фаз економічного циклу на стадії суспільного відтворення в частині руху потреб

Фази економічного циклу: пожвавлення, підйом	Фази економічного циклу: депресія, криза
В и р о б н и ц т в о	
- розвиток науки і техніки; - виробництво нових товарів і послуг; - зростання обсягу і структури товарної пропозиції на ринку	- зменшення обсягів виробництва; - перевищення товарної пропозиції над попитом
Р о з п о д і л	
- зростання грошових доходів; - стабілізація цін	- зростання цін на товари першої необхідності; - зменшення цін на дорогі товари (не першої необхідності)
О б м і н	
- пропорційність попиту та пропозиції; - платіжний попит (заявлена на ринку потреба в товарі) перевищує первинний попит	- диспропорція товарних і грошових мас; - зростання первинного попиту, що відображає реальні потреби, які населення вважає за доцільне задовольняти у цих умовах (первинний попит перевищує платіжний)
С п о ж и в а н н я	
задоволення особистих потреб на рівні платіжного попиту	- задоволення аномальних потреб; - наявність незадоволених потреб

Джерело: розроблено автором.

Ринковий механізм забезпечення особистих потреб має певні недоліки.

На стадії кризи та депресії стрімко зростає безробіття, знижується рівень доходів. Ринкове регулювання не в змозі зменшити рівень розшарування населення, а розробляти та впроваджувати програми подолання бідності, протидіяти екологічним проблемам та виробництву неякісних товарів.

Ринковий механізм не здатен протистояти забрудненню навколишнього середовища; зменшити економічне розшарування доходів, ліквідувати злидні.

Таким чином, проведений аналіз показує, що ринковий механізм не здатен забезпечувати особисті потреби всього населення. Рівень життя частини населення високий (квintільний коефіцієнт), частина має дохід нижче прожиткового рівня. Проблема бідності особливо загострюється у період економічної кризи та депресії.

Основним постулатом сучасного державного регулювання будь-якого соціально-економічного явища є застосування його лише у тому випадку, коли ринковий механізм не в змозі впоратися із таким завданням [213, с. 107].

Державне регулювання особистих потреб має здійснюватись, але на різних фазах економічного циклу та стадіях формування і забезпечення особистих потреб мають встановлюватись свої пріоритети.

Зазначимо, що під методами формування потреб розуміють конкретні способи використання окремих засобів для активного ціленаправленого впливу на потреби населення [18, с. 29]. Доцільно виділити економічні, соціально-психологічні, організаційні способи.

Розглянемо спочатку способи і методи формування особистих потреб, які можуть використовувати як держава, так і бізнес-структури при політиці стимулювання економічного росту.

Серед економічних способів впливу на фазах економічного циклу “пожвавлення” та “підйом” та стадіях формування та задоволення особистих потреб “зародження” та “зростання” держава має використовувати антимонопольну політику, стимулювати інвестиційну та інноваційну політику, екологічну політику та політику якості. Чим вищі темпи розвитку економіки, тим більш глибокою буде криза. Держава може використовувати різні важелі для зменшення високих темпів росту на фазі підйому, зокрема: підвищення ставки рефінансування, збільшення резервних вимог. Ці заходи зменшують потік інвестицій. Зниження державних витрат зменшує сукупний попит, знижує ділову активність.

На фазах “пожвавлення” та “підйом” мають використовуватись державою та бізнес-структурами також соціально-психологічні способи формування потреб. Держава може через засоби масової інформації стимулювати екологічно та соціально перспективні, обмежувати екологічно та соціально шкідливі чинники. Підприємства, використовуючи стимулюючі засоби, можуть впливати на споживача тільки у власних інтересах (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Пріоритетні напрямки впливу на особисті потреби

Стадії формування та задоволення особистих потреб	Фази економічного циклу	Пріоритетні напрямки впливу	
		При політиці стимулювання економічного росту	При природоохоронній політиці
Зародження	пожвавлення (відновлення за Шумпетером)	<p>Держава: економічні: антимонопольна політика інноваційна та інвестиційна політика, економічна політика та політика якості; підвищення ставки рефінансування, збільшення резервних вимог з метою зменшення потоку інвестицій і згладжування фаз економічного циклу; політика, направлена на рівномірність розподілу інформації у суб'єктів ринку;</p> <p>соціально-психологічні: за допомогою засобів масової інформації стимулювати екологічно та соціально-перспективні потреби, обмежувати екологічно та соціально безперспективні та нерациональні потреби.</p> <p>Бізнес-структури: економічні: розширення розмірів реальних інвестицій, нових товарів; прогресивні зміни в інфраструктурі споживання; гнучка цінова політика; модернізація обладнання; економічна політика;</p> <p>організаційні: виставки, демонстрації, рекламні компанії по формуванню потреб і попиту населення</p>	<p>Держава: економічні: антимонопольна політика, екоінноваційна політика; політика якості та безпечності товарів, політика протекціонізму; політика, направлена на рівномірність розподілу інформації серед суб'єктів ринку;</p> <p>соціально-психологічні: за допомогою засобів масової інформації стимулювати екологічно та соціально-перспективні потреби, обмежувати екологічно та соціально безперспективні та нерациональні потреби.</p> <p>Бізнес-структури: економічні: виробництво нових екологічно чистих товарів; використання відновлювальної сировини; впровадження новітніх технологій з орієнтацією на екологічний цикл виробництва;</p> <p>організаційні: виставки, демонстрації, рекламні компанії по формуванню потреб і попиту населення</p>
Зростання	підйом (процвітання за Шумпетером)		

Задоволення	депресія (рецесія за Шумпетером)	Держава: економічні: політика якості, цінова політика, екологічна політика, фіскальна політика, збільшення державних витрат з метою стимулювання виробництва, зменшення податків, надання підприємствам податкових пільг; зменшення облікової ставки; політика протекціонізму, зниження резервних вимог.	Держава: економічні: політика якості, антимонопольна політика, цінова політика, екологічна політика, фіскальна політика, збільшення державних витрат з метою стимулювання виробництва, зменшення податків, надання підприємствам податкових пільг; зменшення облікової ставки; політика протекціонізму, зниження резервних вимог.
Відмирання	криза (депресія за Шумпетером)	Бізнес-структури: економічні: гнучка цінова політика, екологічна політика, політика якості; організаційні: виставки, демонстрації, рекламні компанії по формуванню потреб і попиту населення	Бізнес-структури: економічні: впровадження новітніх технологій з орієнтацією на екологічний цикл виробництва та поновлювальну сировину; гнучка цінова політика, екологічна політика, політика якості; організаційні: виставки, демонстрації, рекламні компанії по формуванню потреб і попиту населення

Джерело: розроблено автором.

До найголовніших економічних способів впливу, які використовують підприємства на фазі пожвавлення та підйому, можна віднести: виробництво товарів (особливо нових); прогресивні зміни в інфраструктурі споживання; гнучку цінову політику; модернізацію обладнання, політику якості.

Організаційні способи формування потреб притаманні більше підприємствам, організаціям. Це стосується організації різноманітних виставок, демонстрацій, рекламних компаній по ціленаправленому формуванню потреб і попиту населення.

У період кризи та депресії з метою мінімізації проявів соціальних та економічних негараздів пріоритетними є: політика якості, цінова, фіскальна, екологічна політика. У цей період держава зменшує свої видатки, знижує податки і надає фірмам податкові пільги на інвестиції та прискорену амортизацію, знижує облікову ставку та рівень резервних вимог. Такі заходи є можливими та доцільними при політиці

стимулювання економічного росту за допомогою стимулювання сукупного попиту.

Загроза екологічного колапсу зумовлює шукати вихід у політиці стримування економічного росту. Виробництво пришвидшує зниження природних ресурсів, які обмежені і не можуть бути відтворені. Отже, пріоритетом має бути впровадження новітніх технологій з орієнтацією та екологічний цикл виробництва з використанням поновлюваної сировини. Політика стримування економічного росту поступово трансформується у природоохоронну політику.

Пріоритетними напрямками державної політики за таких умов має бути: антимонопольна політика; інноваційна, інвестиційна, екологічна політика має трансформуватись в екоінноваційну політику, основним призначенням якої має бути вкладання коштів у проекти з метою збереження екологічної системи на засадах сталого розвитку; політика якості має трансформуватись у політику якості та безпечності товарів. Основним критерієм товарів широкого вжитку має бути безпечність на засадах сталого розвитку.

Висновки до розділу 2

На основі конструктивного узагальнення існуючих в економічній літературі підходів до категорії потреб і використовуючи логічні правила визначення понять уточнений економічний зміст і дано авторське визначення, зокрема, особисті потреби – це економічна категорія, яка характеризує відносини взаємодії особистості, суспільства, колективу з приводу виявлення нужди в чому-небудь та пошуку усіх можливих методів її задоволення через ефективне функціонування всіх інститутів суспільства з урахуванням комплексу детермінант сталості.

Доведено, що критерії формування особистих потреб можна систематизувати таким чином: співвіднесеність із розвитком суспільних відносин; співвіднесеність із результатами праці чи наявною власністю; не повинні суперечити суспільним потребам; повинні сприяти гармонійному розвитку, а не деградації особистості; співвіднесеність із духовними запитами особистості. Проведене дослідження дало змогу виділити такі ознаки особистих потреб: відносини по задоволенню особистих потреб тісно пов'язані з іншими економічними категоріями, формування і задоволення особистих потреб визначається рівнем розвитку країни, від правильно обраних державою форм і методів перерозподілу ВВП залежить вирівнювання показника задоволення особистих потреб найбагатших та найбідніших верств населення. Автором акцентується увага на тому, що для змісту категорії “особисті потреби” характерні складність, універсальність її конкретних проявів.

Ідентифікована інваріанта категорії “особисті потреби”. Нею є те, що виникає всередині кожної людини, є досить спільним для різних людей, але в той же час має індивідуальний прояв, характеризує певну нужду, передбачає пошук всіх можливих засобів її задоволення. Інваріант змісту категорії “особисті потреби” вміщує такі основні характеристики: стан особистості, що характеризується потягом до чогось; відносини між людьми, направлені на використання певних благ; нужда, яка стимулює до діяльності; стан незадоволення, який людина хоче змінити.

З метою узагальнення нагромадженого досвіду вивчення потреб здійснена авторська класифікація особистих потреб за суспільно-функціональним, суб’єктивним та об’єктивним критерієм. Виділені групи особистих потреб: фізичного існування, духовно-інтелектуальні, соціально-комунікативні, соціально-економічні, екологічні, інституційні, інформаційні.

Автором доведено, що особисті потреби доцільно вивчати у розрізі системного та структурного підходів. Системний підхід передбачає розгляд комплексу потреб як певної цілісності. Для цього необхідно з’ясувати системоутворюючі зв’язки між потребами. Системний підхід передбачає входження системи особистих потреб у більш широкі системи, різні малі і великі групи (потреби сім’ї, колективу, суспільства). Таким чином, формування системи потреб особистості здійснюється в ієрархії систем. Опис цих систем має доповнюватись виміром обсягу потреб.

Системний підхід передбачає виявлення вертикальних та горизонтальних зв’язків, ступінь взаємопов’язаності елементів. Якщо виділити горизонтальні зв’язки, то серед потреб доцільно виділити потреби особистості, потреби сім’ї, колективу, суспільства. Враховуючи актуальні нині процеси глобалізації, виділимо ще і потреби людства. Серед вертикальних елементів системи потреб актуальним вважаємо виділення груп потреб: фізичного існування, духовних – інтелектуальних, соціально-економічних, екологічних, інформаційних, соціально-комунікативних, інституційних.

Автором монографії виділені чотири стадії формування та задоволення особистих потреб: виникнення, зростання, задоволення, відмирання. Зазначимо, що стадії руху конкретної потреби, етапи розвитку виробництва, стадії суспільного відтворення, фази економічного циклу мають спільні та характерні риси і подібні форми та методи ринкового та державного впливу. Деякі потреби після стадії виникнення, не отримавши зростання та задоволення, переходять у стадію відмирання. Це відноситься до товарів, які за своєю якістю, споживчими властивостями не відповідають вимогам споживачів. Реальні інвестиції, які за своїм обсягом зростають на фазі підйому (процвітання), можуть спричинити малі рецесії, наслідком яких є перенасичення товарів, запасів.

Стадії виникнення, задоволення та відмирання особистих потреб можуть синхронізуватись з фазами економічного циклу, зокрема, з підйомом (процвітанням).

Вивчені способи впливу на потреби на різних фазах економічного циклу. Серед економічних способів впливу на фазах економічного циклу “пожвавлення” та “підйом” і стадіях формування та задоволення особистих потреб “зародження” та “зростання” держава має використовувати антимонопольну політику, стимулювати інвестиційну та інноваційну політику, екологічну політику та політику якості. Чим вищі темпи розвитку економіки, тим більш глибокою буде криза. Держава може використовувати різні важелі для зменшення високих темпів росту на фазі підйому, зокрема, підвищення ставки рефінансування, збільшення резервних вимог. Ці заходи зменшують потік інвестицій. Зниження державних витрат зменшує сукупний попит, знижує ділову активність.

На фазах “пожвавлення” та “підйом” мають використовуватись державою та бізнес-структурами також соціально-психологічні способи формування потреб. Держава може через засоби масової інформації стимулювати екологічно та соціально перспективні, обмежувати екологічно та соціально шкідливі чинники. Підприємства, використовуючи стимулюючі засоби, можуть впливати на споживача тільки у власних інтересах.

Доведено, що фаза економічного циклу пожвавлення найбільш сприятлива для першої та другої стадії формування та задоволення особистих потреб (виникнення та зростання). Серед економічних способів впливу на потреби на цій фазі доцільно використовувати: антимонопольну політику, стимулювати інвестиційну та інноваційну політику; екологічну політику; політику якості; соціально-психологічні способи формування потреб. На фазі економічного циклу “криза” численні потреби проходять свою четверту стадію – відмирання. Це відбувається в силу того, що об’єми виробництва скорочуються, зменшується завантаження виробничих потужностей. При затяжній кризі ціни починають знижуватись, що пов’язано з кризою реалізації товарів та послуг. На цій фазі відбувається відстрочення купівлі деяких дорогих товарів та послуг (третья стадія формування та задоволення потреб повертається до першої стадії). Витрати на товари першої необхідності можуть скорочуватись.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ

3.1. Головні та інфраструктурні учасники формування та задоволення потреб особистості

Інституціональна система сучасної української економіки досить складна, що пов'язане з введенням різних нормативних положень і правил.

Для всього процесу формування та задоволення особистих потреб характерні суперечності між формальними та неформальними інститутами. Вони полягають у консерватизмі неформальних норм поведінки індивідуумів, з одного боку, та швидкою зміною всього комплексу формальних правил, зокрема, економічних, соціальних, політичних, екологічних, з другого [75].

Наявність економічних, соціальних, екологічних проблем у суспільстві потребує розвитку формальних норм і правил, запропонованих основними економічними інститутами, такими як держава, банки, фонди, бізнес-структури. Крім того, необхідно змінити етичні норми та погляди населення в напрямку відтворення духовних, екологічних, культурних, інтелектуальних потреб. Удосконалення неформальних інститутів можливе лише на основі партнерської взаємодії держави, місцевих органів влади з інфраструктурними учасниками (громадськими, релігійними, благодійними організаціями, профспілковими об'єднаннями, об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків, творчими спілками, об'єднаннями громадян), особистості.

Труднощі під час дослідження потреб пов'язані з впливом суб'єктивного чинника. У зв'язку з цим тривалий час теоретичні проблеми споживання, задоволення особистих потреб були за межами економічних досліджень. Правомірність розгляду процесу задоволення потреб визначається тим, що воно складає фазу суспільного виробництва – споживання. Цей процес на кожному етапі розвитку суспільства набуває специфічного змісту і економічної форми. Відповідно змінюються завдання і методи реалізації державної політики формування і забезпечення особистих потреб, ролі тих чи інших інститутів у цьому процесі.

Задоволення особистих потреб, кількісний та якісний аспект цього процесу є відображенням рівня розвитку суспільства: технічного, соціально-економічного, політичного, культурного. Міру задоволення особистих потреб можна розглядати як комплексний показник суспільного, економічного, технічного процесу. Рівень задоволення

потреб частково визначає та визначається умовами та якістю життя, сукупністю інститутів на державному, регіональному, особистісному рівні.

Формування сучасного інституціонального середовища України має створити сприятливі умови для залучення інвестицій, подальшої структуризації господарського комплексу на принципах енергозабезпечення, екологічності та ефективності з метою досягнення цілей сталого економічного розвитку. Від інституційного середовища залежить реалізація соціальних, економічних, політичних пріоритетів. Особлива увага має приділятися інститутам, які прискорюють процеси інформатизації, інтернаціоналізації, комерціалізації, демократизації, соціалізації окремих сфер життєдіяльності. Інститути суспільства серед численних завдань та функцій пріоритетними мають забезпечення узгодженості інтересів держави та бізнес-структур під час формування та забезпечення особистих потреб у контексті сталого економічного розвитку.

Індустріальний шлях розвитку сучасної цивілізації підвищує актуальність екологічних проблем та нагальність їх вирішення, робить доцільним врахування екологічних потреб під час визначення рівня задоволення особистих потреб. Сталий розвиток є процесом змін, в якому експлуатація ресурсів, напрямок інвестування, орієнтація технологічного розвитку й інституційні зміни знаходяться в гармонії, підвищують цінність сучасного та майбутнього потенціалу з метою задоволення людських потреб [137, с. 53].

При розумінні самого процесу інституціоналізації є певні відмінності у різних науках. Економісти інституціоналізацію пов'язують із перетворенням соціальних намірів на норму шляхом їх упровадження за допомогою інституцій влади, на основі правового, економічного, політичного регулювання [152, с. 75]. З цього приводу варто додати, що при інституціоналізації влада може використовувати крім правового, економічного, політичного регулювання при необхідності і соціальне регулювання. Соціологи інституціоналізацію пов'язують безпосередньо з формуванням потреб суспільства [113, с. 134] і поділяють її на декілька етапів [147, с. 88]:

- виникнення потреби, задоволення якої потребує спільних організованих дій;
- формування загальних цілей;
- поява соціальних норм і правил у процесі стихійної соціальної взаємодії;
- поява процедур, пов'язаних з нормами та правилами;
- інституціоналізація норм, правил, тобто їх практичне використання;
- встановлення системи санкцій для підтримання норм і правил;
- матеріальне і символічне оформлення інституціональної структури.

Основним показником, який характеризує рівень задоволення особистих потреб населення, залишається обсяг витрат населення на придбання товарів і послуг та обсяг заощаджень. Учені розглядають заощадження як ступінь задоволення сформованих потреб та створення умов для потреб майбутніх [173, с. 263]. Заощадження формуються, як відомо, під дією трьох мотивів:

1) трансакційних (накопичення частини поточних доходів з метою придбання благ у майбутньому);

2) завбачності (накопичення грошових коштів на випадок екстремальних обставин, за яких скорочуються доходи при незмінних потребах або зростають потреби при незмінних доходах);

3) капіталізація (з метою отримання доходів від вкладання грошей у фінансово-кредитні установи чи у власний бізнес).

Проте витрати і заощадження не відображають загального рівня задоволення особистих потреб у силу того, що інституційні одиниці, створені окремими групами домашніх господарств для задоволення політичних, релігійних та інших потреб, а також для надання соціально-культурних послуг, можуть надавати послуги безкоштовно. До того ж обсяг витрат на придбання товарів та послуг не відображає вартість, яка створена для особистого споживання самими домогосподарствами.

Основним джерелом для статистичного дослідження доходів та витрат населення України залишаються на сьогодні національні рахунки України у частині формування, розподілу, перерозподілу та використання доходу населення, щомісячні розрахунки доходів та витрат населення, які здійснюються Держкомстатом України згідно із системою національних рахунків (СНР). Так, витрати населення на придбання товарів та послуг протягом 2000-2010 років мають тенденцію до зростання (таблиця 3.1). За цей період вони зросли з 115887 млн. грн у 2000 році до 838213 млн. грн у 2010 році. Протягом 2004-2008 років питома вага витрат населення на придбання товарів і послуг у загальній сумі витрат зростала (з 80,8 % у 2004 році до 82,2 % у 2008 році). У 2009-2010 роках у зв'язку з фінансовою кризою питома вага витрат на придбання товарів та послуг знизилась. У 2009 році цей показник склав 79,3 %, у 2010 році – 76,1 % від загальної суми витрат. Кризові явища у фінансово-кредитній сфері вплинули і на приріст фінансових активів (приріст грошових вкладів та заощаджень). Питома вага приросту фінансових активів у загальній сумі витрат протягом 2004-2008 років постійно знижувалась (з 10,3 % у 2004 році до 2,6 % у 2008 році).

Обсяг доходів населення, витрачених на придбання товарів і оплату послуг за 2000-2010 роки, зріс у 7,27 рази. За цей період відбулось також зростання приросту фінансових активів. У 2004 році вони збільшились у порівнянні з 2004 роком у 5 разів, а у порівнянні з 2000 роком – у 129 разів.

Таблиця 3.1

Доходи та витрати населення України за 2000 -2010 роки

Доходи та витрати	Роки							
	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Витрати: - всього, млн. грн	128736	274241	381404	472061	623289	845641	897669	1101177
Витрати населення на придбання товарів та послуг: - всього, млн. грн - у % до суми витрат	115887 90	221713 80,8	306769 80,4	385681 81,7	509533 81,7	695618 82,2	712679 79,3	838213 76,1
Приріст фінансових активів (приріст грошових вкладів та заощаджень, позики одержані): - всього, млн. грн - у % до суми витрат	1104 0,85	28380 10,3	41207 10,8	37044 7,8	37840 6,07	22496 2,6	70788 7,9	142289 12,9

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

При розрахунку темпів росту заощаджень населення та темпів росту споживчих грошових витрат (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Споживчі грошові витрати та приріст заощаджень населення
у % до попереднього року

Показники	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Темпи росту витрат населення на придбання товарів та послуг	138,4	125,7	132,1	136,5	102,4	117,6
Темпи росту фінансових активів населення	145,1	89,8	102,1	59,4	314,6	201

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Можна простежити, за виключенням результатів 2006, 2007, 2008 років, темпи росту фінансових активів населення випереджали зростання споживчих грошових витрат. Особливо варто відзначити нестабільність у динаміці заощаджень. Найвищі темпи росту заощаджень спостерігались у 2009 році (у 3,14 раза), що, на наш погляд, частково може бути пояснено призупиненням повернення депозитів та неповерненням кредитів населенням.

Автор монографії підтримує точку зору О.Л. Савенко [172, с. 182], що при досить низькому середньодушовому рівні грошових доходів та практично зруйнованій системі безкоштовних і пільгових послуг більшість населення України штучно обмежує задоволення поточних особистих потреб з метою накопичення коштів на придбання житла, оплати послуг освіти та охорони здоров'я. За таких умов приріст заощаджень за рахунок і на шкоду особистому поточному споживанню не можна вважати підвищенням рівня задоволення особистих потреб.

Учасників процесу формування та задоволення особистих потреб можна досить умовно поділити на головних та інфраструктурних (допоміжних) (табл. 3.3).

Інфраструктурні учасники процесу формування та задоволення особистих потреб виконують окремі та важливі, але допоміжні за своїм характером функції у цьому процесі. Вони безпосередньо сприяють становленню неформальних інститутів суспільства. До них можна віднести некомерційні організації, зокрема, творчі та професійні спілки, громадські, благодійні, релігійні організації, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків тощо.

Органи законодавчої влади як головні учасники процесу формування та задоволення особистих потреб використовують інституціональні методи, які відповідають ринковим принципам і завданням правового середовища: об'єктами інституціоналізації у органів законодавчої влади виступають: специфікація прав власності; створення конкурентних умов та запобігання монополізму; забезпечення прав і свобод людини; удосконалення природоохоронного законодавства; забезпечення впровадження системи екологічного менеджменту на різних рівнях управління. Забезпечення розвитку контрактних відносин трипартизму як форми тристоронньої взаємодії між найманими працівниками, бізнес-структурами та державою є спільним об'єктом інституціоналізації держави та бізнес-структур. Особистість впливає на удосконалення формальних інститутів, беручи участь у виборах законодавчих органів влади, укладаючи різноманітні угоди тощо.

Таблиця 3.3

Учасники процесу формування та задоволення особистих потреб

Назва учасника	Об'єкт інституціоналізації
Головні:	
Органи законодавчої та виконавчої влади	специфікація прав власності; створення конкурентних умов; запобігання монополізму; забезпечення прав і свобод людини
Бізнес-структури	забезпечення розвитку контрактних та корпоративних відносин; трипартизм як форма тристоронньої взаємодії між найманими працівниками, бізнес-структурами та державою; укладання угод
Інфраструктурні:	
Громадські організації	формування екологічної свідомості; здійснення оздоровчої, аматорської, спортивної, культурної, освітньої діяльності; задоволення творчих, національно-культурних, вікових, спортивних потреб
Благодійні організації	благодійна діяльність
Творчі спілки	задоволення особистих потреб певного фахового напрямку культури і мистецтва (музики, архітектури, дизайну, журналістики, кінематографії, композиторів, майстрів народного мистецтва, письменників, театральних діячів, фотохудожників)
Політичні партії	формування органів влади, органів місцевого самоврядування, задоволення потреби в приналежності
Релігійні організації	формування духовності, задоволення релігійних потреб сповідувати і поширювати віру
Професійні спілки	соціальне партнерство; договірні положення генеральних, регіональних, галузевих, колективних угод
Організації споживачів	надання інформації про склад продукції, задоволення потреби в товарах високої якості

Джерело: розроблено автором.

Автором монографії були зроблені узагальнені висновки стосовно очікуваних дій деяких головних та інфраструктурних учасників процесу на формування та задоволення особистих потреб, а саме:

- **Органи законодавчої та виконавчої влади** (використання всіх важелів нормативно-правового, фінансово-бюджетного, адміністративного впливу): орієнтація нормативно-правових актів та результатів економічної діяльності суб'єктів господарювання на особисті потреби пересічного споживача, а не лише на інтереси бізнес-структур та політичних угруповань; удосконалення діяльності судової гілки влади; інформування широкої громадськості стосовно екологічних загроз та мінімізації їх впливу; визначення загальних напрямків політики держави

та встановлення правил взаємодії різних інститутів; кодифікація норм права; узгодження діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері державного регулювання формування та задоволення особистих потреб; використання адміністративних важелів впливу на суб'єкти господарювання з метою максимального задоволення потреб кінцевих споживачів продукції.

- **Бізнес-структури:** виробництво якісної, екологічно чистої продукції з тривалим строком експлуатації; сплата податків у повному обсязі, зменшення тінізації грошових потоків, відкритість інформації про продукцію, надання інформації про використання генетично модифікованої продукції та її маркування; надання соціального пакету працівникам; участь у екологічних та соціальних проєктах.

- **Організації споживачів:** активізація роботи по захисту прав споживачів, особливо в частині відкритості інформації про склад продукції, достовірність даних.

- **Професійні спілки:** активізація соціального партнерства. Захист прав працівників; дотримання договірних положень генеральних, регіональних, галузевих, колективних угод.

- **Засоби масової інформації:** регулювання особистих потреб за рахунок формування відповідального інформаційного поля; вплив на процес суспільного розвитку та відтворення за допомогою формування особистих потреб. Вплив на професійну структуру суспільства; участь у задоволенні інформаційних потреб.

- **Установи соціальної сфери** (освітні заклади, заклади охорони здоров'я, заклади культури): задоволення відповідних потреб фізичного існування, сприяння розвитку духовно-інтелектуальних потреб.

- **Громадські організації:** формування та задоволення екологічних потреб особистості, потреб з підвищення свого професійного та національно-культурного рівня; запровадження природоохоронних проєктів; сприяння правовій обізнаності широких верств населення; об'єднання жінок з метою підвищення їх соціальної активності, впровадження програм з проблем сім'ї та дитини; надання допомоги соціально незахищеним верствам населення [91, с. 164].

На нашу думку, інститути мають визначний вплив на потреби і в той же час їх формують. Соціологи (В.М. Лавриненко, Г. Ленські) розглядають потреби як першопричину появи інститутів, зокрема такі потреби, як: потреби в комунікації; потреби у виробництві; потреби в розподілі благ; потреби в безпеці; потреби в регулюванні системи соціальної нерівності тощо [186, с. 223].

Частка інституційного сектору (некомерційні організації, що обслуговують домогосподарства) у ВВП України за 2002-2010 роки зросла в абсолютних сумах і зменшувалась у питомій вазі порівняно з іншими секторами. Так, за 2002-2010 роки кінцеві споживчі витрати у

фактичних цінах зросли на 3777 млн. грн (з 4226 млн. грн у 2002 році до 8003 млн. грн у 2010 році). У той же час відбувається зниження питомої ваги сектору некомерційних організацій у порівнянні з іншими секторами (з 1,32 % у 2004 році до 0,73 % у 2010 році).

Зниження частки у ВВП відбувається на фоні стрімкого росту чисельності некомерційних організацій. Так, протягом 2002-2010 років чисельність громадських організацій зросла у 1,8 рази, релігійних – у 1,5 рази, професійних спілок – 2 рази, благодійних організацій – у 1,8 рази.

Аналіз витрат громадських організацій 2010 року показав, що левову частку складають витрати на обслуговування її діяльності – 59,9 % (з них оплата праці складає 25,5 % від загальної суми витрат) (таблиця 3.4). Витрати на благодійну допомогу склали 23,4 % від загальної суми витрат, а на соціальну допомогу – 3,4 %.

Таблиця 3.4

Витрати громадських організацій України у 2010 році

Перелік витрат та їх розмір	Податки та інші обов'язкові платежі; оплата послуг; капітальні вкладення; капітальний ремонт	Оплата праці	Соціальна допомога	Благодійна допомога	Інші витрати	Загальна сума
Розмір витрат (тис. грн)	878424,4	649647,5	85762,1	593352,9	336854,6	2544041,5
У % до загальної суми витрат	34,4	25,5	3,4	23,4	13,3	100

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Громадські організації як інфраструктурні учасники процесу формування та задоволення особистих потреб, як показує аналіз фінансових аспектів їх діяльності, незначні суми витрачають безпосередньо на зростання платіжного попиту населення. У той же час вони мають значний вплив на формування неформальних інститутів.

3.2. Механізм реалізації інституціональної моделі регулювання особистих потреб

Автором монографії розроблена модель регулювання особистих потреб через діяльність формальних і неформальних інститутів (рис. 3.1).

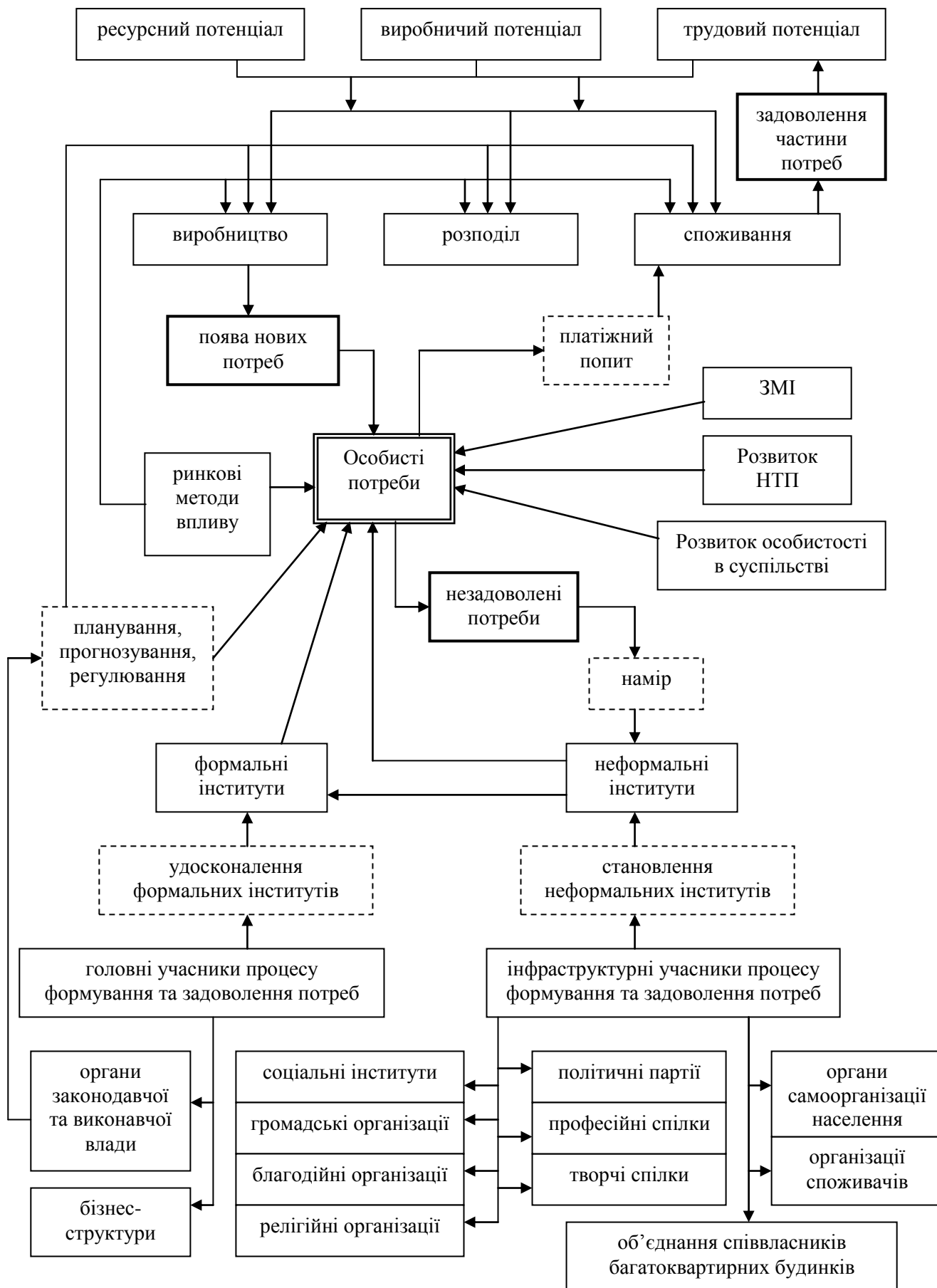

Рис. 3.1. Структурно-логічна схема регулювання особистих потреб

Джерело: розроблено автором.

Модель базується на таких положеннях:

1. Особисті потреби формуються відповідно до рівня розвитку суспільства під впливом ЗМІ та принципів сталого розвитку НТП.

2. Особисті потреби поділяються на ті, які в цей момент часу можуть бути задоволені (наявний платіжний попит та наявні необхідні товари та послуги) і незадоволені.

3. Незадоволені потреби, опосередковані інфраструктурними учасниками, зумовлюють становлення неформальних та формальних інститутів, які в свою чергу впливають на всі сфери процесу відтворення.

4. На процес виробництва, розподілу, споживання на паритетних засадах впливають органи законодавчої та виконавчої влади через планування, регулювання, прогнозування та ринок.

5. Задоволені потреби – це основа якісного росту трудового потенціалу суспільства. Трудовий, виробничий, природний потенціал суспільстві у взаємодії мають синергетичний економічний ефект.

Інститути формування та задоволення особистих потреб на сучасному етапі розвитку суспільства покликані стимулювати та нарощувати позитивні тенденції у всіх сферах життєдіяльності суспільства й одночасно усувати негативні прояви, особливо в галузі природокористування. Разом з тим, варто відзначити, що досягнення екологічної рівноваги потребує економічно сталого розвитку. Інститути покликані сприяти мінімізації витрачання природних ресурсів, які не відтворюються, їх заміщенню відновлювальними ресурсами, збереженню навколишнього середовища в сталому стані, переорієнтації на інноваційний екологічний тип економічного розвитку.

У цьому контексті особливого значення набуває орієнтація неформальних інститутів на збереження природних ресурсів; свідоме зменшення матеріальних, особливо віртуальних потреб.

Поняття сталого розвитку особистих потреб, інститутів досить динамічні, на кожному етапі розвитку може суттєво змінюватись уявлення про них, їх завдання, функції, форми, види. Так, основними формами сталого розвитку можуть бути:

- абсолютно сталий розвиток, який досягається при відсутності відхилень від визначеної траєкторії [50, с. 28];

- потенційний – безпосередньо пов'язаний з розвитком соціально-економічної системи, що може змінюватись під впливом екзогенних умов;

- фактичний розвиток – це стан, який вже досягнутий під впливом реальних факторів на вже існуючому рівні використання природно-економічного потенціалу.

Можна стверджувати, що зафіксувати загальне уявлення стосовно сталого розвитку можна лише на концептуальному рівні. Сам же перехід на модель такого розвитку буде певною мірою перманентним. При цьому повинен здійснюватись безперервний перехід від однієї версії моделі до

іншої. Розвиток суспільства по кожній із цих версій буде являти собою процес сталого розвитку, що відповідає вимогам часу.

Нові стратегії і цілі у вирішенні питання формування та задоволення особистих потреб у контексті сталого розвитку безпосередньо пов'язані зі зміною направленості інститутів:

- середньострокові підходи передбачають участь благодійних, громадських інститутів, організацій споживачів, політичних та регіональних організацій;

- зобов'язання, які беруть на себе бізнес-структури, повинні бути більш конкретно орієнтовані на сталий розвиток;

- програми сталого розвитку, розроблені урядом, повинні бути прозорі, особливо в частині виконання цих програм державою та бізнес-структурами.

Інститути формування та задоволення особистих потреб повинні стимулювати перехід до інноваційної моделі розвитку. Одне із головних завдань – забезпечити концентрацію ресурсів і створити умови для стратегічного партнерства влади, бізнес-структур, соціальних інститутів, благодійних, політичних, громадських організацій.

Отже, інституціонуванням процесу формування та задоволення особистих потреб можна назвати процес прийняття, закріплення формальних правил (конституцій, законів, адміністративних актів) та неформальних обмежень (традицій, звичаїв, угод, норм поведінки) з метою оптимізації потреб.

Головне завдання інститутів – зменшення невизначеності шляхом встановлення стійкості у структурі взаємодії між суб'єктами. Ефективні інститути, що забезпечують результативну роботу ринкових механізмів, набагато важливіші, ніж радикальні перетворення та високі темпи лібералізації [55, с. 236].

Процес формування та прийняття управлінських рішень щодо потреб може бути реалізований за комплексного, системного підходу. В такому випадку об'єкт дослідження можна представити як систему, яка включає в себе набори параметричних і непараметричних факторів, які мають різного роду зв'язки між собою. На рисунку 3.1 представлена структурно-логічна схема регулювання особистих потреб через формальні та неформальні інститути. З точки зору системного аналізу, на ефективне функціонування системи впливає її структура та характер зв'язків між елементами.

Аналіз факторів впливу на результат роботи системи може бути проведений двома основними підходами: структурним та функціональним.

Структурний підхід передбачає детальний розгляд об'єкта що досліджується, його внутрішньої структури, всіх зв'язків як усередині об'єкта, так і за його межами. Детальний опис всіх взаємодій при цьому

значно утруднений як у математичному плані, так і в економічному аналізі отриманих результатів. Тому, як правило, такий підхід використовується в основному для невеликих економічних об'єктів.

На відміну від структурного, функціональний підхід дає змогу описувати предмет дослідження тільки за основними його проявами – наприклад, за ресурсами, факторними ознаками і результуючими. Виділення основних потоків інформації та встановлення обґрунтованої та адекватної форми зв'язку між ними без врахування внутрішньої структури об'єкта дослідження – основна ідея функціонального підходу.

Реалізацію функціонального опису доцільно проводити, представляючи об'єкт дослідження як складну економічну систему структурного типу (СЕС СТ), яка взаємодіє із зовнішнім середовищем. У цьому випадку всі потоки інформації про об'єкт дослідження можна умовно розділити на чотири основні класи:

- вхідні (X) – параметри рівня формування та задоволення потреб;
- управляючі (U) – закони, нормативи, технології, стандарти, накази осіб, що приймають рішення тощо;
- випадкові (E) – різного роду стохастичні фактори (наприклад, кризи);
- результуючі (Y) – узагальнюючі інтегральні показники.

Тоді функціональний опис системи формування особистих потреб та їх зв'язок з формальними та неформальними інститутами на основі інформаційних потоків можна представити як взаємодію виду:

$$Y = F(X, U, E), \quad (3.1)$$

де F – деякий механізм перетворення вхідної інформації у вихідну (результуючу), функціонал, функція управління, яка враховує внутрішню структуру системи та встановлює якісний та кількісний зв'язок між вхідними та результуючими факторами системи.

Опис СЕС СТ з метою прийняття ефективних рішень бажано проводити за допомогою інформативної складової як її структури, так і зв'язків між елементами цієї структури. Виділивши в системі основні потоки інформації та зв'язки, можна задати її виразом (3.1), який задає систему як впорядковану множину всіх дій на неї, всіх внутрішніх і зовнішніх чинників.

На інформаційному рівні головне завдання факторів системи – зменшення невизначеності шляхом встановлення стійкості у структурі взаємодії між елементами системи. При цьому важлива роль надається дослідженню саме структури системи та взаємодії її елементів.

Системний аналіз (СА) чи системний підхід (СП) при вивченні економічних об'єктів (СЕС СТ) та явищ, які відбуваються в них, встановлює, яким чином потоки на вході перетворюються в потоки на виході і з якою силою вони впливають на інші зовнішні системи. В

результаті реалізації СА (СП) визначається функція кожної складної економічної системи. Під поведінкою СЕС СТ розуміють вид та спосіб перетворення вхідних потоків у вихідні. Поведінка системи знаходиться у тісному зв'язку з її структурою. Структура СЕС СТ інформативно може бути описана як впорядкована пара множин:

X чи E – множина факторів чи елементів системи відповідно;

A – множина, за допомогою якої фіксуються зв'язки між елементами.

Зв'язки, які існують між елементами досліджуваної СЕС СТ, можна представити у вигляді структурної матриці. Елементи структурної матриці $A = (a_{ij})$ визначаються таким чином:

$a_{ij} = 1$, якщо є зв'язок, який іде від елемента e_i до елемента e_j ;

0, якщо зв'язок відсутній.

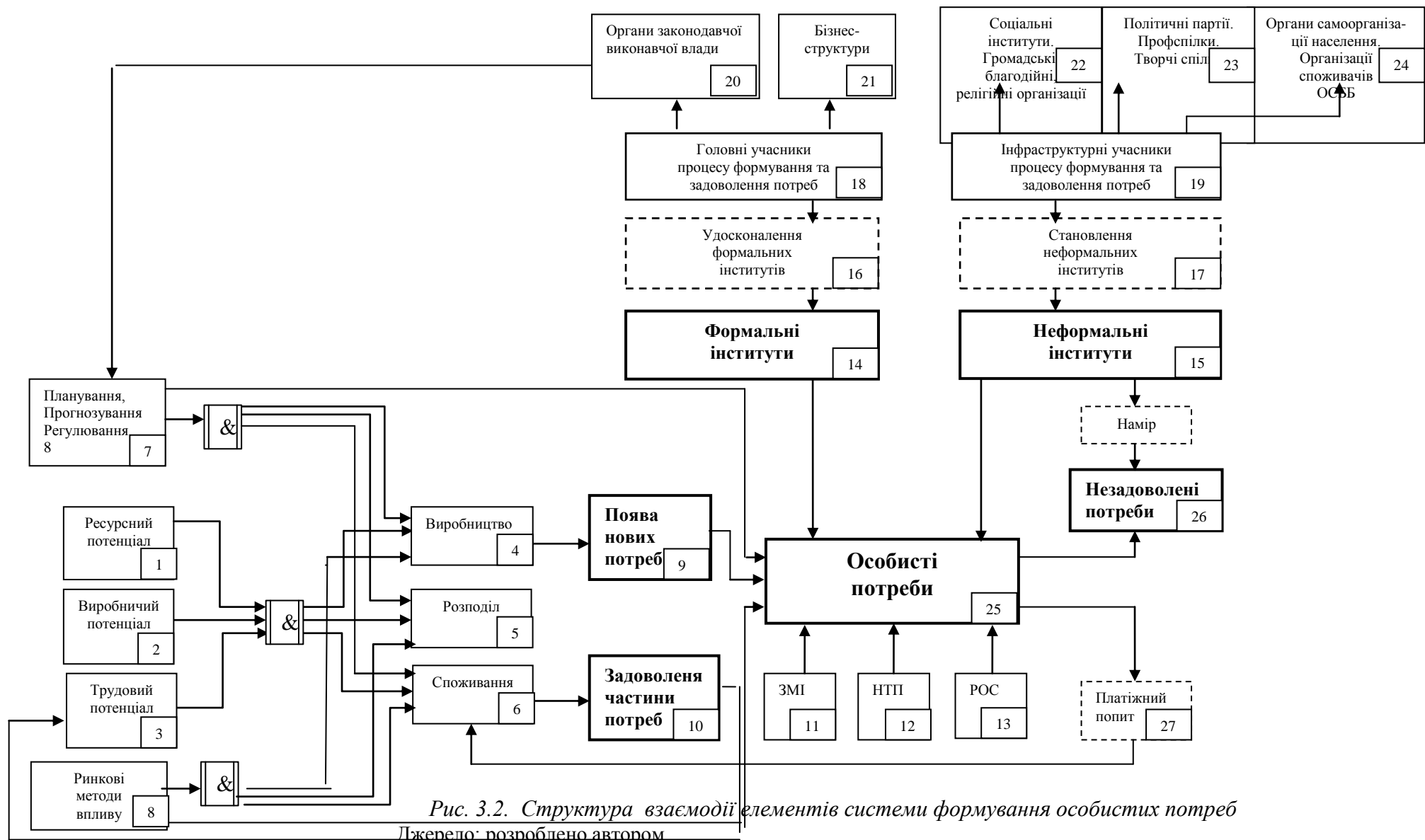
Системний підхід при цьому забезпечується комплексно-послідовною, алгоритмізованою оцінкою системи (систем) за такими характеристиками, як структура, функціональна повнота, ефективність та ступінь використання елементів системи.

Розглянемо модель з точки зору взаємодії її елементів, позначених № 1-27 (рис. 3.2).

Для визначення метричних характеристик системи побудуємо матрицю зв'язків. У матриці станів через «0» позначена відсутність зв'язків між елементами структури, через «1» – їх наявність.

Таким чином, існуючу структурно-логічну схему системи формування особистих потреб можна характеризувати таким набором показників:

- вхідні елементи системи – 1, 2, 7, 11, 12, 13, 20, 21, 22, 23, 24 – 11 входів;
- вихідні елементи системи – 5, 6, 26 – 3 виходи.

Складність системи (чи системна складність) визначається як сума функціональної (власної) C_F та структурної (взаємної) складності C_Σ .

Функціональна (власна) складність C_F системи показує кількість кроків (рахованих та логічних), які необхідні для реалізації конкретно заданої функції F . Чисельно являє собою сумарну складність елементів системи без врахування їх зв'язків між собою і визначається як [196; 215]:

$$C_F = L \times K = L_1 \times \left(\frac{L_2}{L_3} + L_4 \right) \times K, \quad (3.3)$$

де $L = L_1 \times \left(\frac{L_2}{L_3} + L_4 \right)$ – логічна глибина обчислень;

L_1 – загальна кількість всіх елементів системи;

L_2 – показник циклічності структури системи (визначається за допомогою числа циклів);

L_3 – показник складності циклів (визначається числом елементів у кожному циклі);

L_4 – ступінь паралельності обчислень (кількість операцій, аналогічних для елементів ланцюга обчислень, кількість розгалужень структури);

K – ступінь складності реалізації системи (якщо система не реалізована $K=1$).

Структурна (взаємна) складність C_Σ системи – метрична величина, яка визначає кількість елементів та кількість зв'язків системи. Характеризує ступінь взаємозв'язку елементів системи і визначається як:

$$C_\Sigma = \frac{m}{n(n-1)} \times \lg \frac{m}{n(n-1)}, \quad (3.4)$$

де m – кількість реалізованих зв'язків між елементами;

n – кількість елементів у системі.

Оцінювання параметричних показників структури системи проведено на основі аналізу її структури за допомогою таких показників:

- Функціональна складність системи C_F .
- Структурна складність системи C_Σ .
- Системна складність C_C .

Згідно з рис. 3.2 при значеннях $L_1 = 27$, $L_2 = 2$, $L_3 = 12$ та $L_4 = 3$ функціональна складність системи $C_F = 112,5$ показує, що для реалізації конкретно заданої функції управління для цієї структури необхідно 113 кроків.

Структурна складність вказаної системи розрахована на основі складових структури – $n = 27$ (кількість елементів системи) та $m = 41$ (кількість реалізованих зв'язків між елементами) становить $C_\Sigma = 0,072$ і вказує на слабку структурованість системи. Від виду структури системи

залежить важлива характеристика будь-якої системи – ступінь її цілісності, стійкості.

Для аналізу структури системи ми пропонуємо використовувати інформаційні оцінки ступеня цілісності α та коефіцієнта використання компонентів системи β , які можуть бути інтерпретовані як оцінки стійкості організаційної структури за умови, коли елементи системи є вільними, або як оцінки ступеню централізації-децентралізації управління в системі.

Ці оцінки можна отримати зі співвідношення, яке визначає взаємозв'язок системної C_C , власної (функціональної) C_F та взаємної (структурної) C_Σ складності системи:

$$C_C = C_F + C_\Sigma. \quad (3.5)$$

Розділивши члени виразу (3.5) на C_F отримаємо дві важливі спряжені величини (оцінки):

$$\frac{C_C}{C_F} = \frac{C_F}{C_F} + \frac{C_\Sigma}{C_F} = 1 + \frac{C_\Sigma}{C_F}, \quad (3.6)$$

де

$$\alpha = -\frac{C_\Sigma}{C_F}, \quad (3.7)$$

$$\beta = \frac{C_C}{C_F}. \quad (3.8)$$

Знак «-» у виразі (3.6) введений для того, щоб α було позитивним, так як C_Σ у стійких системах, для яких характерно співвідношення $C_F > C_\Sigma$, повинно мати від'ємний знак. Зв'язаний зміст C_Σ характеризує роботу системи «на себе», а не на виконання мети, яка перед нею поставлена. Цим і пояснюється знак «-» для C_Σ . Це особливо важливо враховувати при прийнятті рішень про вибір структур економічних систем.

Оцінка α характеризує ступінь цілісності, зв'язності, взаємозалежності елементів системи.

Для організаційних, управлінських цілей або для прийняття рішень про вибір системи показник α може бути інтерпретований як характеристика стійкості, можливості управління, ступеня централізації управління.

Оцінка β показує самостійність, автономність елементів у системі, ступінь використання їх можливостей у системі.

Для організаційних, управлінських цілей або для прийняття рішень про вибір системи показник β зручно називати коефіцієнтом використання елементів у системі.

Таким чином, множина структур системи (систем) може бути впорядкована залежно від переважань ОПР за величиною показників α чи β (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Інформаційні характеристики оцінки структури системи

α	<i>Стійкість системи</i>	β	<i>Автономність елементів системи</i>
0-0,2	низька	0-0,2	низька
0,2-0,4	наближена до середньої	0,2-0,4	наближена до середньої
0,4-0,6	середня	0,4-0,6	середня
0,6-0,8	наближена до високої	0,6-0,8	наближена до високої
0,8-1,0	висока	0,8-1,0	висока

Джерело: розроблено автором.

Таким чином, розраховані значення параметрів становлять:

$$\alpha = -\frac{0,072}{112,5} = 0,0006,$$

що вказує на надзвичайно низький рівень стійкості та централізації системи;

$$\beta = \frac{112,428}{112,5} = 0,99936,$$

що вказує на те, що елементи системи функціонують самостійно, автономно, слабо зв'язані в загальну систему управління.

Аналіз отриманих результатів говорить про те, що параметри системи вказують на низький рівень стійкості та централізації системи. Наявність великої кількості елементів системи, присутність у схемі підсистем, наявність паралельних ланок функціонування та великої кількості зв'язків знижують метричні якості системи. З точки зору управління процесом формування потреб особистості та оцінки рівня задоволення потреб, отримані результати вказують на необхідність:

- формалізації процесу формування та задоволення особистих потреб;
- введення інтегральних показників оцінки рівня формування та задоволення особистих потреб;
- вияснення суті та впливів на особисті потреби формальних та неформальних інститутів;
- модернізації системи з врахування вищезазначених завдань.

Конкретна інституціональна модель формування та задоволення особистих потреб залежить від багатьох факторів. Визначений вплив на неї здійснює науково-технічний прогрес. На сучасному етапі розвитку суспільства інтенсифікуються інформаційні процеси на всіх рівнях процесу відтворення – мікро-мезо-макро-світовому. Ці процеси зумовлюють нарощування інтелектуально-інформаційного компонента

потреб особистості. Відбувається розвиток потреб у напрямку їх інформатизації, інтелектуалізації, віртуалізації.

У таких умовах прискореними темпами створюються інститути, що забезпечують екологічне навантаження, інформатизацію управлінських процесів на всіх рівнях. При цьому формальні та неформальні правила та обмеження здійснюють різний вплив на формування потреб, що відображено у концентрованому вигляді на розробленій автором моделі (рис. 3.3). Ця модель побудована на основі наступних положень.

1. Низка якісних змін у суспільному відтворенні суттєво впливають на зростання духовно-інтелектуального та інформаційного компонента особистих потреб:

- збільшення питомої ваги інформаційних, духовно-інтелектуальних цінностей у складі національного й індивідуального багатства. Цей процес відбувається в результаті накопичення інтелектуальної власності та збільшення питомої ваги інтелектуально-інформаційного компонента у складі цінності матеріальних продуктів [14, с. 70];

- необхідність адекватного обліку природних ресурсів в економічних показниках під час прийняття економічних рішень економічного оцінювання природних ресурсів;

- постійна інтелектуалізація та інформатизація всіх видів діяльності;
- перетворення науки, освіти, інтелектуального капіталу в суттєвий фактор економічного розвитку, інтенсифікація процесів інституціалізації, тобто інтенсифікація перетворення соціальних намірів на норму шляхом їх упровадження за допомогою інституцій влади й на основі засобів правового, економічного, політичного регулювання [152, с. 75].

2. Охарактеризовані зміни в суспільному відтворенні спричиняють зміни в особистих потребах. Модифікація особистих потреб, у свою чергу, суттєво впливає на тенденції в суспільному відтворенні.

Зміни у процесі відтворення під впливом науково-технічного прогресу в умовах сталого розвитку викликають такі зміни в особистих потребах:

- постійні зміни засобів та предметів праці, інформатизація процесу праці зумовлюють необхідність потреби в загальній, спеціалізованій освіті, постійному саморозвитку;

- зростає потреба в духовно-інтелектуальному розвитку як умови професійного росту;

- інформатизаційні потреби стають необхідним компонентом будь-якої праці та самоцінності. Інформаційні потреби впливають на такі дії особистості в таких напрямках: зміни її дій, ініціації, коректування, припинення, оволодіння певними новими видами інформації, включення особистості в соціальну діяльність. Інформаційні потреби обумовлюються, як правило, професійною діяльністю;

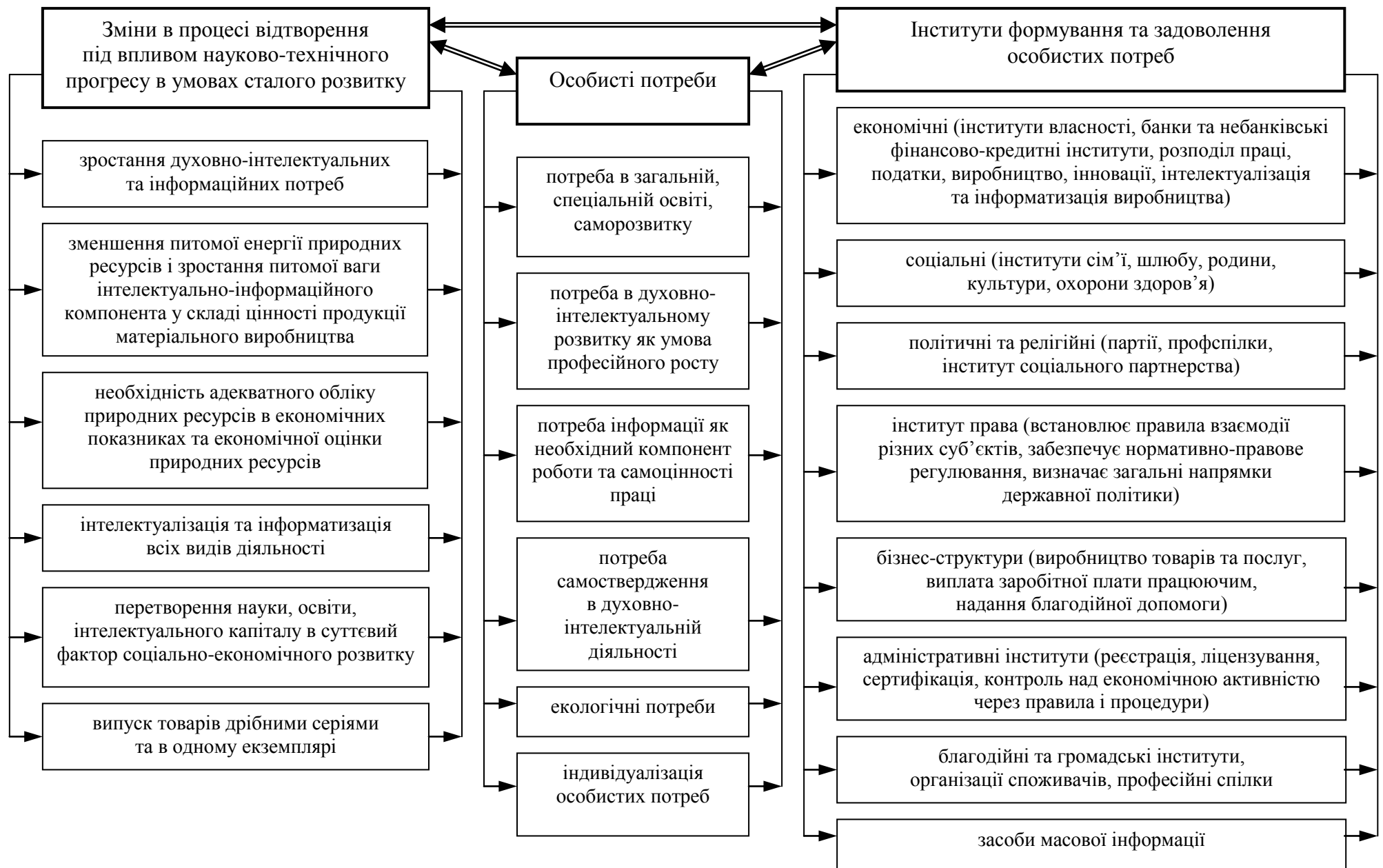

Рис. 3.3. Модель інституціоналізації процесу зростання духовно-інтелектуального, екологічного та інформаційного компонента особистих потреб

Джерело: розроблено автором.

- складна праця з елементом інтелектуальної творчості сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості. Спостерігається тенденція до кількісного та якісного росту потреб особистості в самоствердженні, в духовно-інтелектуальній праці;

- особливої актуальності набувають екологічні, постматеріалістичні потреби особистості, їх індивідуалізація;

- збільшення частки населення України, що мають духовно-інтелектуальні потреби, призведе до зростання терпимості, цілеспрямованості, духовності, політичної та суспільної активності. Зростання постматеріалістичних потреб може бути наслідком як високого рівня добробуту, так і росту духовності, свідомої відмови від превалювання матеріальних цінностей над духовними;

- насичення ринку товарами масового попиту зумовлює перехід до індивідуалізації потреб. Масове та конвеєрне виробництво замінюються випуском товарів дрібними серіями, ексклюзивних товарів.

3. Інституційне забезпечення процесів формування та задоволення особистих потреб базується на дії на цей процес певних інститутів, а саме: економічних, соціальних, політичних та релігійних, інституту права, бізнес-структур, інститутів організації та управління, благодійних і громадських інститутів тощо.

4. Зростає значення інфраструктурних елементів, які забезпечують організаційну, правову, економічну підтримку інноваційної діяльності. Серед них можна виділити технополіси, технологічні парки, різноманітні інноваційні центри та інкубатори, консалтингові фірми.

У наукових джерелах [202, с. 73; 62, с. 141] відзначається, що інноваційні науково-технічні інституції направлені на:

- створення сприятливих умов для розвитку бізнесу (особливо інноваційного);

- зближення науки, виробництва, споживання;

- формування парникових умов для інкубаційного періоду становлення малих інноваційних фірм.

У цьому контексті хотілось би додати, що інноваційні науково-технічні інституції безпосередньо впливають (багато в чому визначають) на появу нових товарів, пришвидшують (уповільнюють) життєвий цикл.

5. Зміни в системі відтворення, пов'язані з інтелектуалізацією та інформатизацією виробництва й зі збільшенням інтелектуально-інформаційного компонента потреб, які відбуваються під впливом НТП, об'єктивно обумовлюють підвищення значення впливу як формальних, так і неформальних інститутів як на рівні суспільства, так і на рівні конкретної особистості.

Розвиток засобів масової інформації, розповсюдження різних видів реклами дає можливість нав'язувати широким верствам населення віртуальні потреби (наприклад, потреба в накопиченні цінних паперів з

наміром їх реалізації при рості ціни продажу (віртуальна цінність у цей момент часу)) [14, с. 79].

У цих умовах підвищується роль соціальних інститутів (сім'ї), релігійних організацій, благодійних та громадських організацій у запобіганні віртуалізації свідомості широких верств населення.

3.3. Методологічна та науково-практична підстава трансформування потреб у процесі державного регулювання за умови сталого економічного розвитку

В українській практиці ще не вирішена проблема оптимального співвідношення ринкового та державного регулювання процесів формування та задоволення особистих потреб населення. Відсутність взаємодії цих важливих елементів розвитку суспільства є однією з причин затримки сталого економічного розвитку країни. Ця взаємодія має базуватись на чіткому розмежуванні регулятивних функцій держави та ринку. Перспектива вбачається в створенні механізмів, які б об'єднували ринкові та державні важелі впливу.

Під час характеристики сталого економічного розвитку акцент ставиться на довготривалому розвитку країни, світу, зменшенні диференціації в доходах багатих та бідних верств населення; ліквідації бідності у світі, мінімізації шкоди довкіллю в результаті надвисоких темпів розвитку промисловості, стабілізації демографічної ситуації в країні, обґрунтування пріоритетних напрямів природоохоронної діяльності та розв'язання екологічних проблем. Все це неможливо здійснити без зміни пріоритетів у потребах особистості. Для вітчизняної науки та практики важливим питанням і надалі залишається розробка національної програми регулювання особистих потреб на основі ефективного використання всього спектра економічних та адміністративних методів. Домінування екологічних, інформаційних, духовних потреб особистості над матеріальними дасть змогу зменшити техногенне навантаження на навколишнє середовище, дасть поштовх для збереження природних ресурсів для прийдешніх поколінь.

Вивченню проблем сталого розвитку присвячені праці таких учених, як Т.В. Габуєва, З.В. Герасимчука, Т.М. Губайдулліної, С.Е. Желасєва, Ю.М. Колова, Л.Ю. Мельника, В.Є. Сактоєва, Є.О. Тюгашева, К.Д. Циренової.

Питанням дослідження особистих потреб, механізму їх формування та задоволення присвячені значні теоретичні напрацювання фахівців у галузі економіки, філософії, соціології радянського періоду, таких як О.І. Вишняка, Л.М. Жиліної, Л.І. Купріянової, М.В. Покровської, В.І. Тарасенка, О.В. Семенкова, Л.С. Філіппова, І.Н. Шутова.

Не зменшується інтерес до цієї проблеми і в період становлення ринкових засад. Підтвердженням цього є фундаментальні праці М.Є. Алексєєва, М.Г. Джанелідзе, В.О. Мандибури, В.О. Паламарчука.

Реформаційний процес, особливо в частині формування та задоволення особистих потреб в умовах сталого економічного розвитку, активно досліджується в працях О.М. Балико, С.П. Богачева.

Незважаючи на наявність значної кількості робіт із вказаної теми, перше, деякі аспекти проблеми носять дискусійний характер у зв'язку з домінуючим поглядом на потреби як рушійну силу торгівлі; по-друге, структура потреб постійно змінюється, змінюються також методи державного впливу на потреби при зміні пріоритетів державної політики. У сучасній українській економіці відсутнє оптимальне поєднання цих методів, яке, перш ніж реалізувати їх на практиці, потребує системних наукових досліджень.

Поняття “сталості” характеризується за допомогою таких показників, як економічна ситуація, зайнятість населення, харчування та охорона здоров'я, охорона довкілля, освіта, наука та культура [25]. У світі вже напрацьована методологія виміру сталого економічного розвитку за допомогою 10 індикаторів, а саме: економічний розвиток (ВВП, зайнятість), бідність, частка людей похилого віку, період життя без хвороб, зміна клімату землі, виробництво і споживання (соціальна відповідальність бізнесу), управління природними ресурсами; екологічний транспорт, глобальне управління, глобальне партнерство.

Сталий розвиток передбачає забезпечення відповідних потреб суспільства, а саме: гармонізації регіональних особливостей сталого економічного розвитку із законами існування природного середовища [193]; зменшення можливостей задоволення індивідуальних, егоїстичних потреб за рахунок використання природних ресурсів; задоволення потреби впевненості в майбутньому; зменшення майнового розшарування в суспільстві. Досягнення останнього можливе, частково, за рахунок зменшення штучного нарощування потреб особистості понад раціональне споживання в результаті нав'язаного рекламою, засобами масової інформації престижно-споживацького способу життя.

Визначення сталого розвитку дала Всесвітня комісія з навколишнього середовища в 1983 році. Було схвалено, що сталий розвиток має задовольняти потреби сьогодення, не піддаючи ризику можливість задовольняти свої потреби. Сталий розвиток країни забезпечує його населенню безпеку та високу якість життя при збереженні природного середовища, ресурсів та екологічної рівноваги.

У результаті роботи міжнародної комісії з навколишнього середовища 11 грудня 1987 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, відповідно до якої сталий розвиток мав стати керівним принципом у діяльності ООН, урядів держав, організацій. Нове

визначення сталого розвитку саме через призму потреб дає російський учений Ю.Н. Колов [107]. Він вважає, що сталий розвиток передбачає процес задоволення потреб людства, окремої людини, різних людських спільнот, держави, сім'ї. При цьому вчений конкретизує, що сталий розвиток постіндустріального та інформаційного суспільства – це безперервний, збалансований процес задоволення всієї системи потреб, яка побудована за принципом ієрархії і відповідає вимогам та закономірностям кожного етапу еволюції цивілізації. Вплив на цей процес має здійснюватись з урахуванням як ринкових методів впливу, так і планових. За допомогою ринково-маркетингових методів впливу досягається тільки частковий, фрагментарний вплив на процес задоволення потреб у суспільстві та на оптимізацію пропорцій між виробництвом та потребами [16, с. 34].

Сучасна цивілізація розвивається в антиекологічному напрямі. Основою цього процесу є накопичення грошового капіталу, ринково-маркетинговий спосіб формування потреб у суспільстві [14, с. 9]. На думку О.М. Балико, у результаті дії ринкових відносин не задовольняються не тільки нерозумні потреби, але і потреби, які важливі та потрібні суспільству, життєво важливі особисті потреби широких верств населення, у яких відсутня для цього платоспроможність. Превалювання ринкових методів розподілу доходів у суспільстві завдає шкоди соціально-економічному, науково-технічному та духовно-культурному розвитку суспільства через недофінансування освіти. Слушною є думка стосовно того, що для задоволення особистих потреб понад життєво необхідні можуть використовуватись ринково-маркетингові методи регулювання. Оптимізація виробництва і споживання стосовно життєво необхідних та шкідливих для суспільства особистих потреб можлива при поєднанні ринково-маркетингових та планово-розподільних методів [16; с. 38].

Аналіз можливостей та доцільності використання ринкового та державного регулювання процесу формування особистих потреб в умовах сталого розвитку необхідно здійснювати з використанням певного методологічного апарату. Методи як способи збору інформації, її опрацювання й аналізу кінцевих результатів дослідження поділяються на загальнонаукові та конкретно-наукові [53, с. 56]. Загальнонаукові методи можуть використовуватись на емпіричному рівні, коли здійснюється процес накопичення фактів, та на теоретичному рівні. До методів емпіричного дослідження варто віднести спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент. На теоретичному рівні можуть використовуватись такі методи, як ідеалізація, формалізація, логічні, історичні методи [87]. Такі методи, як абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання можуть використовуватись як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях. При більш глибокому рівні

дослідження використовують конкретно-наукові методи, зокрема, метод статистичного аналізу, анкетування, експертних оцінок, графічний, кореляційно-регресивний аналіз, багатofакторні моделі тощо. Зупинимось на основних методах, які доцільно використовувати при дослідженні особистих потреб, а саме: наукової абстракції, діалектичний, економічного моделювання, системний підхід.

Метод наукової абстракції. Дослідження особистих потреб відбувається паралельно із дослідженням тенденцій розвитку країни, її перспектив в умовах впливу глобальних чинників. Простежується суперечність між ростом спожитих засобів та предметів праці в процесі виробництва та наявними природними ресурсами. Є.О. Тюгашев наголошує, що діяльність людства вийшла за межі збалансованого функціонування екосистеми, у людства відсутні як інтенсивні, так і екстенсивні фактори розвитку. Критичний поріг сталого розвитку вже пройдено [203, с. 8]. Завдяки методу абстракції можна систематизувати причини цих суперечностей, в основі яких знаходяться гіпертрофовано збільшені рекламою особисті потреби. На шляху максимізації прибутку суспільство споживання нашоухується на межу свого існування.

Діалектичний метод. Цей метод передбачає поєднання під час аналізу кількісних та якісних характеристик, дає змогу пояснити причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, суперечність між змістом та формою. Максимальне задоволення особистих потреб приводить до безповоротних екологічних змін, тобто відбувається перехід кількісних змін у якісні. Діалектичний стрибок має відбутись при розширенні інформаційних, екологічних, духовних потреб особистості, в результаті чого відбудеться зменшення спожитих матеріальних благ. До кількісних змін в особистих потребах має призвести поступовий державний вплив на них та зміна пріоритетів, цінностей у суспільстві.

Системний підхід, який є методологічною основою дослідження. Системними вважаються такі узагальнюючі положення, які можуть існувати тільки у внутрішньо узгодженому скоординованому вигляді. Характерною ознакою системи є її цілісність. Системний підхід дає змогу поєднати в межах всієї системи потреб різноманітні елементи, які взаємодіють між собою, вступаючи часом у суперечність. З точки зору методології системного дослідження в збалансованій системі існують два типи взаємозв'язків: компенсаційні та дестабілізуючі [61, с. 36]. Дестабілізуючі зв'язки створюють у системі нестабільний стан. Так, коли задовольняються гіпертрофовані матеріальні потреби відбувається порушення природно-ресурсного балансу. Такому впливу протидіє переорієнтація потреб у напрямку росту духовних, соціальних, екологічних потреб особистості.

Система державного регулювання при цьому може бути виявлена і встановлена за різними критеріями: функціональним, інституціональним, суб'єктивним тощо. Вихідним стає питання суб'єктів регулювання. Відбувається перехід до децентралізованої системи управління економічними процесами в суспільстві. Все більшого значення набувають місцеві органи управління, громадські об'єднання, які володіють власними фондами фінансових ресурсів. Крім власних коштів особи, при забезпеченні власних потреб можуть використовуватись кошти, які виділяються із місцевих бюджетів, надходження від підприємств тощо. Суттєвий вплив на формування та задоволення особистих потреб мають економічні та демографічні фактори, які лише частково можна контролювати. Тобто, стан соціальної сфери та управління нею значною мірою визначається рішеннями попередніх років та економіко-демографічними тенденціями.

С.Е. Желаєва, В.Є. Сактоєв, К.Д. Циренова схиляються до думки, що сталий розвиток передбачає економічне зростання при раціональному природокористуванні на шляху до якісного соціального розвитку [75]. Відмінність між сталим економічним ростом та сталим розвитком вони вбачають у тому, що на відміну від економічного росту при сталому розвитку економіки можливі нульові та від'ємні значення росту економіки (при циклічних коливаннях).

Російські вчені зазначають, що для забезпечення екологічної сталості необхідно вирішити такі завдання: додати принципи сталого розвитку в стратегії та програми розвитку країни; забезпечити населення питною водою; забезпечити покращення житлових умов населення [131]. Для покращення стану здоров'я вони пропонують як показники прогресу використовувати такі індикатори: відсоток територій з лісовим покривом; енергоємність виробництва; викиди в атмосферу шкідливих речовин; чисельність населення, яке проживає на особливо забруднених територіях; питома вага житлового фонду, забезпеченого водопроводом та каналізацією.

За сталого розвитку має відбуватись мінімізація матеріальних та максимізація духовних потреб. Для цього держава має використовувати всі можливі важелі впливу (рис. 3.4). Таку ж думку підтримує Ю.М. Колов. Він вважає, що необхідно свідомо формувати вищі потреби у кожної людини. Це потребує нового підходу до пріоритетів у розвитку економіки, політики, культури. В економіці пріоритетними мають бути ті галузі, які створюють умови для задоволення вищих потреб (він виділив 24 потреби особистості, зокрема такі, як матеріальні, демографічні, потреби в здоровому способі життя, інформаційні, потреби в праці, економічні, соціальні, політичні, потреби в безпеці, етичні, екологічні, естетичні тощо).

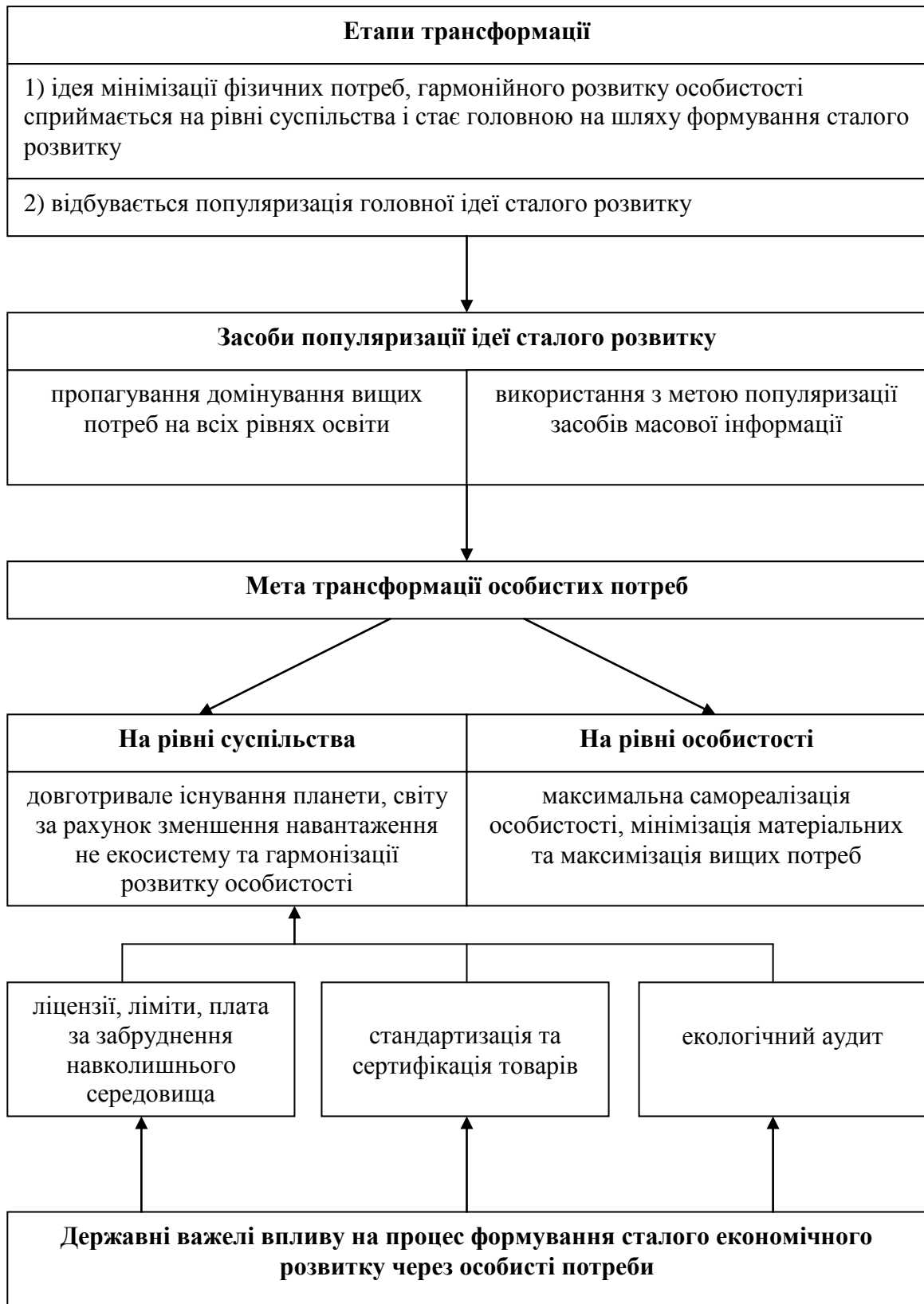

Рис. 3.4. Трансформація особистих потреб за умови сталого економічного розвитку
 Джерело: розроблено автором.

Екологічні потреби в економічній літературі або не розглядаються взагалі, або розуміння їх суті досить звужене. Так, С.Е. Желасєва, В.Є. Сактоєв, К.Д. Цирєнова акцент роблять на взаємозв'язку між екологічно чистими технологіями видобування природних ресурсів, переробки та, відповідно, екологічно чистими продуктами споживання. Для формування та задоволення екологічних потреб одних ринкових методів впливу недостатньо. З позицій ринку інвестиції в програми з екологічно чистою продукцією нерентабельні через занадто тривалий час їх окупності. При зміщенні акценту на вищі потреби (з матеріальних на духовні) буде споживатись менше природних ресурсів. Як наслідок – суспільство, місто, сім'я, особистість будуть продукувати менше відходів. Товари (потенційні відходи), які мають складності з вторинною переробкою, та товари, які не розкладаються в природному середовищі, потрібно поступово вилучати з виробництва та при імпортуванні встановлювати високі ставки ввізного мита. Одним із першочергових завдань на всіх рівнях має бути повторне використання природних ресурсів та відходів, стимулювання зниження рівня спожитої електроенергії. Досягти цієї мети можна за допомогою впливу на час споживання товарів та направленість бажань особистості. Такої ж думки дотримується Є.О. Тюгашев. Він вважає, що при роз'ясненні суті сталого розвитку важливим є перехід від економіки товарів до економіки послуг. Виробники будуть зацікавлені в продовженні довговічності свого товару, а також будуть відповідальні за його реалізацію. Цього можна досягти, продаючи не товари, а послуги, орендуючи обладнання, а не купуючи його [203].

У результаті впливу на час споживання можна досягти збільшення обсягу створених благ нематеріальною сферою суспільства (рис 3.5).

Рис. 3.5. Логічна схема досягнення сталого розвитку за рахунок збільшення часу споживання товару

Джерело: розроблено автором.

У результаті запропонованих заходів падіння основних макроекономічних показників можна уникнути за рахунок перерозподілу інвестицій на користь галузей невиробничої сфери. Відбудеться також зміна концентрації зайнятих на користь галузей невиробничої сфери.

Висновки до розділу 3

Для всього процесу формування та задоволення особистих потреб характерні суперечності між формальними та неформальними інститутами. Вони полягають у консерватизмі неформальних норм поведінки індивідумів, з одного боку, та швидкою зміною всього комплексу формальних правил, зокрема, економічних, соціальних, політичних, екологічних, з другого. Формування сучасного інституціонального середовища України має створити сприятливі умови для залучення інвестицій, подальшої структуризації господарського комплексу на принципах енергозабезпечення, екологічності та ефективності з метою досягнення цілей сталого економічного розвитку. Від інституційного середовища залежить реалізація соціальних, економічних, політичних пріоритетів. Особлива увага має приділятися інститутам, які прискорюють процеси інформатизації, інтернаціоналізації, комерціалізації, демократизації, соціалізації окремих сфер життєдіяльності. Інститути суспільства серед численних завдань та функцій пріоритетними мають забезпечення узгодженості інтересів держави та бізнес-структур під час формування та забезпечення особистих потреб у контексті сталого економічного розвитку.

Учасників процесу формування та задоволення особистих потреб автором дисертації було поділено на головних та інфраструктурних (допоміжних), а також були зроблені узагальнені висновки щодо їх очікуваних дій стосовно формування та задоволення особистих потреб, розроблена модель взаємозв'язку особистих потреб та формальних і неформальних інститутів. З точки зору системного аналізу і теорії управління системами модель визнана нестійкою та неефективною по відношенню до основних функцій стійкості, визначеності, передачі інформації, що встановлено на основі визначення системних властивостей структури, таких як структурна складність, функціональна складність, системна складність, параметри стійкості та централізації. Отримані результати є основою для створення алгоритму побудови комплексної економіко-математичної моделі управління процесом формування та задоволення особистих потреб.

У результаті досліджень, проведених у третьому розділі, розроблена модель інституціоналізації процесу зростання духовно-інтелектуального, екологічного та інформаційного компонента особистих потреб; при цьому зроблений висновок про те, що визначна роль у протидії віртуалізації

потреб належить соціальним інститутам, громадським, релігійним організаціям.

Зміни у процесі відтворення під впливом науково-технічного прогресу в умовах сталого розвитку викликають такі зміни в особистих потребах: постійні зміни засобів та предметів праці, інформатизація процесу праці зумовлюють необхідність потреби в загальній, спеціалізованій освіті, постійному саморозвитку; зростає потреба в духовно-інтелектуальному розвитку як умови професійного росту; інформатизаційні потреби стають необхідним компонентом будь-якої праці та самоцінності. Інформаційні потреби впливають на наступні дії особистості в таких напрямках: зміни її дій, ініціації, коректування, припинення, оволодіння певними новими видами інформації, включення особистості в соціальну діяльність. Спостерігається тенденція до кількісного та якісного росту потреб особистості в самоствердженні, в духовно-інтелектуальній праці; особливої актуальності набувають екологічні потреби особистості, їх індивідуалізація.

Для системної екологічної кризи необхідно поступово формувати інтегровану систему господарювання з використанням ефективних елементів ринкової системи господарювання. В таких умовах необхідно максимально розвивати духовні, екологічні, інформаційні потреби особистості при поступовому зменшенні матеріальних потреб. Необхідна державна політика направлена на стимулювання виробництва екологічно чистої продукції. Важелю впливу держави на становлення екологічних потреб є цілеспрямована політика з формування моделі споживання, в основі якої знаходяться екологічно чисті продукти. Основним інструментом такої політики стає інформування населення щодо ризику рівня захворюваності при споживанні забрудненої продукції тощо. Екологічні потреби варто розглядати як елемент системи потреб вищого рівня, які притаманні високому рівню розвитку суспільства і характеризуються використанням екологічно чистих технологій, споживанням екологічно чистої продукції, мінімізацією неорганічних відходів на всіх стадіях споживання.

РОЗДІЛ 4 КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ЗАДОВОЛЕННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ

4.1. Сучасні домінанти формування та задоволення потреб фізичного існування

До потреб фізичного існування доцільно віднести потребу в житлі, потребу в розвитку соціальної інфраструктури, потребу в медичному обслуговуванні та підтриманні здоров'я, суспільному транспорті, продуктах харчування, придбанні та користуванні предметами побуту, відпочинку тощо. Вони обумовлені природою людини як біологічної істоти. Однак характер виробництва, розвиток виробничих відносин також здійснює на них свій вплив.

В економічній літературі виділяють різні рівні задоволення фізичних потреб існування, зокрема, А.В. Чубукова вважає, що рівнями задоволення потреб фізичного існування є [216, с. 30]:

- мінімальний;
- нормальний;
- рівень розкоші.

Мінімальний рівень задоволення потреб фізичного існування забезпечує виживання та репродукцію людини. Нормальний (Н-рівень) стимулює появу інтелектуальних і духовних потреб. Критерієм досягнення Н-рівня А.В. Чубукова вважає час, протягом якого особистість зайнята думками про забезпечення потреб фізичного існування. На її думку, має бути не більше 50 % вільного часу. Рівнем розкоші вважається такий рівень, за якого задоволення потреб вище Н-рівня стає самоціллю або засобом демонстрації високого суспільного рівня.

Припустимо, що на потреби фізичного існування впливають такі фактори, як оплата праці найманих працівників, дохід від власності, середня заробітна плата, рівень цін. Для економетричного моделювання потреб фізичного існування ми пропонуємо як факторні та результуючі ознаки використовувати змінні, представлені в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Масив змінних економетричного моделювання потреб фізичного існування

Рік	Кінцеві споживчі витрати, Y , млн. грн	Оплата праці найманих працівників, X_1 , млн. грн	Дохід від власності, X_2 , млн. грн	Рівень цін, X_3 , %	Середня заробітна плата, X_4 , тис. грн
1997	67053	45391	671	110,1	143
1998	74778	49307	2140	120	153
1999	91064	57838	2422	119,2	178
2000	115887	71930	3322	115,3	230
2001	139984	86440	4275	106,1	311

2002	153589	103117	5297	99,4	376
2003	180730	122188	6706	108,2	462
2004	221713	157450	8337	112,3	590
2005	306769	216600	11072	110,3	806
2006	385681	268631	14617	111,6	1041
2007	509533	351936	20078	116,6	1351
2008	695618	470464	28432	122,3	1806
2009	709025	451343	34654	112,3	1906
2010	838213	540651	67856	109,1	2239
2011	977466	628111	68059	104,6	2633

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Специфікацію моделі потреб фізичного існування проведемо в адитивній формі вигляду (4.1):

$$Y_{it} = b_0 + \sum_{i=1}^n b_i X_{it} = b_0 + b_1 x_{1t} + b_2 x_{2t} + \dots + b_m x_{mt} + e_t, \quad (4.1)$$

де x_{it} – аргументи, факторні ознаки, визначені на заданому t -му році;
 b_i – невідомі параметри моделі, які необхідно оцінити;
 e_t – випадкова величина, стохастична складова моделей у t -му році.

Дослідження факторів на наявність (відсутність) колінеарності в масиві даних найбільш доцільно, на наш погляд, проводити за допомогою алгоритму Фаррара-Глобера [135, с. 209-227; 119, с. 228-243; 37, с. 274-280], який включає в себе три групи статистичних критеріїв для перевірки (послідовно) усього масиву змінних (χ^2 -критерій), окремого фактора з рештою змінних (F -критерій) та кожної пари незалежних (факторних) змінних (t -критерій). Крім того, використання вказаного алгоритму дає змогу, за наявності в масиві змінних мультиколінеарності, усунути її наслідки і використовувати під час побудови моделі всі факторні змінні, не виключаючи їх з масиву даних. Детальний опис та процедура розрахунків за вказаним алгоритмом приведена в Додатку А.

Використання цього алгоритму дало змогу встановити, що в масиві змінних існує колінеарність факторів X_1 (Оплата праці найманих працівників) з X_2 (Дохід від власності) та X_4 (Середня заробітна плата), а також фактору X_2 (Дохід від власності) з X_4 (Середня заробітна плата). Наявність колінеарності є негативним явищем при моделюванні, яке приводить до різкого збільшення дисперсії і коваріації оцінок параметрів, значного збільшення похибок оцінок параметрів і, відповідно, їх інтервалів довіри, а також приводить до статистичної незначущості оцінок параметрів [199, с. 144-148].

У результаті проведеного дослідження нами отримана наступна модель кінцевих споживчих витрат, в якій усунуті негативні наслідки колінеарності факторів:

$$Y_{tr} = -43011 + 0,303X_1 + 0,508X_2 + 524,81X_3 + 280,66X_4. \quad (4.2)$$

Синтезована модель відповідає всім статистичним критеріям, достовірність апроксимації статистичних даних вказаним набором факторів (X_1-X_4) становить 99,94 %, модель є адекватною за тестом Фішера, якість моделі за показником MAPE (the mean absolute percentage error) відмінна (MAPE = 0,1184 %). Графічно результат моделювання представлений на рис. 4.1.

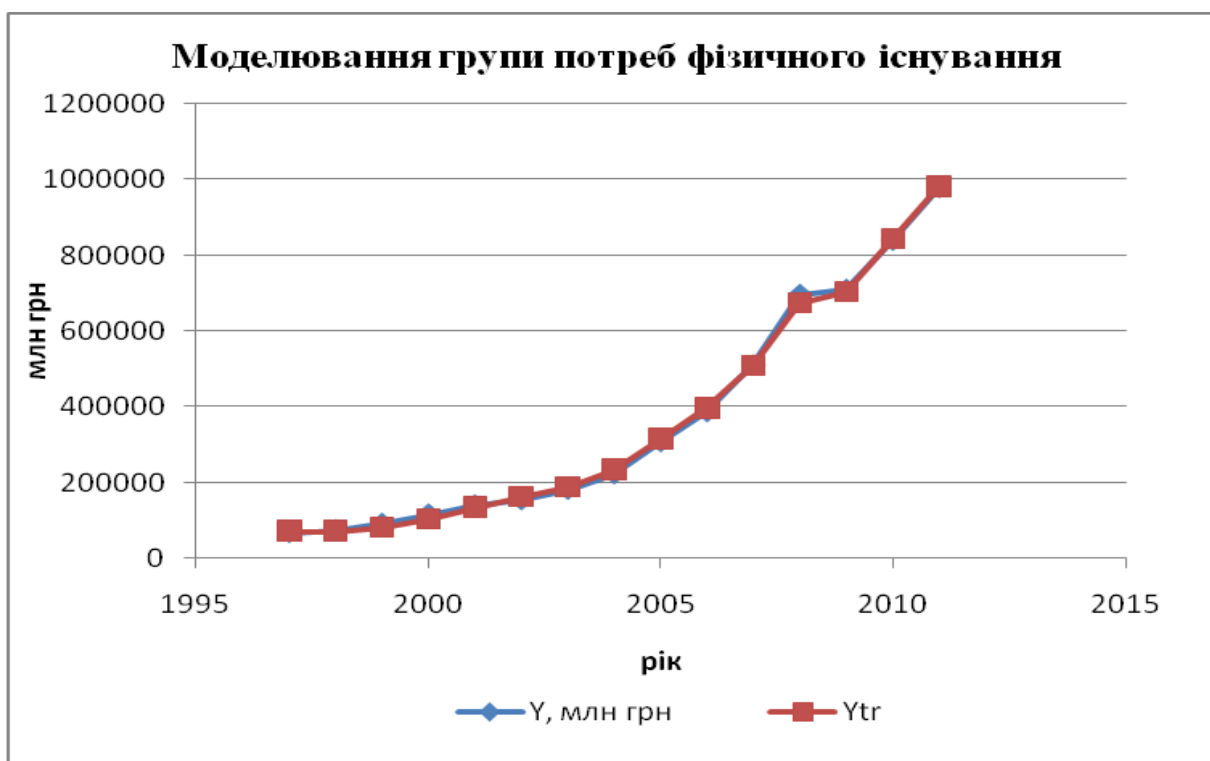

Рис. 4.1. Моделювання потреб фізичного існування

Основне призначення створеної моделі – напрацювання комплексу управлінських рішень для досягнення заданого чи оптимального значення основної результуючої ознаки. В нашому випадку – це показник «Кінцеві споживчі витрати». Економіко-математичний аналіз моделі нами був проведений за допомогою визначення показників ефективності чинників та параметрів еластичності.

Середня ефективність чинників моделі визначається як:

$$П_i = \frac{\bar{Y}}{\bar{X}_i}, \quad (4.3)$$

де $i = \overline{1,4}$

\bar{Y}, \bar{X}_i – середні значення функції та факторів відповідно і становить для факторів:

- X_1 (Оплата праці найманих працівників) – $\Pi_1 = 1,509$;

- X_2 (Дохід від власності) – $\Pi_2 = 19,67$;

- X_3 (Рівень цін) – $\Pi_3 = 3259,27$;

- X_4 (Середня заробітна плата) – $\Pi_4 = 384,33$.

Отримані результати означають, що за умови збільшення рівня оплати праці на 1 % кінцеві споживчі витрати в середньому зростуть на 1,509 грн за умови, що інші чинники не зміняться. Аналогічно для інших факторів:

- при зміні доходів від власності на 1 % кінцеві споживчі витрати в середньому зростуть на 19,67 грн за умови, що інші чинники не зміняться;

- при зміні рівня цін на 1 % кінцеві споживчі витрати в середньому зменшаться на 3259,27 грн за умови, що інші чинники не зміняться;

- при зміні середньої заробітної плати на 1 % кінцеві споживчі витрати в середньому зростуть на 384,33 грн за умови, що інші чинники не зміняться.

Середня ефективність чинників не є достатньо вагомою підставою для прийняття рішень, так як формується під впливом статичної бази даних за вказаний період. Більш ефективними є, на наш погляд, показники еластичності чинників:

$$E_{Y/X_i} = b_i \times \left(\frac{\bar{X}_i}{\bar{Y}_i} \right). \quad (4.4)$$

Розраховані значення еластичності чинників для моделі споживчих витрат (Додаток А) показують, що гіпотеза підтвердилась частково. Найвищий рівень еластичності має такий фактор, як рівень оплати праці та рівень середньої заробітної плати. Рівень доходів від власності має найменший показник еластичності. Рівень споживчих витрат зросте на 0,2 % при збільшенні рівня оплати праці на 1 %; зросте на 0,026 % при збільшенні доходів від власності на 1 %; зменшиться на 0,16 % при збільшенні рівня цін на 1 %; зросте на 0,73 % при збільшенні середньої заробітної плати на 1 %.

За допомогою економетричного моделювання доведено, що з метою збільшення рівня задоволення потреб фізичного існування необхідно задіяти інструменти прямого та скісного державного впливу з метою збільшення рівня заробітної плати. Дохід від власності суттєвого впливу на рівень задоволення потреб фізичного існування не має.

4.2. Соціально-економічні та духовно-інтелектуальні потреби особистості, їх місце в системі потреб

Рівень ефективності виробництва визначається не тільки якістю техніки, а перш за все знаннями, кваліфікацією, культурним рівнем працівників. Продуктивність праці працюючих багато в чому залежить від рівня задоволення їх потреб.

Вивчення закономірностей, динаміки особистих потреб, розуміння їх структури і шляхів задоволення необхідні для розробки: економічної, соціальної політики; оптимальної наукової методології процесу регулювання економічних процесів у суспільстві; програм виходу з екологічної, фінансової кризи.

Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. ознаменувався різкими змінами в житті суспільства. Відбувається прискорення життєвих темпів, індивідуалізація потреб особистості, відсутність стабільності. Все це підвищує актуальність дослідження особистих потреб, зокрема соціально-економічних і духовно-інтелектуальних.

За мірою нагальності наступними за потребами фізичного існування ідуть соціально-економічні та духовно-інтелектуальні потреби.

Їхній розвиток відбувається у результаті взаємодії економічних, політичних, культурних відносин у суспільстві. Соціально-економічні та духовно-інтелектуальні потреби тісно пов'язані між собою. Їх взаємозв'язок можна прослідкувати таким чином. Візьмемо таку соціально-економічну потребу, як розвиток освіти. Підвищення рівня освіти у суспільстві сприяє росту духовності, стимулює інтерес до творів мистецтва, здорового способу життя.

Одночасно і соціально-економічні, і духовно-інтелектуальні потреби передбачають необхідність будівництва шкіл, дитячих установ, театрів, лікарень, друку книг тощо.

До соціально-економічних потреб відносять форму організації життєдіяльності особистості, зокрема, потребу в ефективному функціонуванні інститутів освіти, охорони здоров'я, потреби в праці, належних умовах праці, підвищенні кваліфікації, вільному часі.

У результаті зайнятості реалізується потреба особистості у праці. Праця є життєдайним джерелом, людиноформуючим фактором. Праця є способом перетворення й освоєння природних ресурсів для задоволення потреб особистості. У процесі праці створюються матеріальні та духовні блага, розвивається сам суб'єкт праці, тобто, праця має значний соціальний ефект.

Умови праці є важливою соціально-економічною потребою. Умови праці частково визначають ставлення до праці.

Як відомо, умови праці – це сукупність елементів виробничого середовища, котрі поділяються на декілька груп: технічні умови, тобто

технічний стан засобів праці, рівень техніки безпеки на виробництві, рівень професійної захворюваності та травматизму; санітарно-гігієнічні умови, тобто темп, режим роботи, освітлення, вібрація, рівень загазованості; виробничі умови – організація харчування, відпочинку, питної води, лікувально-профілактичне обслуговування, забезпечення спеціальним одягом та взуттям, засобами індивідуального захисту, транспортом; психофізіологічні елементи умов праці – фізичне та нервово-психічне навантаження, монотонність, режим праці та відпочинку, психологічний клімат у колективі, естетичні елементи тощо.

Ринкові засади господарювання, орієнтація суб'єктів господарювання на прибутки у максимально можливий термін часу скоротили витрати на охорону праці. Зворотнім боком цього процесу стало збільшення числа аварій та нещасних випадків, зростання рівня виробничого травматизму.

За несприятливих умов праці та зношеності обладнання підтримка досягнутого рівня праці передбачає занадто високу інтенсивність. Тому в окремих категорій працюючих тривалість робочого дня і робочого тижня перевищує законодавчу норму.

Наявність великої кількості робочих місць з високоінтенсивною та тяжкою працею, несприятливим режимом зумовлює виснаження та перенапругу трудового потенціалу країни та скорочення його відтворення [114, с. 133].

Здоров'я конкретної особистості є одночасно потребою фізичного існування та однією з найважливіших соціально-економічних потреб. Здоров'я формується під впливом умов та способу життя, умов праці, матеріального стану, якості харчування, екологічних умов проживання, рівня розвитку охорони здоров'я.

Здоров'я виконує дві функції, а саме початковий та кінцевий момент життєдіяльності населення. Початковий момент являє собою необхідну передумову, що знаходиться в основі всієї життєдіяльності особи.

Наявність здоров'я значною мірою визначає можливість задоволення інших потреб особистості.

Нині відсутній інтегральний показник рівня здоров'я. Воно оцінюється, зокрема, за окремими медико-демографічними показниками та іншими характеристиками, до яких відносять: середню тривалість життя, дитячу смертність, показник захворюваності тощо. Так, середня тривалість життя в Україні становить 67 років, що значно менше ніж у розвинутих країнах. Продовжується природне скорочення населення. У 2010 році кількість народжених становила 497,7 тис. осіб, тоді як померлих – 698,2 тис. осіб. Хоча є і певні позитивні зміни – кількість померлих найменша за останнє десятиліття. У 2000 році померлих було зареєстровано 758,1 тис. осіб. Протягом 2000-2010 років динаміка кількості померлих в Україні була негативною. Динаміка кількості

народжених за цей період була позитивною. У 2000 році народилось 147,1 тис. осіб. У 2010 році цей показник становив 171,1 тис. осіб. За 2000-2010 роки вдалось зменшити і рівень дитячої смертності. У 2010 році рівень померлих дітей віком до одного року на 1000 народжених живими становить 9,1 проти 11,9 у 2000.

Серед причин смертності домінують захворювання системи кровообігу, захворювання на злоякісні новоутворення. Кількість хворих на злоякісні новоутворення, що перебувають на обліку в медичних закладах, постійно зростає. Так, у 2000 році на обліку перебувало 768,3 тис. хворих на злоякісні новоутворення. У 2010 році відповідно їх кількість зросла до 988,6 тис. осіб.

Духовно-інтелектуальні потреби – це безпосередньо потреби особистості в освіті, мистецтві, культурі, науковій діяльності.

Соціально-економічні та духовно-інтелектуальні потреби відрізняються еластичністю, швидко змінюються під впливом НТП, залежать від рівня розвитку економіки, обсягів фінансових ресурсів.

Потреба в освіті та процес її задоволення виконує дві функції [114].

По-перше, економічну, коли освіта дає можливість працювати відповідно до отриманої освіти, здібностей, кваліфікації.

По-друге, соціальна функція. Соціальна потреба в освіті обумовлена становленням людини як особистості.

Соціальна функція освіти полягає також у формуванні потреби у духовному розвитку, підвищенні рівня своєї культури та інтелектуального рівня. Із зміною освіти змінюється механізм формування потреб, соціальні вимоги працівника, мотиви трудової діяльності. Рівень потреб корелює з рівнем освіти. Підвищення рівня освіти підвищує трудову мотивацію. Чим вищий рівень освіти, тим вищі вимоги до умов праці, побуту, використання вільного часу, екології довкілля.

Дослідження підтверджує той факт, що практично кожна потреба утворює комплекс, компоненти якого певною мірою сприяють її задоволенню [110, с. 20]. Наприклад, потреба в освіті, у знаннях спонукає шукати друковані видання, інформацію на електронних носіях, телерадіоінформацію, бібліотеки тощо.

Сучасний стан духовно-інтелектуальних потреб у суспільстві досить низький. Це пов'язано з тим, що тоталітарний характер процесів люмпенізації населення закономірно веде до зниження рівня духовно-інтелектуальних потреб, підвищення агресивності в суспільстві, активізації маргинально-кримінальних верств населення [110, с. 22].

У той же час процеси інформатизації безпосередньо сприяють появі нових потреб, впливають і на освіту, потребу в освіті, на весь комплекс соціально-економічних і духовно-інтелектуальних потреб особистості.

Поява нових потреб не означає певне відмирання старих, вже існуючих: міняється лише їх значення в загальній структурі. Відбувається

збагачення потреб, підвищується їх різноманіття. У цьому проявляється одна із фундаментальних особливостей розвитку потреб – кумулятивний, накопичувальний характер. Наслідком кумулятивного розвитку потреб є їх диференціація по відношенню до різних груп населення.

Можна зробити висновок, що задоволення потреби в освіті поєднує у собі соціальну та економічну функції. Лише через освіту можна сформувати екологічний спосіб мислення, сприйняття на рівні свідомості необхідності дотримання раціонального рівня споживання.

Соціально-економічна функція цього інституту полягає у наданні певних освітніх та виховних послуг та через них у формуванні належного рівня кваліфікації майбутніх працівників.

Припустимо, що задоволення соціально-економічних потреб залежить від доходів населення, кількості зайнятого населення, кількості осіб, які навчаються у навчальних закладах, індексу споживчих цін. Для економетричного моделювання соціально-економічних потреб як факторні та результуючі ознаки використовують змінні, наведені у таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Масив змінних економетричного моделювання соціально-економічних потреб

Рік	Обсяг послуг, реалізованих населенню у сфері освіти, охорони здоров'я та надання соц. допомоги, Y, млн. грн	Кількість зайнятого населення, X₁, млн. осіб	Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах, X₂, тис. осіб	Доходи населення, X₃, млн. грн	Індекс споживчих цін, X₄, % до попереднього року
1997	248	23,8	9441,6	44594,33	110,1
1998	265	22,9	9360,2	72762,83	120
1999	342	19,9	9278,8	100931,3	119,2
2000	485	20,2	9220	128736	125,8
2001	498	19,97	8974	157996	106,1
2002	1577,7	20,1	9192	185073	99,4
2003	1853,7	20,2	8974	215672	108,2
2004	2263,4	20,3	8813	274241	112,3
2005	2911,7	20,7	8605	370636	110,3
2006	3134,8	20,7	8381	472061	111,6
2007	4029,2	20,9	8124	623289	116,6
2008	5269,3	21	7825	845641	122,3
2009	6038,5	20,2	7518	894286	112,3
2010	6741,4	20,3	7224	1101015	109,1
2011	8125,9	20,3	7013	1251005	104,6

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Використаємо для моделювання алгоритм, запропонований вище, та специфікуємо модель. Результати перевірки масиву факторів на мультиколінеарність за алгоритмом Фаррара-Глобера представлені в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Аналіз масиву факторних ознак групи соціально-економічних потреб на колінеарність

Вид тесту	Емпіричне значення	Число ступенів вільності, ν	Рівень значущості, α	Критичне значення	Висновки*
χ^2 тест	55,17	6	0,05	12,59	У масиві змінних існує колінеарність
F -тест	$F_1=0,99$	11	0,05	3,59	X_1 не колінеарний з іншими факторами
	$F_2=338,43$				X_2 колінеарний з іншими факторами
	$F_3=329,99$				X_3 колінеарний з іншими факторами
	$F_4=0,17$				X_4 не колінеарний з іншими факторами
t -тест	$t_{12}=1,273$	11	0,05	1,796	X_1 не колінеарний з X_2
	$t_{13}=1,157$				X_1 не колінеарний з X_3
	$t_{14}=0,426$				X_1 не колінеарний з X_4
	$t_{23}=-30,02$				X_2 колінеарний з X_3
	$t_{24}=0,099$				X_2 не колінеарний з X_4
	$t_{34}=0,060$				X_3 не колінеарний з X_4

*висновки про колінеарність проведені шляхом порівняння емпіричних і критичних значень відповідних тестів.

Джерело: розраховано автором.

Факторна економетрична модель формування соціально-економічних потреб, в якій усунуті наслідки мультиколінеарності факторних ознак, синтезована у вигляді (4.5):

$$Y_{ir} = 6882,2 + 1,343X_1 - 0,488X_2 + 0,005X_3 - 20,07X_4. \quad (4.5)$$

Синтезована модель відповідає всім статистичним критеріям, достовірність апроксимації статистичних даних вказаним набором факторів (X_1 - X_4) становить 98,59 %, модель є адекватною за тестом Фішера, якість моделі за показником MAPE відмінна (MAPE = 0,534 %). Графічно результат моделювання представлений на рис. 4.2.

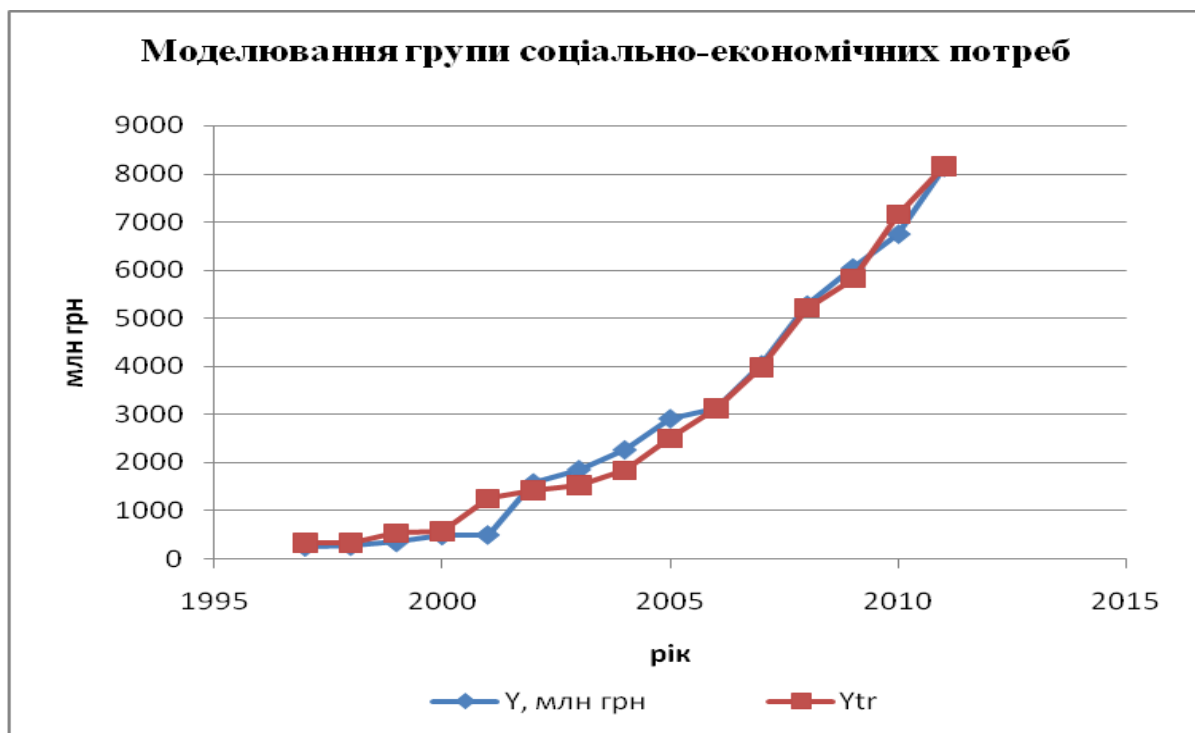

Рис. 4.2. Моделювання соціально-економічних потреб

Економіко-математичний аналіз моделі, проведений за допомогою показників ефективності чинників та параметрів еластичності, наведений в таблиці 4.4.

Таблиця 4.4

Ефективність чинників та параметрів еластичності моделі соціально-економічних потреб

Показник аналізу	Фактори			
	Кількість зайнятого населення, X_1 , млн. осіб	Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах, X_2 , тис. осіб	Доходи населення, X_3 , млн. грн	Індекс споживчих цін, X_4 , % до попереднього року
Середня ефективність факторів	140,57	0,34	0,006	25,94
Еластичність факторів	0,009	-1,42	0,83	-0,77

Джерело: розраховано автором.

Розраховані значення еластичності чинників для моделі послуг населенню у сфері освіти та охорони здоров'я культури та спорту (Додаток А). Моделі з алгоритмом Фаррара-Глобера показують, що позитивні зрушення у структурі моделі дасть зміна таких факторів, як зайнятість населення (X_1) та доходи населення (X_3), при зміні яких на 1 %

обсяг послуг, реалізованих населенню у сфері освіти, охорони здоров'я та надання соц. допомоги, зростає на 0,09 % та 0,83 % відповідно. Еластичність інших факторів показує, що при збільшенні індексу споживчих цін на 1 % обсяг послуг населенню зменшиться на 0,77 %.

Духовно-інтелектуальні потреби мають такі компоненти:

1) пізнавальний компонент, який вміщує у собі знання, здібність сприймати ситуацію через призму духовних цінностей;

2) естетичний компонент. Провідна роль у формуванні естетичного компонента належить засобам культури та мистецтва. Духовне становлення особистості відбувається не на пасивному споживанні, а на активному виборі з його складу тих цінностей, які необхідні особистості для самореалізації [40, с. 43].

Головним критерієм для виділення групи духовно-інтелектуальних потреб є естетична оцінка наслідків процесу споживання. Придбати щось у процесі реалізації потреб фізичного існування означає, як правило, придбання чогось, а значить позбавити когось. І лише у випадку духовно-інтелектуальних потреб придбання не означає ніякого збитку для інших. Духовно-інтелектуальні потреби не задаються біологічно, а формуються і розвиваються тільки у результаті виховання через оволодіння системою цінностей.

Формування духовно-інтелектуальних потреб у частині культурних потреб відбувається через культурно-дозвільні заклади. Критерієм розвитку і формування потреб через культурно-дозвільні заклади є такі показники: кількість закладів культури; розподіл закладів культури за формою власності (переважають заклади з приватною формою власності); частка відвідувань закладів культури за жанрами; матеріально-технічна база закладів культури; обсяг та структура доходів і витрат закладів культури.

Одним із завдань, яке потребує нагального вирішення, – це збереження державних бібліотек, театрів, клубів. Нині система формування духовно-інтелектуальних потреб здійснюється: у стані дефіциту державного бюджету; відсутності рівноправного доступу до культурних цінностей і культурно-дозвільних установ; відсутність культурно-дозвільних установ з доступними цінами до культурних цінностей; застарілої матеріально-технічної бази державних закладів культури.

Як правильно відзначає Ю.Є. Зиятдінова [81, с. 8], «трансформація ...культурних потреб закономірно витікає із необхідності проведення всіх систем і підсистем у відповідність з культурною політикою держави у комплексі з відновленням економічних позицій... Метою трансформації має стати створення такої системи формування культурних потреб, у межах якої населення країни не втратить культурні цінності

минулого, отримає якісний зміст нинішнього і дасть поштовх розвитку для формування культурних потреб майбутнього».

Соціокультурна ситуація нині характеризується різноманіттям і динамізмом. Комунікативні процеси динамізму і розширення комунікативного простору поступово стирають межі між національними утвореннями, етнічними культурами, рівнями культури [81, с. 44].

Одним із видів культурних потреб є самореалізація у межах вільного часу. Дозвільна сфера дає можливість вибору. Динаміка культурних потреб у сфері дозвілля знаходиться у прямій залежності від наявності вільного часу, співвідношення активних і пасивних форм проведення дозвілля тощо.

Серед найбільш суттєвих змін у проведенні дозвілля є технологічна модернізація (поява нових технологій, таких як кабельне телебачення, Інтернет).

Особисті потреби формуються під впливом соціального статусу в суспільстві, місця в системі суспільного розподілу праці, соціально-психологічної, культурно-естетичної, духовно-інтелектуальної сфери життєдіяльності. Це зобов'язує на державному рівні пропагувати духовно-інтелектуальні цінності як найвищі цінності в суспільстві. У цьому зацікавлена і держава. При високому рівні духовності зменшуються економічні втрати від пияцтва, наркоманії, антисоціальних проявів. Як правильно зазначає Н.М. Бережной, релігійна як світська духовність виникає та функціонує на основі устремління до високих ідеалів, як до такої висоти, на якій би людина відчувала себе менш залежною від повсякденних страждань та неупорядкованості [24].

При рості духовно-інтелектуальних (естетичних, моральних, етичних, інтелектуально-пізнавальних) потреб у суспільстві буде зменшуватись необхідність у матеріальних цінностях, відповідно зменшуватиметься навантаження на навколишнє середовище та природні ресурси.

Л.І. Купріянова визначає духовні потреби як активний спонукальний стан особистості до духовної діяльності, до створення та оволодіння духовними цінностями, спонукання до творчої діяльності та спілкування. Саме духовним потребам учена відводить вирішальну роль у формуванні соціально-активної особистості [111, с. 10]. Пізнавальні та інтелектуальні здібності розвиваються під впливом духовних стимулів, пов'язаних зі зростанням рівня освіти.

Регулювання державою процесів формування та задоволення особистих потреб передбачає розробку концепцій, моделей із чітко сформованими цілями та завданнями державної політики, їх реалізацію за рахунок створення певних ідеологічних, економічних, правових умов життєдіяльності. Моделі культурної політики, основані на традиційній підтримці культури, і моделі політики ринкового типу мають свої

переваги і ризику. Модель суспільної підтримки культури пов'язана з мінімальними умовами для інновацій. За моделі ринкового типу зникають ті види культурної діяльності, які не відповідають критеріям рентабельності. Відповідно подальша державна політика буде залежати від того, які концептуальні підходи будуть домінувати. Важливим моментом залишається стимулювання за допомогою державних та ринкових важелів розвитку естетичних, духовних, моральних, інтелектуальних, естетичних, пізнавальних потреб особистості з метою підвищення продуктивності роботи працюючих та соціально-активної активності.

При підвищенні якості людського капіталу формування певних груп потреб, зокрема духовно-інтелектуальних, є умовою розвитку суспільства та держави. Зростає значення держави у цьому процесі. Завданням держави є створення механізмів системного та систематичного оновлення і надання інтелектуального змісту певним видам потреб, створення умов доступності до культурної спадщини, історичних пам'яток, бібліотечних фондів тощо [81].

Візьмемо такий елемент духовно-інтелектуальних потреб, як культурні потреби. Ю.Є. Зіятдінова правильно відзначає, що державі через культурну політику необхідно чітко визначити статус установ, професій, які займаються формуванням культурних потреб, створюють технології доступу до культурних цінностей. В умовах росту культурного різноманіття, нові явища і процеси набувають все більшого значення. Традиційні інститути культури, такі як музеї, театри повинні переорієнтуватись на нові відносини, які склались у суспільстві.

Проблемна ситуація під час формування особистих потреб часто виникає у зв'язку з процесом переоцінки цінностей. Значний вплив має також відсутність дефіциту ресурсів. На цей процес особливий вплив мають тенденції персоніфікації та масовості, зростання престижності індивідуалістичних стандартів [81, с. 30].

Висунемо гіпотезу, що духовно-інтелектуальні потреби залежать від таких факторів, як кількість масових та універсальних бібліотек, кількості відвідувань театрів, доходів населення, кількості релігійних організацій. Для економетричного моделювання духовно-інтелектуальних потреб ми пропонуємо як факторні та результуючі ознаки використовувати змінні, представлені в таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

Масив змінних економетричного моделювання духовно-інтелектуальних потреб

Рік	Обсяг послуг, реалізованих населенню у сфері	Кількість масових та універсальних бібліотек,	Кількість відвідувань театрів за рік,	Доходи населення, X ₃ , млн. грн	Кількість релігійних організацій, X ₄ ,
-----	--	---	---------------------------------------	---	--

	культури та спорту, відпочинку та розваг, Y, млн. грн	X ₁ , тис.	X ₂ , млн		одиниць
1997	253,1	21,5	5,6	61121	17610
1998	298,2	21,1	5,6	86451	19005
1999	345,5	20,9	5,6	113255	20309
2000	452,1	20,7	5,7	128736	21693
2001	498,7	20,10	5,9	157996	24311
2002	589,4	20,4	6,2	185073	25942
2003	845	20,3	6,1	215672	27446
2004	1211,2	20	6	274241	28740
2005	1670,6	19,8	6,2	370636	29699
2006	2314,7	19,8	6,3	472061	30507
2007	3869,2	20,8	6,6	623289	31227
2008	4269,8	20,6	7	845641	32018
2009	2783,8	20,10	6,2	894286	33351
2010	2576,6	19,5	6,6	1101015	33977
2011	3626,2	19,3	6,7	1251005	34586

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Використаємо для моделювання алгоритм, запропонований вище, та специфікуємо модель у формі (4.1). Результати перевірки масиву факторів на мультиколінеарність за алгоритмом Фаррара-Глобера представлені в таблиці 4.6.

Таблиця 4.6

Аналіз масиву факторних ознак групи духовно-інтелектуальних потреб на колінеарність

Вид тесту	Емпіричне значення	Число ступенів вільності, v	Рівень значущості, α	Критичне значення	Висновки*
χ^2 тест	50,778	6	0,05	12,59	У масиві змінних існує колінеарність
F-тест	$F_1=9,354$	11	0,05	3,59	X_1 колінеарний з іншими факторами
	$F_2=20,631$				X_2 колінеарний з іншими факторами
	$F_3=12,634$				X_3 колінеарний з іншими факторами
	$F_4=44,693$				X_4 колінеарний з іншими факторами
t-тест	$t_{12}=1,902$	11	0,05	1,796	X_1 колінеарний з X_2
	$t_{13}=0,066$				X_1 не колінеарний з X_3
	$t_{14}=-3,454$				X_1 колінеарний з X_4

	$t_{23}=0,791$				X_2 не колінеарний з X_3
	$t_{24}=3,375$				X_2 колінеарний з X_4
	$t_{34}=1,282$				X_3 не колінеарний з X_4

*висновки про колінеарність проведені шляхом порівняння емпіричних і критичних значень відповідних тестів.

Факторна економетрична модель формування духовно-інтелектуальних потреб, в якій усунуті наслідки мультиколінеарності факторних ознак, синтезована у вигляді (4.6):

$$Y_{tr} = 31872.1 + 1069.2X_1 + 1182.6X_2 + 0.0013X_3 + 0.15X_4. \quad (4.6)$$

Синтезована модель відповідає всім статистичним критеріям, достовірність апроксимації статистичних даних вказаним набором факторів становить 94,02 %, модель є адекватною за тестом Фішера, якість моделі за показником MAPE відмінна (MAPE = 1,152 %). Графічно результат моделювання представлений на рисунку 4.3.

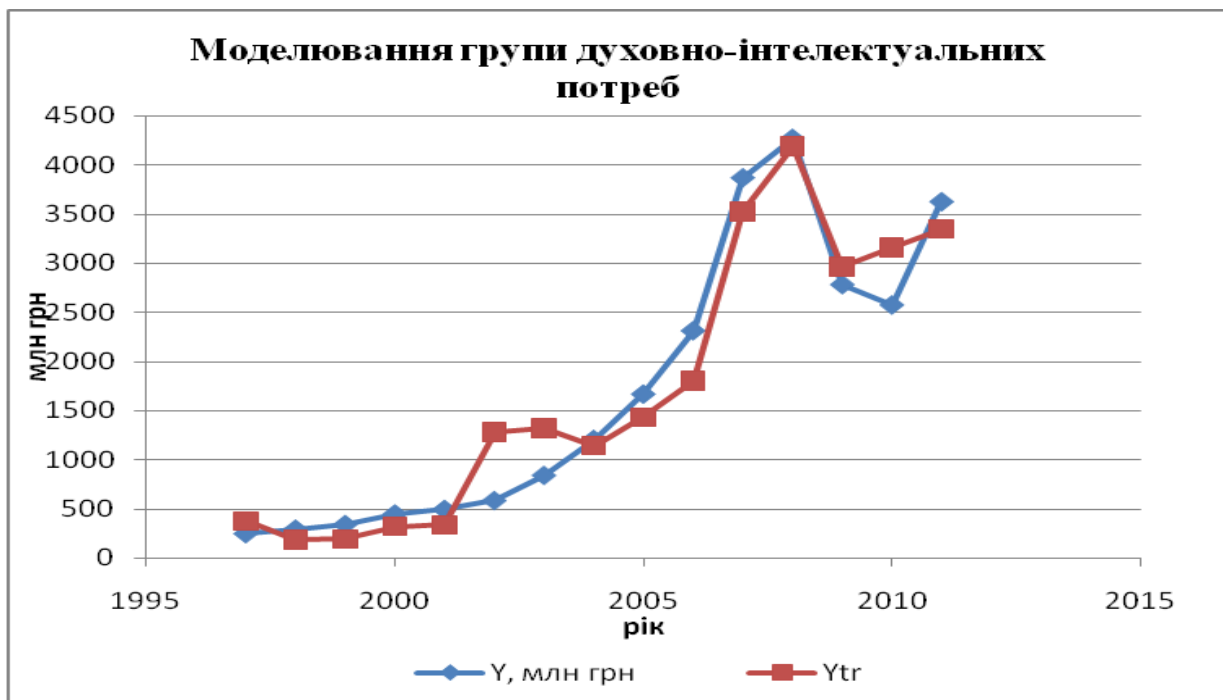

Рис. 4.3. Моделювання духовно-інтелектуальних потреб

Економіко-математичний аналіз моделі, проведений за допомогою показників ефективності чинників та параметрів еластичності, наведений у таблиці 4.7.

Таблиця 4.7

Ефективність чинників та параметрів еластичності моделі духовно-інтелектуальних потреб

Показник аналізу	Фактори			
	Кількість масових та універсальних бібліотек, X_1 , тис.	Кількість відвідувань театрів за рік, X_2 , млн	Доходи населення, X_3 , млн. грн	Кількість релігійних організацій, X_4 , одиниць
Середня ефективність факторів	83,9754	277,4009	0,003776	0,062385
Еластичність факторів	12,732	4,263	0,345	2,332

Джерело: розраховано автором.

За допомогою економетричного моделювання доведено, що на соціально-економічні потреби найбільший вплив мають доходи населення, тоді як гіпотеза щодо суттєвого впливу таких факторів, як “кількість зайнятого населення”, “кількість осіб, які навчалися” не підтвердилась. Розраховані значення еластичності чинників для моделі духовно-інтелектуальних потреб не підтвердилась (Додаток А). Позитивні зрушення у структури моделі духовно-інтелектуальних потреб дасть зміна всіх факторів, але найбільш значним буде вплив зміни факторів X_1 «Кількість масових та універсальних бібліотек» та X_2 «Кількість відвідувань театрів», еластичність яких складає відповідно 12,73 % та 4,26 %.

4.3. Економічний механізм формування та задоволення інформаційних, екологічних та інституційних потреб особистості

Інформаційні, екологічні та інституційні потреби особистості – це потреби, дослідження яких зумовлюється реаліями сьогодення. Високотехнологічне виробництво, інформаційно-комунікативні технології, веб-технології, Інтернет та інші чинники інституційного характеру кардинально змінюють усі сторони життєдіяльності суспільства, у тому числі структуру потреб та форми їх задоволення.

Розвиток нових технологій призводить до того, що інтелектуальні здібності окремих людей, будучи основними активами, стають більш гнучкими, ніж виробничі, технічні компетенції, що не може не стимулювати інтелектуальні потреби особистості [133].

Інформаційні потреби виступають ключовим моментом взаємодії з інформаційним середовищем. Вони стимулюють до оволодіння новими інформаційними технологіями, формування інформаційного середовища шляхом розвитку інформаційної інфраструктури.

Відповідно і розвиток інформаційних потреб у суспільстві зазнає суттєвих змін. Створення віртуальної реальності суттєво змінює природу самої людини. Змінюється ментальність людини, система її уявлень.

Реалії сьогодення характеризуються зростанням ролі інформації та знань, зростанням питомої ваги інформаційних комунікаційних продуктів і послуг у ВВП, створенням глобального інформаційного простору, використанням нових інформаційних технологій практично у всіх галузях життєдіяльності суспільства, створенням інформаційної інфраструктури. Інформація набуває форми грошей [154, с. 128]. Особливого значення у період інтенсивного розвитку інформаційних технологій набувають інформаційні потреби.

В економічній літературі зустрічаються численні визначення інформаційних потреб. Наявні звужене за змістом та більш широке розуміння цього поняття. При більш вузькому розумінні їх трактують як сукупний обсяг інформаційно-обчислюваних робіт, що виникає у зв'язку із соціальною та економічною діяльністю користувача [218].

Інформаційна потреба має декілька аспектів, а саме: потреба у збереженні інформації, її обробці, потреба в інформаційному обміні.

Під час вивчення інформаційних потреб домінуючими є такі підходи: безпосереднє вивчення обсягу і структури проданих інформаційних товарів і послуг; аналіз обсягу і структури ринку інформаційних послуг на основі анкетування та експертних оцінок; використання евристичної детермінованої моделі обсягів інформаційних потреб.

Складність у вивченні інформаційних потреб полягає у тому, що для кожного користувача необхідна своя інформація. Особливістю інформаційних потреб є різноманітність. Цей факт ускладнює процес дослідження. Так, може існувати потреба у науково-технічній, маркетинговій, кон'юнктурно-економічній, обліково-статистичній, нормативно-правовій інформації, інформації про підприємства конкурентів тощо. Відрізняються інформаційні потреби і за суб'єктами (інформаційні потреби дослідників, фахівців у певній галузі, керівників) у силу того, що вони детермінуються умовами і характером діяльності.

Специфічними характеристиками інформаційних потреб є [66, с. 16]: зв'язок з конкретним характером діяльності; суб'єктно-об'єктний характер; зв'язок з різними формами взаємодії між суб'єктами діяльності; взаємозв'язок з системою інтересів, цілей, мотивів особистості; соціальна детермінованість; інформація є продуктом діяльності одних людей для інших людей чи інститутів; динамічний характер. Інформаційні потреби, що використовуються особами в управлінській діяльності, більш динамічні у порівнянні з іншими видами діяльності; здібність змінювати діяльність суб'єктів у напрямку ініціації, зміни направленості, коректування, припинення.

Інформаційні потреби особистості тісно пов'язані з такими потребами, як соціально-комунікативні, соціально-економічні, духовно-інтелектуальні, потреби фізичного існування, екологічні, інституційні. На певній стадії, коли іде пошук отримання інформації з приводу оптимального шляху задоволення тієї чи іншої потреби, всі потреби на певний час стають інформаційними.

Однією із домінант розвитку суспільства стає віртуалізація економіки. Розширюється спектр видів діяльності, які з розвитком технологій можна здійснювати на відстані. Інтенсивно розвиваються такі інститути, як бізнес-інкубатори (займаються наданням консалтингових, освітніх послуг); технопарки, інноваційно-технологічні центри, які працюють над комерціалізацією розроблених технологій шляхом створення інноваційних підприємств; лізингові компанії; міжрегіональні маркетингові центри (сприяють просуванню продукції різних суб'єктів господарювання на міжрегіональні, міжнародні ринки); франчайзингові центри. Для працевлаштування на цих підприємствах необхідно мати досить високий рівень знань, уміти шукати, знаходити, користуватись необхідною інформацією. Таким чином, спостерігається синтез інформаційних, духовно-інтелектуальних, соціально-економічних потреб через необхідність поєднання таких категорій, як знання, інститути, зайнятість.

Можна констатувати той факт, що нині в Україні досягнутий достатньо високий рівень задоволення інформаційних потреб. Це проявляється у тому, що підвищилась якість інформації, яка створюється та передається. Створена раціональна організація інформаційної діяльності у суспільстві з використанням нових інформаційних технологій. Створюються електронні бібліотеки, функціонують веб-сервери в глобальній мережі Інтернет. У період інтенсифікації процесу поширення, передачі, збереження інформації завданням держави є мінімізувати небезпеки особистості в інформаційному просторі. Це стосується поширення різних форм, способів, технологій і методик впливу на свідомість. Серйозну небезпеку викликає поширення за допомогою мережі Інтернет порнографії, непристойної інформації, яка порушує сформовані в суспільстві стандарти моралі.

Наслідками небезпечних впливів інформаційного простору можуть бути: втрата адекватності, деградація особистості; зміна в направленості потреб у напрямку переходу від потреб самореалізації, духовного та культурного розвитку до обмеження лише потребами фізичного існування; зрушення у світогляді особистості, її потребах можуть спричинити тенденцію до росту антисоціальних проявів.

Для економетричного моделювання інформаційних потреб ми пропонуємо як факторні та результуючі ознаки використовувати змінні, представлені в таблиці 4.8.

Таблиця 4.8

Масив змінних економетричного моделювання інформаційних потреб

Рік	Видатки бюджету на інформатизацію, Y , млн. грн	Кількість видань, X_1 , друк. одиниць	Обсяги телевізійного мовлення державних телерадіоорг., X_2 , годин	Вартість послуг, наданих у сфері інформатизації, X_3 , млн. грн	Кількість об'єднань громадян, X_4 , одиниць
1997	8,2	1877	55603,1	187,6	406
1998	12,1	2243	82441,1	232,5	783
1999	15,9	2410	102358	318,8	1014
2000	19,8	2667	121772	405,5	1376
2001	23,7	2766	113354	468,2	1631
2002	47,9	2803	147573	503,4	1839
2003	101,2	2891	128548	622,8	1978
2004	142,3	2911	133110	987,65	2173
2005	139,2	2974	114554	1183,3	2384
2006	160,6	2951	152321	2546,1	2595
2007	206,1	2746	207677	3442,6	2819
2008	222,0	2647	198065	4232,3	3036
2009	371,1	2499	179045	5334,6	3280
2010	439,1	2347	162002	6404,4	3529
2011	471,0	2266	152275	8175	3742

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Процес моделювання детально представлений у Додатку А «Моделі з алгоритмом Фаррара-Глобера, лист «група потреб 34-36». Результати перевірки масиву факторів на мультиколінеарність за алгоритмом Фаррара-Глобера представлені в таблиці 4.9.

Таблиця 4.9

Аналіз масиву факторних ознак групи інформаційних потреб на колінеарність

Вид тесту	Емпіричне значення	Число ступенів вільності, ν	Рівень значущості, α	Критичне значення	Висновки*
χ^2 тест	67,7	6	0,05	12,59	У масиві змінних існує колінеарність
F -тест	$F_1=59,39$	11	0,05	3,59	X_1 колінеарний з іншими факторами
	$F_2=9,98$				X_2 колінеарний з іншими факторами
	$F_3=279,3$				X_3 колінеарний з іншими факторами
	$F_4=296,8$				X_4 колінеарний з іншими факторами
t -тест	$t_{12}=0,173$	11	0,05	1,796	X_1 не колінеарний з X_2

$t_{13}=-12,00$			X_1 колінеарний з X_3
$t_{14}=8,759$			X_1 колінеарний з X_4
$t_{23}=-0,148$			X_2 не колінеарний з X_3
$t_{24}=0,711$			X_2 не колінеарний з X_4
$t_{34}=16,112$			X_3 колінеарний з X_4

*висновки про колінеарність проведені шляхом порівняння емпіричних і критичних значень відповідних тестів.

Факторна економетрична модель формування інформаційних потреб синтезована у вигляді (4.7):

$$Y_{tr} = 359,11 - 0,202X_1 - 0,0008X_2 - 0,0113X_3 + 0,210X_4. \quad (4.7)$$

Синтезована модель відповідає всім статистичним критеріям, достовірність апроксимації статистичних даних вказаним набором факторів становить 98,5 %, модель є адекватною за тестом Фішера, якість моделі за показником MAPE відмінна (MAPE = 0,71 %). Графічно результат моделювання представлений на рисунку 4.4.

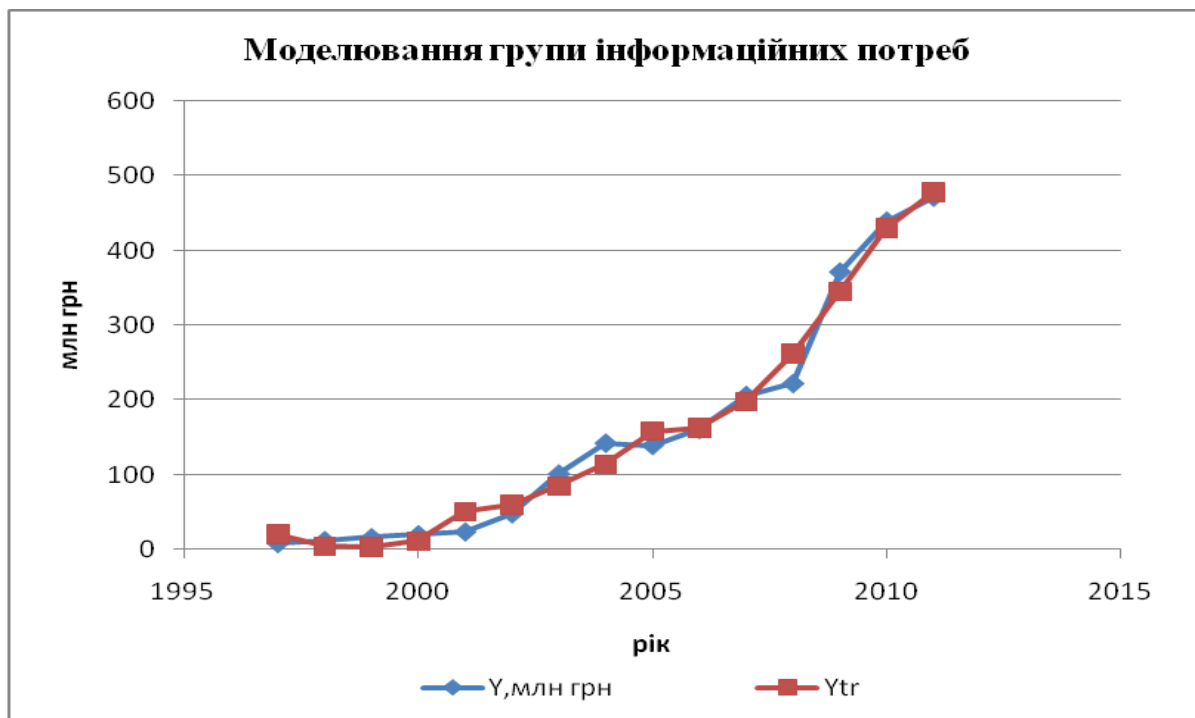

Рис. 4.4. Моделювання інформаційних потреб

Економіко-математичний аналіз моделі, проведений за допомогою показників ефективності чинників та параметрів еластичності, наведений у таблиці 4.10.

Розраховані значення еластичності чинників для моделі державних видатків на інформатизацію (Додаток А) показують, що позитивні зрушення у структурі моделі дасть зміна впливу зміни фактора X_4 «Кількість об'єднань громадян», еластичність якого складає відповідно 2,88 %.

Таблиця 4.10

Ефективність чинників та параметри еластичності моделі інформаційних потреб

Показник аналізу	Фактори			
	Кількість видань, X_1 , друк. одиниць	Обсяги телевізійного мовлення державних телерадіоорг., X_2 , годин	Вартість послуг, наданих у сфері інформатизації, X_3 , млн. грн	Кількість об'єднань громадян, X_4 , одиниць
Середня ефективність факторів	0,061	0,001	0,068	0,073
Еластичність факторів	-3,31	-0,67	-0,17	2,88

Джерело: розраховано автором.

Екологічні потреби. Задоволення екологічних потреб означає необхідність мати здорове природне середовище з метою здійснення безпечних процесів життєдіяльності. Екологічні потреби тісно пов'язані із соціально-економічними потребами. З одного боку, процес виробництва, життєдіяльності людини потребують все більше природних ресурсів. З другого боку, задоволення екологічних потреб потребує все більше зусиль та фінансових ресурсів для відновлення навколишнього середовища. Екологічні потреби також можна охарактеризувати як потреби у такій взаємодії з навколишнім середовищем у процесі її господарського використання, яке не порушує її цілісності та не загрожує здоров'ю людей [114, с. 146].

НТР радикальним чином трансформувала масштаби втручання у природне середовище. Масштаби виробництва та його шкідливих відходів стрімко збільшили навантаження на біосферу. Наслідком цього стали окисляться ґрунти, зникати цілі види рослин та тварин, змінюватись склад флори і фауни у водоймах та річках, народжуватись діти з патологічними відхиленнями.

Зростає значення навколишнього середовища як основи життєдіяльності людини та безпосередньо значення екологічних потреб.

Особливо небезпечним є забруднення атмосфери газовими відходами промислових підприємств і транспорту. Численними дослідженнями встановлений взаємозв'язок між станом здоров'я населення та рівнем хімічних шкідливих речовин у повітрі. У забруднених регіонах спостерігається зростання алергічних, злоякісних та інших захворювань.

Учені встановили також взаємозв'язок високих концентрацій у водах та ґрунтах таких хімічних елементів, як фтор, свинець, миш'як, ртуть, азот з ростом захворюваності населення на пневмонію, онкологічні захворювання, ішемічну хворобу серця.

Стрімке зростання матеріального виробництва, збільшення чисельності населення та високі темпи урбанізації збільшили водоспоживання. У результаті відбулось спустошення підземних вод. Знищення лісних смуг і верхових боліт привели до знищення малих рік. Відповідно скоротилась водоносність і великих рік.

Несприятливий стан водних ресурсів негативно впливає на здоров'я населення. Тривале споживання води підвищеної мінералізації збільшує рівень захворюваності органів кровотворення, шлунково-кишкового тракту (гастрит, язва) у 4-5 разів.

На основі вищесказаного можна зробити висновок, що екологічні, соціально-економічні потреби, потреби фізичного існування тісно пов'язані між собою. Рівень задоволення однієї впливає на рівень задоволення іншої, зокрема рівень задоволення екологічної потреби впливає на всі інші потреби, особливо потреби фізичного існування. Наприклад, інтенсивне використання засобів хімізації в сільському господарстві веде до накопичення у рослинах нітратів, нітроамінів. Надлишкове вживання нітратів, фосфатів погіршує якість продуктів харчування. Вміст пестицидів у продуктах харчування негативно впливає на стан здоров'я. Збільшується дитяча смертність, погіршується фізичний розвиток, смертність від туберкульозу, цирозу печінки, хронічних гепатитів.

Проблема твердих побутових відходів (ТПВ). Актуальність вирішення цієї проблеми пов'язана з дефіцитом вільних площ (особливо біля великих міст), необхідністю затратної санації старих звалищ, шкідливих у екологічному та санітарно-епідеміологічному плані. Повністю не вирішене та економічно не обґрунтоване питання доцільності повторного використання відходів.

Обсяг ТПВ постійно зростає, ускладнюється їх склад у зв'язку із приростом чисельності населення та збільшенням обсягів особистого споживання. Приріст сміття призводить до збільшення кількості звалищ і зменшення природних зон відпочинку, що у кінцевому рахунку веде до росту бактеріологічних захворювань, зниження рівня якості життя, зменшення народжуваності.

Висуємо гіпотезу, що рівень задоволення інформаційних потреб залежить від кількості видань, обсягу телевізійного мовлення, послуг, наданих у сфері інформатизації, кількості об'єднань громадян. Для економетричного моделювання екологічних потреб ми пропонуємо як факторні та результуючі ознаки використовувати змінні, представлені в таблиці 4.11.

Процес моделювання детально представлений у Додатку А. Результати перевірки масиву факторів на мультиколінеарність за алгоритмом Фаррара-Глобера представлені в таблиці 4.12.

Таблиця 4.11

Масив змінних економетричного моделювання екологічних потреб

Рік	Кількість хворих на злоякісні утворення, Y , тис. осіб	Утворено відходів, X_1 , тис. т	Відтворення лісів, X_2 , тис. га	Введення в дію потужності для охорони навколишнього середовища, X_3 , тис. м газу за год
1997	732,2	3161,4	38,5	215,3
1998	740,4	2454,1	36,7	344,1
1999	755,1	2820,4	38,5	658,7
2000	768,3	2613,2	37,8	916
2001	781,3	2543,3	42,6	3896
2002	798,8	1728,8	45,9	1205
2003	818	2436,8	48,3	158
2004	839,5	2420,3	45,9	2137
2005	864,3	2411,8	58,6	670
2006	891,8	2370,9	66,7	2740
2007	913	2585,2	73,6	1910
2008	934,1	2301,2	80,2	1925
2009	960,9	1230,3	80,9	184
2010	988,6	4191,7	70,1	500
2011	1015,5	4761,2	85,6	2213

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Таблиця 4.12

Аналіз масиву факторних ознак групи екологічних потреб на колінеарність

Вид тесту	Емпіричне значення	Число ступенів вільності, ν	Рівень значущості, α	Критичне значення	Висновки*
χ^2 тест	3,627	6	0,05	12,59	У масиві змінних не існує колінеарності
F -тест	$F_1=1,157$	11	0,05	3,59	X_1 не колінеарний з іншими факторами
	$F_2=1,311$				X_2 не колінеарний з іншими факторами
	$F_3=0,139$				X_3 не колінеарний з іншими факторами
t -тест	$t_{12}=1,760$	11	0,05	1,796	X_1 колінеарний з X_2
	$t_{13}=-0,231$				X_1 не колінеарний з X_3
	$t_{23}=0,649$				X_1 колінеарний з X_4

*висновки про колінеарність проведені шляхом порівняння емпіричних і критичних значень відповідних тестів.

Факторна економетрична модель формування екологічних потреб синтезована у вигляді (4.8):

$$Y_{tr} = 595,26 + 0,00015X_1 + 4,389X_2 + 0,00057X_3. \quad (4.8)$$

Синтезована модель відповідає всім статистичним критеріям, достовірність апроксимації статистичних даних вказаним набором факторів становить 96,01 %, модель є адекватною за тестом Фішера, якість моделі за показником MAPE відмінна (MAPE = 0,119 %). Графічно результат моделювання представлений на рисунку 4.5.

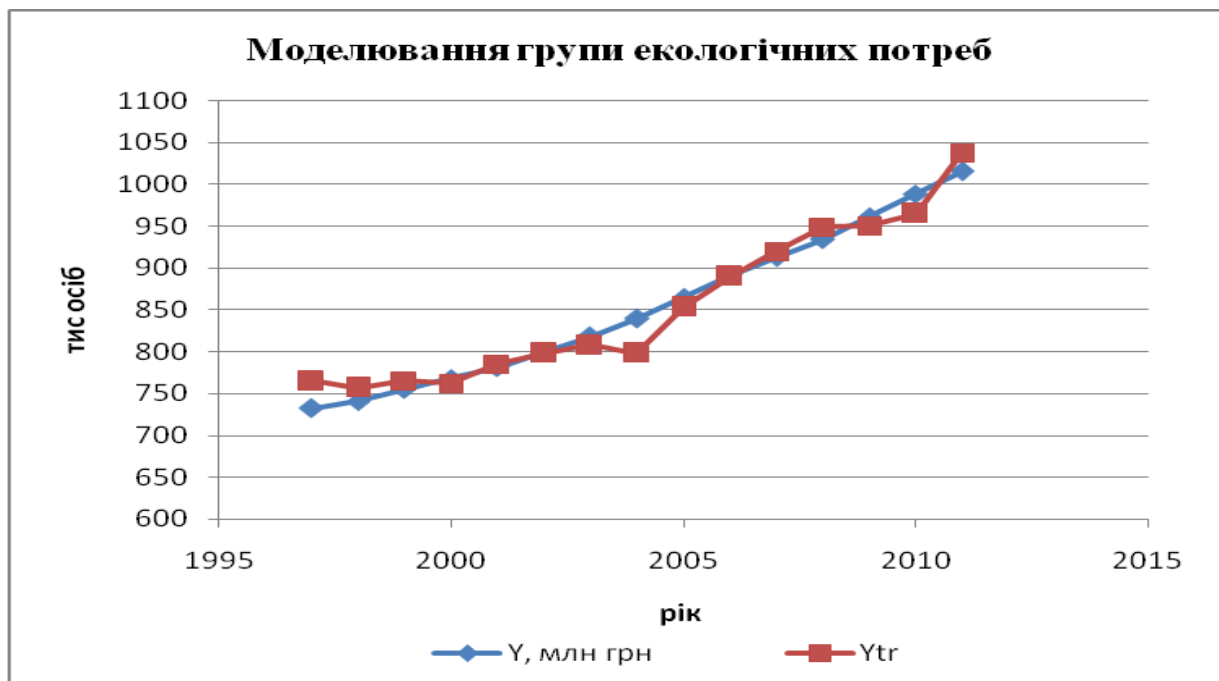

Рис. 4.5. Моделювання екологічних потреб

Економіко-математичний аналіз моделі, проведений за допомогою показників ефективності чинників та параметрів еластичності, наведений у таблиці 4.13.

Таблиця 4.13

Ефективність чинників та параметрів еластичності моделі екологічних потреб

Показник аналізу	Фактори		
	Утворено відходів, X_1 , тис. т	Відтворення лісів, X_2 , тис. га	Введення в дію потужності для охорони навколишнього середовища, X_3 , тис. м газу за год
Середня ефективність факторів	0,0142573	15,062713	0,650759
Еластичність факторів	0,010	0,291	0,00089

Джерело: розраховано автором.

Розраховані значення еластичності чинників для моделі захворюваності на злоякісні утворення (Додаток А) показують, що позитивні зрушення у структурі моделі дасть зміна всіх факторів, але найбільш значним буде вплив зміни фактора X_2 «Відтворення лісів», еластичність якого становить відповідно 0,3 %.

Екологічні потреби з точки зору збереження здоров'я відносяться до найнеобхідніших. Комфорт природного середовища, склад повітря та якість питної води, утилізація відходів, збереження генофонду – це все екологічні потреби, без яких існування людини не можна вважати повноцінним. В економічній літературі, крім екологічних потреб, виділяють ще й еколого-економічні потреби, трактуючи їх як інтегральну сукупність екологічних і економічних потреб у життєвих благах, пов'язаних із взаємодією суспільства і природи на основі виробничої діяльності і відтворення людини [169, с. 52]. На думку М.В. Россинської показником задоволення екологічних потреб є досягнення самовідновлювального потенціалу екосистем.

У процесі державного регулювання при стабілізації екологічної ситуації та покращенні якості навколишнього середовища пріоритети задоволення особистих потреб мають зміщуватись у напрямку екологізації потреб, проявляться потреби майбутніх поколінь тощо. Екологізація потреб має усунути деформовану систему цінностей і орієнтувати їх на врахування самовідновлювальної здатності природи [169, с. 62]. Темпи, структура і культура споживання мають формуватись відповідно до екологічних обмежень. Навантаження на природу суттєво можна скоротити, відмовившись від виробництва предметів розкоші, воєнної продукції, товарів, які задовольняють аморальні потреби тощо.

4.4. Оцінка структури особистих потреб, рівня їх задоволення

Оцінка рівня особистих потреб потребує механізму для обробки анкетних даних та результатів експертного оцінювання, а також методів оцінки достовірності результатів та їх порівняння.

Для визначення числа респондентів для участі в анкетуванні оцінювання складових потреб особистості, що забезпечує репрезентативність вибірки, скористаємося формулами математичної статистики [112, с. 361-364]:

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{N \cdot \alpha^2 + t^2 \cdot p \cdot q}, \quad (4.9)$$

де n – обсяг вибірки;

N – обсяг генеральної вибірки;

p – імовірність здійснення події;

q – імовірність нездійснення події;

α – рівень значущості (гранична похибка вибірки, яка характеризує її точність $\alpha = 0,05$).

Якщо рівень значущості прийняти $\alpha = 0,05$ (ймовірність отримання достовірних результатів опитування $p = 95\%$), то критичне значення розподілу Стьюдента буде становити $t = 1,96$ [134, с. 163].

Величина добутку $p \cdot q = 0,25$, оскільки ймовірність здійснення події p невідоме, а також і здійснення, і нездійснення події є рівноможливим $p = q = 0,5$. Таким чином, за заданих умов дослідження обсяг вибірки, яка буде репрезентативною, повинна бути не менше ніж:

$$n = \frac{45600000 \cdot 1,96^2 \cdot 0,25}{45600000 \cdot 0,05^2 + 1,96^2 \cdot 0,25} \approx 384.$$

Для участі в опитування всього було залучено 451 особа, які представляли різні верстви населення за такими ознаками: вік, стать, місце проживання, освіта, рівень доходів (Додаток Б).

Оцінка результатів проводилась шляхом порівняння отриманих середньозважених оцінок за окремими потребами (пункти 1-39 анкети) та за групами потреб (потреби фізичного існування (пункти 1-8); сімейні потреби (9-11); соціально-комунікативні потреби (12-17); потреби соціально-економічні (18-23); духовно-інтелектуальні потреби (24-29); інституційні потреби (30-33); екологічні потреби (34-37); інформаційні потреби (37-39)).

Для різних категорій опитаних у межах визначеної ознаки були встановлені наступні групи:

- вік – 16-35 років та більше 35 років;
- стать – чоловіча, жіноча;
- місце проживання – місто, селище міського типу, село;
- освіта – середня, неповна вища, вища;
- рівень доходів – низький, середній, високий.

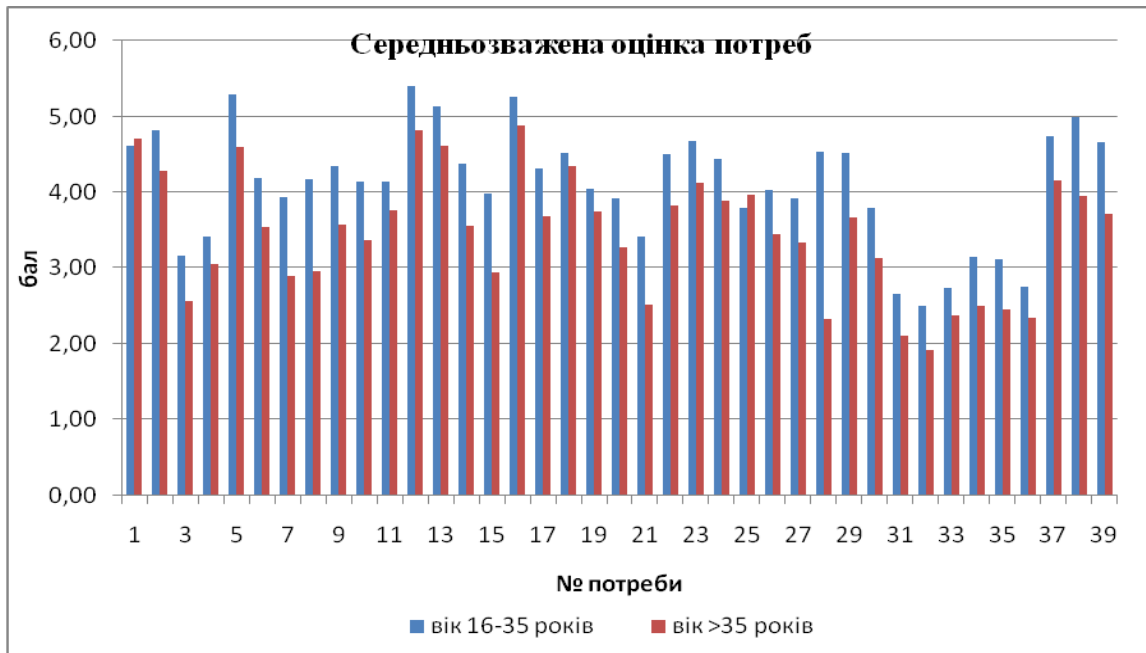
Результати розрахунків середньозважених показників оцінки потреб особистості в межах ознак наведені в Додатку Б.

Як показало дослідження, середньозважені показники потреб як за всією сукупністю (пп. 1-39), так і в межах груп потреб відрізняються залежно від характеристики визначеної ознаки, наприклад, для ознаки «вік респондентів» (рис. 4.6). Графічний аналіз отриманих результатів не дає однозначної відповіді на питання щодо суттєвої відмінності отриманих результатів. Для цього нами були використані статистичні методи дослідження вказаного питання.

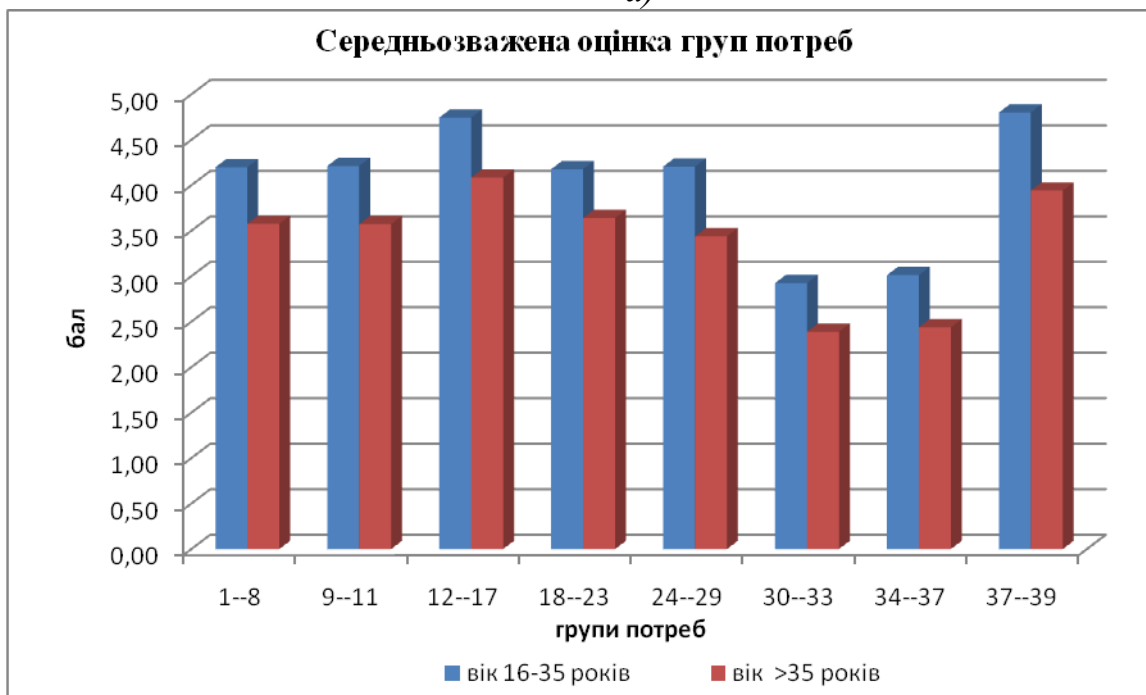
Під час порівняння двох груп опитаних щодо питання, чи є результати відмінними, та оцінювання відмінностей між двома вибірками за рівнем задоволення потреб був використаний U -критерій Манна-Уїтні (англ. Mann-Whitney U -test) [224] – статистичний критерій, що

використовується для оцінки різниці між двома вибірками за рівнем будь-якої ознаки, вимірної якісно (Додаток В).

Цей метод дозволяє виявити відмінності в значенні параметра між малими вибірками. Крім того, цей метод визначає, чи досить мала зона значень, що перехрещуються, між двома рядами (ранжируваним рядом значень параметра в першій вибірці і таким же в другій вибірці). Чим менше значення критерію, тим вірогідніше, що відмінності між значеннями параметра у вибірках достовірні.

a)

б)

Рис. 4.6. Порівняльний аналіз середньозважених балів анкетування для респондентів, згрупованих за віком:
а) порівняння за потребами; б) порівняння за групами потреб

Емпіричне значення U -критерію відображає те, наскільки великою є зона співпадання масивів даних у вибірках. Гіпотези U -критерію Манна-Уїтні для приведених даних:

- H_0 : Рівень показника «Рівень задоволення потреб особистості» в i -й групі не нижче рівня цього ж показника в j -й групі;

- H_1 : Рівень показника «Рівень задоволення потреб особистості» в i -й групі нижче рівня цього ж показника в j -й групі.

Для застосування U -критерію Манна-Уїтні треба зробити такі операції:

- скласти єдиний ранжируваний ряд з обох вибірок, що зіставляються, розставивши їх елементи по мірі наростання ознаки і приписавши меншому значенню менший ранг. Загальна кількість рангів

$$N = n_1 + n_2,$$

де n_1 – кількість одиниць у першій вибірці,

n_2 – кількість одиниць у другій вибірці;

- розділити єдиний ранжируваний ряд на два, що складаються відповідно з одиниць першої і другої вибірок. Підрахувати окремо суму рангів, що припали на долю елементів першої вибірки, і окремо – на долю елементів другої вибірки. Визначити більшу з двох рангових сум (T_x), таку, що відповідає вибірці з n_x одиниць;

- визначити значення U -критерію Манна-Уїтні за формулою:

$$U = n_1 n_2 + \frac{n_x (n_x + 1)}{2} - T_x; \quad (4.10)$$

- за таблицею для обраного рівня статистичної значущості визначити критичне значення критерію для даних n_1 і n_2 . Якщо набуте значення U менше табличного або дорівнює йому, то визнається наявність істотної відмінності між рівнем ознаки в цих вибірках. Якщо ж набуте значення U більше за табличне, приймається нульова гіпотеза. Достовірність відмінностей тим вища, чим менше значення U ;

- при справедливості нульової гіпотези критерій має математичне сподівання

$$M(U) = \frac{n_1 n_2}{2}; \quad (4.11)$$

дисперсію

$$D(U) = \frac{n_1 n_2 (n_1 + n_2)}{12}; \quad (4.12)$$

при достатньо великому об'ємі вибірових даних розподілений практично нормально.

Для розрахунку U -критерію Манна-Уїтні був використаний скрипт автоматичного розрахунку тесту [161]. Вікна, які демонструють використання цього скрипту, представлені на рисунках 4.7, 4.8.

Автоматический расчет U-критерия Манна-Уитни

Шаг 2

№	Выборка 1	Ранг 1	Выборка 2	Ранг 2
1	4.62	66	4.71	69
2	4.81	71	4.28	54
3	3.16	21	2.56	10
4	3.41	25	3.05	17
5	5.29	77	4.60	64
6	4.19	53	3.54	28
7	3.93	42	2.90	14
8	4.17	52	2.97	16
9	4.35	57	3.58	30
10	4.15	50.5	3.37	24
11	4.14	49	3.77	35
12	5.39	78	4.82	72
13	5.14	75	4.61	65

Рис. 4.7. Скрипт автоматичного розрахунку U -критерію Манна-Уїтні

33	2.74	12	2.38	5
34	3.15	20	2.50	7.5
35	3.12	18	2.46	6
36	2.76	13	2.35	4
37	4.75	70	4.15	50.5
38	5.00	74	3.95	43
39	4.66	67	3.72	33
Суммы:		1889		1192

Результат: $U_{эмп} = 412$

Критические значения

$U_{кр}$	
$p \leq 0.01$	$p \leq 0.05$
527	595

Ось значимости:

Полученное эмпирическое значение $U_{эмп}(412)$ находится в зоне значимости.

Рис. 4.8. Результат автоматичного розрахунку U-критерію Манна-Уїтні для ознаки «Вік респондентів»

За результатами розрахунків можна зробити висновки про те, що гіпотеза H_0 – приймається, тобто, рівень показника «Рівень задоволення потреб особистості» у віковій категорії опитаних «16-35» років не нижче (значно відрізняється) рівня цього ж показника для опитаних у віковій категорії «>35 років».

За аналогічною методикою проведено порівняння результатів анкетування за іншими ознаками. Отримані результати наведені на рисунках 4.9-4.12, таблиці 4.14, у Додатку В.

На основі дослідження можна стверджувати, що на рівень задоволення особистих потреб освіта та місце проживання особливо не впливають. Спостерігаються не системні відмінності за різними групами потреб (рис. 4.9-4.12). Суттєвим фактором впливу є стать. Рівень задоволення потреб за самооцінкою жінок значно нижчий, ніж чоловіків (рис. 4.10).

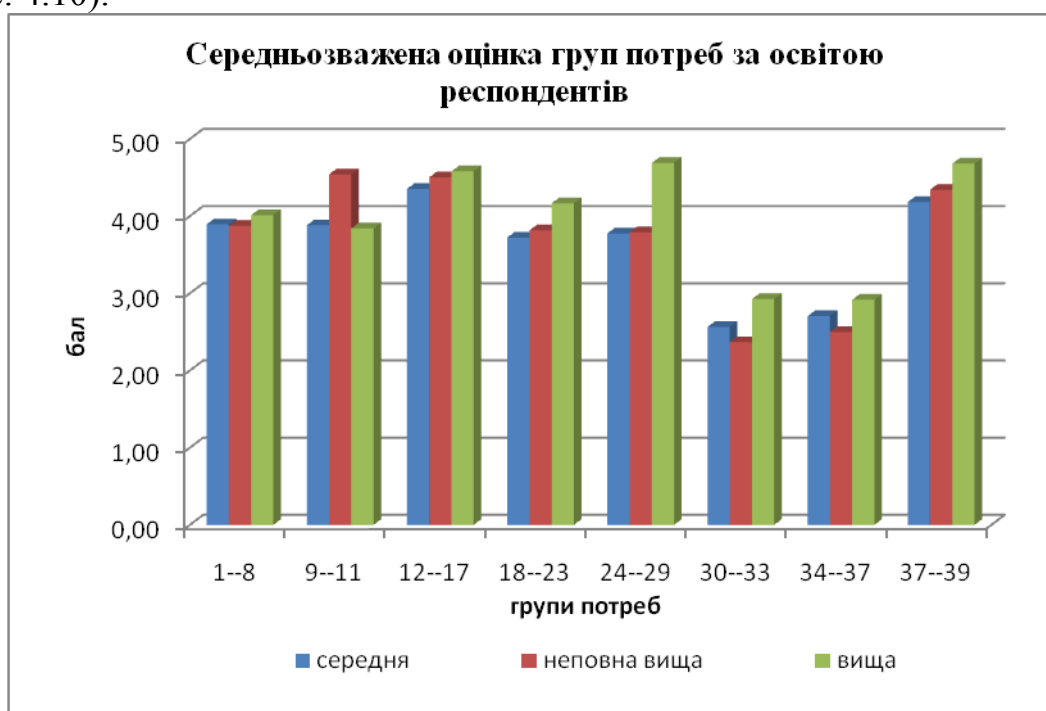

Рис. 4.9. Порівняння респондентів за ознакою «Освіта» для груп потреб особистості

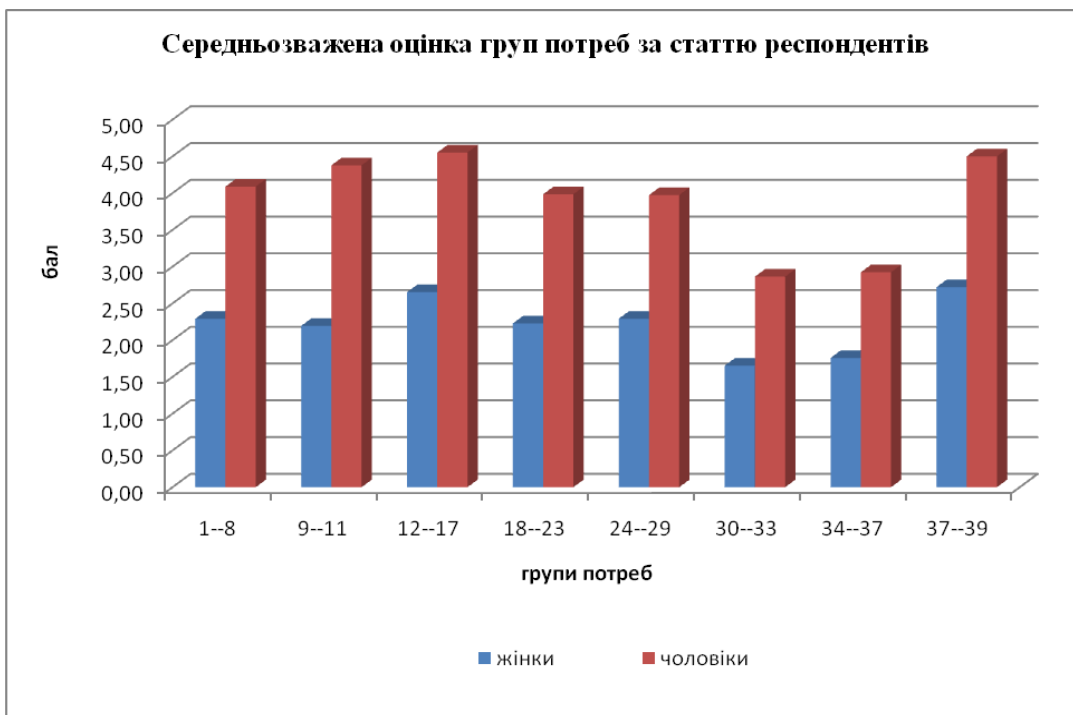

Рис. 4.10. Порівняння респондентів за ознакою «Стать» для груп потреб особистості

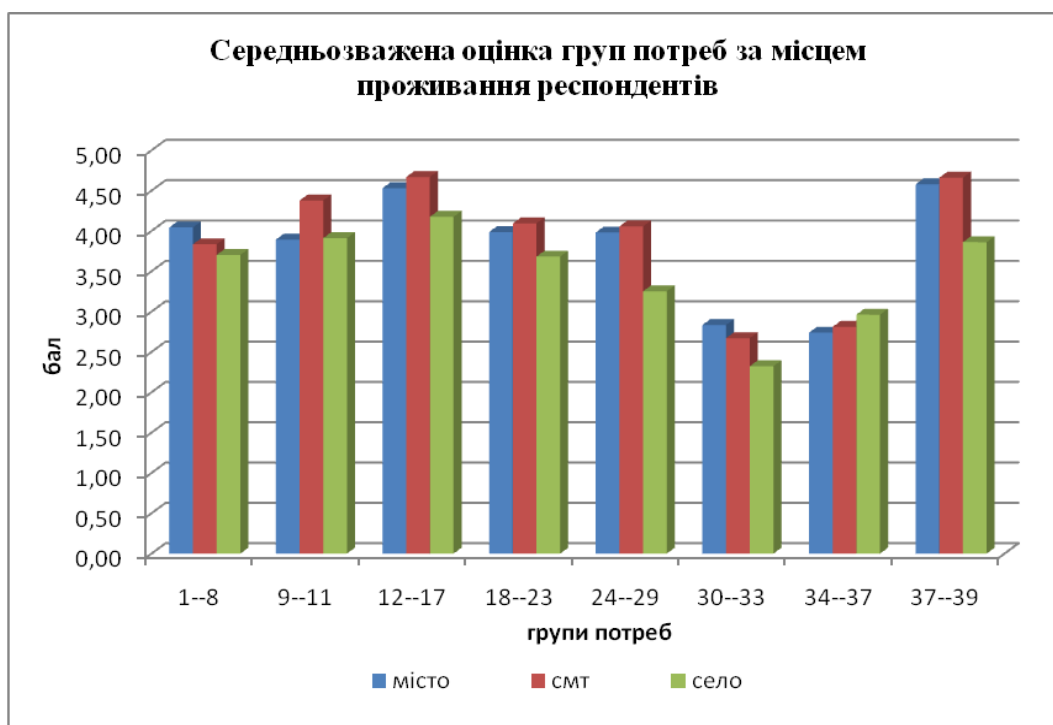

Рис. 4.11. Порівняння респондентів за ознакою «Місце проживання» для груп потреб особистості

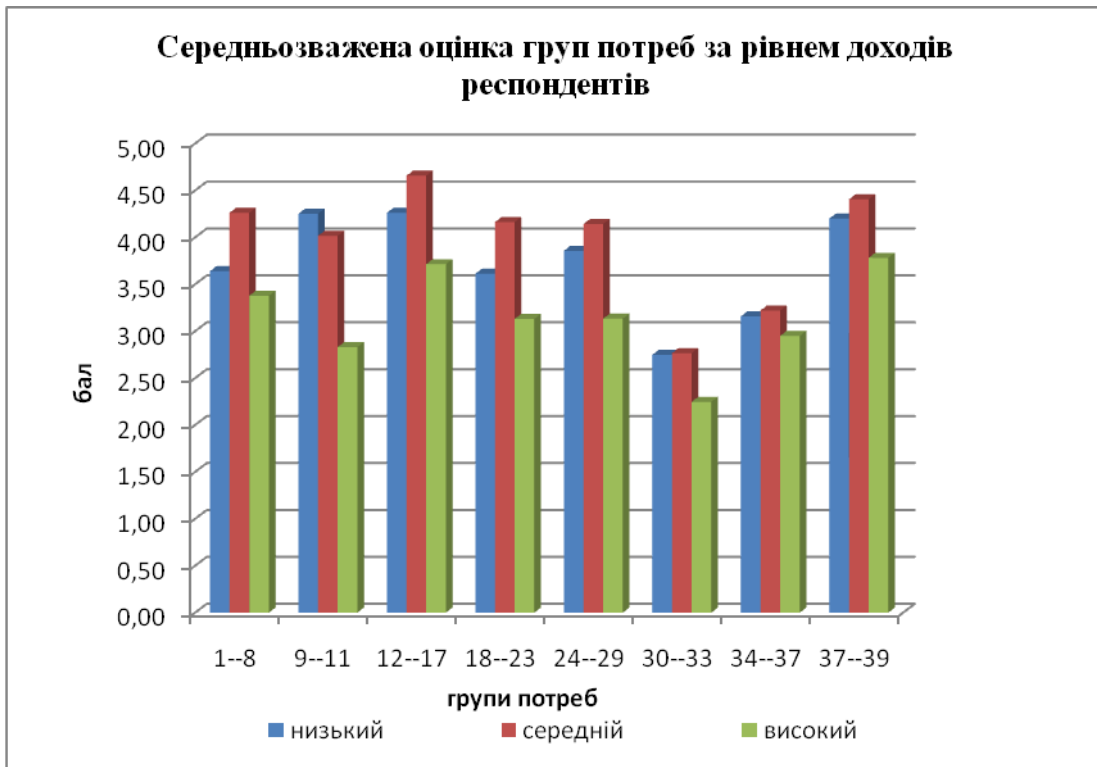

Рис. 4.12. Порівняння респондентів за ознакою «Рівень доходів» для груп потреб особистості

Таблиця 4.14.

Результати тестування вибірок за ознаками порівняння

Ознака порівняння	Групування	Значення U -тесту Манна-Уїтні			Висновок
		$U_{кр(\alpha=0,01)}$	$U_{кр(\alpha=0,05)}$	$U_{емп}$	
Вік	16-35 років	527	595	412	Респонденти вказаних вікових груп значно відрізняються за рівнем задоволення потреб особистості
	>35 років				
Стать	Чол.			36	Респонденти чоловічої і жіночої статі значно відрізняються за рівнем задоволення потреб особистості
	Жін.				
Освіта	Середня (С)			$U_{емп(С-НВ)} = 709$	Респонденти з середньою та неповною вищою освітою не відрізняються за рівнем задоволення потреб особистості
	Неповна вища (НВ)			$U_{емп(С-В)} = 584$	Немає однозначної відповіді на відмінність чи схожість рівнів задоволення потреб особистості респондентів з середньою та вищою освітою
	Вища (В)			$U_{емп(НВ-В)} = 642$	Респонденти з неповною вищою та вищою освітою не відрізняються за рівнем задоволення потреб особистості
Місце проживання	Місто (М)			$U_{емп(М-СМТ)} = 725$	Респонденти, які проживають у місті і селищі міського типу, не відрізняються за рівнем задоволення потреб особистості
	СМТ			$U_{емп(М-С)} = 570$	Немає однозначної відповіді на відмінність чи схожість рівнів задоволення потреб особистості респондентів, які проживають у місті і селі
	Село (С)	$U_{емп(СМТ-С)} = 542$	Немає однозначної відповіді на відмінність чи схожість рівнів задоволення потреб особистості респондентів, які проживають у селищі міського типу і селі		
Рівень доходів	Низький (Н, до 1102 грн)	$U_{емп(Н-С)} = 596$	Респонденти, які мають низький та середній рівні доходів, не відрізняються за рівнем задоволення потреб особистості		
	Середній (С, 1102-3000 грн)	$U_{емп(Н-В)} = 453$	Респонденти, які мають низький та високий рівні доходів, значно відрізняються за рівнем задоволення потреб особистості		
	Високий (В, >3000 грн)	$U_{емп(С-В)} = 318$	Респонденти, які мають середній та високий рівні доходів, значно відрізняються за рівнем задоволення потреб особистості		

Джерело: розраховано автором.

Таким чином, на основі проведеного статистичного аналізу анкет з оцінювання груп потреб особистості можна стверджувати, що на рівень задоволення особистих потреб освіта та місце проживання особливого значення не мають. Спостерігаються не системні відмінності за різними групами потреб. Суттєвим фактором впливу є вік, стать. У осіб віком 16-35 років задоволення потреб відбувається на більш високому рівні у порівнянні з особами віком більше 35 років за всіма групами потреб. Рівень задоволення потреб за самооцінкою жінок значно нижчий, ніж чоловіків.

Відмінності в рівнях задоволення особистих потреб характерні також для респондентів із різними групами доходів. Так, особи з низьким рівнем доходів (до 1102 грн) та високим (більше 3000 грн), а також з середнім (1102-3000 грн) та високим рівнем значно відрізняються за рівнем задоволення потреб.

4.5. Кластерний аналіз структури задоволення потреб за територіальними утвореннями

Метою цього підрозділу є дослідження рівня та структури потреб населення України за допомогою непараметричних методів. Сутність такого підходу, на відміну від методів проведеного факторного моделювання рівня задоволення потреб, полягає в тому, що при дослідженні нами пропонується використовувати якісні ознаки, отримані за допомогою анкетувань та експертних оцінок. При цьому необхідне виконання таких умов:

- число респондентів, які братимуть участь в анкетуванні оцінювання складових потреб особистості повинно забезпечувати репрезентативність вибірки;
- респонденти повинні відображати різні верстви населення за такими характеристиками, як вік, стать, рівень доходів, місце проживання тощо;
- повинна бути визначена загальна кількість та структура потреб та метод оцінювання міри їх задоволення.

Вказані вище умови детально проаналізовані (п. 4.5) і показують, що масиви даних, отримані в результаті проведеного анкетування по 27 територіальних утвореннях (25 областей, м. Київ та м. Севастополь), є незалежними та такими, що належать до однієї генеральної сукупності. Для оцінювання рівня задоволення особистих потреб нами було проведено групування анкетних даних за територіальною ознакою респондента (за областями, де проведено опитування).

Поставлені на початку розділу завдання ми пропонуємо розв'язувати в два етапи:

- визначення рівня задоволення потреб за територіальними утвореннями та їх впорядкування;

- оцінка рівня задоволення потреб та формування управлінських рішень та методів їх регулювання.

Аналізуючи рівень формування, а особливо задоволення потреб особистості в територіальному розрізі, слід зазначити, що Україна являє собою надзвичайно неоднорідну систему, яка характеризується наявністю в регіональних одиницях системи притаманних тільки їм властивостей: економічних факторів, демографічних показників та економічного потенціалу, географічного положення та специфічних географічних параметрів регіону, наявність ресурсів, галузева структура регіону, регіональна інфраструктура, соціально-економічні показники тощо.

Тому для аналізу структури задоволення потреб у регіональному розрізі нами був обраний як основний інструмент – кластерний аналіз. Кластерний аналіз являє собою сукупність багатомірних статистичних процедур, яка дозволяє впорядкувати елементи системи за однорідними групами [143]. Використання кластерного аналізу для визначення структури потреб у регіональному розрізі ставить за мету розподіл багатовимірної сукупності вхідних даних анкетних опитувань респондентів за 39 ознаками, поділеними на 8 якісно подібних груп, на однорідні кластери так, щоб об'єкти, які входять до них, були подібними між собою за деяким визначеним критерієм, а елементи різних кластерів – відрізнялися між собою. Використання кластерного аналізу для визначення структури задоволення потреб обумовлене також тим, що за допомогою цього методу ми можемо проводити класифікацію одночасно за декількома ознаками.

Використання кластерного аналізу не залежить від сфери його застосування і включає в себе такі етапи:

- відбір вибірки для кластеризації;
- визначення множини характеристик, за якими проводиться оцінювання об'єктів;
- визначення міри схожості об'єктів одним із методів;
- формування груп схожих об'єктів.

Вибірка для кластеризації сформована нами на основі обробки результатів анкетних опитувань і являє собою масив середніх по областям значень рівнів задоволення 8-ми груп потреб. Результати формування масиву даних для кластеризації представлені в таблиці 4.15.

Множина характеристик, за якими проводиться оцінювання об'єктів, являє собою групи потреб, представлені в таблиці 4.15. Характерною особливістю представленого масиву є те, що він включає в себе середні значення рівнів задоволення потреб, розрахованих на основі локальних масивів згрупованих даних. З метою уникнення впливу на достовірність та вірогідність результатів внутрішньогрупових дисперсій ми пропонуємо

проводити кластеризацію рівнів задоволення потреб на основі матриці рангів задоволення потреб, представленої в таблиці 4.16. Причому мінімальна сума рангів відповідає найбільш високому рейтингу області за рівнем задоволення потреб.

Таблиця 4.15

Середні значення рівнів задоволення потреб за групами потреб

Область	Групи потреб							
	Фізичного існування (1-8)	Сімейні (9-11)	Соціально-комунікативні (12-17)	Соціально-економічні (18-23)	Духовно-інтелектуальні (24-29)	Інституційні (30-33)	Екологічні (34-36)	Інформаційні (37-39)
Київська	4,88	4,3	4,9	5,5	4,8	3,1	4,5	4,3
Дніпропетровська	3,77	3,4	5	3,8	4,6	2,6	3,2	4,8
Донецька	4,01	4,9	4,4	3,9	3,7	2,4	3,1	4,1
Харківська	2,86	3,2	3,7	2,3	2,7	1,8	1,5	3,2
Одеська	3,98	4,1	4,5	4,1	4,2	2,8	2,4	4,5
АР Крим	4,11	4	4,9	4,3	4,4	3,6	3,3	4,8
Запорізька	4,18	4,8	4,2	3,3	2,8	2,2	2,6	4,3
Вінницька	4,56	5,1	5,2	4,7	4,8	3	2,5	5,5
Луганська	4,76	6,4	5,8	4,5	4,1	3,4	3,3	5,4
Полтавська	4,68	4,9	5,9	5	5,4	3,2	3,8	4,5
Львівська	4,58	5,6	5,5	4,4	4,4	3,2	2,9	5,1
Черкаська	4,65	5,8	5,7	4,4	4,4	3,2	2,8	5,2
Житомирська	4,72	6	5,8	4,5	4,4	3,3	2,8	5,3
Хмельницька	4,67	4,7	4,3	4	4,2	3,2	2,3	3,6
Сумська	5,31	5,4	5,6	4,9	4,6	3,1	4,5	6,3
Чернігівська	3,94	2,7	4,8	2,8	2,8	2	3,1	2,9
Миколаївська	3,91	2,2	5,3	2,7	2,5	1,5	4,1	3,5
Івано-Франківська	4,23	3,5	4,5	4,1	4,5	3,6	4,1	5,4
Рівненська	3,91	2,2	5,3	2,7	2,5	1,5	4,1	3,5
Волинська	2,99	0,3	5	1,2	1,2	0,6	3,6	1,4
Херсонська	5,03	5,3	4,8	4,4	4,8	4	3,6	4,7
Чернівецька	4,04	4,6	4,3	3,9	4	3,3	2,8	4,5
Кіровоградська	4,64	5,1	4,6	4,1	4,4	3,4	3,1	5,1
Закарпатська	3,64	0,6	5,1	4,6	4,6	4,4	2,5	5,3
Тернопільська	4	2,2	4,9	4,5	4,6	3,5	3,2	5,1
Київ	4,36	3,8	4,8	4,5	4,6	2,5	3,9	5
Севастополь	4,65	3,6	4,9	3,9	4,5	2,6	3,3	4,7

Джерело: розраховано автором.

Об'єднання схожих об'єктів у кластери може бути проведене різними методами, такими як нечітка кластеризація, графові алгоритми, ієрархічна кластеризація, методи просіювання тощо [123, 197, 207].

Таблиця 4.16.

Ранжування рівнів задоволення потреб за територіальними одиницями

Область	Ранги груп потреб								Сума рангів
	Фізичного існування (1-8)	Сімейні (9-11)	Соціально-комунікативні (12-17)	Соціально-економічні (18-23)	Духовно-інтелектуальні (24-29)	Інституційні (30-33)	Екологічні (34-36)	Інформаційні (37-39)	
Київська	3	14	14	1	2	14	1	20	69
Дніпропетровська	24	20	11	21	5	18	14	13	126
Донецька	18	9	23	18	21	21	17	21	148
Харківська	27	21	27	26	24	24	27	25	201
Одеська	20	15	21	16	18	17	25	18	150
АР Крим	16	16	13	13	15	3	10	12	98
Запорізька	15	11	26	22	23	22	22	19	160
Вінницька	12	8	9	4	4	16	24	2	79
Луганська	4	1	2	8	19	6	10	3	53
Полтавська	6	10	1	2	1	13	7	16	56
Львівська	11	4	6	11	16	12	18	10	88
Черкаська	8	3	4	10	13	11	20	7	76
Житомирська	5	2	3	7	12	8	21	5	63
Хмельницька	7	12	24	17	17	10	26	22	135
Сумська	1	5	5	3	9	15	2	1	41
Чернігівська	21	22	18	23	22	23	15	26	170
Миколаївська	22	23	7	24	25	25	3	23	152
Івано-Франківська	14	19	22	15	11	4	5	3	93
Рівненська	22	23	7	24	25	25	3	23	152
Волинська	26	27	12	27	27	27	8	27	181
Херсонська	2	6	17	12	3	2	9	14	65
Чернівецька	17	13	25	20	20	9	19	16	139
Кіровоградська	10	7	20	14	14	7	15	9	96
Закарпатська	25	26	10	5	5	1	23	6	101
Тернопільська	19	25	14	6	7	5	13	8	97
Київ	13	17	18	8	8	20	6	11	101
Севастополь	9	18	16	18	10	18	12	15	116

Джерело: розраховано автором.

У проведенному дослідженні нами був використаний статистичний алгоритм кластеризації [112, с. 218-231], який включає в себе наступні дії:

1. Визначення числа кластерів за формулою Стерджеса

$$m = 1 + 3.322 \lg(n), \quad (4.13)$$

де n – об'єм вибірки.

2. Визначення критичної відстані між об'єктами

$$h = \frac{R_x}{m} = \frac{X_{\max} - X_{\min}}{m}, \quad (4.14)$$

де R_x – розмах варіації ознаки, за якою проводиться кластеризація;
 X_{\max} , X_{\min} – максимальне та мінімальне значення ознаки.

3. Формування цензових обмежень, границь кластерів за принципом рівності інтервалів

$$\begin{aligned} I_{\text{int}} \text{ від } [X_{\min} \text{ до } X_{\min} + h = A] \\ II_{\text{int}} \text{ від }]A \text{ до } A + h = B] \\ \vdots \\ m_{\text{int}} \text{ від }]Z \text{ до } Z + h = X_{\max}]. \end{aligned} \quad (4.15)$$

У результаті використання алгоритму отримані такі результати:

- всю сукупність (таблиця 4.16) доцільно розбити на $m = 6$ кластерів;
- критична відстань між граничними об'єктами в кластері становить $h = 26,7$ рейтингових балів;
- сформовані кластери з визначеними цензовими обмеженнями представлені в таблиці 4.17.

Таблиця 4.17

Кластери рівнів задоволення потреб

№ кластеру	Чисельні межі кластеру, балів	Характеристика кластеру (рівень задоволення потреб)
1	[41; 67,7]	Високий
2	[67,7; 94,3]	Вище середнього
3	[94,3; 121]	Середній
4	[121; 147,7]	Задовільний
5	[147,7; 174,3]	Низький
6	[174,3; 201]	Найгірший

Джерело: розраховано автором.

Таким чином, на основі таблиці 4.16 нами проведена кластеризація рівня задоволення потреб особистості за територіальними утвореннями, представлена в таблиці 4.18.

Таблиця 4.18

Кластеризація рівня задоволення потреб особистості за територіальними утвореннями

Області	Сума рангів	Кластери
Сумська	41	Високий
Луганська	53	Високий
Полтавська	56	Високий
Житомирська	63	Високий
Херсонська	65	Високий
Київська	69	Вище середнього
Черкаська	76	Вище середнього
Вінницька	79	Вище середнього
Львівська	88	Вище середнього
Івано-Франківська	93	Вище середнього
Кіровоградська	96	Середній
Тернопільська	97	Середній
АР Крим	98	Середній
Закарпатська	101	Середній
Київ	101	Середній
Севастополь	116	Середній
Дніпропетровська	126	Задовільний
Хмельницька	135	Задовільний
Чернівецька	139	Задовільний
Донецька	148	Низький
Одеська	150	Низький
Рівненська	152	Низький
Миколаївська	152	Низький
Запорізька	160	Низький
Чернігівська	170	Низький
Харківська	181	Найгірший
Волинська	201	Найгірший

Джерело: розроблено автором.

Оцінка узагальненої міри узгодженості рангів груп задоволення потреб (табл. 4.18) була проведена за допомогою коефіцієнта конкордації Кендалла [112, с. 192-193]:

$$W = \frac{12}{m^2(n^3n)} \sum_{j=1}^n \left(\sum_{i=1}^m (R_{ij} - \frac{n+1}{2}) \right)^2, \quad (4.16)$$

де n – кількість об'єктів, що аналізуються ($n = 27$);

m – кількість груп рангів ($m = 8$);

R_{ij} – ранг i -го об'єкта за j -ю групою потреб.

Додаткові розрахунки для визначення коефіцієнта наведені в Додатку Б.

Чисельне значення коефіцієнта становить $W = 0,673$, що вказує на достатньо високий рівень узгодженості рангів груп задоволення потреб.

Статистична істотність коефіцієнта конкордації була оцінена нами за допомогою критерію Пірсона виду:

$$\chi_p^2 = m(n-1)W. \quad (4.17)$$

Розраховане значення становить $X_p^2 = 139,93$ і співставляється з табличним значенням $\chi_{табл}^2 = 38,86$ для $\nu = 27 - 1 = 26$ ступенів свободи та довірчої ймовірності ($P = 0,95$). У нашому випадку, $X_p^2 > X_{табл}^2$, це означає, що коефіцієнт конкордації статистично істотний.

У результаті дослідження нами було проведено узагальнення та впорядкування результатів анкетування респондентів за рівнем задоволення особистих потреб шляхом виділення 6 кластерів.

Кластери рівня задоволення потреб – від рівня «найкращий» до рівня «найгірший», представлені на рисунку 4.13, відображають тільки загальний сумарний рейтинговий рівень задоволення потреб, оцінений респондентами. Так, кластер «найгіршого» рівня задоволення потреб включає в себе області, в яких респонденти кожному із груп потреб оцінили найбільш низьким рівнем – сумарні бали 181 (Волинська область) та 201 (Харківська область). Відповідно кластер «найкращого» рівня включає області, в яких респонденти поставили найвищі бали рейтингу для визначених груп потреб – від 41 балу (Сумська область) до 65 балів (Херсонська область).

Проведена кластеризація регіонів України описує загальну ситуацію щодо рівня задоволення потреб. Вона дає змогу констатувати, що в цілому позитивна сумарна оцінка рівня задоволення особистих потреб характерна приблизно для 74 % регіонів.

Наступне завдання, яке було поставлено нами під час дослідження, полягає у визначенні структури задоволення потреб і напрацювання комплексу мотивованих управлінських рішень, які повинні базуватися на результатах вивчення саме реальної структури потреб.

На рисунку 4.14 представлена структурна діаграма, яка детально показує реальний розподіл рівнів задоволення потреб населення регіонів за основними групами потреб. Як видно з рисунку 4.14, сумарний бал рівня задоволення потреб є неоднорідним і для реального управління і прийняття рішень необхідно визначити показники рівня потреб у межах кожного кластеру чи окремої території. На наш погляд, доцільніше для таких розрахунків використовувати середні бали анкетування, отримані від респондентів за кожною групою потреб покластерно, представлені в таблиці 4.19.

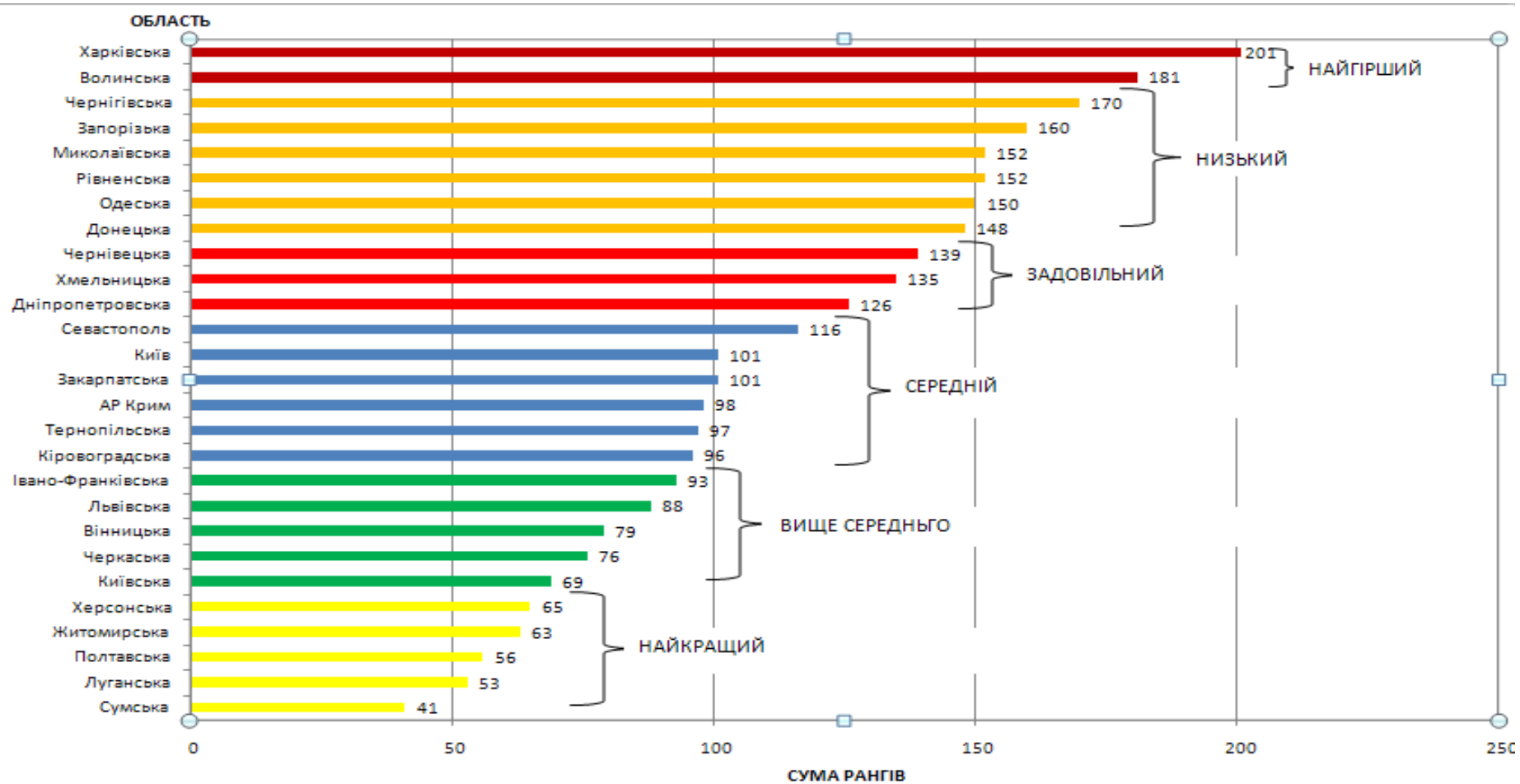

Рис. 4.13. Розподіл областей України за кластерами рівня задоволення особистих потреб

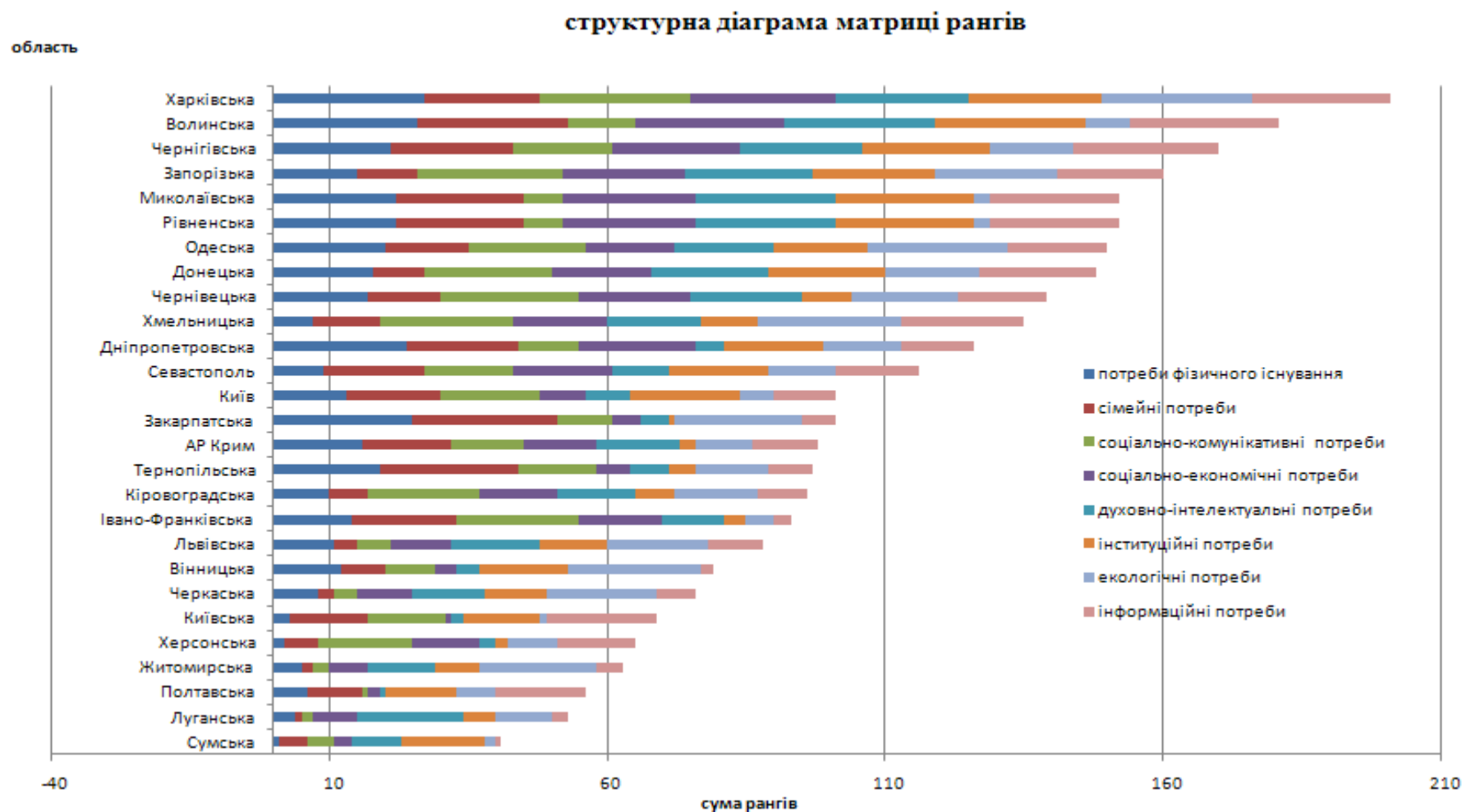

Рис. 4.14. Структурна діаграма матриці рангів задоволення потреб

Таблиця 4.19

Кластери рівнів задоволення потреб

Кластер	Структура кластеру (обл.)	Групи потреб							
		Фізичного існування (1-8)	Сімейні (9-11)	Соціально-комунікативні (12-17)	Соціально-економічні (18-23)	Духовно-інтелектуальні (24-29)	Інституційні (30-33)	Екологічні (34-36)	Інформаційні (37-39)
«Найкращий»	Луганська	4,8	6,4	5,8	4,5	4,1	3,4	3,3	5,4
	Полтавська	4,7	4,9	5,9	5	5,4	3,2	3,8	4,5
	Сумська	5,3	5,4	5,6	4,9	4,6	3,1	4,5	6,3
	Херсонська	5	5,3	4,8	4,4	4,8	4	3,6	4,7
	Житомирська	4,7	5,9	5,8	4,5	4,4	3,3	2,8	5,3
«Вище середнього»	Київська	4,9	4,3	4,9	5,5	4,8	3,1	4,5	4,3
	Вінницька	4,6	5,1	5,2	4,7	4,8	3,0	2,5	5,5
	Львівська	4,6	5,6	5,5	4,4	4,4	3,2	2,9	5,1
	Черкаська	4,7	5,8	5,7	4,4	4,4	3,2	2,8	5,2
	Івано-Франківська	4,2	3,5	4,5	4,1	4,5	3,6	4,1	5,4
«Середній»	АР Крим	4,1	4	4,9	4,3	4,4	3,6	3,3	4,8
	Кіровоградська	4,6	5,1	4,6	4,1	4,4	3,4	3,1	5,1
	Закарпатська	3,6	0,6	5,1	4,6	4,6	4,4	2,5	5,3
	Тернопільська	4	2,2	4,9	4,5	4,6	3,5	3,2	5,1
	Київ	4,4	3,8	4,8	4,5	4,6	2,5	3,9	5
	Севастополь	4,7	3,6	4,9	3,9	4,5	2,6	3,3	4,7
«Задовільний»	Дніпропетровська	3,8	3,4	5	3,8	4,6	2,6	3,2	4,8
	Донецька	4	4,9	4,4	3,9	3,7	2,4	3,1	4,1
	Хмельницька	4,7	4,7	4,3	4	4,2	3,2	2,3	3,6
	Чернівецька	4	4,6	4,3	3,9	4	3,3	2,8	4,5
«Низький»	Одеська	4,0	4,1	4,5	4,1	4,2	2,8	2,4	4,5
	Запорізька	4,2	4,8	4,2	3,3	2,8	2,2	2,6	4,3
	Чернігівська	3,9	2,7	4,8	2,8	2,8	2,0	3,1	2,9
	Миколаївська	3,9	2,2	5,3	2,7	2,5	1,5	4,1	3,5
	Рівненська	3,9	2,2	5,3	2,7	2,5	1,5	4,1	3,5
«Найгірший»	Харківська	2,9	3,2	3,7	2,3	2,7	1,8	1,5	3,2
	Волинська	3	0,3	5	1,2	1,2	0,6	3,6	1,4

Джерело: розраховано автором.

Використання середніх бальних оцінок задоволення потреб за групами дасть змогу отримати узагальнюючий показник рівня задоволення потреб, який враховує їх структуру.

На рисунку 4.15 представлені циклограми рівнів задоволення потреб в окремих кластерах. По осям циклограм відкладені: в напрямку радіусу – середня бальна оцінка рівня задоволення потреби; по колу – № групи потреб.

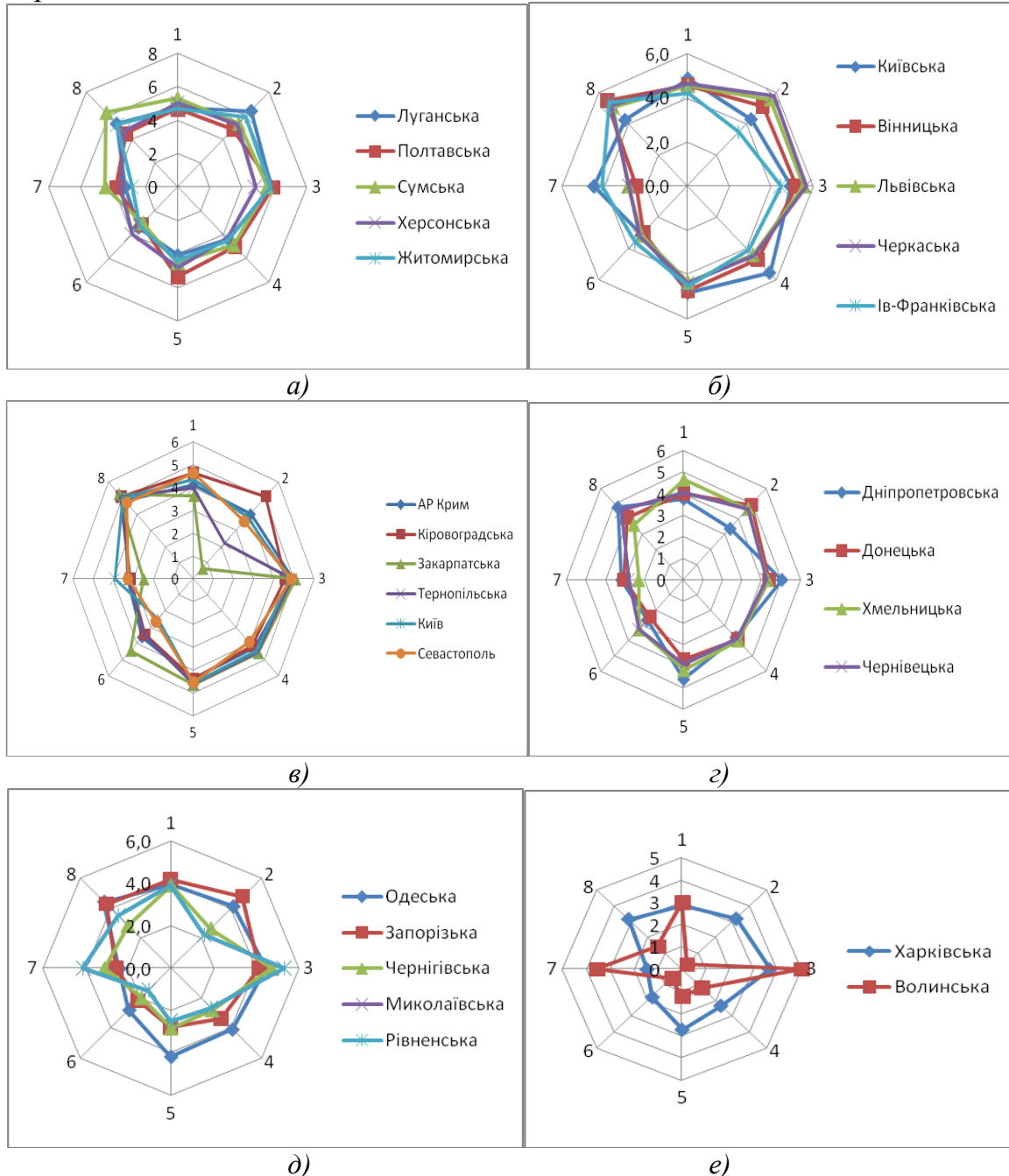

Рис. 4.15. Циклограми рівнів задоволення потреб за кластерами: а) «найкращий»; б) «вище середнього»; в) «середній»; г) «задовільний»; д) «низький»; е) «найгірший»

Як видно з рисунку 4.15, структура задоволення потреб значно відрізняється залежно від номера кластеру. Так, у кластерах «найкращий» та «вище середнього» рівні задоволення потреб приблизно пропорційні, що відображається на структурі кривих, які описують відповідні області. В інших кластерах спостерігається диспропорція за групами потреб, наприклад, Закарпатська та Тернопільська області в кластері «середній» за групою сімейних та екологічних потреб (рис. 4.15, в). Більш значна диспропорція спостерігається в кластерах «низький» та «найгірший», в яких характеристики груп потреб мають значну варіацію та низьке значення середніх показників (рис. 4.15, д, е).

Для визначення метричної характеристики рівня задоволення потреб ми пропонуємо використовувати відношення площ фігур на циклограмах, які описують максимально можливий та реальний рівні задоволення потреб. Максимальна площа обчислюється, виходячи з максимально можливої оцінки опитування – 7 балів. Реальна – виходячи із середніх значень за відповідними групами потреб. Таким чином, ми отримаємо узагальнений відносний показник, виходячи із структури якого зможемо формулювати напрямки оптимізації рівня потреб. Результати розрахунків наведені в таблиці 4.20.

Як видно з таблиці 4.20, середні рівні задоволення потреб у межах різних кластерів значною мірою відрізняються. Так як узагальнені показники рівнів задоволення потреб формувалися під впливом різної оцінки задоволення груп потреб, то, на наш погляд, доцільно визначити загальноукраїнський рівень задоволеності потреб та його структуру. Порівняння отриманих результатів дасть змогу сформулювати комплекс управлінських рішень як у розрізі кластерів, так і в розрізі формування рекомендацій за структурними одиницями кластерів – областям – з врахуванням особливостей задоволення груп потреб.

Таблиця 4.20

Узагальнені показники рівнів задоволеності потреб

Кластер	Структура кластеру (обл.)	Рівень задоволення, %	У середньому, %	Кластер	Структура кластеру (обл.)	Рівень задоволення, %	У середньому, %
«Найкращий»	Луганська	46,0	45,5	«Задовільний»	Дніпропетровська	30,5	30,8
	Полтавська	44,8			Донецька	30,1	
	Сумська	50,2			Хмельницька	31,1	
	Херсонська	42,9			Чернівецька	31,6	
	Житомирська	44,0					
«Вище»	Київська	37,2	37,2		Одеська	29,9	22,9

«середнього»	Вінницька	36,5		«Низький»	Запорізька	26,4	
	Львівська	37,3			Чернігівська	19,4	
	Черкаська	38,7			Миколаївська	20,2	
	Івано-Франківська	38,3			Рівненська	20,2	
«Середній»	АР Крим	35,6	33,7	«Найгірший»	Харківська	14,4	9,0
	Кіровоградська	36,1					
	Закарпатська	28,9			Волинська	5,6	
	Тернопільська	32,3					
	Київ	35,4					
	Севастополь	32,9					

Джерело: розраховано автором.

На рисунку 4.16 представлена циклограма рівня задоволення потреб за групами потреб, розрахована на основі ранжування груп потреб по Україні в цілому.

За методикою, запропонованою в попередньому пункті, оцінювання рівня задоволення потреб особистості в загальноукраїнському масштабі ми можемо провести двома шляхами:

- локальні групові рівні – як відношення реальних середніх значень за групами до максимального значення, %;

- узагальнений рівень – як оцінка відношення площ фігур, %.

Результати проведених розрахунків показали, що в масштабі України рівень задоволення потреб фізичного існування становить 60,3 %, сімейних потреб – 50 %, соціально-комунікативних потреб – 70,2 %, соціально-економічних – 54,4 %, духовно-інтелектуальних – 55,1 %, інституційних – 38,2 %, екологічних – 44,7 % та інформаційних потреб – 62,4 %. Узагальнений середній рівень задоволення потреб особистості становить 55,3 %. Графічно порівняння узагальнених рівнів задоволення потреб покластерно наведено на рисунку 4.17.

Середній рівень задоволення потреб у межах України та за кластерами не відображає складових, які його формують. Тому, виходячи з отриманих результатів, нами була проведена порівняльна оцінка структурних одиниць кластерів із загальноукраїнськими показниками за групами потреб. Результати порівнянь наведені в таблиці 4.21.

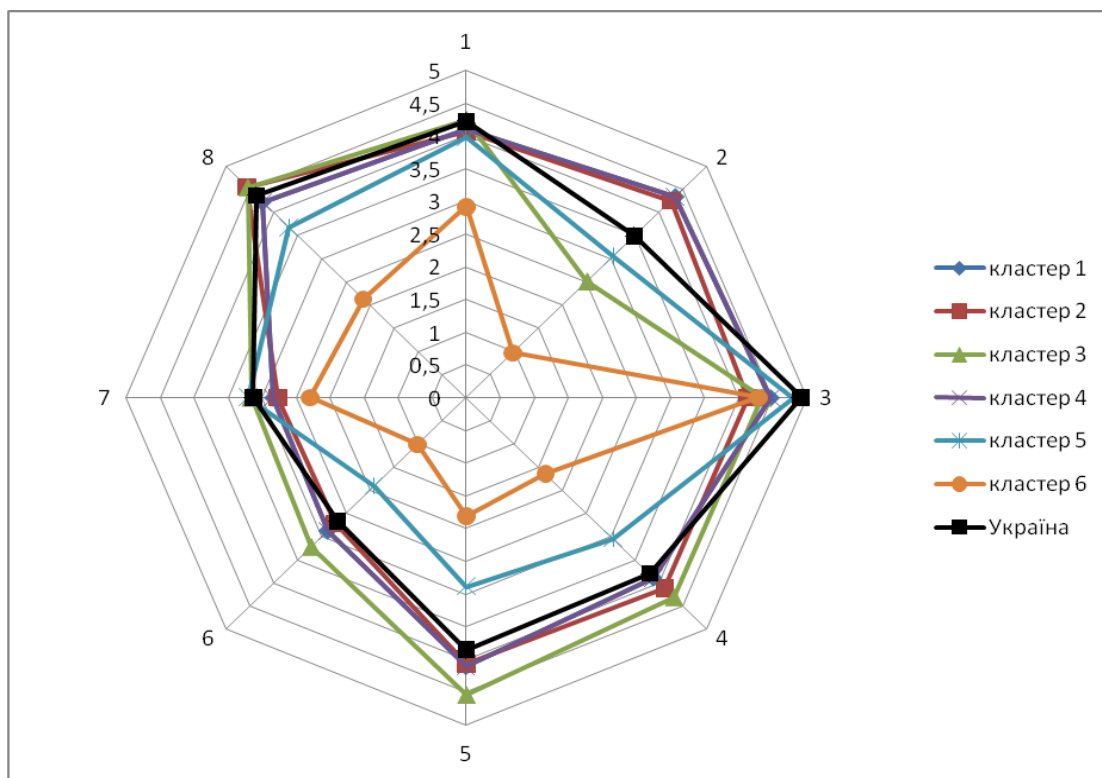

Рис. 4.16. Середні рівні задоволення груп потреб по Україні

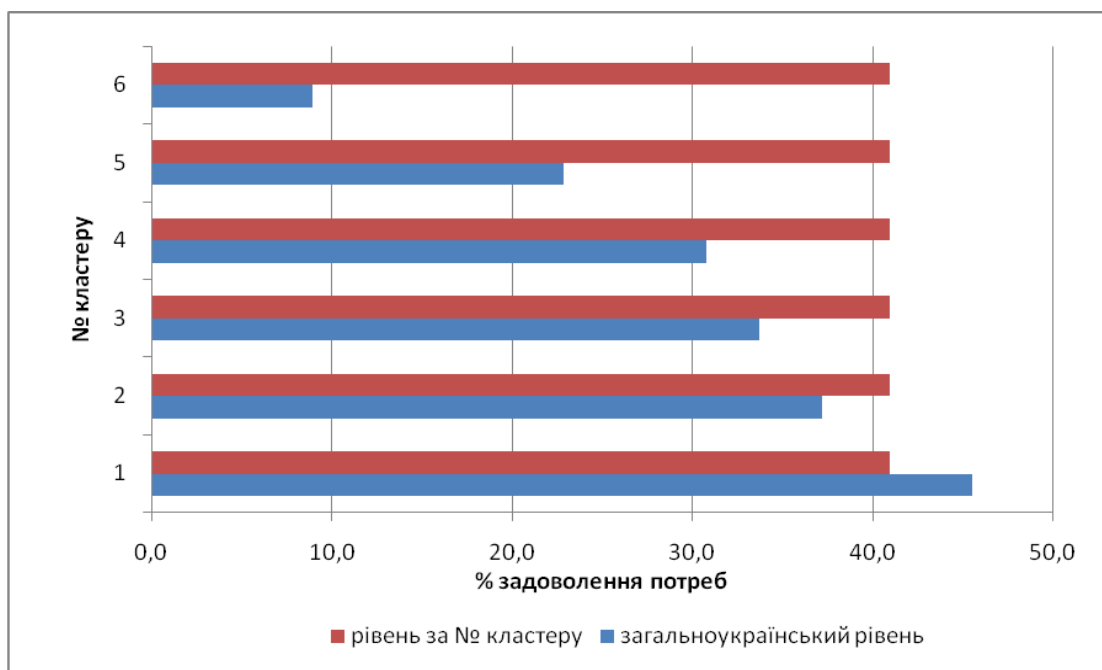

Рис. 4.17. Порівняння рівнів задоволення потреб покластерно

На основі таблиці 4.21 нами була побудована картограма, де відображені адміністративні одиниці, в межах яких за вказаною групою потреб необхідне прийняття управлінських рішень для їх наближення до загальноукраїнського рівня (рис. 4.18).

Таблиця 4.21

Порівняльні оцінки рівнів задоволення потреб

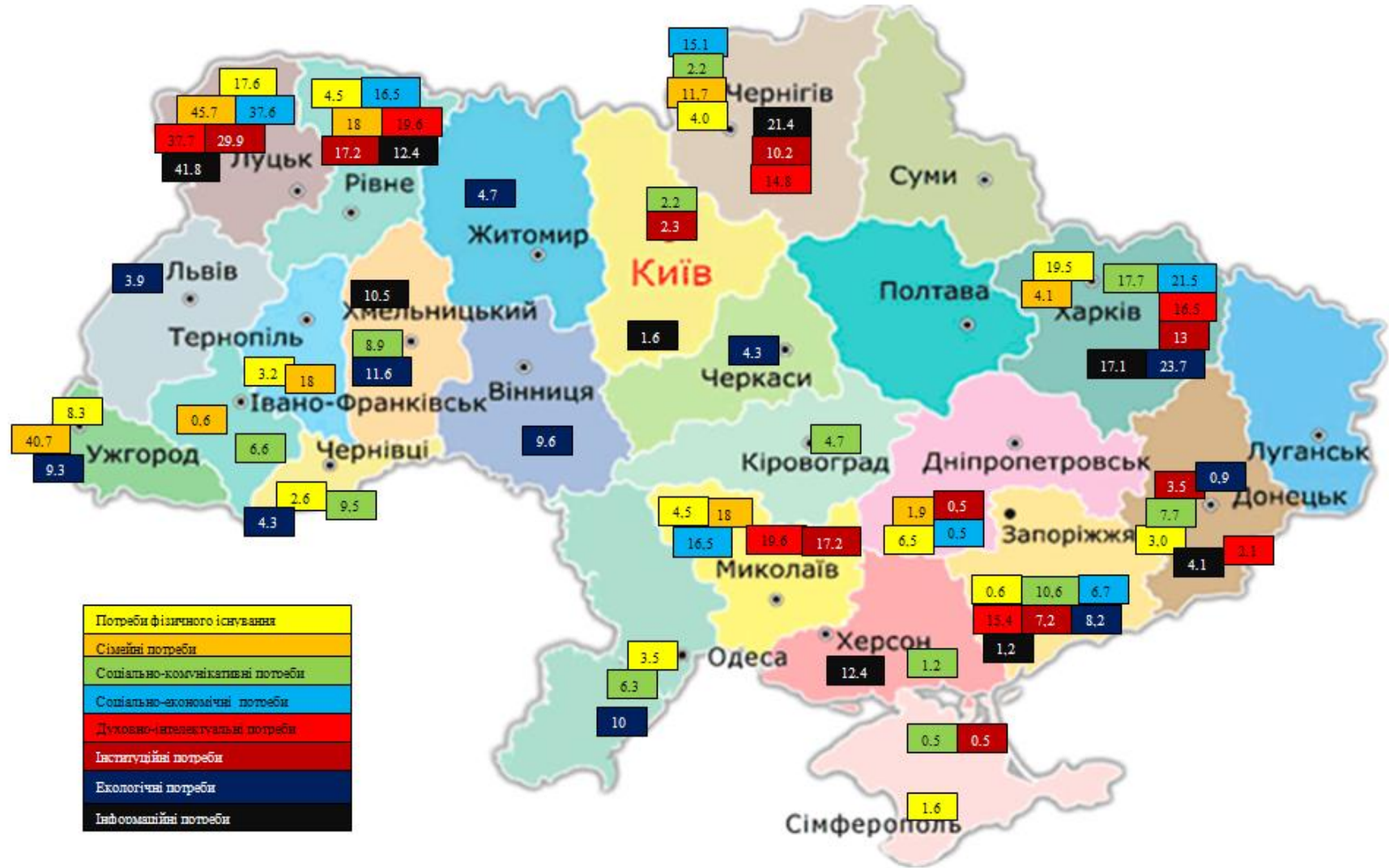
№ кластеру	Структура кластеру (обл.)	Розраховані значення за групами потреб, %								Різниця реальних рівнів та загальноукраїнського, %							
		(1-8)	(18-23)	(24-29)	(30-33)	(34-36)	(37-39)	(34-36)	(37-39)	(1-8)	(18-23)	(24-29)	(30-33)	(34-36)	(37-39)	(34-36)	(37-39)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
0	Україна	60,3	50	70,2	54,4	55,1	38,2	44,7	62,4	---	---	---	---	---	---	---	---
1	Луганська	68	71,9	82,9	63,7	58,4	49	47	76,4	7,7	22,0	12,7	9,3	3,3	10,8	2,3	14,1
	Полтавська	66,9	69,6	84,7	71,9	76,7	45	54,3	64,7	6,5	19,7	14,5	17,5	21,6	6,8	9,6	2,4
	Сумська	75,9	76,6	79,4	70,3	65	43,6	64	89,6	15,5	26,7	9,3	15,9	9,9	5,4	19,3	27,2
	Херсонська	71,9	75,1	69	62,3	68,9	57,6	50,9	67,6	11,5	25,3	-1,2	7,9	13,7	19,4	6,1	5,2
	Житомирська	67,5	85,4	82,6	64,2	63,5	47,1	40	75,7	7,2	35,5	12,4	9,8	8,4	8,9	-4,7	13,4
2	Київська	69,7	61,3	70,3	79,1	69,0	44,7	64,3	60,7	9,4	11,4	0,1	24,8	13,9	6,5	19,6	-1,6
	Вінницька	65,1	72,7	74,0	67,6	67,9	42,9	35,1	78,1	4,8	22,9	3,8	13,2	12,7	4,7	-9,6	15,8
	Львівська	65,4	79,8	79,0	62,8	62,4	45,2	40,8	72,7	5,1	29,9	8,8	8,5	7,3	7,0	-3,9	10,4
	Черкаська	66,4	82,6	80,8	63,5	62,9	46,1	40,4	74,2	6,1	32,7	10,6	9,1	7,8	8,0	-4,3	11,9
	Івано-Франківська	60,4	49,3	63,6	58,4	64,7	51,3	58,9	76,4	0,1	-0,6	-6,6	4,1	9,6	13,1	14,1	14,1
3	АР Крим	58,7	57,4	70,4	61,1	62,4	51,7	47,0	68,7	-1,6	7,6	0,3	6,8	7,3	13,5	2,3	6,4
	Кіровоградська	66,3	73,0	65,4	59,0	62,6	48,9	44,9	72,9	6,0	23,1	-4,7	4,6	7,5	10,7	0,1	10,5
	Закарпатська	52,0	9,1	72,6	65,1	66,0	63,0	35,4	75,1	-8,3	-40,7	2,4	10,8	10,9	24,8	-9,3	12,8
	Тернопільська	57,1	31,9	70,3	64,4	65,6	49,4	45,6	73,3	-3,2	-18,0	0,1	10,1	10,5	11,3	0,8	10,9
	Київ	62,3	54,6	68,0	63,7	65,1	35,9	55,7	71,4	2,0	4,7	-2,2	9,3	10,0	-2,3	11,0	9,1
	Севастополь	66,4	50,9	69,7	56,0	64,9	37,7	46,9	67,4	6,1	1,0	-0,5	1,6	9,7	-0,5	2,1	5,1

Продовж. табл. 4.21

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>12</i>	<i>13</i>	<i>14</i>	<i>15</i>	<i>16</i>	<i>17</i>	<i>18</i>
4	Дніпропетровська	53,9	48,0	71,7	53,9	66,0	37,7	45,4	68,0	-6,5	-1,9	1,5	-0,5	10,9	-0,5	0,7	5,6
	Донецька	57,3	70,0	62,4	56,0	53,0	34,7	43,9	58,3	-3,0	20,1	-7,7	1,6	-2,1	-3,5	-0,9	-4,1
	Хмельницька	66,7	66,7	61,3	56,9	59,9	46,3	33,1	51,9	6,4	16,9	-8,9	2,5	4,7	8,1	-11,6	-10,5
	Чернівецька	57,7	66,3	60,7	55,6	56,4	46,9	40,4	64,7	-2,6	16,4	-9,5	1,2	1,3	8,7	-4,3	2,4
5	Одеська	56,9	59,1	63,9	58,3	59,6	39,7	34,7	63,6	-3,5	9,3	-6,3	3,9	4,5	1,5	-10,0	1,2
	Запорізька	59,7	68,3	59,6	47,7	39,7	31,0	36,6	61,1	-0,6	18,4	-10,6	-6,7	-15,4	-7,2	-8,2	-1,2
	Чернігівська	56,3	38,1	68,0	39,3	40,3	28,0	44,9	41,0	-4,0	-11,7	-2,2	-15,1	-14,8	-10,2	0,1	-21,4
	Миколаївська	55,9	31,9	76,3	37,9	35,5	21,0	59,0	50,0	-4,5	-18,0	6,1	-16,5	-19,6	-17,2	14,3	-12,4
	Рівненська	55,9	31,9	76,3	37,9	35,5	21,0	59,0	50,0	-4,5	-18,0	6,1	-16,5	-19,6	-17,2	14,3	-12,4
6	Харківська	40,9	45,7	52,4	32,9	38,6	25,1	21,0	45,3	-19,5	-4,1	-17,7	-21,5	-16,5	-13,0	-23,7	-17,1
	Волинська	42,7	4,2	71,4	16,8	17,4	8,3	51,0	20,6	-17,6	-45,7	1,3	-37,6	-37,7	-29,9	6,3	-41,8

Джерело: розраховано автором.

Найбільшою мірою потребують підняття групи потреб області, які потрапили в шостий кластер (Харківська та Волинська області).

4.6. Методика визначення комплексного рівня задоволення потреб за результатами анкетування, експертних оцінок та кластерного аналізу

Реалізація етапності досліджень ставить за мету побудову комплексного показника для оцінювання рівня задоволення потреб. Факторне моделювання дає змогу включати в методику визначення комплексного показника реальні економічні показники еластичності факторів як параметрів управління. Аналіз анкетних даних дав змогу провести оцінювання структури потреб у межах України та визначити кластери, однорідні в межах заданих властивостей за рівнем задоволення потреб.

Подальшим кроком у реалізації мети дослідження є обробка результатів експертних оцінок 39 точок зору незалежних експертів по визначенню рейтингу особистих потреб.

Для оцінки узагальненої міри узгодженості думок експертів був розрахований коефіцієнт конкордації для випадку, коли ранги експертних оцінок повторюються, за формулою (4.18):

$$K_{\text{кон}} = \frac{\sum_{j=1}^n d_j^2}{\frac{1}{12} \left[m^2 (n^3 - n) - m \sum T_j \right]}, \quad (4.18)$$

де d_j – відхилення суми рангів від середньої суми; $d_j = S_j - \frac{\sum_{i=1}^n S_i}{n}$;

n – кількість параметрів;

m – кількість експертів;

S_j – сума рангів;

$T_j = \sum_{l=1}^L (t_l^3 - t_l)$ – показник зв'язності рангів;

t_l – кількість зв'язаних рангів у кожній групі;

L – кількість груп зв'язаних рангів.

Чисельно коефіцієнт конкордації становить $K_{\text{кон}} = 0,631$, що свідчить про достатньо високий рівень узгодженості думок експертів.

Статистична істотність коефіцієнта конкордації для випадку, коли ранги експертних оцінок повторюються, перевіримо за критерієм (4.19)

$$\chi_p^2 = \frac{\sum d_j^2}{\frac{1}{12} \left[mn * (n + 1) - \frac{1}{n - 1} * \sum T_i \right]}. \quad (4.19)$$

Чисельно $\chi_p^2 = 68,87$. Критичне значення критерію для $\nu = 39-1 = 38$ ступенів свободи та довірчої ймовірності ($P = 0,95$) становить $\chi_{табл}^2 = 36,42$, що свідчить про те, що коефіцієнт конкордації статистично істотний ($\chi_p^2 > \chi_{табл}^2$). А це, в свою чергу, дає можливість використовувати результати експертних оцінок для їх узагальнення та використання під час формування комплексного показника рівня задоволення потреб.

Методика узагальнення експертного оцінювання побудована нами на визначенні середнього геометричного показника рангу для групи потреб. Схема визначення узагальненого показника рангу для групи потреб наведена в таблиці 4.22.

Таблиця 4.22

Схема визначення узагальненого показника рангу експертного оцінювання для групи потреб

Етап	№ групи потреб	№ потреби	№ експерта			
			1	2	...	39
1. Експертне оцінювання	1	1	$X_{1,1}$	$X_{1,2}$		$X_{1,39}$
		...				
		n	$X_{n,1}$	$X_{n,2}$		$X_{n,39}$
2. Середня оцінка експерта	1		$X_{1(ср)} = \text{сргеом}(X_{1,1}:X_{n,1})$	$X_{2(ср)} = \text{сргеом}(X_{1,1}:X_{n,1})$...	$X_{39(ср)} = \text{сргеом}(X_{1,39} X_{n,139})$
3. Середня оцінка групи потреб	1	$X_{(ср)1\text{групи}} = \text{сргеом}(X_{1(ср)}:X_{39(ср)})$				

Джерело: розроблено автором.

У результаті реалізації методики були отримані показники важливості (рейтингу) особистих потреб для визначених груп на основі експертних оцінок. Результати наведені в таблиці 4.23.

Дослідження показало, що ранги потреб за важливістю визначені таким чином: потреби фізичного існування та інформаційні потреби (6,84 та 6,80 балів відповідно). Наступними за рейтингом ідуть сімейні, духовно-інтелектуальні потреби (6,20 бали), потім соціально-економічні (6,01 бали), сімейні потреби (5,82 бали), соціально-комунікативні (5,57 бали), екологічні (4,48 бали). На останньому місці у опитаних знаходяться інституційні потреби (4,09 бали).

За методикою, використаною в п. 4.5 та 4.6, проведено оцінювання рівня задоволення потреб у масштабі України. Результати показали, що експертний рівень задоволення потреб фізичного існування становить

87,8 %, сімейних потреб – 82,96 %, соціально-комунікативних потреб – 79,57 %, соціально-економічних – 85,83 %, духовно-інтелектуальних – 88,54 %, інституційних – 58,41 %, екологічних – 68,36 % та інформаційних потреб – 87,11 %. Узагальнений середній експертний рівень задоволення потреб особистості становить 69,8 %, що на 14,5 % перевищує показник, визначений на основі анкетування респондентів.

Таблиця 4.23

Рейтинг особистих потреб

№ групи потреб	Групи потреб	Рейтинг
8	Фізичного існування	6,84
5	Інформаційні	6,80
4	Духовно-інтелектуальні	6,20
1	Соціально-економічні	6,01
2	Сімейні	5,82
3	Соціально-комунікативні	5,57
7	Екологічні	4,48
6	Інституційні	4,09

Джерело: розраховано автором.

Графічно порівняння узагальнених рівнів задоволення потреб за групами із середнім рівнем, визначеним на основі експертних оцінок, наведено на рисунку 4.19.

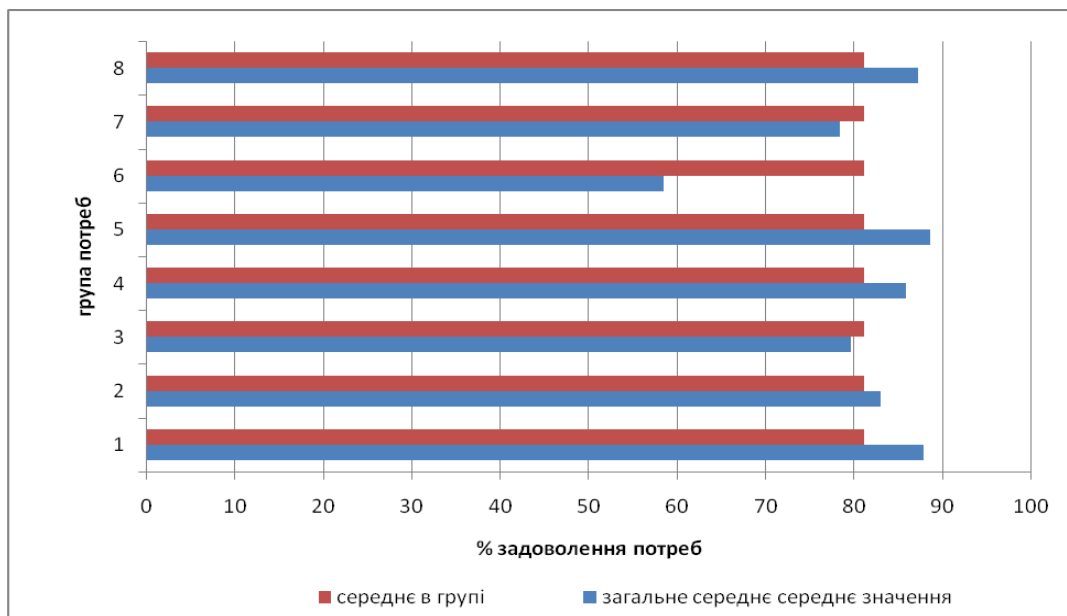

Рис. 4.19. Порівняння рівнів задоволення за групами особистих потреб

Для оцінки та представлення загального рівня задоволення потреб особистості на основі експертних оцінок слід врахувати, що на відміну від анкетного опитування, яке проводилось за 7-ми бальною шкалою, група з

39-ти експертів оцінювала рівні задоволення потреб за 9-ти бальною шкалою. Тому було проведено нормування результатів з метою їх співставлення за єдиною метричною шкалою. Результати порівняння експертних та анкетних оцінок рівнів задоволення потреб наведені на рисунку 4.20. Рівень задоволення потреб, визначений на основі анкетного опитування, становить у межах України 55,3 %, за результатами експертного оцінювання – 60,8 %. Різниця в оцінювання становить 9,05 %.

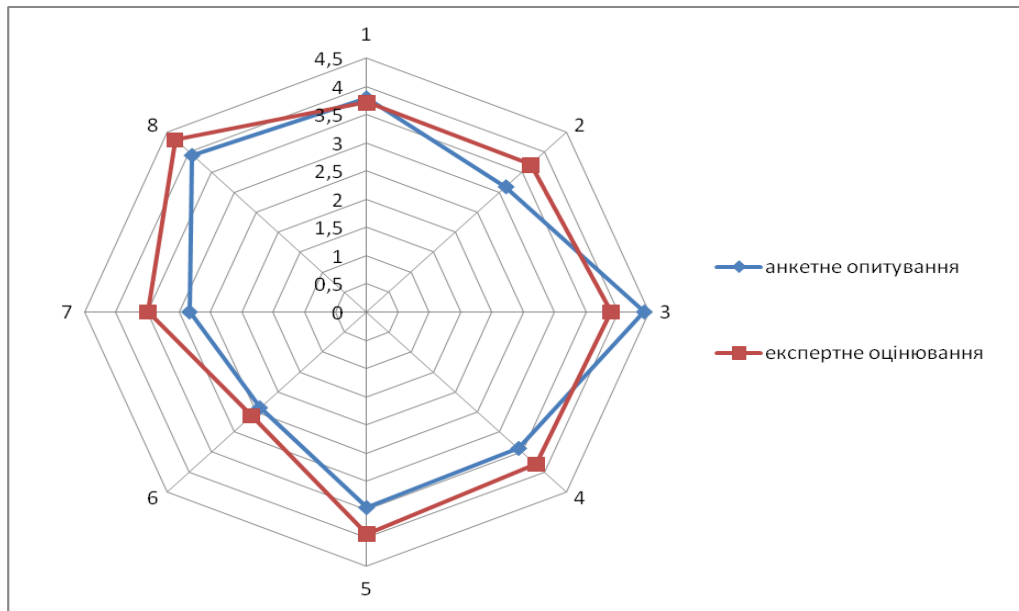

Рис. 4.20. Порівняльні характеристики експертних та анкетних оцінок рівнів задоволення потреб

Отримані в попередніх пунктах результати кластерного аналізу, анкетного опитування та експертного оцінювання дають змогу сформулювати ієрархічну модель рівнів задоволення особистих потреб, розроблену в п. 4.1. Зведені характеристики за пропонованою моделлю представлені на рисунку 4.21.

На основі проведеного дослідження можна зазначити, що інституційні та екологічні групи потреби потрапили в зону незадоволення. Тобто, респонденти вважають, що такі потреби, як використання власності, виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості, доступність участі у діяльності політичних партій, доступність участі у роботі релігійних установ, потреба у чистому навколишньому середовищі, в екологічно чистих продуктах, в утилізації відходів задовольняються на дуже низькому рівні. Всі інші групи потреб (потреби фізичного існування, сімейні, соціально-комунікативні, соціально-економічні, духовно-інтелектуальні, інформаційні) потрапили у зону часткового задоволення. Жодна з груп потреб не потрапила в зону задоволення.

Рис. 4.21. Зведена ієрархічна модель визначення рівня задоволення особистих потреб
Джерело: розраховано автором.

На рівні 5 ієрархічної моделі наведені рекомендації щодо підвищення рівня задоволення потреб, які мають найнижчий рівень задоволення. Чисельні характеристики (у %) визначені на основі кластерного аналізу, проведеного в п. 4.6.

Використання ієрархічної моделі дослідження особистих потреб базується на поєднанні результатів анкетного опитування, кластерного аналізу та експертного оцінювання потреб, який підтверджує системний підхід до дослідження. Так, результати анкетного та експертного оцінювання дали змогу визначити рівень задоволення потреб (рівень 2), результати кластерного аналізу – визначити параметри задоволення потреб та провести групування регіонів за кластерами (рівень 3), експертне оцінювання – ранги рівнів задоволення потреб (рівень 4).

4.7. Нормативний метод визначення рівня задоволення потреб особистості

Нормативний метод доповнює результуючі показники оцінки рівня задоволення потреб особистості, отримані у процесі обробки параметричних та непараметричних даних. Обмеженість використання цього методу пов'язане з тим, що не всі види, навіть групи потреб, можна оцінити з використанням норм. Оцінимо за допомогою нормативного методу потребу в продуктах харчування, в товарах довгострокового користування, в житлі, у суспільно корисній праці. Ці потреби входять до складу групи потреб фізичного існування та соціально-економічних потреб. Отримані показники дадуть змогу порівняти їх з результатами, отриманими у процесі проведення експертного оцінювання та анкетування, зробити відповідні висновки стосовно можливості державного регулювання.

Споживання продуктів харчування різко скоротилось у 1995 році. Не зважаючи на те, що з 2001 року намітилась тенденція росту обсягів спожитих продуктів харчування, за деякими продуктами вони ще нижче раціональної норми, затвердженої МОЗ (таблиця 4.24).

Таблиця 4.24

Споживання продуктів харчування однією особою (за рік, кг)

Продукти харчування	Роки								
	Рац. норма	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
М'ясо, м'ясопродукти	45,0	68	33	39	42	46	51	50	56,1
Молоко, молокопродукти	291,6	373	199	226	235	225	214	212	210,1
Яйця, шт	231,3	272	166	238	251	252	260	272	272
Риба, рибопродукти	13,5	17,5	8,4	14,4	14,1	15,3	17,5	15,1	15,1
Цукор	27,6	50	37	38	40	40	41	38	33
Олія	6,4	11,6	9,4	13,5	13,6	14,3	15,0	15,4	15,0

Картопля	93,2	131	135	136	134	130	132	133	130
Овочі	110,4	102	102	120	127	118	129	137	130
Фрукти та ягоди	42,0	47	29	37	35	42	44	46	48
Хліб, хлібопродукти	101,4	141	125	124	120	116	115	112	112

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Коефіцієнт задоволення потреб населення у продуктах харчування можна визначити таким чином:

$$K_{зпнх} = \frac{q_{ф}}{q_{н}}, \quad (4.20)$$

де $q_{ф}$ – фактичне споживання на душу населення;

$q_{н}$ – нормативне споживання на душу населення.

Розрахуємо коефіцієнт задоволення потреб населення в продуктах харчування (табл. 4.25).

Таблиця 4.25

Розрахунок коефіцієнта задоволення потреб населення в продуктах харчування

Продукти харчування	Роки					
	1990	2000	2005	2008	2009	2010
М'ясо, м'ясопродукти	1,51	0,73	0,87	1,13	1,11	1,25
Молоко, молокопродукти	1,28	0,68	0,78	0,73	0,73	0,72
Яйця, шт	1,18	0,72	1,03	1,12	1,18	1,18
Риба, рибопродукти	1,29	1,62	1,07	1,3	1,12	1,12
Цукор	1,81	1,34	1,38	1,49	1,38	1,2
Олія	1,81	1,47	2,11	2,34	2,41	2,41
Картопля	1,4	1,45	1,46	1,41	1,43	1,39
Овочі	0,92	0,92	1,1	1,17	1,24	1,18
Фрукти та ягоди	1,12	0,69	0,88	1,05	1,1	1,14
Хліб, хлібопродукти	1,39	1,23	1,22	1,13	1,1	1,1
Середнє значення	1,00	1,37	0,99	1,29	1,28	1,26
Площа	2,87	5,49	2,90	4,93	4,83	4,62
Рівень задоволення*, %	191,31	52,79	145,55	109,27	97,90	95,64

Джерело: власні розрахунки.

*рівень задоволення потреби визначається як відношення площ фігур циклограм

$$РЗП_{харчування} = \frac{S_{раціональна\ норма}}{S_{реальне\ (t)}} \times 100\%.$$

Середнє арифметичне коефіцієнтів задоволення потреб кожного з перерахованих продуктів харчування буде інтегрованим коефіцієнтом задоволення потреб населення в продуктах харчування:

$$I_j = \sum_{i=1}^{10} \frac{K_{znij}}{10} \quad (4.21)$$

Інтегрований коефіцієнт задоволення особистих потреб у 2000 році суттєво знизився порівняно з 1990 роком. У 2005-2009 роках він був ще нижчим, ніж у 1990 році, зате вищим, ніж у 2000 році за рахунок значного (більше ніж у 2 рази) споживання олії, що перевищувало нормативний показник. У 2008-2010 роках інтегральний показник задоволення особистих потреб у продуктах харчування перевищує показники попередніх років (за рахунок перевищення порівняно з нормативним споживанням риби, цукру, олії, м'яса тощо). Так, у 2009 році він становив 1,27, а у 2010 році – 1,39.

Структура споживання, наведена на рисунку 4.22, показує, по-перше, достатньо вагоме перевищення рівнів споживання таких продуктів, як олія, цукор. А по-друге, неоднорідну структуру споживання як у розрізі складових, так і в динаміці.

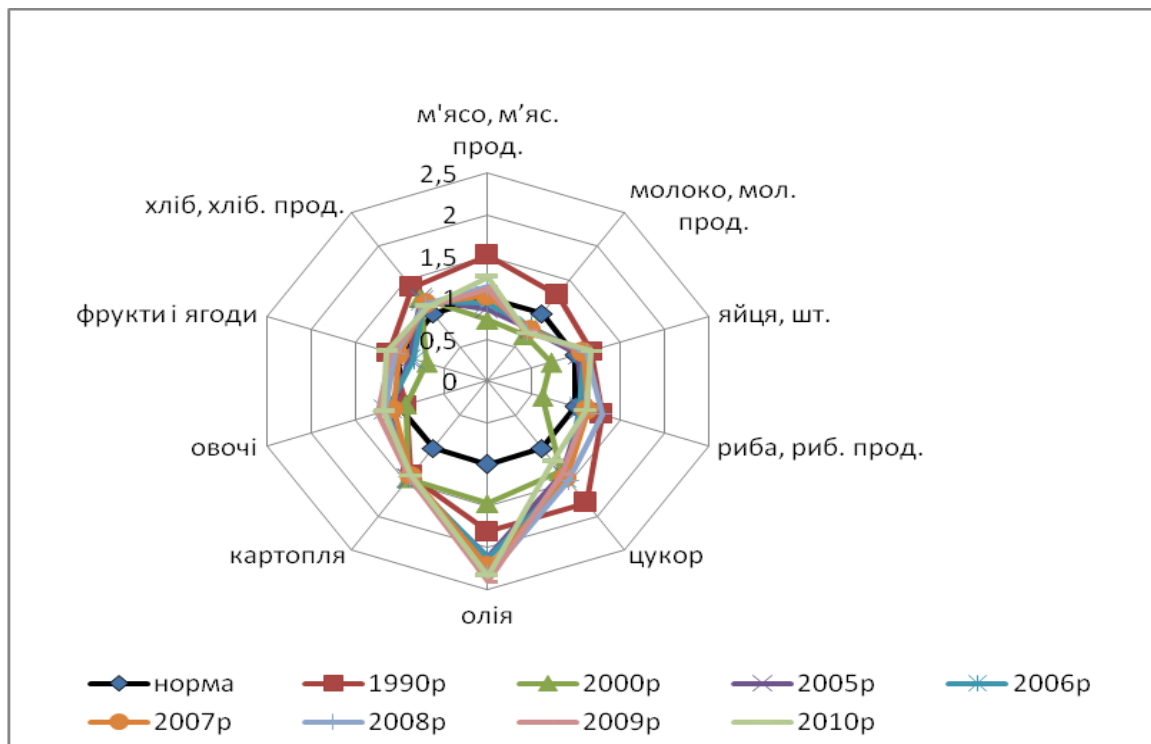

Рис. 4.22. Структура інтегрального коефіцієнта задоволення потреб населення в продуктах харчування за період 1990-2010 рр.

Рівень задоволення потреб населення в продуктах харчування можна представити за пропонованою раніше методикою нормування показників. Використання методики дає змогу оцінити загальний показник задоволення потреб та, за необхідності, визначити його структуру. Результати використання нормативного методу визначення задоволення потреб населення в продуктах харчування наведені в таблиці 4.26.

Таблиця 4.26

Нормативні показники задоволення потреб населення в продуктах харчування

Критерій оцінки задоволення потреб	Раціональна норма	Роки							
		1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Узагальнений показник, балів	3,54	6,76	3,57	5,20	5,34	5,56	6,08	5,95	5,69
Рівень задоволення потреби, %	100,00	191,31	52,79	145,55	102,81	104,12	109,27	97,90	95,64

Джерело: власні розрахунки.

У цілому структура споживання у 1990-2010 роках не відрізнялась позитивною динамікою та стабільністю. Споживання деяких продуктів незначною мірою зростало (олія, картопля, овочі, фрукти), в той час як споживання молока, цукру скорочувалось. Фактична калорійність досягала необхідної величини, але за рахунок надлишкового споживання вуглеводів. Вміст же в харчуванні білків, вітамінів, мінеральних солей був недостатнім.

Протягом 1990-2010 років сукупний об'єкт (тобто задоволення потреб населення у харчуванні) не удосконалювався. Спостерігаємо погіршення його структури. Домінував хлібно-картопляний характер харчування. Різко знизилось у 1995 році споживання м'ясо-молочних та рибних продуктів. Їх рівень 2008 року значно менший показників 1990 року. Так, м'яса та м'ясопродуктів у 2006 році споживалось на 33 % менше ніж у 1990 році, а у 2010 році – на 21 %. Молока та молочних продуктів у 2010 році споживалось на 60 % менше ніж у 1990 році; риби та рибопродуктів – на 19 % тощо. Калорійність спожитих продуктів харчування однією особою у 2006 році була на 18,4 % менша ніж у 1990 році. Аналіз статистичних даних, проведений з метою визначення рівня споживання продуктів харчування, свідчить, що відбулось падіння споживання рибопродуктів, яєць, фруктів. За останні 10 років ці показники виявились відкинутими на 20-25 років назад [106; 124] (рис. 4.23).

Рис. 4.23. Динаміка рівня задоволення потреб у харчуванні

У зв'язку з подорожчанням послуг громадського харчування у способі задоволення потреб у харчуванні домінує домашнє харчування та харчування в закладах “швидкого типу харчування”. Зважаючи на те, що харчування у закладах “швидкого типу” негативно впливає на білково-жировий обмін, актуальним є питання про розширення мережі традиційних закладів харчування, де б пропонувались перші, другі та інші страви в асортименті.

Варто відзначити у формуванні та задоволенні потреби у харчуванні і позитивну тенденцію: відбулося насичення побуту інструментами та технікою, які значно полегшують працю під час приготування їжі, скорочують час, що при цьому затрачується. Збільшився асортимент продуктів харчування та напівфабрикатів, значно збільшилась площа торгових приміщень тощо.

Чим вищий дохід особистості, тим більше витрат на непродовольчі товари. Задоволення потреб у цих товарах має ту особливість, що ця потреба формується під впливом соціально-історичного та морального фактора. Ці потреби значною мірою залежать від рівня культури, розвитку суспільства в цілому.

Потреби в харчуванні мають фізіологічні межі. Споживання ж непродовольчих товарів таких меж не має. Так, за період 2000-2010 роки питома вага витрат на непродовольчі товари постійно зростала. Це частково пов'язано з тим, що задоволення потреб у непродовольчих товарах залежить від їх якісного різноманіття, систематичного оновлення. Кожні 5-10 років оновлюється 25-50 % асортименту товарів. У сучасних умовах цей показник значно вищий. Поступово товари зношуються

морально та фізично. Сезонна зміна моди породжує все нове придбання одягу та взуття без повного зносу старого.

Розвиток потреб відбувається через розвиток об'єктів потреб. Поява комп'ютерів, мобільних телефонів, сканерів у роздрібному товарообігу сформувала потребу населення у цих товарах, якої раніше не існувало. Тобто, людина, створюючи новий предмет, послугу, форму діяльності, разом з тим створює потребу в них і можливість її задоволення.

Вплив науково-технічного прогресу на виробництво виконує функцію детермінанта. Пропозиція нових товарів на ринку диференціює та коректує потреби середньостатичного споживача. Так, сукупний обсяг потреби в товарах довгострокового користування змінився за рахунок нових товарів довгострокового користування: мікрохвильових печей, мобільних телефонів тощо. Особливість способу задоволення полягає в тому, що різко знизилась питома вага ремонту товарів довгострокового користування у зв'язку з появою на ринку нових, більш якісних, товарів довгострокового користування.

Рівень задоволення потреби населення в товарах довгострокового користування різко підвищився (табл. 4.27).

Припустимо, що раціональною нормою споживання є наявність товарів довгострокового користування у кожному домогосподарстві, тоді рівень задоволення особистих потреб у товарах довгострокового користування буде становити досить низький показник (табл. 4.28). У період 2008-2009 років спостерігається стрімке зростання споживання мобільних телефонів, кольорових телевізорів, пральних машин, холодильників.

Таблиця 4.27

*Забезпечення потреби в товарах довгострокового користування
(у середньому на 100 домогосподарств)*

Товари довгострокового користування	Роки							
	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Холодильники	94	96	99	100	106	106	110	109
Пральні машини	74	74	77	78	84	84	84	85
Електропилососи	56	56	62	64	74	74	74	75
Телевізори кольорові	69	83	91	96	107	107	107	110
Відеомагнітофони	13	17	22	21	21	21	29	41
Магнітофони	43	35	34	27	20	20	17	13
Музичні центри	3	8	11	13	17	17	17	18
Фотоапарати	22	30	36	35	38	38	30	26
Комп'ютери	1	6	9	12	22	22	22	25
Мікрохвильові печі	1	5	9	14	29	29	32	33
Швейні машини	48	35	35	32	31	31	30	28
Мобільні телефони	3	15	44	81	149	149	154	167

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

Використання швейних машин та магнітофонів зменшилось (табл. 4.28). Динаміка рівня задоволення потреб у товарах довгострокового користування позитивна (рис. 4.25), що пояснюється впливом НТП на об'єкт потреб, швидкою зміною засобів праці в домашньому господарстві, їх моральним старінням. Структура споживання товарів довгострокового користування наведена на рисунку 4.24.

Таблиця 4.28

Рівень забезпечення потреби в товарах довгострокового користування

Товари довгострокового користування	Роки							
	1990	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Холодильники	0,94	0,96	0,99	1,00	1,06	1,06	1,10	1,09
Пральні машини	0,74	0,74	0,77	0,78	0,84	0,84	0,84	0,85
Електропилососи	0,56	0,56	0,62	0,64	0,74	0,74	0,74	0,75
Телевізори кольорові	0,69	0,83	0,91	0,96	1,07	1,07	1,07	1,10
Відеомагнітофони	0,13	0,17	0,22	0,21	0,21	0,21	0,29	0,41
Магнітофони	0,43	0,35	0,34	0,27	0,20	0,20	0,17	0,13
Музичні центри	0,03	0,08	0,11	0,13	0,17	0,17	0,17	0,18
Фотоапарати	0,22	0,30	0,36	0,35	0,38	0,38	0,30	0,26
Комп'ютери	0,01	0,06	0,09	0,12	0,22	0,22	0,22	0,25
Мікрохвильові печі	0,01	0,05	0,09	0,14	0,29	0,29	0,32	0,33
Швейні машини	0,48	0,35	0,35	0,32	0,31	0,31	0,30	0,28
Мобільні телефони	0,03	0,15	0,44	0,81	0,15	0,15	0,15	0,167
Середнє значення	0,356	0,383	0,441	0,478	0,58	0,58	0,5883	0,608
Площа	0,77	0,80	0,94	1,08	1,62	1,62	1,70	1,84
Рівень задоволення*, %	23,77	24,72	28,93	33,17	49,97	49,97	52,16	56,6

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України.

*рівень задоволення потреби визначається як відношення площ фігур циклограм

$$RЗП_{\text{харчування}} = \frac{S_{\text{раціональна норма}}}{S_{\text{реальне (t)}}} \times 100\%.$$

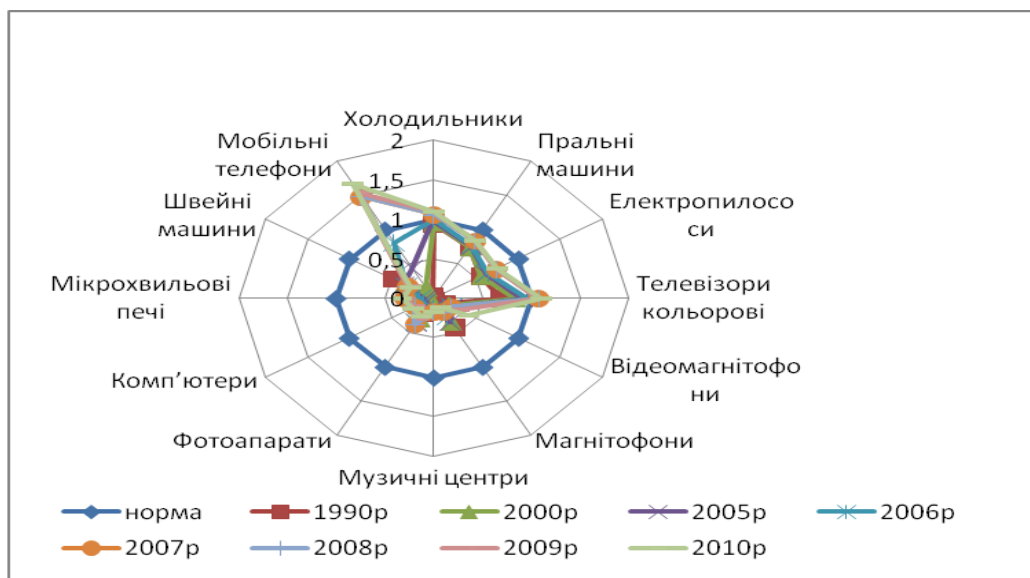

Рис. 4.24. Структура інтегрального коефіцієнта задоволення потреб населення в товарах довгострокового користування за період 1990-2010 рр.

Результати використання нормативного методу визначення задоволення потреб населення в товарах довгострокового користування наведені в таблиці 4.29

Таблиця 4.29

Нормативні показники задоволення потреб населення в товарах довгострокового користування

Критерій оцінки задоволення потреб	Раціональна норма	Роки							
		1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Узагальнений показник, балів	3,25	0,77	0,80	0,94	1,08	1,62	1,62	1,70	1,84
Рівень задоволення потреби, %	100,00	23,7	24,7	28,9	33,1	49,9	49,9	52,1	56,6

Джерело: власні розрахунки.

Динаміка рівня задоволення потреб у товарах довгострокового користування представлена на рисунку 4.25.

Рис. 4.23. Динаміка рівня задоволення потреб у товарах довгострокового користування

Найбільш швидкими темпами у 2010 у порівнянні з 2000 роком зросло споживання кольорових телевізорів (на 59 %), фотоапаратів (на 18 %), комп'ютерів (у 25 разів), мікрохвильових печей (у 33 рази) тощо. Змінилася сама структура споживання. Зменшилась кількість придбаних магнітофонів у зв'язку з тим, що почали більшою популярністю користуватись музичні центри. До того ж, з'явилися програвачі CD-дисків та MP3-плеєри, які задовольняють потребу в прослуховуванні музики [94].

Потреба особистості у праці реалізується саме через зайнятість. Праця є способом перетворення й освоєння природних ресурсів для задоволення потреб особистості. У процесі праці створюються матеріальні та духовні блага, розвивається сам суб'єкт праці, тобто, праця має значний соціальний ефект. Одним із пріоритетів економічних реформ в Україні є формування розвинутого, цивілізованого ринку праці. Дослідженням цього процесу сьогодні займаються вчені, провідні фахівці цієї галузі різних закладів та установ.

Ринок праці має, як відомо, складний механізм, де діють різноманітні регулятори та соціальні сили. Особливо актуальними серед них є проблеми, пов'язані з ефективною зайнятістю, організацією праці та виплатою заробітної плати, охороною праці, наймом та звільненням працівників, соціальним захистом працюючих.

Ринок праці є ефективною економічною категорією, що суттєво впливає на соціально-економічні показники країни. Держава встановлює систему економіко-правових норм (правову основу ринку праці), в

результаті яких здійснюється розмежування працівника і роботодавця, відбувається регламентування трудових відносин. Дотримання трудових норм сприяє налагодженню цивілізованих трудових відносин, створює умови для підвищення продуктивності праці працівників, управлінського персоналу. Недоліком вищезгаданого розмежування на сьогодні є недостатність механізмів стимулювання. Фактично трудові відносини впливають на такі показники, як розмір національного доходу, фонду споживання в межах країни, споживання матеріальних благ на душу населення, фонд накопичення, розмір тимчасово не зайнятих у сфері виробництва. Безробіття як феномен незбалансованого ринку праці впливає на макроекономічну рівновагу в суспільстві. Розмір цього показника знаходиться у взаємозв'язку з інфляційними тенденціями в країні, станом грошово-кредитної системи.

Важливим завданням для країни є ефективна організація ринку праці, яка (в свою чергу) залежить від багатьох умов: густоти населення; конкурентних відносин між продавцями та покупцями робочої сили; міграційних процесів у країні; економічної свободи і відповідальності суб'єктів трудових відносин.

Зробимо припущення, що рівень задоволення потреби в праці буде дорівнювати 100 % при умові, коли всі зайняті та ті особи, які зареєстровані на біржі праці, матимуть роботу. Тоді рівень задоволення потреби в праці можна буде визначити за допомогою коефіцієнта задоволення особистих потреб у суспільно корисній праці [97] (табл. 4.30, табл. 4.31).

$$K_{zn\ праці} = \frac{СРКНП}{СРКНП + ПРС}, \quad (4.22)$$

де $K_{zn\ праці}$ – коефіцієнт задоволення особистих потреб у суспільно корисній праці;

$СРКНП$ – середньорічна кількість найманих працівників;

$ПРС$ – кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю.

Таблиця 4.30

Потреба населення в суспільно корисній праці по районах (СРКНП+ПРС) (тис. осіб)

Регіон	Роки							
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	22473	12291	12213	12073	12266	8074	20718	20829
АР Крим	807,6	444,1	432,3	426,5	433,9	279,38	918,4	932,2
Вінницька	859,2	419,2	407,3	392,5	396,2	209,07	716,3	724,8
Волинська	529,9	246,8	242,3	238,5	246,7	128,43	446	452,8
Дніпропетровська	1694,4	1068,1	1078,3	1060,3	1065,4	813,56	1571	1562,6
Донецька	2223,5	1344,4	1338	1325,6	1336,9	976,08	2015,4	2026,5

Житомирська	603,5	336,7	322,5	309,7	310,9	193	580,4	576,7
Закарпатська	588,6	231,1	228,5	232	234,4	90,67	543,9	536,8
Запорізька	884	533,6	536,9	536,6	542,5	402,72	846,7	849,8
Івано-Франківська	582,7	274,8	273,8	269,6	278,6	151,88	545,2	546,8
Київська	802,8	418	415,5	416,9	419,6	264,31	772,7	770,3
Кіровоградська	493	266,2	260	249,9	249,1	152,41	445,8	449,6
Луганська	1053,9	639,1	630,4	613,2	619,9	443,13	1031,5	1020,9
Львівська	1244,1	633,2	622,5	619,3	632,4	379,11	1120	1127,5
Миколаївська	614,6	319,7	304,4	293	294,5	165,17	551,6	555,1
Одеська	1093,4	567,6	569,4	571,1	575,6	365,79	1058,6	1065,8
Полтавська	779	458,3	541,8	442,8	450,2	332,49	670,5	681,5
Рівненська	577,3	278,1	270,9	261,2	266	138,85	488,3	508,7
Сумська	673,1	338,5	328	316,6	319,9	176,73	514,4	537,9
Тернопільська	513	249,8	238,7	228	231,6	116,84	443,8	448,7
Харківська	1406	756,5	766,5	750,8	753,2	493,21	1294,4	1309,6
Херсонська	526,7	258,5	249,8	243,9	243,5	130,18	497,4	491,1
Хмельницька	738,3	328,2	314,4	296,1	303	125,19	597,2	589
Черкаська	634,1	349,1	345,1	334,8	340,7	220,43	584,8	588,8
Чернівецька	416,3	176,7	170,6	165,1	168,6	67,36	391,7	395,9
Чернігівська	624,9	303,9	294,8	284,2	287,9	151,03	495,8	491,7
м. Київ	1330,9	972,4	1042,7	1116,7	1184,8	1085,1	1393,3	1407,8
м. Севастополь	177,2	78,9	78,5	78,4	80,1	40,21	182,7	180,6

Джерело: власні розрахунки.

Таблиця 4.31

Коефіцієнт задоволення потреби в праці по районах

Регіон	Роки							
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	0,926	0,926	0,936	0,945	0,929	0,953	0,978	0,976
АР Крим	0,957	0,919	0,932	0,950	0,938	0,926	0,985	0,980
Вінницька	0,959	0,899	0,908	0,917	0,891	0,865	0,969	0,964
Волинська	0,831	0,900	0,920	0,931	0,898	0,865	0,972	0,972
Дніпропетровська	0,977	0,952	0,962	0,967	0,949	0,931	0,981	0,980
Донецька	0,956	0,960	0,966	0,971	0,957	0,943	0,984	0,985
Житомирська	0,910	0,900	0,909	0,917	0,891	0,865	0,965	0,960
Закарпатська	0,927	0,887	0,906	0,922	0,900	0,878	0,978	0,974
Запорізька	0,957	0,935	0,941	0,951	0,931	0,911	0,975	0,974
Івано-Франківська	0,912	0,877	0,891	0,905	0,887	0,869	0,973	0,969
Київська	0,933	0,935	0,946	0,950	0,932	0,914	0,981	0,979
Кіровоградська	0,929	0,890	0,904	0,916	0,895	0,874	0,967	0,963
Луганська	0,948	0,945	0,947	0,956	0,942	0,928	0,984	0,982
Львівська	0,911	0,918	0,932	0,946	0,931	0,916	0,979	0,976
Миколаївська	0,954	0,901	0,917	0,925	0,910	0,895	0,973	0,968
Одеська	0,987	0,944	0,948	0,953	0,947	0,941	0,987	0,984
Полтавська	0,942	0,910	0,916	0,924	0,902	0,88	0,962	0,960
Рівненська	0,919	0,870	0,879	0,896	0,876	0,856	0,965	0,962
Сумська	0,924	0,910	0,918	0,929	0,903	0,877	0,966	0,965

Тернопільська	0,922	0,825	0,850	0,868	0,851	0,834	0,972	0,966
Харківська	0,954	0,937	0,943	0,951	0,936	0,921	0,979	0,977
Херсонська	0,960	0,894	0,909	0,923	0,912	0,901	0,983	0,979
Хмельницька	0,963	0,908	0,903	0,919	0,884	0,849	0,972	0,971
Черкаська	0,945	0,882	0,898	0,908	0,883	0,858	0,966	0,962
Чернівецька	0,946	0,849	0,879	0,902	0,890	0,878	0,976	0,973
Чернігівська	0,918	0,915	0,923	0,925	0,889	0,853	0,968	0,967
м. Київ	0,988	0,992	0,994	0,925	0,991	0,965	0,996	0,995
м. Севастополь	0,984	0,976	0,981	0,982	0,974	0,966	0,992	0,992

Джерело: власні розрахунки.

Структура задоволення потреби населення в суспільно корисній праці наведена на рисунку 4.26.

Рис. 4.26. Структура інтегрального коефіцієнта задоволення потреб населення в суспільно корисній праці за період 1990-2010 рр.

Коефіцієнт задоволення потреб у праці по Україні у 2011 році був нижчим, ніж у 2010 році, але вищим, ніж у 2000-2009 роках. У той час, як і до цього, спостерігалась тенденція його росту за попередні роки. Це відбулось за рахунок росту чисельності зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю.

Оцінку регіональних показників ми проводили в попередніх дослідженнях за допомогою кластерного аналізу. Тому доцільним буде провести оцінювання задоволення потреб населення у суспільно корисній праці за кластерами. Структура задоволення відповідної потреби покластерно наведена в таблицях 4.32-4.33 та на рисунку 4.27.

Таблиця 4.32

Коефіцієнти задоволення потреб у праці покластерно

Кластер	Роки								
	Раціон. норма	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Сумська	1	0,924	0,91	0,918	0,929	0,903	0,877	0,966	0,965
Луганська	1	0,948	0,945	0,947	0,956	0,942	0,928	0,984	0,982
Полтавська	1	0,942	0,91	0,916	0,924	0,902	0,88	0,962	0,96
Житомирська	1	0,91	0,9	0,909	0,917	0,891	0,865	0,965	0,96
Херсонська	1	0,96	0,894	0,909	0,923	0,912	0,901	0,983	0,979
Київська	1	0,933	0,935	0,946	0,95	0,932	0,914	0,981	0,979
Черкаська	1	0,945	0,882	0,898	0,908	0,883	0,858	0,966	0,962
Вінницька	1	0,959	0,899	0,908	0,917	0,891	0,865	0,969	0,964
Львівська	1	0,911	0,918	0,932	0,946	0,931	0,916	0,979	0,976
Івано-Франківська	1	0,912	0,877	0,891	0,905	0,887	0,869	0,973	0,969
Кіровоградська	1	0,929	0,89	0,904	0,916	0,895	0,874	0,967	0,963
Тернопільська	1	0,922	0,825	0,85	0,868	0,851	0,834	0,972	0,966
АР Крим	1	0,957	0,919	0,932	0,95	0,938	0,926	0,985	0,98
Закарпатська	1	0,927	0,887	0,906	0,922	0,9	0,878	0,978	0,974
Київ	1	0,988	0,992	0,994	0,925	0,991	0,965	0,996	0,995
Севастополь	1	0,984	0,976	0,981	0,982	0,974	0,966	0,992	0,992
Дніпропетровська	1	0,977	0,952	0,962	0,967	0,949	0,931	0,981	0,98
Хмельницька	1	0,963	0,908	0,903	0,919	0,884	0,849	0,972	0,971
Чернівецька	1	0,946	0,849	0,879	0,902	0,89	0,878	0,976	0,973
Донецька	1	0,956	0,96	0,966	0,971	0,957	0,943	0,984	0,985
Одеська	1	0,987	0,944	0,948	0,953	0,947	0,941	0,987	0,984
Рівненська	1	0,919	0,87	0,879	0,896	0,876	0,856	0,965	0,962
Миколаївська	1	0,954	0,901	0,917	0,925	0,91	0,895	0,973	0,968
Запорізька	1	0,957	0,935	0,941	0,951	0,931	0,911	0,975	0,974
Чернігівська	1	0,918	0,915	0,923	0,925	0,889	0,853	0,968	0,967
Волинська	1	0,831	0,9	0,92	0,931	0,898	0,865	0,972	0,972
Харківська	1	0,954	0,937	0,943	0,951	0,936	0,921	0,979	0,977

Джерело: власні розрахунки.

Таблиця 4.33

Середні коефіцієнти задоволення потреби в кластерах

Кластер	Роки								
	Раціон. норма	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кластер 1	1	0,9368	0,9118	0,9198	0,9298	0,91	0,8902	0,972	0,972

Кластер 2	1	0,932	0,9022	0,915	0,9252	0,9048	0,8844	0,9736	0,9736
Кластер 3	1	0,9512	0,9148	0,9278	0,9272	0,9248	0,9072	0,98167	0,9817
Кластер 4	1	0,962	0,903	0,9147	0,9293	0,9077	0,886	0,97633	0,9763
Кластер 5	1	0,9485	0,9208	0,929	0,9368	0,9183	0,8998	0,97533	0,9753
Кластер 6	1	0,8925	0,9185	0,9315	0,941	0,917	0,893	0,9755	0,9755

Джерело: власні розрахунки.

Таблиця 4.34

Рівні задоволення потреб у праці

Кластер	Роки								
	Раціон. норма	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Найкращий	1,00	0,94	0,91	0,92	0,93	0,9	0,89	0,97	0,97
Вище середнього	1,00	0,93	0,90	0,92	0,93	0,90	0,88	0,97	0,97
Середній	1,00	0,95	0,91	0,93	0,93	0,92	0,91	0,98	0,98
Нижче середнього	1,00	0,96	0,90	0,91	0,93	0,91	0,89	0,98	0,97
Поганий	1,00	0,95	0,92	0,93	0,94	0,92	0,90	0,98	0,97
Найгірший	1,00	0,89	0,92	0,93	0,94	0,92	0,89	0,98	0,97
Середнє значення	1,00	0,94	0,91	0,92	0,93	0,91	0,89	0,98	0,97
Площа	3,03	2,66	2,52	2,58	2,63	2,53	2,42	2,89	2,87
Рівень задоволення*, %		87,83	94,67	102,5	101,87	96,21	95,60	119,3	99,51

Джерело: власні розрахунки.

*рівень задоволення потреби визначається як відношення площ фігур циклограм

$$PЗП_{харчування} = \frac{S_{раціональна\ норма}}{S_{реальне\ (t)}} \times 100\%.$$

Рис. 4.27. Динаміка рівня задоволення потреб у праці

Починаючи з 1990 року, рівень задоволення потреб у праці зростав до 2006 року. 2007-2008 роки ознаменувалися ростом безробіття, зросла кількість осіб, зареєстрованих у службі зайнятості. Відповідно рівень задоволення потреб у праці мав тенденцію до зменшення (рис. 4.27). У 2010 році, у порівнянні з попереднім, цей показник знову зменшився. Маємо констатувати нестабільність рівня задоволення одного з найбільш важливих елементів соціально-економічних потреб.

У результаті аналізу рівня задоволення потреб у праці покластерно дійшли висновку, що найбільша диспропорція між кластером з найвищим рівнем задоволення потреб у праці і кластером з найнижчим рівнем задоволення спостерігався у 2000 році (рис. 4.28). В інші періоди рівень задоволення потреби у праці був низьким. Особливої диспропорції у розрізі кластерів не спостерігалось, за винятком третього кластеру (Кіровоградська, Тернопільська, Закарпатська, м. Київ та м. Севастополь). Тернопільська та Закарпатська області мають ситуацію з високим рівнем задоволення потреб у праці частково за рахунок маятникової та міждержавної міграції.

Узагальнюючі результати використання нормативного методу визначення задоволення потреб населення в суспільно корисній праці наведені в таблиці 4.35.

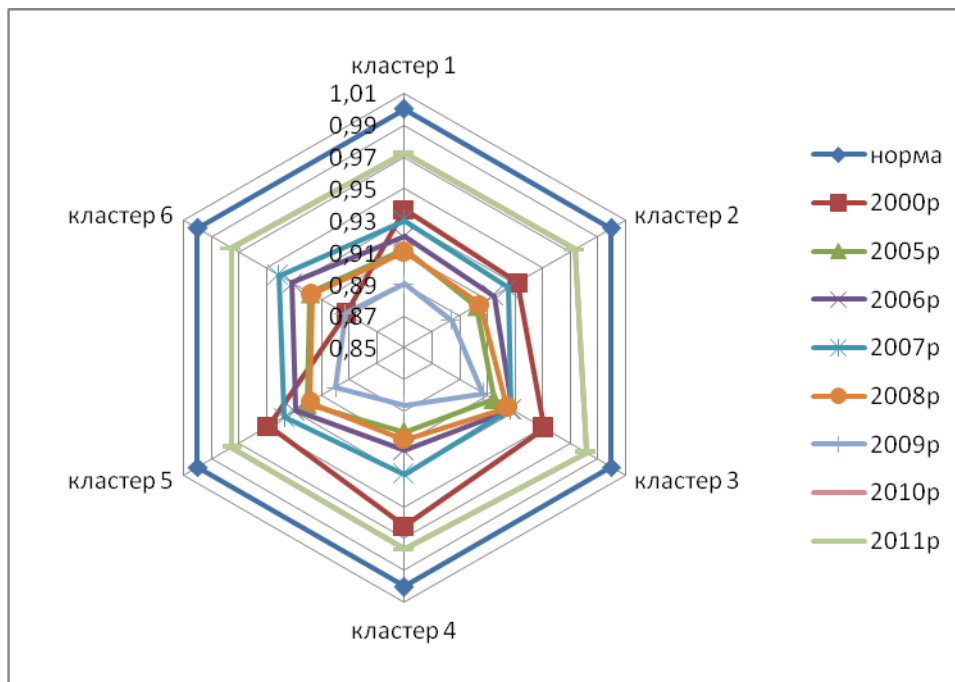

Рис. 4.28. Структура інтегрального коефіцієнта задоволення потреб населення в суспільно корисній праці покластерно за період 1990-2010 рр.

Таблиця 4.35

Нормативні показники задоволення потреб населення в суспільно корисній праці

Критерій оцінки задоволення потреб	Раціональна норма	Роки							
		2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Узагальнений показник, балів	3,03	2,66	2,52	2,58	2,63	2,53	2,42	2,89	2,87
Рівень задоволення потреби, %	100,00	87,83	94,67	102,5	101,9	96,21	95,60	119,3	99,51

Джерело: власні розрахунки.

В умовах переходу до ринкової економіки все більш різноманітними стають форми зайнятості населення. Частина населення в активному віці займається індивідуальною трудовою діяльністю. Скорочується чисельність працюючих у матеріальній сфері з одночасним збільшенням у приватному, індивідуальному секторі. Характерною рисою ринку праці України є наявність великого сектору неформальної зайнятості, особливо у сфері торгівлі та послуг, тіньовій економіці. До того ж, на зайнятих у тіньовій економіці не поширюється дія трудового законодавства, соціального страхування, державних гарантій зайнятості та оплати праці. Це є однією з найактуальніших проблем формування як ринку праці, так і ринкової економіки України в цілому. Адже неформальна зайнятість створюється і функціонує пропорційно розміру тіньової економіки.

Нормативний метод визначення рівня потреб населення в праці не враховує зайнятість у тіньовому секторі економіки, що є ще одним обмежуючим чинником використання нормативного методу оцінювання потреб у праці.

Ще одним обмежуючим чинником використання нормативного методу є приховане безробіття та той факт, що зайняте населення, отримуючи винагороду за свою працю, задовольняє особисті потреби та потреби своєї сім'ї. Частина незайнятого населення, доглядаючи за членами своєї сім'ї, працюючи у присадибному господарстві, також задовольняє певні особисті потреби та потреби своєї сім'ї.

Залишається актуальною проблема прихованого безробіття. Відповідно до сучасних поглядів скрите безробіття розглядається як форма недовикористання праці офіційно зайнятих працівників, які влаштувались на роботу з повним робочим часом, але працюючих або неповний робочий день, або з неповною ефективністю, або з неповною оплатою праці з незалежних від них причин технологічного, структурного, економічного або соціального характеру.

Для обґрунтування суті прихованого безробіття і виявлення її структурних елементів застосовується сегментаційний підхід до ринку праці, який базується на критеріальних ознаках кожного сегмента. На підставі критеріальних ознак у структурі прихованого безробіття в Україні варто виділити: надмірно зайнятих; осіб, які не працюють з ініціативи адміністрації; працівників, вимушених працювати неповний робочий день; працівників, які знаходяться у відпустках без збереження або з частковим збереженням заробітної плати.

Другим елементом у структурі прихованого безробіття на українському ринку праці є надання відпусток без збереження або з частковим збереженням заробітної плати.

Наступним елементом структури прихованого безробіття є вимушена неповна часткова зайнятість, тобто неповний робочий день, тиждень. Це найбільш актуально для промисловості, машинобудування, будівництва.

Ринкових важелів недостатньо для вирішення всіх проблем, пов'язаних з безробіттям. Тому відносини, які виникають на ринку робочої сили, вимагають регулювання і забезпечення соціальних гарантій громадян на державному рівні. В зв'язку з цим однією з функцій держави стає регулювання зайнятості, усунення негативних наслідків безробіття.

На сучасному етапі відбувається відставання процесів законотворення від наявних економічних, політичних зрушень у суспільстві, що негативно впливає на весь хід економічних реформ. Все нагальніше в зв'язку з цим постає питання про місце держави в цих процесах, про можливість впливу нормативно-правової бази як стабілізуючого фактора.

Вивчаючи вплив держави на соціальні процеси у суспільстві, на формування ринку праці, доцільно виділити два основні напрямки:

1) організаційні, законодавчі, фінансові заходи держави по ліквідації диспропорцій у попиті та пропозиції робочої сили;

2) вирішення шляхів подолання вже існуючих негативних процесів у соціально-економічній сфері, а саме: безробіття, інфляція тощо.

Одним із напрямків задоволення потреби в праці є запровадження дійових механізмів активізації вітчизняного виробництва, вкладання інвестицій у виробничі сфери, захист вітчизняного виробника.

З розвитком ринку праці важливою функцією підприємства є підвищення рівня задоволення особистих потреб працівників через діяльність всього підприємства. Це можна зробити, змінивши на краще будь-які організаційні параметри, що впливають на людей, наприклад, участь в управлінні підприємством, перепідготовка кадрів та інші. Як результат – не тільки зростуть додаткові можливості працівників у задоволенні їх потреб, але і стане фактором підвищення ефективної діяльності підприємства.

Серед механізмів удосконалення оплати праці пропонується введення соціального пакету. У процесі реалізації гарантійної, мотиваційної, регулятивної та компенсаторної функції соціального пакету забезпечується збалансування індивідуальних потреб працівника (рівень доходу, який має забезпечувати достойний рівень життя працівника та його сім'ї, професійне зростання й особистий розвиток, безпека та належні умови праці, профілактика і забезпечення здорового способу життя) з потребами компанії (залучення персоналу в організацію та запобігання відпливу кваліфікованих працівників, мінімізація витрат, пов'язаних з відсутністю працівників на роботі у зв'язку з хворобою та з інших причин).

Потреба в житлі є однією з найактуальніших. Рівень задоволення цієї потреби може слугувати узагальнюючим мірилом того, як задовольняються всі інші потреби. Задоволення потреби в житлі має важливий вплив на соціальні, демографічні процеси, що відбуваються у суспільстві.

Задоволення потреби в житлі має свої особливості на особистісному, регіональному та державному рівні. Відповідно до статті 25 Загальної декларації прав людини від 10 листопада 1998 року житло – це обов'язковий компонент життєвого рівня людини, необхідний для підтримки здоров'я її самої та її сім'ї. В Європейській соціальній хартії в статті 31 дається перелік заходів уряду країни щодо забезпечення права на житло конкретної особистості: надання житла відповідно до прийнятних у країні стандартів; вжиття дієвих заходів щодо попередження безпритульності; проведення заходів щодо зниження ціни на житло, відповідно до рівня доходів у суспільстві [10]. Для індивідуальної

перспективи недостатність житлових умов загрожує добробуту і подальшому розвитку людини та її родини, впевненості у майбутньому.

Встановлено, що для нормального функціонування організму необхідно 25-30 куб. м повітря в житловому приміщенні. Наявні також певні науково обґрунтовані рекомендації норм висоти житлових приміщень: для холодного поясу – 2,8 м, помірно-холодного – 3 м, теплого та жаркого – 3,5 м. Однак нині в деяких типових будинках вказана норма знижена до 2,5-2,7 м без врахування кліматичних особливостей регіонів будівництва. У кінці 1970 року у розрахунку на одного міського жителя в середньому по країні приходилось 11 кв. м загальної (7,6 кв. м житлової) площі або приблизно 1,8 людини на одну кімнату. При цьому 30 % жителів країни в містах мали забезпеченість менше 7 кв. м загальної (5 кв. м житлової) площі на одну людину.

На регіональному рівні значне коливання в забезпеченості житлом створює додаткові чинники для маятникової міграції. Житловий фонд в Україні розподілений нерівномірно. Він залежить від рівня урбанізації та щільності населення регіону. Так, найбільшу питому вагу у структурі житлового фонду України 2009 року займала Донецька (9,4 %), Дніпропетровська (7,4 %), Харківська (5,9 %), Луганська (5,2 %) області та м. Київ (5,5 %).

У національних масштабах стан задоволення житлових потреб населення є важливим індикатором загальної якості життя і розвитку суспільства. Достойні умови проживання – це обов'язковий компонент матеріального добробуту. Обмеженість доступу до житла уповільнює темпи економічного зростання, провокує соціальні та політичні конфлікти та, зрештою, послаблює позиції уряду. Розрізнення в умовах проживання є також проявом соціальної диференціації та рівня поляризації у суспільстві.

Потреба у наявності достойного помешкання – одна з найголовніших в ієрархії потреб матеріального існування, оскільки задоволеність житловими умовами впливає на рівень загальної задоволеності життям. Отже, поліпшити якість життя, зміцнити соціальні зв'язки, подолати диференціацію населення без гармонізації житлових умов – неможливо. Все це актуалізує проблему забезпечення особистості житлом.

Вивченню проблем забезпеченості потреби в житлі, пропозиції та попиту на ринку житла присвячені праці таких учених, як О.П. Бичков [27], О.М. Коваленко [105], О.О. Пшик-Ковальська [158], А.В. Сердюк.

Проблеми житла та забезпечення житлових умов мають комплексний характер і повинні вивчатися у всіх аспектах. Для оцінки сучасного рівня забезпечення потреби особистості в житлі та визначення можливих важелів впливу на цей процес проаналізуємо динаміку житлового фонду населення.

Відповідно до норм житлових кодексів країн (України, Росії) житловий фонд трактується як сукупність всіх житлових приміщень, що знаходяться на території країни [88]. Залежно від форми власності розрізняють приватний, державний, муніципальний, громадський житловий фонд та фонд житлово-будівельних кооперативів. У Житловому кодексі Російської Федерації виділені ще такі види житлового фонду залежно від мети використання: соціального призначення; спеціалізований житловий фонд, який призначений для проживання окремих категорій громадян; індивідуальний житловий фонд, який використовується особами – власниками такого фонду для свого проживання та своєї сім'ї; комерційного використання [1]. Житловий фонд України за 1990-2010 роки постійно зростав (рис. 4.29). Найбільш швидкими темпами житловий фонд України зростав по відношенню до попереднього року в 1993 році (101,68 %) та 1994 році (102,4 %). У 1996 році така тенденція значно сповільнилась, темп росту в порівнянні з попереднім роком склав 97,6 %. У 2002-2010 роках темп приросту житлового фонду був не більше 0,3-0,85 % на рік. Більш швидкими темпами у цей період зростав міський житловий фонд. Питома вага міського житлового фонду України зросла з 63,4 % у 2000 році до 64,2 % у 2010 році. У 2010 році міський житловий фонд України склав 693,0 млн. кв. м, а сільський житловий фонд – 386,5 млн. кв. м. Якщо порівнювати з іншими країнами, то маємо констатувати, що питома вага міського житлового фонду в Білорусі у 2010 році склала 67,5 % проти 63,6 % у 2000 році [1]. Питома вага міського житлового фонду в Російській Федерації у 2010 році вища ніж в Україні та Білорусі. Вона у 2010 році становила 72 %. Однак у порівнянні з 2000 роком співвідношення міського та сільського житлового фонду Російської Федерації практично не змінилось [190].

У Російській Федерації ведеться облік житлових будівель, які визнані аварійними, простежується динаміка з відображенням інформації в статистичних джерелах стосовно зносу житлового фонду. Досліджуючи застарілий та аварійний житловий фонд Російської Федерації за період 1990-2010 рр., маємо констатувати поступове зростання площі застарілого та аварійного фондів. За період 2000-2010 роки темп росту застарілого та аварійного фонду склав 151,5 %. У 2010 році по відношенню до 2000 року частка аварійного житлового фонду зросла з 2,4 % до 3,1 %. Вирішення проблеми аварійності житлового фонду в Російській Федерації вирішується шляхом знесення аварійних будинків та шляхом капітального ремонту та реконструкції за рахунок Фонду сприяння реформування ЖКГ з використанням коштів регіональних, місцевих бюджетів та коштів власників житлових приміщень [97].

В Україні у 2010 році налічувалось 19284 квартири. Серед них однокімнатних – 3719, двокімнатних – 7156, трикімнатних – 6355, чотири

і більше кімнатних – 2054. У загальній кількості квартир найбільшу питому вагу мають двохкімнатні квартири (більше 37 %). Трикімнатних квартир близько третини від загальної чисельності. Питома вага таких квартир в Україні зменшилася з 33,9 % у 1995 році до 32,9 % у 2010 році. Питома вага чотирьох і більше кімнатних квартир навпаки зросла з 9,7 % від загальної кількості у 1995 році до 10,6 % у 2010 році. Якщо порівнювати з Російською Федерацією, то необхідно констатувати аналогічну динаміку за 1995-2010 роки: відбулося зменшення питомої ваги трикімнатних квартир (з 42,1 % до 39,8 %); зростання частки чотирикімнатних квартир (з 4,6 % до 7,8 %).

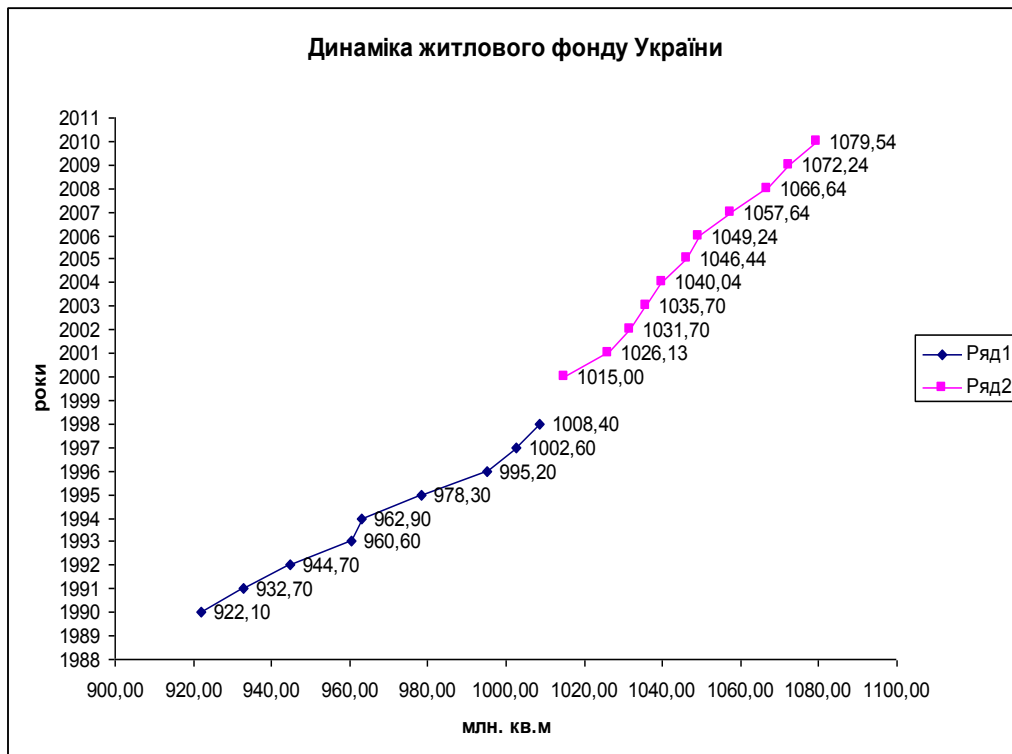

Рис. 4.29. Динаміка житлового фонду України

Джерело: [163].

Позитивною тенденцією у задоволенні потреби в житлі в останні роки є зростання середнього розміру квартир, що вводяться в експлуатацію (середній розмір квартири у 2006 році становив 102,8 м²). За 2010 рік уведено в експлуатацію 76,8 тис. квартир, із них у міських поселеннях – 56,9 тис. (74,1 %). Середній розмір квартири, введеної у 2010 році, становив 118,9 м² загальної площі.

У 1980 році в Україні було введено в експлуатацію 17326 тис. м² житла, у 1985 році – 19193 тис. м², у 1990 році було введено 17447 тис. м², що на 9 % менше від 1985 року. У 1995 році було введено в експлуатацію 8663 тис. м² житла, що майже на половину менше ніж у 1990 році.

Тенденцію до зниження площі новозбудованого житла вдалося подолати тільки з початком нового сторіччя. У 2006 році введено в експлуатацію 8,6 млн. м² загальної площі житла. Житлове будівництво 2006 р., порівняно з 2000 роком, зросло в 1,6 рази і практично досягло рівня 1995 року. У 2000-2008 роках спостерігається зростання введеного в експлуатацію житлового фонду (з 5558 тис. м² у 2000 році до 10496 тис. м² у 2008 році). Фінансова криза 2009 року позначилась на кількості введеної в експлуатацію загальної площі житла – 6400 тис. м². У 2010 році в Україні введено в експлуатацію 9300 тис. м² загальної площі житла, що на 45,3 % більше ніж за 2009 рік (рис. 4.30).

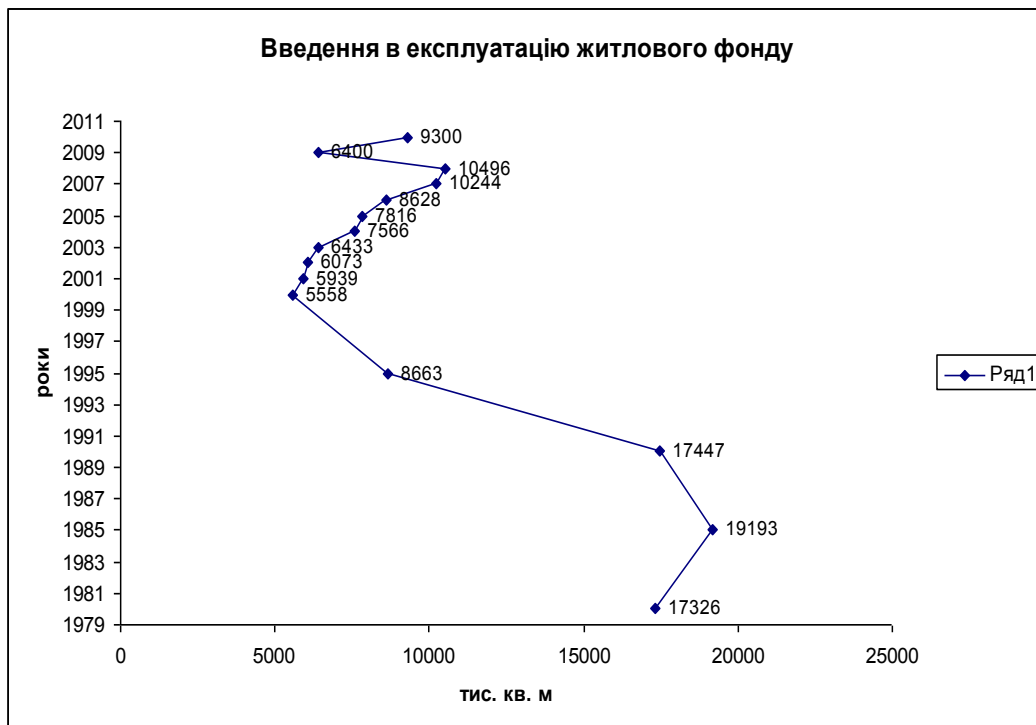

Рис. 4.30. Введення в експлуатацію житлового фонду
Джерело: [163].

Нині в Україні, незважаючи на високі темпи житлового будівництва та значне покращення житлових умов українців, потреби в житлі та його благоустрої задоволені ще не достатньою мірою.

У 2010 році у всіх регіонах країни спостерігається зростання обсягів введеного в експлуатацію житла у порівнянні з попереднім роком. Найбільше було введено у м. Києві та Київській області (рис. 4.31) – 123,5 % загального обсягу житла. Також швидкими темпами вводилось житло в Одеській, Львівській, Івано-Франківській областях.

Подолання спаду будівництва можливе шляхом застосування державної регуляторної політики, зміст якої полягає в тому, щоб стимулювати розширення пропозиції нерухомості й розширювати

можливості придбання житла у контексті дії різноманітних державних програм, надання його за державні кошти тощо.

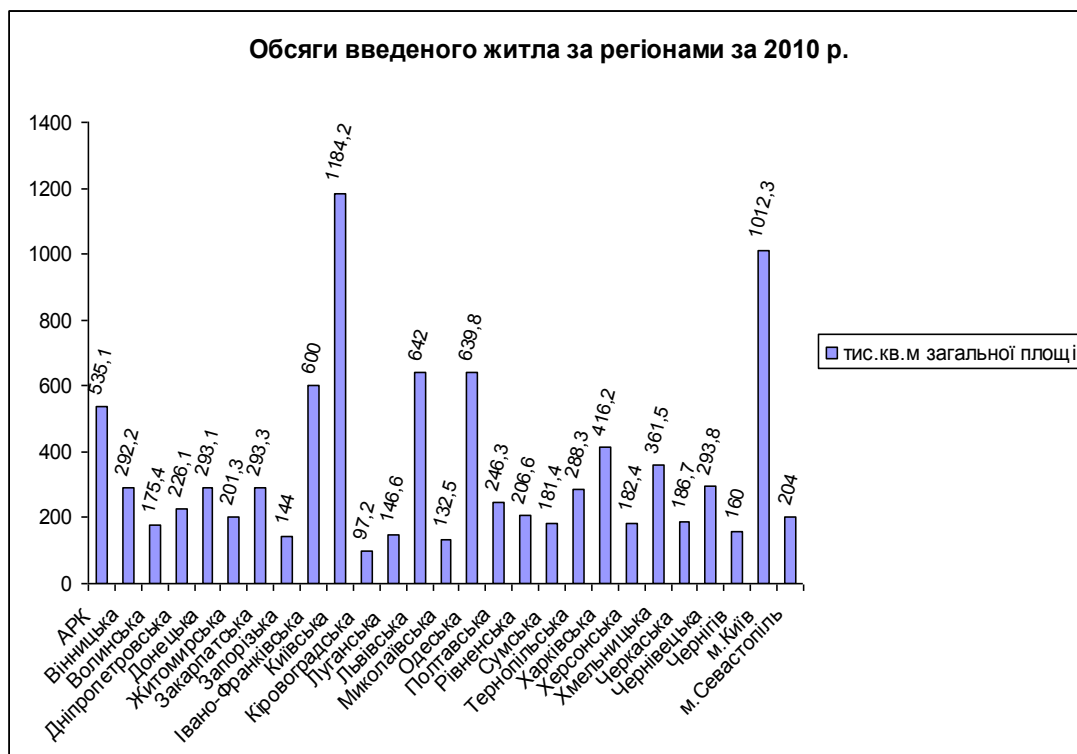

Рис. 4.31. Обсяги введеного житла в 2010 році за регіонами України
Джерело: [163].

Критична ситуація склалася з недобудованими об’єктами: станом на 1 січня 2009 р. будівництво 62,3 % загальної кількості недобудованих житлових будівель (4,645 тис.) тимчасово припинено або заморожено, в регіонах – це 30-70 % об’єктів. При цьому близько 10 % будівель “заморожено” на стадії, близькій до завершення.

Станом на 1 січня 2011 року, у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року, кількість об’єктів, що знаходились на стадії незавершеного будівництва, зменшилась на 3,8 % і склала 18254,06 об’єктів.

Незважаючи на нарощування темпів житлового будівництва, залишається проблема забезпечення населення житлом. Станом на 1 січня 2010 року на квартирному обліку в Україні перебувало близько 1,139 млн сімей, а отримали квартири лише 11 тис. сімей (0,97 % від загальної кількості черговиків). Державна житлова політика Російської Федерації та Білорусі характеризується більш високим рівнем задоволення житлових потреб населення в частині надання житла особам, які знаходяться на квартирному обліку (таблиця 4.36). У 2010 році в Російській Федерації отримали житло 8,7 % осіб, які перебували на квартирному обліку (у 2000 році – 4,7 %). У Білорусі цей показник також вищий ніж в Україні (становив у 2010 році 6,2 %, у 2000 – 4,2 %).

Таблиця 4.36

Порівняльний аналіз динаміки черги на отримання житла

Показник	Роки										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Число осіб (сімей), які стоять на черзі з покращення житлових умов, тис.											
Російська Федерація	5419	4857	4428	4365	4180	3384	3118	2911	2864	2830	2818
Білорусь	568,8	558,8	555,9	552,2	525,0	564,8	623,1	717,5	707,0	793,1	855,6
Україна	1765	1624	1533	1460	1414	1323	1300	1252	1216	1174	1139
Число осіб (сімей), які отримали житло, тис.											
Російська Федерація	253	242	229	227	229	151	139	140	144	147	244
Білорусь	24,2	25,9	20,0	19,3	25,6	31,3	34,0	38,5	30,8	41,6	48,9
Україна	32	29	25	25	23	20	20	17	17	11	11
У відсотках до загальної кількості черговиків											
Російська Федерація	4,7	4,9	5,2	5,2	5,5	4,5	4,5	4,8	5,0	5,2	8,7
Білорусь	4,2	4,6	3,6	3,5	4,9	6,0	6,0	6,2	4,3	5,9	6,2
Україна	1,8	1,8	1,6	1,7	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	0,9	0,97

Джерело: [163].

Квартирна черга та попит на житло в Україні різняться за регіонами. Причинами такої ситуації є нерівномірність розподілу центрів ділової активності, міграції населення, процеси урбанізації. Найбільш проблемним у цьому плані є м. Київ, Автономна Республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Сумська та Харківська області.

У 2010 році в Україні поліпшили свої житлові умови 10770 сімей, з них: переважна більшість 10674 (99,1%) за рахунок державного житлового фонду; 19 сімей отримали кооперативне житло; 77 сімей – соціальне житло. Найбільше сімей, що одержали житло з державного фонду, у таких регіонах: Луганська, Вінницька та Донецька області.

Найменший відсоток отримання квартир у Чернігівській, Львівській, Тернопільській областях.

Найбільше вводиться в експлуатацію житла в м. Києві, Дніпропетровській, Львівській, Одеській та Київській областях. Останніми роками більшість житла будується індивідуальними забудовниками.

Аналіз чинних в Україні законодавчих актів нормування жилої площі дозволяє виділити такі норми:

1. Норма жилої площі в Україні дорівнює 13,65 кв. м на одну особу (ст. 47 Житлового кодексу України).

2. Норма загальної площі квартири дорівнює 21 кв. м на одну людину (ст. 66 Житлового кодексу України).

3. Санітарна норма дорівнює 21 кв. м загальної площі на людину та додатково 10 кв. м на сім'ю (ст. 3 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду"). Саме санітарна норма повинна в перспективі стати мінімальною, так як вона обґрунтована умовами нормального проживання особистості і безпосередньо пов'язана зі станом здоров'я. Отже, використання цієї норми сприяє реалізації ст. 3 Конституції України, яка життя і здоров'я особистості визначає найвищою соціальною цінністю у суспільстві.

Мінімальна норма забезпечення житлом – 21 м² загальної площі на одну людину і додатково 10 м² на сім'ю. Під час порівняння забезпеченості житлом населення України та Російської Федерації слід відзначити, що за 2000-2010 роки показник загальних житлових приміщень, які приходяться на одного жителя України, перевищує аналогічний показник по Російській Федерації (таблиця 4.37). У 2010 році на одного жителя України доводилося 23,3 кв. м, а Російської Федерації – 22,6 кв. м житла. Динаміка росту цього показника не на користь України. У 2010 році по відношенню до 2000 року загальна площа житлових приміщень, яка приходиться на одного жителя України, зросла на 12,6 %, у Росії – на 17,7 %.

Таблиця 4.37

Порівняльний аналіз площі житлових приміщень на одного жителя

Площа житлових приміщень у розрахунку на одного жителя	Роки										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Російська Федерація	19,2	19,5	19,8	20,2	20,5	20,9	21,3	21,5	22,0	22,4	22,6
Україна	20,7	21,0	21,3	21,6	21,8	22,0	22,2	22,5	22,8	23,0	23,3

Джерело: [163].

Сукупна площа введеного в експлуатацію житла і кількість збудованих квартир в Україні у 90-ті роки ХХ століття неухильно зменшувалась. Проте внаслідок випереджаючих темпів скорочення чисельності населення та нагромадження житла забезпеченість житлом на одну особу збільшується з 17,8 м² в 1990 році до 23,3 м² у 2010. Протягом 1990-2010 рр. вищими темпами зростала забезпеченість житлом міського населення (темп росту забезпеченості населення житлом у міських поселеннях склав 132,1 % проти 128,1 % у сільській місцевості).

У 2010 році на одного жителя України доводилося 23,3 кв. м житла, у тому числі на одного міського мешканця – 21,8 м² загальної площі житла, а на одного сільського – 26,4 м². Порівняно з 2000 роком середній розмір загальної площі на одного жителя збільшився (у міських поселеннях на 1,6 кв. м, у сільській місцевості на 1,5 кв. м) за рахунок збільшення загального розміру житлового фонду та зменшення чисельності населення (табл. 4.38).

Таблиця 4.38

Розрахунок коефіцієнта задоволення особистих потреб населення в житлі (нормативний)

Складові КЗОП	Роки							
	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Весь житловий фонд, у середньому на одного жителя, м ²	17,8	20,7	22,0	22,2	22,5	22,8	23,0	23,3
Коефіцієнт задоволення особистих потреб населення України у житлі	0,848	0,986	1,048	1,057	1,071	1,086	1,095	1,71
Міський житловий фонд, у середньому на одного міського жителя, м ²	16,5	19,3	20,8	20,9	21,2	21,4	21,6	21,8
Коефіцієнт задоволення особистих потреб міських жителів у житлі	0,786	0,919	0,990	0,995	1,005	1,019	1,029	1,038
Сільський житловий фонд, у середньому на одного сільського жителя, м ²	20,6	23,5	24,6	25,0	25,4	25,8	26,1	26,4

Коефіцієнт задоволення особистих потреб сільських жителів у житлі	0,981	1,119	1,171	1,190	1,210	1,229	1,24	1,26
---	-------	-------	-------	-------	-------	-------	------	------

Джерело: власні розрахунки.

За мінімально необхідну площу вважаємо доцільним використовувати 21 кв. м на одну особу. Виходячи з цього, визначимо рівень задоволення потреби у вже існуючому житлі.

Коефіцієнт задоволення особистих потреб у житлі на нормативному рівні визначимо таким чином:

$$K_{\text{зопж_нормативний}} = \frac{Ж_{\text{фф}}}{СН}, \quad (4.23)$$

де $Ж_{\text{фф}}$ – житловий фонд фактичний у розрахунку на одного жителя;
 $СН$ – санітарна норма забезпечення житлом на одну особу.

Значне перевищення рівня забезпечення житлом спостерігається у сільській місцевості у порівнянні з містом. Така ситуація склалась у зв'язку з міграційними процесами та з тим, що в сільській місцевості є оселі без наявних мешканців, не виведені з експлуатації. Динаміка коефіцієнтів за період 1990-2010 рр. показана на рисунку 4.32.

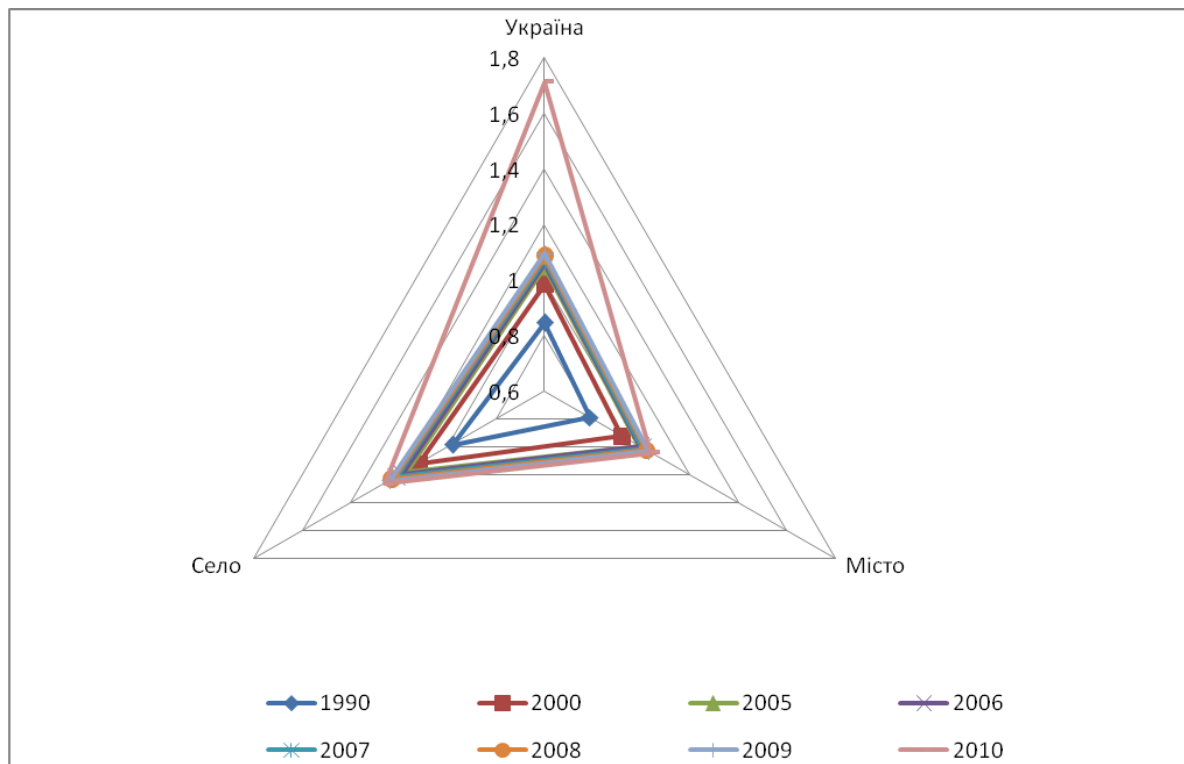

Рис.4.32. Нормативний коефіцієнт задоволення особистих потреб населення в житлі за 1990-2010 рр.

У 2005 році коефіцієнт задоволення особистих потреб населення України (нормативний) у житлі був більше одиниці, тобто санітарна норма дотримувалась. Це, в основному, відбулось за рахунок житлового фонду сільських жителів. Якщо брати коефіцієнт задоволення міських жителів у житлі, то він протягом 2005, 2006 років був нижчим одиниці. Починаючи з 2007 року, цей коефіцієнт перевищує одиницю. Маємо констатувати задоволення потреби в житлі на мінімальному рівні.

Розрахуємо забезпеченість населення житлом за регіонами (табл. 4.39).

Таблиця 4.39

Коефіцієнт задоволення особистих потреб (нормативний) населення в житлі за регіонами України

Регіони	Роки							
	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	0,833	0,986	1,048	1,057	1,071	1,086	1,095	1,095
Автономна Республіка Крим	0,705	0,857	0,905	0,924	0,943	0,95	0,94	0,94
Вінницька	1,0	1,148	1,21	1,219	1,233	1,25	1,26	1,26
Волинська	0,819	0,914	0,929	0,938	0,948	0,96	0,97	0,97
Дніпропетровська	0,843	1,010	1,071	1,076	1,086	1,095	1,1	1,1
Донецька	0,852	0,962	10,23 8	1,038	1,048	1,062	1,07	1,07
Житомирська	0,895	1,071	1,110	1,124	1,133	1,15	1,16	1,16
Закарпатська	0,805	0,943	1,005	1,019	1,038	1,062	1,07	1,07
Запорізька	0,838	0,948	1,019	1,024	1,038	1,048	1,06	1,06
Івано-Франківська	0,833	0,952	1,029	1,048	1,062	1,086	1,1	1,1
Київська	0,971	1,233	1,319	1,352	1,395	1,44	1,46	1,46
Кіровоградська	0,910	1,043	1,105	1,119	1,133	1,15	1,16	1,16
Луганська	0,876	1,005	1,152	1,086	1,10	1,11	1,12	1,12
Львівська	0,767	0,886	0,943	0,957	0,967	0,98	0,99	0,99
Миколаївська	0,833	0,962	1,010	1,010	1,014	1,02	1,03	1,03
Одеська	0,824	0,929	1,0	1,005	1,029	1,05	1,05	1,05
Полтавська	0,890	1,043	1,114	1,129	1,143	1,16	1,17	1,17
Рівненська	0,848	0,929	0,957	0,971	0,981	0,99	0,995	0,995
Сумська	0,862	0,976	1,048	1,062	1,076	1,08	1,095	1,095
Тернопільська	0,843	0,976	1,033	1,052	1,067	1,08	1,08	1,08
Харківська	0,810	0,976	1,029	1,033	1,052	1,06	1,08	1,08
Херсонська	0,833	0,962	1,019	1,024	1,048	1,06	1,1	1,1
Хмельницька	0,910	1,048	1,114	1,124	1,143	1,16	1,17	1,17
Черкаська	0,962	1,119	1,205	1,219	1,224	1,23	1,25	1,25
Чернівецька	0,833	0,962	1,014	1,024	1,038	1,05	1,06	1,06
Чернігівська	0,895	1,057	1,143	1,152	1,162	1,19	1,2	1,2
м. Київ	0,795	0,890	0,962	0,967	0,976	0,98	0,99	0,99

Джерело: власні розрахунки.

Регіональні показники задоволення потреб у житлі, визначені за нормативним методом, наведені на рисунку 4.33. За рахунок інтенсивного будівництва нового житла спостерігається найвищий рівень задоволення потреб у житлі в Київській області.

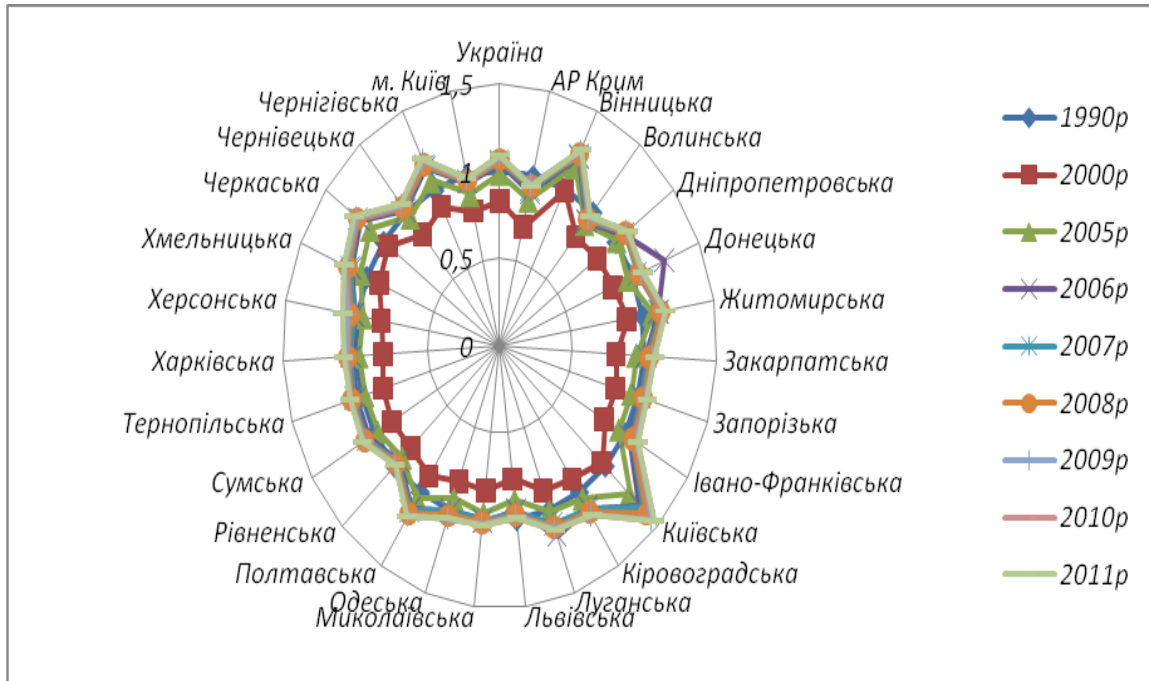

Рис. 4.33. Коефіцієнт задоволення особистих потреб (нормативний) населення в житлі за регіонами України

Найнижчий коефіцієнт задоволення потреб у житті (нормативний) спостерігаємо в Автономній Республіці Крим, Львівській, Волинській областях, м. Києві.

На задоволення потреби особистості в житлі впливає не тільки наявний житловий фонд та його розподіл нині, але і потенційна можливість покращення своїх житлових умов відповідно до власних уподобань та можливостей. З цією метою розрахуємо коефіцієнт доступності житла.

$$K_{дж} = \frac{CPB_{квартири}}{СГД_{сім'ї}} \quad (4.24)$$

де $K_{дж}$ – коефіцієнт доступності житла;

$CPB_{квартири}$ – середня ринкова вартість квартири площею 54 кв. м;

$СГД_{сім'ї}$ – середній грошовий дохід сім'ї у складі 3 осіб [188].

Розрахунок коефіцієнта доступності житла офіційно використовується Федеральною службою державної статистики

Російської Федерації. Враховуючи те, що згідно з Житловим кодексом України норма загальної площі на одну особу становить 21 кв. м, під час розрахунку коефіцієнта доступності житла буде враховуватись вартість квартири загальною площею 63 кв. м.

Коефіцієнт задоволення особистих потреб у житлі (загальний) доцільно розрахувати за такою формулою:

$$K_{зопж(загальний)} = K_{зопж(нормативний)} + \frac{1}{K_{дж}} \quad (4.25)$$

де $K_{зопж(загальний)}$ – коефіцієнт задоволення особистих потреб у житлі (загальний);

$K_{зопж(нормативний)}$ – коефіцієнт задоволення особистих потреб у житлі (нормативний);

$K_{дж}$ – коефіцієнт доступності житла.

Припустимо, що середня ринкова вартість 1 кв. м житла за регіонами дорівнює граничній вартості 1 кв. м загальної площі житла відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09.06.2010 року № 509 [5].

Найвищий рівень забезпеченості потреби в житлі в Київській, Вінницькій, Чернігівській, Полтавській, Хмельницькій областях, м. Севастополі. Така ситуація була зумовлена наступними чинниками: високим рівнем нормативного коефіцієнта забезпечення потреби в житлі (за рахунок житлового фонду в сільській місцевості) та коефіцієнта доступності житла. Реальний рівень показника задоволення потреби у житлі розрахований як відношення нормативного показника до загального і наведений у таблиці 4.40 та на рисунку 4.34.

Таблиця 4.40

Розрахунок коефіцієнта задоволення потреби в житлі (загального)

Регіони	Вартість 1 кв.м	Вартість 63 кв.м	Наявний дохід на 1 особу	Наявний дохід на 3 осіб	Коеф. доступності житла	$K_{зопж}$ (нормативний)	$K_{зопж}$ (загальний)	Рівень задоволення, %
АР Крим	5148	324324	15232,1	45696,3	7,10	0,94	1,08	114,89
Вінницька	4290	270270	15857	47571	5,68	1,26	1,44	114,29
Волинська	4290	270270	13913,6	41740,8	6,47	0,97	1,12	115,46
Дніпропетровська	5148	324324	20687,4	62062,2	5,23	1,1	1,29	117,27
Донецька	5148	324324	21258,2	63774,6	5,09	1,07	1,27	118,69
Житомирська	4290	270270	15571,6	46714,8	5,79	1,16	1,33	114,66
Закарпатська	4290	270270	12226,9	36680,7	7,37	1,07	1,21	113,08
Запорізька	4290	270270	19856,6	59569,8	4,54	1,06	1,28	120,75
Івано-Франківська	4290	270270	14720,3	44160,9	6,12	1,1	1,26	114,55
Київська	6435	405405	19327,8	57983,4	6,99	1,46	1,60	109,59
Кіровоградська	4290	270270	15214,5	45643,5	5,92	1,16	1,33	114,66
Луганська	4290	270270	17836,1	53508,3	5,05	1,12	1,32	117,86
Львівська	4290	270270	16561,3	49683,9	5,44	0,99	1,17	118,18

Миколаївська	4290	270270	16600,6	49801,8	5,43	1,03	1,21	117,48
Одеська	5148	324324	15996,1	47988,3	6,76	1,05	1,20	114,29
Полтавська	4290	270270	17958,8	53876,4	5,02	1,17	1,37	117,09
Рівненська	4290	270270	14352,1	43056,3	6,28	0,995	1,15	115,58
Сумська	4290	270270	16619,2	49857,6	5,42	1,095	1,28	116,89
Тернопільська	4290	270270	13572,9	40718,7	6,64	1,08	1,23	113,89
Харківська	5148	324324	18402,3	55206,9	5,87	1,08	1,25	115,74
Херсонська	4290	270270	14586,5	43759,5	6,18	1,1	1,26	114,55
Хмельницька	4290	270270	15480,3	46440,9	5,82	1,17	1,34	114,53
Черкаська	4290	270270	15445,2	46335,6	5,83	1,25	1,42	113,6
Чернівецька	4290	270270	13181,5	39544,5	6,83	1,06	1,21	114,15
Чернігівська	4290	270270	16427,5	49282,5	5,48	1,2	1,38	115
м.Київ	7990	503370	37573,2	112720	4,47	0,99	1,21	122,22
м.Севастополь	5148	324324	16763	50289	6,45	1,2	1,36	113,33

Джерело: власні розрахунки.

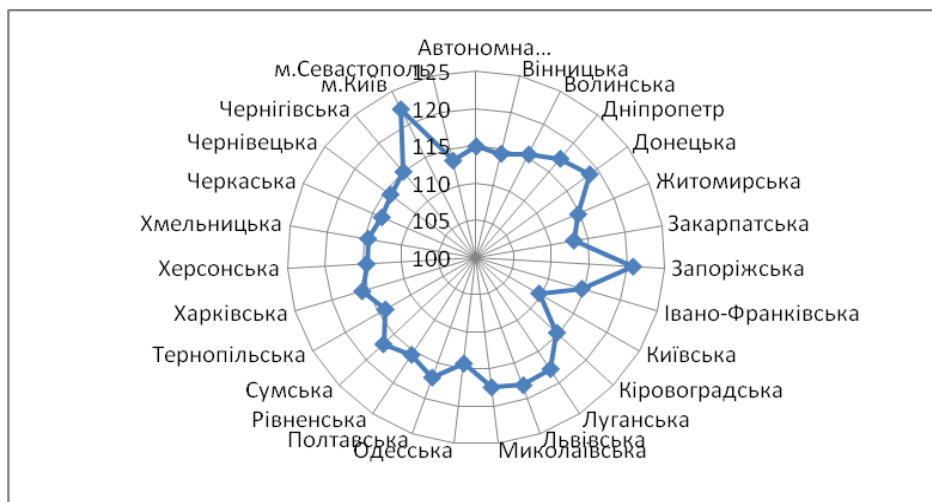

Рис. 4.34. Реальний рівень показника задоволення потреби у житлі

Кластерний аналіз, проведений для визначення інтегрованого коефіцієнта, наведений у таблиці 4.41.

Таблиця 4.41

Середні рівні задоволення потреб у житлі покластерно

Кластер		$K_{зопж}$ (норм)	$K_{зопж}$ (загальний)	Рівень задоволення, %	
найменування	№			максимальний	реальний
Найкращий	1	1,13	1,31	100	116,20
Вище середнього	2	1,20	1,37	100	114,01
Середній	3	1,07	1,23	100	115,30
Нижче середнього	4	1,11	1,28	100	115,31
Поганий	5	1,07	1,25	100	116,94
Найгірший	6	1,02	1,18	100	115,60
Середнє значення		1,10	1,27	100	115,56

Джерело: власні розрахунки.

Як видно з таблиці 4.41, інтегральний показник задоволення потреби у житлі становив у 2010 році 1,27, що відповідає загальному рівню задоволення потреб у житлі в межах України – 115,56 %.

Апробація авторських методичних положень щодо використання нормативного методу визначення рівня задоволення особистих потреб дала можливість дійти висновку, що нормативний метод доповнює результуючі показники оцінки рівня задоволення потреб особистості, отримані у процесі обробки параметричних та непараметричних даних. Обмеженість використання цього методу пов'язане з тим, що не всі види, навіть групи потреб, можна оцінити з використанням норм.

Рівень задоволення потреб фізичного існування та соціально-економічних потреб за результатами комплексного аналізу та результатами нормативного методу різний. Показники, отримані за нормативним методом, значно вищі, ніж показники, отримані шляхом анкетування, експертного оцінювання, кластерного аналізу. Це свідчить про те, що норми, які діють в Україні, занижені. У зв'язку з цим необхідно підняти норму забезпечення житлом населення, норму споживання продуктів харчування, особливо в соціальних закладах.

Висновки до розділу 4

На основі проведеного дослідження була побудована аналітична модель для визначення пріоритетів у формуванні та задоволенні особистих потреб, проведений системний аналіз проблеми, яка формалізована у вигляді ієрархії. Використання ієрархічної моделі дослідження особистих потреб базується на поєднанні результатів анкетного опитування, кластерного аналізу та експертного оцінювання потреб, який підтверджує системний підхід до дослідження.

На основі створеної моделі дослідження проблеми задоволення потреб проведено параметричне моделювання основних груп потреб та факторів, які впливають на рівень їх задоволення. Визначені основні параметри управління рівнем задоволення груп потреб – еластичності факторів, та встановлені пропоновані рівні їх зміни, для задоволення відповідних потреб.

На основі анкетного опитування та експертних оцінок проведено непараметричне моделювання оцінки рівня задоволення потреб. На основі кластерного аналізу визначені основні регіональні утворення – кластери які характеризуються якісно однорідними показниками рівня задоволення потреб. За авторською методикою визначені середні рівні задоволення груп потреб покластерно та визначений загальноукраїнський показник задоволення потреб. Отримані результати дали змогу сформулювати комплекс управлінських рішень для досягнення загальноукраїнського

рівня в кластерах за відповідними групами потреб, де рівні задоволення нижче загальноукраїнського.

На основі синтезу методів кластерного аналізу та експертного оцінювання побудована ієрархічна модель визначення рівня особистих потреб, яка є основою для управління процесом задоволення потреб як у розрізі окремих регіональних структур, так і на рівні кластерів.

Економіко-математичний аналіз моделі задоволення потреб фізичного існування, проведений за допомогою показників ефективності чинників та параметрів еластичності, підтвердив той факт, що позитивні зрушення у структурі моделі дасть зміна таких факторів, як зайнятість населення та доходи населення.

Економіко-математичний аналіз моделі задоволення соціально-економічних потреб, проведений за допомогою показників ефективності чинників та параметрів еластичності, підтвердив той факт, що найвищий рівень еластичності має такий фактор, як доходи населення. Для того, щоб підняти рівень задоволення соціально-економічних потреб, необхідно на державному рівні сприяти зростанню доходів населення. З метою сприяння росту заробітної плати, доходів від власності, від продажу цінних паперів необхідно задіяти непрямі важелі впливу через проведення монетарної та фіскальної політики.

Економіко-математичний аналіз моделі задоволення духовно-інтелектуальних потреб, проведений за допомогою показників ефективності чинників та параметрів еластичності, підтвердив той факт, що найвищий рівень еластичності мають такі фактори, як кількість масових бібліотек, кількість відвідувань театрів, тобто рівень задоволення духовно-інтелектуальних потреб буде залежати, частково, від розвитку бібліотечної справи, діяльності театрів тощо. З цією метою доцільно використати прямі методи державного впливу, такі як бюджетне фінансування, надання дотацій на розвиток бібліотечної справи.

Регулювання державою процесів формування та задоволення особистих потреб передбачає розробку концепцій, моделей із чітко сформованими цілями та завданнями державної політики, їх реалізацію за рахунок створення певних ідеологічних, економічних, правових умов життєдіяльності. Подальша державна політика буде залежати від того, які концептуальні підходи будуть домінувати. Важливим моментом залишається стимулювання за допомогою державних та ринкових важелів розвитку естетичних, духовних, моральних, інтелектуальних, естетичних, пізнавальних потреб особистості з метою підвищення продуктивності праці працюючих та соціально-активної активності. При рості духовно-інтелектуальних (естетичних, моральних, етичних, інтелектуально-пізнавальних) потреб у суспільстві буде зменшуватись необхідність у матеріальних цінностях, відповідно буде зменшуватись навантаження на навколишнє середовище та природні ресурси.

Значення рівня задоволення конкретної потреби, визначене анкетуванням, доповнюється результатами, визначеними шляхом експертних оцінок. Доцільність використання синтезу вищезгаданих методів обумовлена тим, що запропонована методологія оцінювання рівня задоволення тих потреб, які не мають безпосередньо кількісного виміру.

Для оцінювання рівня задоволення потреб та визначення рангу потреби за мірою необхідності був використаний самий простий спосіб визначення рейтингу – розміщення у напрямку зменшення. З цією метою була проведена експертна оцінка рейтингу особистих потреб. Дослідження показало, що найважливішими для опитаних є потреби фізичного існування та інформаційні потреби. Наступними за важливістю ідуть сімейні потреби, потім духовно-інтелектуальні, соціально-економічні, соціально-комунікативні, екологічні. На останньому рівні у опитаних знаходяться інституційні потреби.

На основі дослідження можна стверджувати, що на рівень задоволення особистих потреб освіта та місце проживання особливого значення не мають. Спостерігаються не системні відмінності за різними групами потреб. Суттєвим фактором впливу є вік, стать. У осіб віком 16-35 років задоволення потреб відбувається на більш високому рівні у порівнянні з особами віком більше 35 років за всіма групами потреб. Рівень задоволення потреб за самооцінкою жінок значно нижчий, ніж чоловіків.

Проведений кластерний аналіз рівня задоволення особистих потреб дав змогу визначити області з найвищим та найнижчим рівнем задоволення особистих потреб, що дасть змогу ціленаправлено коректувати регіональну політику відповідно до результатів дослідження. Кластер «найгіршого» рівня задоволення потреб включає в себе Волинську та Харківську області. До кластеру з найвищим рівнем задоволення особистих потреб відносяться Сумська та Херсонська області.

Проведена кластеризація регіонів України описує загальну ситуацію щодо рівня задоволення потреб. Вона дає змогу констатувати, що в цілому позитивна сумарна оцінка рівня задоволення особистих потреб характерна для близько 74 % регіонів.

Результати проведених розрахунків показали, що в масштабі України рівень задоволення потреб фізичного існування становить 60,3 %, сімейних потреб – 50 %, соціально-комунікативних потреб – 70,2 %, соціально-економічних – 54,4 %, духовно-інтелектуальних – 55,1 %, інституційних – 38,2 %, екологічних – 44,7 % та інформаційних потреб – 62,4 %. Узагальнений середній рівень задоволення потреб особистості становить 55,3 %.

Дослідження показало, що ранги потреб за важливістю визначені таким чином. Найнеобхіднішими є потреби фізичного існування та

інформаційні потреби. Наступними за рейтингом ідуть сімейні духовно-інтелектуальні потреби, потім соціально-економічні, сімейні потреби, соціально-комунікативні, екологічні. На останньому місці в опитаних знаходяться інституційні потреби.

Апробація авторських методичних положень стосовно використання нормативного методу визначення рівня задоволення особистих потреб дала можливість дійти висновку, що нормативний метод доповнює результуючі показники оцінки рівня задоволення потреб особистості, отримані у процесі обробки параметричних та непараметричних даних. Обмеженість використання цього методу пов'язане з тим, що не всі види, навіть групи потреб, можна оцінити з використанням норм. Рівень задоволення потреб фізичного існування та соціально-економічних потреб за результатами комплексного аналізу та результатами нормативного методу різний. Показники, отримані за нормативним методом значно вищі, ніж показники, отримані шляхом анкетування, експертного оцінювання, кластерного аналізу. Це свідчить про те, що норми, які діють в Україні, занижені. Це підтверджує необхідність підняття соціальних норм.

РОЗДІЛ 5

МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ РИНКОВОГО ТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ

5.1. Індивідуально-ринкове регулювання особистих потреб, їх інституціональне забезпечення

Україна вступила в новий період, принципово відмінний від періоду переходу до ринку. На краще змінились макроекономічні умови, які створюють нові економічні передумови для сталого розвитку країни. У зв'язку з цим виникає необхідність уточнення функцій та завдань держави в економічній політиці, вибору більш дієвих механізмів регулювання економічних процесів, які б дозволили забезпечити довгострокове економічне зростання.

Вихідні теоретико-методологічні постулати інституціонального забезпечення регулювання особистих потреб базуються на принципах сталості. Реалізація переходу на засади сталого розвитку можлива за умов удосконалення чинного механізму функціонування економічної системи, уточнення соціально-екологічних орієнтирів, використання на паритетних засадах різних форм власності та різних форм координації економічних процесів.

Нова економічна, політична, екологічна ситуація, яка склалась в Україні, вимагає перегляду регулятивних функцій держави у напрямку делегування їх частини на місцевий рівень, суб'єктам господарювання, удосконалення інститутів та впровадження нових інструментів регулювання. Проблемами доцільності інтеграції індивідуально-ринкового, державного регулювання займаються Д.В. Бабич, С.В. Дідур, С.Т. Капанова, Н.М. Колісніченко, В.М. Лич, А.В. Чубукова.

Запорукою забезпечення сталого розвитку країни є безперервне функціонування всіх її інститутів. У науковому співтоваристві досягнута певна згода з приводу того, що однією з причин економічних негараздів в Україні є недооцінка інституційного фактора.

Проблеми інституціоналізації різних економічних аспектів життєдіяльності суспільства в Україні вивчають С.І. Архієреєв, І.О. Бочан, В.В. Дементьєв, І.В. Лазня, І.В. Липов, Г.В. Назарова, О.О. Прутська, В.О. Рибалкін, І.М. Сараєва, А.А. Ткач, О.М. Чаусовський, В.Д. Якубенко. Незважаючи на значний інтерес дослідників до питань інституціональної економіки, такий аспект інституціоналізації, як інституціональне забезпечення індивідуально-ринкового регулювання особистих потреб залишається поза увагою науковців. Зокрема, у період інтенсифікації екологічних загроз залишаються маловивченими інституціональні особливості формування та задоволення особистих

потреб, доцільності та перспектив росту екологічних потреб, проблеми та перспективи регулювання цього процесу.

Нині в Україні діють такі пов'язані між собою форми координації економічних процесів: централізоване державне, індивідуально-ринкове та ринкове регулювання. Певний регулюючий вплив здійснюють суспільні некомерційні організації [87, с. 24]. Враховуючи те, що Україна має один із найвищих у Європі показників антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, зростає значення екологічної складової результату всіх форм регулювання.

Необхідність поєднання різних видів регулювання зумовлюється такими причинами:

1) потребою в організації та стабільному функціонуванні грошової одиниці у країні [87, с. 176];

2) існуванням таких потреб, які неможливо задовольнити через ринкові механізми (національна оборона, державне управління, загальнонаціональна система збору, обробки та розповсюдження економічної інформації тощо);

3) необхідністю усунення зовнішніх ефектів, які не виражаються у грошовій формі (забруднення навколишнього середовища, наслідки будівництва гідроелектростанцій тощо);

4) потребою підтримання функціонування ринкового механізму під час виробництва певних товарів та послуг, які не можуть бути ефективними;

5) необхідністю забезпечення ефективної взаємодії економічних та екологічних процесів у силу того, що індивідуально-ринкові механізми не створюють умов для зацікавленості фірм в охороні навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів.

Підприємства малого та середнього бізнесу, корпорації, організації ринкової інфраструктури самостійно вирішують питання виду діяльності, асортименту продукції, обсягу фінансування, доцільності інвестування тощо. Результативність їх діяльності значною мірою залежить від індивідуально-ринкового регулювання, яке доцільно розглядати як упорядкування, узгодження економічних процесів, яке здійснюється суб'єктами господарювання під впливом ринкових чинників. Індивідуально-ринкове регулювання буває зовнішнім та внутрішнім.

Внутрішнє індивідуально-ринкове регулювання фірм здійснюється з використанням методів менеджменту, маркетингу, планування, прогнозування. Однією із форм організації підприємств є корпорації, що існують, як відомо, у вигляді акціонерних товариств, концернів, холдингів. Корпоративний сектор економіки координує велику кількість фірм, з якими співпрацює. Планова діяльність таких об'єднань звужує певною мірою стихійність ринку. Формування оптимальної структури корпоративного сектору економіки, його подальший розвиток є одним із

напрямків удосконалення інституціонального забезпечення індивідуально-ринкового забезпечення особистих потреб.

Зовнішнє індивідуально-ринкове регулювання здійснюється у вигляді стабілізації положення на ринку, зниження існуючих ризиків, встановлення довгострокових господарських зв'язків у формі вертикальної і горизонтальної кооперації виробництва.

На важливості індивідуально-ринкового регулювання неодноразово наголошували науковці. Так, С.Т. Капанова акцентує увагу на тому, що під впливом властивих ринку законів стихійно встановлюється макроекономічна рівновага між попитом та пропозицією, збалансовані ціни, розвивається конкуренція, оптимізують розміри фірм тощо. Це все відбувається при мінімальних державних витратах. Завдання держави у тому, щоб коректувати ринкову систему. Державний вплив не повинен обмежувати свободу конкуренції, взаємодію попиту та пропозиції.

Результатом індивідуально-ринкового регулювання суб'єктів господарювання є досягнення основної мети – отримання прибутку, забезпечення частини особистих потреб своїх працівників. Разом з тим у результаті поєднання індивідуально-ринково, ринкового та державного регулювання відбувається задоволення потреб колективу, суспільства.

Зростання обсягів і збільшення темпів росту суспільного виробництва призводить до збільшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище, до перевитрат природних ресурсів. У результаті екологічні потреби вступають у суперечність з потребами фізичного існування. Потреби особистості залежно від їх структури та нагальності можуть давати імпульс розвитку промисловості, сільському господарству, хімічній промисловості, галузям соціальної сфери тощо (збільшувати або зменшувати навантаження на екосистему). Суб'єкти ринкової економіки виступають носіями декількох інститутів і безпосередньо функціонують у певному інституціональному середовищі, під яким розуміють упорядковану сукупність правил гри, у якій формується певний набір обмежень і можливостей [57, с. 72]. Інституціональне забезпечення індивідуально-ринкового регулювання особистих потреб доцільно розуміти як процес позитивного та негативного впливу формальних (правових норм) та неформальних (стереотипів поведінки, традицій) інститутів на особисті потреби для зменшення потреб фізичного існування та збільшення інформаційних, екологічних, духовно-інтелектуальних.

Інститути, які структурують ринковий обмін, є доповненням гарантій, наданих контрактами. При посиленні формальних правил та ускладненні параметрів обміну витрати на розвиток інститутів на рівні суспільства зростають. На думку Д. Норта, основою ефективності ринків є здатність інститутів підтримувати угоди у часі та просторі, забезпечувати їх виконання. Для цього необхідна неупереджена правова система, суди

для підтримання формальних правил, коректні соціальні санкції для підтримання норм поведінки [140]. Необхідно зміцнювати і розвивати прогресивно-неформальні інститути (традиції) – колективізм, довіру до держави, відкритість до суспільних інновацій, з іншого боку, необхідно переборювати спадщину прогресивно-неформальних інститутів – слабку правову дисципліну, утриманство, соціальну апатію, безініціативність [65, с. 10].

Інституціональне забезпечення індивідуально-ринкового і державного регулювання особистих потреб може мати як позитивний, так негативний вплив. Позитивним є підвищення ініціативності, згуртованості, соціального партнерства суб'єктів бізнесу, конкретної особистості, громад, соціальних норм та правил, прав власності, релігійної етики, менталітету, врахування місцевих умов та традицій, розширення спектру використання контрактних відносин. Реаліями сьогодення є і негативний вплив інститутів у частині наявності серед інших форм власності нормативно-кланово-корпоративної, зловживань під час проведення приватизації, адміністративних бар'єрів, стягнення податків неліквідною продукцією, корупції, тінізації економіки тощо (рис. 5.1). Для покращення інституціонального забезпечення індивідуально-ринкового регулювання особистих потреб пропонується сприяти переходу від персоніфікованих форм контролю (родинні зв'язки, ідеологічні переконання) до неперсоніфікованих, таких як санкції, контроль третіми особами, зміни неформальних інститутів у процесі навчання, освіти.

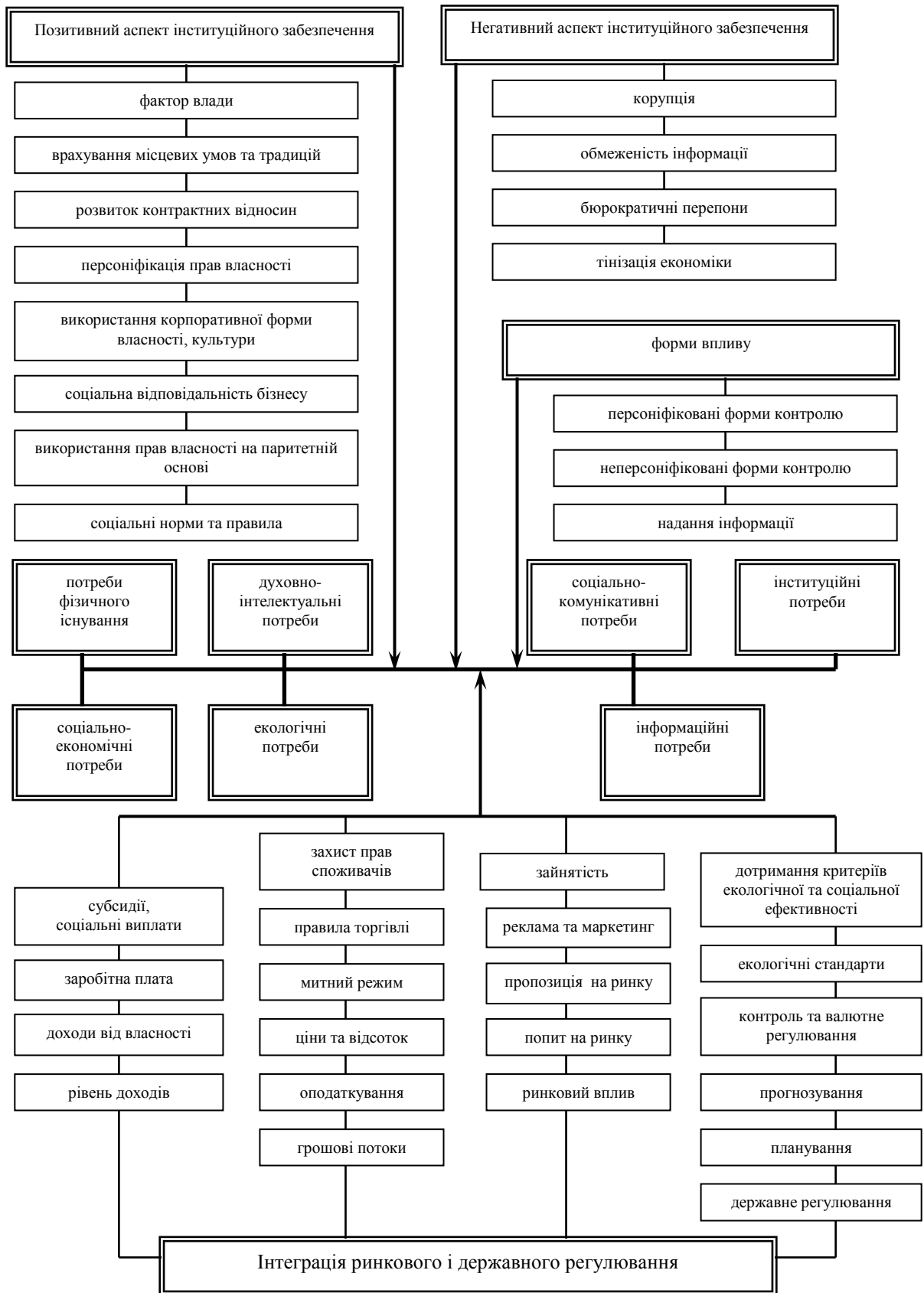

Рис. 5.1. Інституціональне забезпечення регулювання особистих потреб

Джерело: розроблено автором.

О.О. Прутська правильно відзначає, що позитивні інституціональні зміни можливі лише тоді, коли у суспільстві буде накопичена критична маса економічних агентів (представників великого капіталу, не зрощених з державою, представників малого і середнього бізнесу, банкірів, менеджерів), які будуть зацікавлені у позитивних інституціональних змінах [157].

Теоретичне узагальнення поглядів учених дозволило дійти висновку, що становлення і розвиток ринкових відносин, доцільність усунення негативного інституціонального впливу зумовлює доцільність різноманіття форм власності, свободи підприємницької діяльності тощо. Різноманіття форм власності не виключає необхідності підвищення макроекономічної ефективності використання державної власності, зокрема, бюджетування, орієнтованого на результат.

Як відомо, ринок саморегулюється під впливом трьох елементів: вільної конкуренції, грошей, взаємодії попиту та пропозиції. Грошова форма забезпечує стихійну координацію дій суб'єктів господарювання. Ціна, норма прибутку, рівень орендної та заробітної плати містять у собі інформацію, необхідну для прийняття рішень. Витрати виробництва, динаміка цін на складові собівартості продукції визначають загальний обсяг товарів на ринку, попит і пропозицію на ньому. Особисті потреби набувають форми платіжного попиту, який виступає грошовою формою їх прояву [93]. Тобто, попит – це потреби, задоволення яких у змозі оплатити споживач. У процесі індивідуально-ринкового регулювання узгоджуються інтереси ринкових контрагентів. При цьому за першооснову беруться потреби, які виражені через попит.

Платіжний попит і потреби тісно пов'язані між собою, але не тотожні. Платіжний попит – це лише частина абсолютних потреб, представлена у грошовій формі. Особисті потреби опосередковуються грошми, ними ж і обмежуються. Платіжний попит – це ринкова форма прояву потреб, тобто модифікація потреб у їх русі від виробництва до споживання на стадії обміну [114, с. 67]. У цілому платіжний попит може бути охарактеризований як грошова, ринкова форма прояву потреб.

Платіжний попит може відставати або перевищувати потреби. Чим більша кількість покупців, тим більший попит. Розрізняють такі стадії формування платіжного попиту: по-перше, платіжний попит – це заявлена на ринку потреба у товарі; по-друге, реалізований попит – грошова сума, фактично витрачена на купівлю товарів і оплату послуг.

Зростання грошових доходів при незмінних цінах на товари означає зростання платіжного попиту. Доходи можуть по-різному впливати на попит. Залежно від того, до якої групи якості відноситься товар, зв'язок може бути прямий та зворотний. При рості реальних доходів покупців обсяг продажу товарів високої якості буде зростати. Попит на товари

низької якості зменшиться. Неоднозначність впливу доходів на попит полягає у тому, що збільшення доходів може бути в однієї групи покупців, а зменшення в інших. Тому аналізувати необхідно не тільки динаміку загального доходу в цілому, але й окремо за групами населення.

У русі платіжного попиту проявляються закономірності, присутні йому як категорії ринку. Залежно від співвідношення з пропозицією товарів, послуг, цін, доходів населення, він може бути як задоволений, так і незадоволений. Незадоволений попит може трансформуватись у вимушений попит на інші товари, або у заощадження.

На попит, а відповідно і на потреби, впливають численні фактори: зміна потреб, мода, реклама, традиції, звички, релігійні переконання, розвиток форм власності, трансакційні витрати тощо. Коли товар входить у моду, то росту цін буде відповідати збільшення обсягів покупок. Зміна моди буде супроводжуватись такими тенденціями: при збереженні обсягів купівлі ціни знизяться, а при збереженні цін знизиться обсяг покупок.

Виробник обов'язково має відслідковувати тенденції попиту, налаштовуючи виробничі потужності на новий товар у момент проходження піку продажу. Така політика може подовжити час функціонування фірми на ринку. У протилежному випадку можлива реорганізація фірми шляхом злиття, приєднання або банкрутства.

Процес виникнення потреби тісно пов'язаний з інтелектуальною діяльністю, а саме з розвитком пізнавальних здібностей у людини та з освітою.

З метою стимулювання певної потреби формують шляхом навчання певну асоціацію. Потреба з часом зникає, якщо асоціацію час від часу не підтверджувати. Таку інформацію про певний товар, який виробник хоче реалізувати, потрібно постійно поновлювати. Важливим постулатом є те, що потреби, сформовані шляхом асоціації з іншими об'єктами потреб, безмежні [122, с. 14]. Це означає, що задовольнити всі потреби неможливо, тому що будуть виникати нові.

Нові товари, які з'являються на ринку, створюють і задовольняють не абсолютно нову потребу, а формують і задовольняють певну комбінацію потреб у цільовій аудиторії. З цією метою для просування нових товарів виробники розповсюджують інформацію серед цільової аудиторії (презентації, акції, семінари, лекції тощо).

Особисті потреби – це взаємопов'язана система потреб, відповідно, і блага, які їх задовольняють, знаходяться у певній залежності один від одного. Одну і ту ж потребу можуть задовольняти декілька благ (товари-субститути). Для товарів характерна ще така властивість, як взаємне доповнення (комплементарні товари), тобто ефективне споживання одного товару можливе лише у поєднанні з іншим. Зміна цін на комплементарні блага має зворотній вплив на попит (при рості цін на паливо попит на машини зменшиться).

Особисті потреби виконують регулюючу функцію на основі двох цілей – виживання організму і стремління до комфорту. Обмеженням при цьому є:

- 1) обмеженість фінансових ресурсів;
- 2) обмеженість часових ресурсів [122, с. 14].

Якщо розглядати задоволення потреби як акт купівлі однією особою, то придбавши товар, ця особа потребу задовольняє. Виробник (посередник) отримує дохід. На рівні суспільства ж межі споживання не існує. Це пов'язано з тим, що існує безмежна кількість комбінацій потреб, задоволення потреб носить циклічний характер, метою виробників товарів є максимізація прибутків.

Напрямом індивідуально-ринкового регулювання є стимулювання виробництва нових товарів, важливими чинниками появи та впровадження яких є інноваційна та маркетингова діяльність. За умови, що продукт виправдав сподівання споживачів, компанія задовольняє власні потреби у розширенні ринкової ніші та зростання прибутків (рис. 5.2).

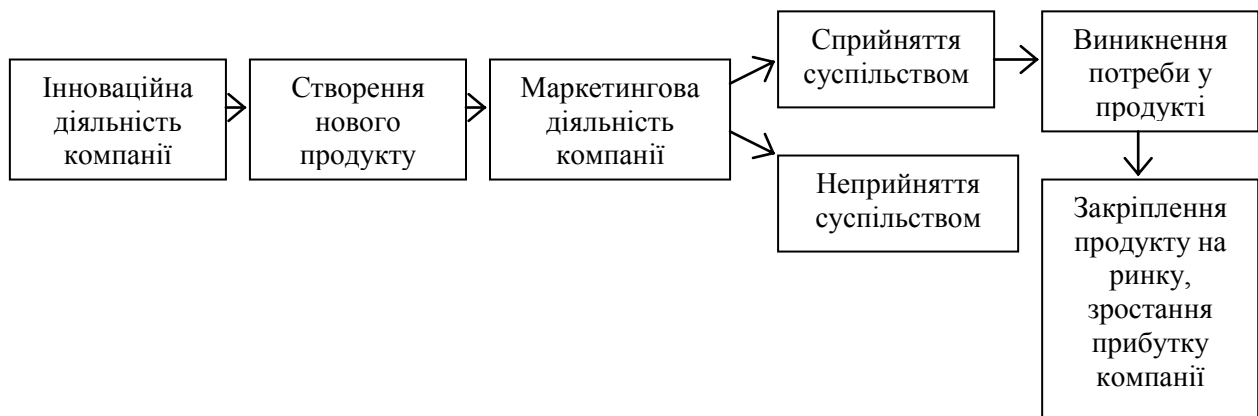

Рис. 5.2. Задоволення потреб підприємств через потреби індивідів

Прагнучи задовольнити особисті потреби, індивіди висувають до компанії певні вимоги та встановлюють певні обмеження. Крім того, саме вони приймають рішення купувати чи не купувати продукцію компанії, користуватись чи ні її послугами, а отже, громадяни вирішують, чи отримуватиме компанія прибуток і чи буде вона фінансово дієздатна. Згідно зі схемою ці процеси відповідають етапові сприйняття/неприйняття суспільством продукту, запропонованого компанією. Саме на цьому етапі потреби людей протистоять або співпадають з потребами підприємства.

При появі на ринку нового товару, обсяги реалізації нового товару будуть зростати. Новий товар є перевагою у порівнянні з конкурентами. Виробник має виробити стільки продукції, скільки планує продати. Тобто обсяг продажу має співпадати з плановим обсягом реалізації. Як правило,

здійснюється пілотний випуск нової продукції. Якщо товар користується попитом, то продукція іде у масове виробництво. З часом, коли потреба у товарі буде задовольнятися, рівень попиту буде знижуватись. Підтримувати рівень виробництва на попередньому рівні недоречно. Обсяг виробництва буде знижуватись.

Коли товар вироблений і поступив у продаж, то плановий обсяг реалізації не буде співпадати з фактичним. Це пов'язано з тим, що не всі потенційні покупці купуватимуть товар саме у цей час і у цього виробника. А частина покупців зможе задовольнити свою потребу уже з появою нової модифікації товару. «Різниця між потенційним числом споживачів і тими, які реально купили, буде складати ту потребу, яка перейде на нову модифікацію товару» [122, с. 39]. На різних етапах життєвого циклу товару в процесі індивідуально-ринкового регулювання можуть використовуватись різні методи та способи стимулювання збуту продукції (етапи життєвого циклу товару співпадають з етапами життєвого циклу потреб споживачів).

Ще одним інструментом індивідуально-ринкового регулювання потреб є ціна. У момент потенційного піку продажу виробник виробить такий обсяг товару, який не буде реалізований. Частина запасів буде продаватись вже за ціною розпродажу. Тому переобладнувати виробничі потужності на нове виробництво необхідно ще до того, як настав пік продажу. З точки зору виробника потреба суспільства у певному товарі буде задоволена у момент максимального приближення до піку обсягу продажу. Потреба у цьому товарі буде задоволена у момент наближення кривої продажу до нульової позначки.

Якість продукту. Одним із найголовніших питань у момент впровадження у виробництво бізнес-ідеї є питання цінності для споживача. Цінність для споживача визначається з врахуванням фактора особистого ставлення до відповідного показника якості продукту. На вибір впливає також бренд, рівень амбіцій споживача. Якщо потреби споживача врахувати до моменту впровадження продукту в процес виробництва, то це скоротить витрати на пошук споживачів товару, адже він буде вироблятися практично за індивідуальним замовленням. У цьому контексті О.Г. Волков пропонує методику визначення особистих потреб [45]. Її суть полягає у тому, що за допомогою інтернет-дослідження можна з'ясувати, що саме необхідно споживачу, що є зайвого у товарі. Використання результатів такого дослідження дасть змогу не тільки оптимізувати обсяг виробництва, але і зменшити нереалізовані залишки продукції. У глобальному масштабі це буде частково сприяти вирішенню екологічної проблеми за рахунок скорочення перевитрат всіх видів природних ресурсів.

Одним із перспективних ринкових чинників задоволення особистих потреб є подальше розширення внутрішніх та зовнішніх заходів

соціальної відповідальності бізнесу. Якщо внутрішній вимір соціальної відповідальності бізнесу практично закритий для громадськості і дозволяє налагодити позитивні контакти з працівниками компанії, то зовнішня соціальна відповідальність фірми безпосередньо впливає на її відносини із суспільством та його членами. Внутрішнім виміром соціальної відповідальності бізнесу є менеджмент персоналу, охорона праці, внутрішні екологічні програми, політика адаптації підприємства до структурних змін.

Наслідками соціальної відповідальності бізнесу має бути соціальний захист працівників, їх навчання та умови для професійного розвитку, встановлення реального робочого дня, що не перевищує законодавчі норми, участь працівників у капіталі та прибутках компанії, а також у прийнятті на роботу молодих спеціалістів, жінок, інвалідів, виключення дискримінації щодо них.

Задоволення особистих потреб в охороні праці проявляється у дотриманні правил безпеки та гігієни праці, проведенні семінарів та курсів з охорони праці, використанні безпечних матеріалів, з якими працює персонал.

Компанії у процесі індивідуально-ринкового регулювання розробляє та впроваджує соціальні проекти внутрішнього спрямування, які виконуються у співпраці з іншими установами. У таких випадках підприємство долучається до соціальних програм органів центральної чи місцевої влади, налагоджує партнерські відносини з громадськими організаціями тощо [99]. Зовнішній вимір соціальної відповідальності бізнесу в контексті задоволення особистих потреб реалізується через соціально спрямовану товарну політику, прозорість та доступність інформації про діяльність фірми, охорону навколишнього середовища тощо (таблиця 5.1).

Таблиця 5.1

Зовнішній вимір соціальної відповідальності бізнесу у контексті задоволення особистих потреб населення

Зовнішній вимір соціальної відповідальності бізнесу	Задоволення особистих потреб
Соціально спрямована товарна політика	Виробництво якісних товарів та послуг за обґрунтованими цінами, їх відповідність стандартам якості
Прозорість та доступність інформації про діяльність фірми	Відкритість інформації в економічній, екологічній, соціальній сферах діяльності компанії
Охорона навколишнього середовища	Запровадження водо-, енерго-, паливозберігаючих технологій, встановлення очисних споруд, використання енергії сонця, вітру, води, участь у спільних екологічних програмах

Надійність та чесність у співпраці з партнерами	Партнерські стосунки з владними структурами, постачальниками, споживачами, ЗМІ, громадськими організаціями
Розвиток місцевої громади	Допомога у вирішенні соціальних проблем на місцевому рівні, який дозволяє більш точно задовольнити потреби на регіональному рівні
Благодійність, спонсорство, соціальні проекти	Підтримка незахищених верств населення, установ спорту, мистецтва, науки, культури
Соціально-етичний маркетинг	Основний принцип – досягнення балансу інтересів бізнесу, суспільства, особистості

В умовах поширення екологічних загроз набуває особливої актуальності реалізація внутрішніх екологічних програм у частині впровадження екологічних технологій виробництва та екологічних інновацій, модернізації устаткування, особливо ощадному використанні наявних ресурсів, екологічності та безпечності офісного та робочого обладнання, захисті персоналу від шкідливого екологічного впливу виробництва, встановленні для працівників балонів з очищеною питною водою.

Підприємство, адаптуючись до структурних змін, вживає заходів щодо утримання ринкових переваг перед конкурентами. Певною мірою це стосується і соціальних аспектів його діяльності, а саме: інформування працівників про реструктуризацію підприємства, врахування їх думок та пропозицій, уникнення масштабних звільнень шляхом перекваліфікації працівників, модернізації виробничого процесу тощо.

5.2. Реалізація державної політики у сфері реклами та засобів масової інформації як спосіб формування та задоволення особистих потреб

Нестабільне економічне та політичне положення країни, корінна зміна умов життєдіяльності з різким розмежуванням населення на багатих та бідних, послаблення впливу на свідомість соціальних інститутів, зниження освітнього рівня населення, втрата традиційних форм суспільного контролю, конкуренція норм права, нечіткість формулювання певних положень – все створює підґрунтя для консолідації негативних формальних сил, заміни у суспільстві духовних цінностей на матеріальні. Порушення духовних законів створює сприятливі умови для формування антисоціальної моралі, появи чисельних маргінальних, кримінальних об'єднань, груп.

Результати експертних досліджень свідчать, що правовими нормами регулюється не більше 50 % всіх суспільних відносин, інші регулюються соціальними нормами [72]. Обумовлена об'єктивними причинами роль усталених алгоритмів дії, звичок у суспільній діяльності посилюється традиційною схильністю населення України до неформальності.

Формальні інститути, потрапивши у реалії української економіки, пронизуються неформальними відносинами [157, с. 18]. Маємо констатувати зростаючий вплив неформальних інститутів на перебіг суспільних процесів. У цих умовах посилюється значення засобів масової інформації, Інтернету, рекламної продукції у процесах інституціоналізації, недопущенні руйнування навколишнього середовища, соціальних та економічних інститутів, духовності, інтелектуального рівня суспільства.

Реклама, ЗМІ, Інтернет впродовж останніх десятиліть досягли величезного розмаху і стали основними засоби впливу на свідомість, на формування споживацького способу мислення, стимуляції споживання. Вони не тільки певною мірою формують потреби особистості, але і впливають на цінності та спосіб життя. Продовжує посилюватись економічне, суспільне, соціальне, освітнє, психологічне та етичне значення реклами, ЗМІ, Інтернету. Їх важко відокремити один від одного. Значення реклами проявляється у тому, що у процесі реклами за допомогою ЗМІ відбувається розповсюдження повідомлень, інформації, у результаті чого можуть формуватись як позитивні стандарти мислення (популяризуватись здоровий спосіб життя, принципи сталого розвитку, пропагуватись нові товари, модні тенденції, налагодження зв'язків між суб'єктами господарювання, споживачами товарів), так і негативні (культ насилля, паразитизм, антисуспільні норми, азартні ігри тощо).

ЗМІ у технологічному сенсі – засоби фіксації, передачі, поширення інформації; як соціальний інститут основним завданням має регулювання потреб населення за рахунок формування відповідного інформаційного поля [63, с. 11]; як приватне підприємство займається створенням інформаційного продукту чи надання інформаційних послуг з метою отримання прибутку. ЗМІ виступають посередником у масово-комунікативному процесі, основними учасниками якого є держава, бізнес-структури, населення. Суб'єкти, які виробляють інформацію, зацікавлені у впливі на аудиторію з метою формування потреб, вигідних джерелу інформації. Аудиторія використовує інформацію з метою формування адекватних норм споживання. Серед головних функцій ЗМІ можна назвати такі: формування інформаційного поля населення; забезпечення діяльності соціальних інститутів шляхом формування соціальної комунікації, яка дозволяє інститутам своєчасно реагувати на зміни у потребах та розповсюджувати і впроваджувати систему цінностей і норм [63, с. 15].

Різні форми та характеристики ЗМІ потребують різних підходів до їх регулювання [85, с. 7]. Важливим питанням удосконалення державної політики у сфері ЗМІ і реклами з метою формування оптимальної, екологічно спрямованої структури потреб особистості є встановлення адекватного співвідношення державного та індивідуально-ринкового

регулювання. Доповнивши визначення Н.М. Ільченко [85, с. 7], надалі будемо використовувати державну політику у сфері ЗМІ як складову політики України, що полягає у цілеспрямованій діяльності органів влади з метою створення належних умов для розвитку ЗМІ, функціонування яких здатне забезпечити задоволення зростаючих потреб та їх зміну залежно від пріоритетів розвитку суспільства. Для України найбільш оптимальним є пошук рівноваги між державним та індивідуально-ринковим регулюванням. Це дасть змогу уникнути диспропорцій у забезпеченні суспільних цінностей.

У процесі регулювання рекламної діяльності відбувається розширення соціальних, освітніх, естетичних, суспільних функцій реклами. Серед основних суб'єктів впливу на рекламну діяльність виділяють суспільні організації, державу, споживачів рекламної продукції тощо [167, с. 411].

Діяльність суспільних некомерційних утворень можна розглядати як одну із форм індивідуально-ринкового регулювання. Метою діяльності таких організацій є боротьба з недобросовісною конкуренцією у сфері рекламного бізнесу; обмеження та недопущення розповсюдження неправдивої інформації; задоволення рекламно-інформаційних потреб; впровадження сучасних форм і методів рекламної діяльності; захист інтересів членів-споживачів реклами, виробників, розповсюджувачів, дослідників, спонсорів, рекламодавців тощо.

Державне регулювання рекламної діяльності здійснюється у процесі створення нормативно-правової бази та системи формування виконавчих органів у цій сфері. До компетенції останніх входить: контроль за недобросовісною конкуренцією у рекламному бізнесі; обмеження або недопущення реклами товарів потенційно шкідливих для споживачів; захист прав споживачів тощо.

При державному регулюванні діяльності ЗМІ, реклами проявляються недосконалість формальних інститутів (лобіювання), елементи опортуністичної поведінки (бюрократизація, корупція).

Споживачі реклами мають право на безпечність купленої продукції, право на вичерпну інформацію, право на захист від маніпуляцій свідомістю та нав'язування аморальних потреб тощо.

Дослідження основних засад, пов'язаних з регулюванням діяльності ЗМІ в Україні сприяло виявленню засобів підтримки та обмеження їх діяльності [85]. Найголовнішими засобами обмеження є податкове та антимонопольне законодавство, стандарти у сфері реклами, надання та позбавлення ліцензій, санкції за здійснення забороненої законодавством діяльності. Засоби підтримки ЗМІ традиційні: податкові пільги, прямі кредити та субсидії, бюджетне фінансування (рис 5.3).

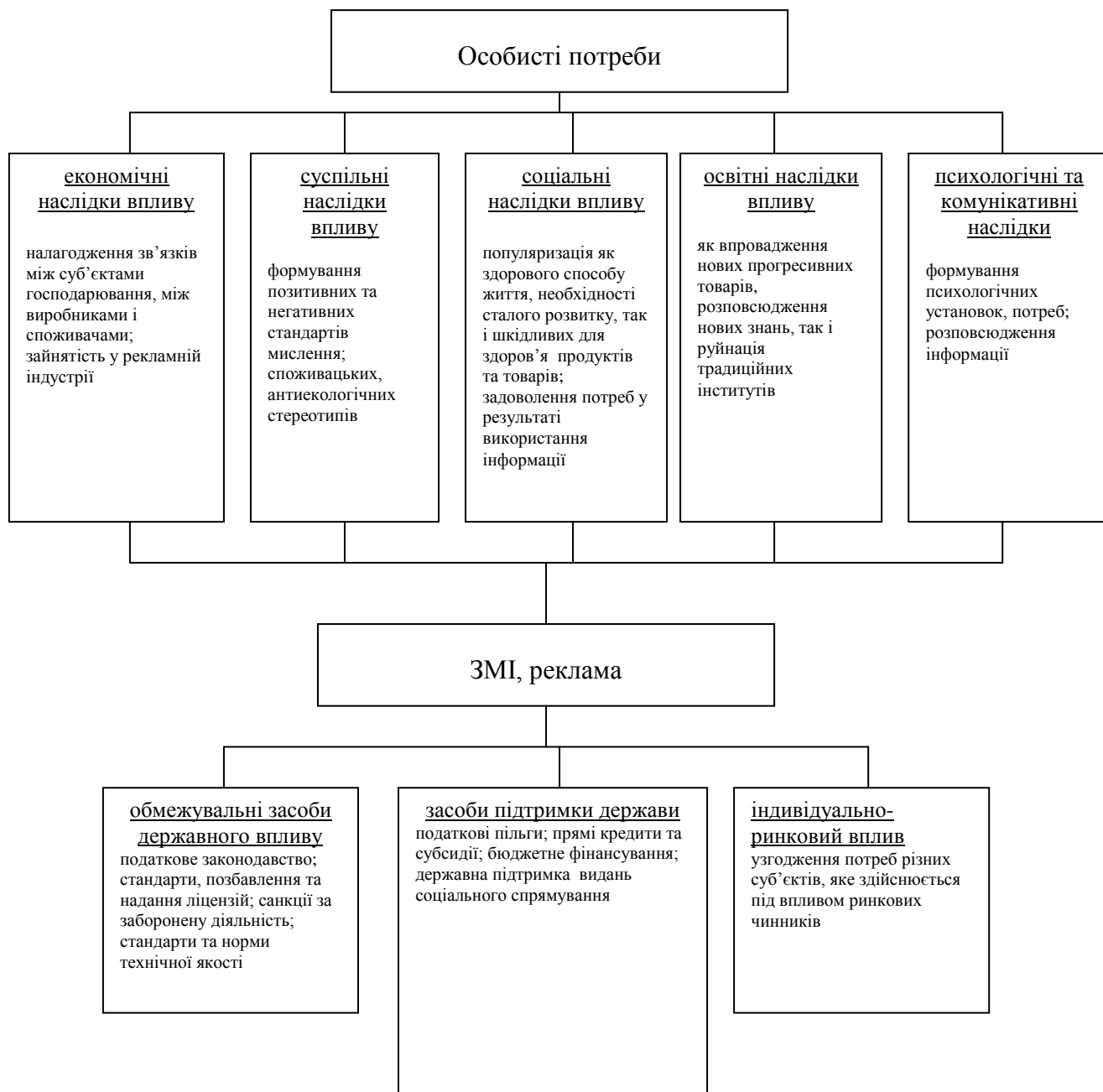

Рис. 5.3. Засоби та наслідки впливу держави на особисті потреби через ЗМІ та рекламу

Безперечне позитивне значення реклами у підтримці конкуренції, розширенні ринків збуту, прискоренні оборотності оборотного капіталу, стимулюванні збуту. Стимулювання збуту здійснюється через генерування потреб та мотивації споживачів шляхом їх інформування, актуалізацію потреб, стимулювання акту купівлі з використанням таких елементів маркетингових комунікацій, як реклама, комерційна пропаганда, особистий продаж товарів. Реклама набуває максимальної

ефективності тільки у комплексі маркетингу як частина маркетингових комунікацій. Маркетинг допомагає визначити обсяг і структуру потреб і розробити ефективні механізми їх задоволення. Товари при цьому розглядаються як інструмент задоволення потреб [167]. Як відомо, серед основних цілей маркетингової діяльності є стимулювання збуту через формування позитивного ставлення у потенційних споживачів до товару фірми, фірмової марки, підтримання репутації фірми на належному рівні, формування звичок у покупця, створення сприятливої емоційної атмосфери навколо фірми.

Крім впливу реклами на процеси життєдіяльності у процесі формування потреб, рекламна діяльність сама є галуззю, яка об'єднує тисячі спеціалізованих рекламних фірм, у яких задіяні мільйони працівників. Тобто, рекламна індустрія, крім формування потреб, ще і безпосередньо задовольняє потреби працюючих у рекламній діяльності.

Радикальні зміни комунікативної ситуації зумовлюють трансформацію системи масових комунікацій: поряд з традиційними ЗМІ починають функціонувати онлайн-медіа (електронні газети, інформаційні агентства). Відкриваються також нові можливості передачі інформаційно-комунікативних технологій і розширення території дії традиційних мас-медіа в умовах "інтернаціоналізації" [63, с. 16].

Вплив Інтернету на особистість, її потреби неоднозначний. Інтернет як технічний засіб реалізує комунікативні функції соціальних інститутів. У той же час існує можливість вийти із-під сервіс-нагляду соціальних інститутів (антисоціальна діяльність хакерів). Неінституціональність комунікацій, які здійснюються в Інтернеті, стають причиною конфліктів. Інтернет сприяє розвитку віртуальних потреб. Особи, які активно здійснюють комунікації через Інтернет, переорієнтовуються з реальних процесів на віртуальні. Часто активізуються аномальні потреби, деформується особистість. Активні користувачі Інтернету часто втрачають такі атрибути особистості, як стабільна самоідентифікація, індивідуальний стиль виконання соціальних функцій [82].

До позитивних рис розповсюдження інформації у системі Інтернет необхідно віднести здатність накопичувати, аналізувати та управляти значною кількістю спеціалізованих даних, що прискорює пошук необхідних товарів з оптимальною для покупця ціною. Окремо варто зупинитись на перевагах бізнесу та на захисті споживача у системі Інтернет. Перевагою бізнесу через Інтернет є зменшення вартості за рахунок посилення конкуренції, підвищення якості і різноманіття товарів, виробництво товарів безпосередньо за запитами споживачів [56, с. 365]. Споживачі у мережі Інтернет можуть бути не тільки пасивними користувачами інформації, але й активно впливати на об'єкт вибору.

Залишаються актуальними під час формування та задоволення особистих потреб традиційні способи розповсюдження реклами: пряма

реклама, наприклад, поштова реклама; реклама у пресі, друкована реклама; екранна реклама; реклама на транспорті; реклама на місці продажу; сувенірна реклама тощо. Кожний спосіб реклами має свої переваги та недоліки (таблиця 5.2).

Таблиця 5.2

Переваги та недоліки основних способів розповсюдження реклами

Спосіб реклами	Переваги	Недоліки
Газета	Оперативність, чисельність аудиторії, висока достовірність	Швидкоплинність
Журнал	Тривалість, достовірність, престижність	Великий розрив між місцем покупки і місцем розміщення реклами
Телебачення, відеореклама	Широта охоплення, численна аудиторія, поєднання зображення, звуку, високий емоційний вплив	Висока вартість, перевантаженість рекламою, коротке життя реклами
Пряма поштова реклама	Гнучкість, відсутність у поштовому відправленні конкурентів	Відносно висока вартість одного контакту
Друкована реклама	Висока якість, значна тривалість контакту (контакти, календарі)	Неможливість контакту з віддаленою аудиторією
Реклама на транспорті	Численність аудиторії, гнучкість, широта охоплення	Специфічність аудиторії
Інтернет онлайнві медіа (електронні газети, інформаційні агенства)	Обсяг інформації необмежений, глобальність аудиторії	Можливість стимулювання аморальних потреб, обмеженість доступу до Інтернету, занадто великий обсяг інформації

Джерело: [167], [56].

Серед недоліків всіх способів реклами є нерациональне використання ресурсів фірм-рекламодавців та суспільства в цілому, зростання витрат та в кінцевому рахунку роздрібних цін. Отримання рекламодавцями надприбутків, стимулювання штучних потреб – все це націлює на задоволення матеріальних потреб як повного замітника духовних. У результаті росту матеріальних потреб посилюється техногенне навантаження на природне середовище.

ЗМІ, реклама беруть участь у формуванні всіх груп потреб, безпосередньо задовольняючи тільки одну – інформаційні потреби. Зазначимо, що формування потреб особистості – це складний, тривалий процес. Він протікає як на рівні особистості під впливом виховання, освіти, самоосвіти, так і на рівні суспільства під впливом держави, ЗМІ,

реклами, Інтернету. Спрямувавши вектор формування потреб у напрямку збільшення екологічних, духовно-інтелектуальних та зменшення потреб фізичного існування, можна уникнути екологічної кризи та екологічного колапсу. Алгоритм цього процесу такий. Екологічні потреби зумовлюють екологічну структуру платіжного попиту на ринку предметів споживання, який зумовлює екологічний попит на ринку засобів виробництва, обладнання, сировини, матеріалів. Це гіпотетичне припущення. Виконати його без системного державного регулювання стандартів якості, безпечності продукції неможливо.

Крім розповсюдження ЗМІ конструктивної інформації можуть розповсюджуватись серед населення і антисуспільні погляди, установки, які відкрито провокують порушення норм законодавства, формують певний стереотип поведінки – матеріальні блага ставлять вище духовних цінностей, у свідомості укорінюється правовий нігілізм, іде активна алкоголізація і наркоманізація суспільства.

Завданням індивідуального-ринкового і державного регулювання є формування екологічної свідомості як найважливішого економічного і інституціонального фактора. З цією метою доцільно розширити спектр освітніх послуг. Екологічні знання – це лише частина екологічної свідомості.

Через ЗМІ, за допомогою реклами постійно ціленаправлено має поширюватись інформація про відсутність альтернативи екологічним параметрам факторів економічного розвитку. Найголовнішими серед них є: випуск екологічної продукції, впровадження ресурсозберігаючих технологій, заміна невідновлювальних ресурсів субститутами, зростання екологічної складової інвестицій.

Партнерська взаємодія державних структур, релігійних концесій, ЗМІ, рекламних агентств дасть змогу змінити масові погляди та етичні норми, в межах яких існування людства неможливе без існування природного середовища. У цьому контексті необхідне поширення духовних цінностей, екологічних, етнокультурних традицій.

5.3. Державне регулювання інститутів конкуренції в аспекті задоволення потреб особистості

Ринковий та державний механізм регулювання по-різному впливають на особисті потреби, зумовлюють різну політику в цій сфері. Так, ринковий механізм розвитку зумовлює потребу в активізації індивідуальних здібностей людини, залучення її до економічного та суспільного життя, розширення її економічних можливостей. Ринковий механізм передбачає активізацію підприємницьких здібностей особистості.

Ринковий механізм регулювання особистих потреб передбачає, що людина самостійно організовує своє життя. Працевлаштування та дохід особи залежить від конкурентоспроможності її трудових послуг, на які безпосередньо впливають рівень освіти, професійні якості, стан здоров'я.

Ринок створює умови для самореалізації особистості та прояву її підприємницької ініціативи, створює умови для постійного аналізу альтернатив та вибору найбільш ефективних з них.

Ринковий механізм не може враховувати всі вигоди та затрати, пов'язані з виробництвом та споживанням певних товарів та послуг. Споживчий попит, що враховується ринком, відображає лише попит, що задовольняє індивідуальні потреби. При цьому не враховуються суспільні потреби, які не можуть фінансуватись індивідуумами за допомогою ринку, наприклад, автомагістралі, національна оборона тощо. Ринкова система не може враховувати такі суспільні та колективні потреби. Необхідність державного регулювання обумовлюється необхідністю задоволення не тільки особистих, але і потреб всього суспільства, необхідністю підтримки пріоритетних напрямків економічного та соціального розвитку тощо.

Особливе місце у системі ринкових важелів впливу на забезпечення особистих потреб займає конкуренція. З метою максимізації грошових надходжень конкуруючі фірми можуть використовувати цінові та нецінові методи конкуренції. При використанні цінових методів конкуренти у боротьбі за покупця знижують ціни на товари, що реалізуються. У результаті потенційний покупець може за наявну суму коштів купити більший обсяг товарів.

За нецінових методів конкуренції продавці намагаються забезпечити більш високу якість своїх товарів, створити сприятливі умови для обслуговування реалізованого товару після продажу. Продавці ведуть активну маркетингову діяльність, вивчаючи попит покупців та інформують їх за допомогою реклами, характеризуючи властивості товарів.

Таким чином, цінові та нецінові методи конкуренції сприяють більш повному задоволенню особистих потреб. Хоча за цінових методів фірми-конкуренти з метою зниження цін знижують собівартість реалізованої продукції. Тому знижують вартість комплектуючих, сировини, розмір заробітної плати, що може знизити якість реалізованої продукції та доходи працюючих. У той же час можуть проявлятися і зовнішні фактори недосконалості ринкового механізму, коли не враховуються побічні результати виробництва чи споживання, наприклад, забруднення навколишнього середовища.

Актуальність дослідження інституційних форм розвитку конкуренції у системі механізмів їх регулювання зумовлюється низкою важливих взаємопов'язаних між собою чинників.

По-перше, інституціональний підхід дозволяє більш повно врахувати взаємозв'язок економічних, політичних, соціальних, екологічних складових конкуренції, у процесі якої оптимізується розподіл трудових, матеріальних ресурсів, підвищується ефективність функціонування економіки в цілому.

По-друге, інститути й організації конкуренції можуть мати і деструктивний вплив, у результаті чого посилюється майнова диференціація у суспільстві, виникають перешкоди при міжгалузевому та внутрішньогалузевому русі капіталів, з'являється проблема інституціонального монополізму, яка деформує систему соціально-економічних відносин на основі корупції і бюрократії.

По-третє, взаємозв'язок ринкових інститутів і конкуренції дає синергетичний ефект. Завдяки конкуренції відбувається відбір ефективних інституційних обмежень, ефективні ринкові інститути, в свою чергу, стимулюють подальший розвиток конкурентних відносин. Ефективна взаємодія ринкових інститутів і конкуренції сприяє задоволенню особистих потреб.

Дослідження інститутів конкуренції, процесів їх регулювання присвячені праці О.О. Костусєва, Г.М. Лозової, Ю.Б. Росецької, Р.А. Самсонова, В.В. Семоненка, І.М. Талатура, С.О. Черненка. Незважаючи на велику кількість наукових праць і значні досягнення в теорії та практиці державного регулювання розвитку інститутів конкуренції, обмеження інституціонального монополізму, залишаються дискусійними питання, зокрема, механізму вибору оптимальної моделі задоволення особистих потреб за рахунок конкурентних механізмів регулювання чи за рахунок зниження собівартості і підвищення якості надання послуг природними монополіями. Зазначене визначає актуальність дослідження.

Сьогодні дослідження інституційних форм розвитку конкурентних відносин набувають особливої популярності. Ю.Б. Росецька виділяє, на відміну від інших, інститути й організації конкуренції. До інститутів конкуренції вона відносить антимонопольне законодавство, законодавство про ціноутворення, іноземне підприємництво, малий та середній бізнес, захист прав споживачів, охорону прав інтелектуальної власності [168, с. 6]; правила професійної етики конкуренції, правила, звичаї (вживає стосовно чесної конкуренції); механізми примусу до виконання правил конкуренції в особі Адміністративних колегій, Антимонопольного комітету, Вищого арбітражного суду, судової системи. До організацій конкуренції – громадські організації захисту конкуренції, профспілки, об'єднання підприємців, органи влади та управління.

Р.О. Самсонов пропонує досить розширену класифікацію інститутів. Він виділяє виборчі інститути, інститути самоуправління, інститути

влади, бізнесу, соціальної інфраструктури, комунального господарства, соціальних гарантій [177].

А. Губар, А. Костусєв, Р. Самсонов, В.В. Семоненко констатують той факт, що умови конкуренції нерівні для різних комерційних організацій, що органи влади й управління, як інституціональні суб'єкти, можуть сприяти процесам монополізації на ринках. Всі ці процеси вчені групують в одне економічне явище, яке визначають як інституціональний монополізм. Р.О. Самсонов розуміє інституціональний монополізм як домінування інтересів певних суб'єктів за допомогою контролю над умовами функціонування на ринку; економічною формою прояву сутності інституційного монополізму є вилучення економічної ренти інституційного типу [177, с. 15].

На думку В.В. Семоненка, інституціональний монополізм породжується нерівністю умов конкуренції для різних учасників (неоднакові режими оподаткування, привілеїв, пільг, субсидій, правової, політичної підтримки з боку державної бюрократії) [180, с. 6].

Ознаками конкуренції для фірми є: зменшення кількості нових та постійних клієнтів, відвідувачів, зміна іміджу та репутації, переманювання працівників, випуск каталогів, буклетів, прайс-листів з аналогічною продукцією, поява сайтів з інформацією, яка випереджає конкурентів.

Конкуренція, як змагання економічних суб'єктів за найкращу реалізацію своїх інтересів, перевіряє суб'єктів господарювання на рівень їх відповідності суспільним та особистим потребам. Бізнес-структури, які їх не задовольняють, стають банкрутами. Як правило, це відбувається як результат росту трансакційних та трансформаційних витрат, зокрема, витрат, пов'язаних із вибором найбільш вигідної ціни та підбором потенційних контрагентів. Для мінімізації цього виду трансакційних витрат використовують такі інститути, як спеціалізовані ринки, рекламу, репутацію (суспільну оцінку економічного агента з точки зору ділової етики) [84]. Репутація тісно пов'язана із засобами індивідуалізації підприємств, такими як фірмова назва, товарний знак тощо. Ця інформація дає змогу покупцю економити на витратах пошуку.

Можна також зменшити такий вид трансакційних витрат, як витрати виміру, пов'язані з двома типами характеристик якості товару – фізичними та правовими. Інформація про властивості благ розповсюджується нерівномірно. Тому виробник, покупець, який володіє меншим обсягом інформації, здійснює більш високі витрати (часу, оплата послуг при оцінці об'єкта тощо).

Витрати ведення переговорів, укладання контрактів, специфікації та захисту прав власності – важливий елемент трансакційних витрат. Їх можна зменшити у процесі задоволення духовно-інтелектуальних потреб

та шляхом інформування широкого загалу стосовно існуючих правових, соціальних умов обміну.

Конкуренція створює зацікавленість в удосконаленні виробничих комбінацій, зниженні витрат на одиницю продукції, у науково-технічному оновленні виробництва, зниженні ціни тощо. Споживачі, купуючи товари, можуть конкурувати між собою у процесі: надання грошових коштів власнику благ у обсягах більших, ніж інші. У зв'язку з тим, що така форма конкуренції споживачів збігається з економічним інтересом продавців з приводу максимізації прибутку, вона є домінуючою; використання особливих особистих стосунків з власником товару (родинні, дружні стосунки).

Конкуренція при споживанні певного блага виникає тоді, коли споживання його певною особою виключає можливість споживання його іншими особами. Це відбувається тоді, коли права власності чітко специфіковані та захищені на високому рівні. У той же час існує значна кількість благ, використання яких одними суб'єктами, не виключає використання того самого блага іншими суб'єктами (наприклад, інформація). Продавці товарів чи послуг вступають у конкурентні відносини, використовуючи цінові і нецінові (маркетинг, реклама, розповсюдження інформації про товар, пропаганда властивостей товару, рівень обслуговування після продажу тощо) методи.

Придбання товару особою доцільне лише тоді, коли цей товар задовольняє певну потребу. Завдання товаровиробника полягає у створенні системи оцінок рівня задоволення потреб споживача. Оціночна система має пов'язувати рівень задоволення потреб клієнта та рівень прибутковості фірми.

Для отримання конкурентних переваг на ринку товаровиробнику важливо виробити продукцію з розміром витрат, меншими, ніж у конкурентів, але із такими властивостями, які б відповідали потребам споживача. Товар може мати характеристики, які не мають цінності для споживача, але вже включені в ціну. З іншого боку, продукція може не мати конкретної специфічної характеристики, необхідної споживачу [209, с. 78].

Вплив конкуренції на особисті потреби не рівномірний на різних стадіях економічного циклу. На стадії поживлення і підйому іде конкуренція виробників за кваліфіковану робочу силу, за розміщення потужностей на певних територіях.

Конкуренція є найбільш ефективним ринковим фактором задоволення потреб на стадії підйому і поживлення економіки. Конкуренція за кваліфіковану робочу силу стимулює зростання заробітної плати, премій, надбавок. Покращується соціальний пакет (безкоштовний відпочинок, утримання об'єктів соціальної інфраструктури).

На стадії поживлення і підйому у процесі конкуренції задовольняється ціла низка груп потреб: потреби фізичного існування, соціально-економічні потреби працюючих.

На стадії кризи і депресії вплив конкуренції на рівень задоволення особистих потреб знижується. У результаті жорсткої економії бізнес-структури мінімізують або повністю відмовляються від соціальних витрат. Компанії скорочують благодійні, спонсорські, екологічні проекти, знижують оплату праці працюючих, скорочують працівників та соціальну інфраструктуру бізнесу. На період кризи та депресії припадають масштабні звільнення, порушення трудового законодавства, погіршення умов праці, заміщення компонентів у продукції на більш дешеві, поширення неправдивої інформації про склад та якість продукції, порушення державних стандартів якості.

У період кризи і депресії знижується ефективність конкуренції та інших ринкових факторів задоволення особистих потреб і зростає значення державного регулювання. Об'єктом впливу держави має бути якість продукції і ціна. У зв'язку з цим пріоритетними питаннями державної політики є розробка і впровадження системи національних стандартів якості товарів і послуг, посилення інформованості споживачів про склад продукції, контроль якості імпортованої продукції. Активне використання «вмонтованих бюджетних стабілізаторів», таких як податки, державні витрати, страхування від безробіття, підтримка цін на фермерську продукцію, дасть змогу знизити амплітуду економічних коливань, не звертаючись до постійних змін в економічній політиці.

Розбіжності економічних інтересів, зумовлені обмеженістю ресурсів, невизначеністю умов та наслідків контракту, породжують витрати опортуністичної поведінки. Цей вид трансакційних витрат найменше підлягає корегуванню з боку суб'єктів господарювання. Це пов'язано з тим, що на укладання контрактів впливають несприятливі чинники зовнішнього середовища, неповнота контракту, неможливість прописати дії всіх контрагентів, неналежним виконанням посадових обов'язків на робочому місці, шантажем, здирництвом тощо.

Система задоволення особистих потреб, яка базується на конкурентних засадах, більш стала. Це пов'язано з тим, що конкуренти надають товари та послуги за параметрами, які перевищують вихідну потребу. Конкуренція зумовлює оптимізування номенклатури, асортименту, якості товарів, посилення реклами, відкриття нових філіалів, пошук прямих зв'язків з виробниками, надання оптових, святкових знижок, проведення розпродажів, лотерей. У виробників виникає необхідність зміщувати акценти з технічної, виробничої сфери на зовнішню, на споживача. Товар повинен бути надійним, естетичним, екологічним, безпечним. До показників надійності відносять довговічність, ремонтпридатність, збереження робочого стану протягом

та після перебування на складі та транспортування. Дизайн товару визначається групою естетичних показників, які характеризують інформаційну виразність, раціональні форми, цілісність композиції, стабільність товарного виду продукції, дизайн упаковки [209, с. 184].

Посилення антропогенного впливу на навколишнє середовище зумовлює появу нових критеріїв у конкурентоздатності продукції на основі співставлення об'єктивних якісних характеристик товару з наявністю негативних зовнішніх ефектів зростання екологічної культури населення підвищує вимоги споживачів до екологічних характеристик товару [209, с. 185]. Екологічні показники встановлюються відповідними технічними нормами. Це сприяє більш повному задоволенню особистих потреб та попереджує можливі зловживання власників товарів та послуг.

Ускладнення суспільних відносин зумовлює необхідність їх формалізації. Формальні правила можуть доповнювати неформальні обмеження, збільшуючи їх ефективність. Д. Норт до формальних правил відносить політичні, економічні правила та контракти [141], зокрема, конституція, законодавчі акти, індивідуальні контракти. Політичні правила у широкому розумінні визначають ієрархію прийняття рішень у державі. Економічні правила визначають права власності. Контракти визначають умови, правила обміну [140]. Функція правил полягає у тому, щоб полегшити обмін, надати можливість отримати особисті вигоди. Структура правил формується під впливом співвідношення політичних та економічних сил у суспільстві.

Очевидно, що для підвищення ефективності суспільного відтворення крім чітких, дієвих неформальних правил мають бути чітко визначені контракти на право власності, закони про банкрутство.

З метою інституційного забезпечення розвитку конкурентних відносин в Україні постала необхідність у формуванні координаційного інституту по дерегулюванню і дерегламентації господарської діяльності та створенні механізмів делегування інтересів громадян на державному рівні; забезпеченні відкритого доступу громадян і організацій до інформації щодо прийняття законодавчих актів; зміцненні контрольних повноважень місцевих органів влади з приводу недопущення антиконкурентної діяльності на місцях [120, с. 150]. Серед основних напрямків розвитку конкурентних відносин є свобода підприємництва та свобода вибору. Суб'єкти підприємницької діяльності повинні мати можливість виробляти та реалізовувати продукцію на власний розсуд. Обмеження мають бути лише на певні види продукції. Свобода вибору має розповсюджуватись на власників матеріальних ресурсів, власників трудових ресурсів, споживачів.

Розвиток конкуренції у суспільстві передбачає необхідність проведення антимонопольної політики та попередження корупції. У цьому плані особливої актуальності набуває забезпечення прозорості

процесів, пов'язаних із створенням об'єднань, приєднанням комерційних організацій, придбанням великих пакетів акцій тощо. З метою виконання цього завдання необхідно законодавчо обмежити придбання прав власності з використанням підставних осіб, офшорних компаній. Необхідно також знизити бар'єри входу на товарні ринки, більш ефективно контролювати діяльність господарюючих суб'єктів, що займають домінуюче положення за допомогою моніторингу процесу ціноутворення, вилучення доходів, отриманих у результаті порушень антимонопольного законодавства [120, с. 145].

Складовими елементами конкурентної політики є: контроль за діяльністю вже існуючих на ринку конкурентів і їх взаємодією; припинення або обмеження монополістичної діяльності й недобросовісної конкуренції, недопущення або ліквідація руйнівної іноземної конкуренції; надання пільг суб'єктам господарювання з метою підтримки конкуренції і недопущення монополізації ринків [28, с. 20]. З приводу доцільності спрощення механізму доступу на ринок думки розділились. С.О. Біла вважає, що необхідно встановлювати державою економічні перешкоди щодо входження на ринок і виходу з нього [28, с. 20]. Ю.Б. Росецька навпаки відстоює точку зору, що з метою розвитку конкуренції необхідно знижувати адміністративні бар'єри, спрощувати доступ на ринок, посилювати відповідальність суб'єктів ринку через створення нових механізмів відповідальності [168, с. 13]. Більшість дослідників сходиться на думці, що невід'ємною складовою конкурентної політики держави має бути антимонопольний контроль за економічною концентрацією.

Вплив на конкурентів з боку держави підпорядковане головному завданню – недопущення монополізації ринків, який передбачає використання адміністративних та коректуючих способів. Коректуюче антимонопольне регулювання націлене на забезпечення пріоритетів інституційної та зовнішньоекономічної політики, науково-технічного розвитку, політики зайнятості, соціального та екологічного розвитку суспільства [170, с. 19]. Серед найважливіших інструментів коректуючого антимонопольного регулювання можна зазначити:

- державні гарантії єдиного економічного простору, вільного переміщення товарів та послуг, свободи підприємницької діяльності, рівноправність форм власності;
- державні ліцензії на виконання окремих видів діяльності;
- державні стандарти на товари та послуги. Цей інструмент використовується в антимонопольній діяльності, щоб не допустити домінуючого положення певних компаній за рахунок відхилень від критеріїв в якості, безпечності, надійності;
- державні заборони на певний вид діяльності;

– державне замовлення. Цей інструмент розглядається як засіб якісної протидії монополізації ринків, оскільки розподіляється на тендерні й основні;

– державна політика у НТД, освітній діяльності;

– підтримка малого бізнесу (спрощена система реєстрації, оподаткування, кредитні канікули);

– регулювання державних форм проникнення на національні ринки іноземних фірм. Цей інструмент можна розглядати як засіб протидії монополізації ринків іноземними компаніями.

Використання норм антимонопольного законодавства можна поділити на два напрямки:

1) протидія різним союзам (картелям, синдикатам), результатом яких є придбання взаємно консолідованими фірмами монопольного положення;

2) обмеження суб'єктів підприємницької діяльності на придбання монопольного положення самостійно, без вступу в союзи.

По мірі подальшого розвитку ринкових відносин, посилення впливу монополістичних структур зростає залежність всіх учасників ринку не тільки від обмеженості ресурсів, але і від неформальних інститутів, відносини довіри та підтримки (не типові для конкуруючих на ринку контрагентів) починають цінитись та переноситись із сімейних, дружніх стосунків на діяльність фірми тощо. Зародившись як потреба необхідності впевненості у партнері по бізнесу, ці відносини отримали інституціонально-організаційне оформлення і створили довірчу власність та довірче управління, тобто перетворились у формальний економічний інститут трасту з відповідними інституційним середовищем [57, с. 75]. Паралельно змінам у суспільстві відбуваються зміни в особистих потребах: духовно-інтелектуальні потреби починають домінувати над потребами фізичного існування.

Висновки до розділу 5

На основі проведеного у роботі аналізу форм та методів індивідуально-ринкового регулювання зроблено уточнення поняття індивідуально-ринкового регулювання, яке доцільно розглядати як упорядкування, узгодження економічних процесів, яке здійснюється суб'єктами господарювання під впливом ринкових чинників.

Метою індивідуально-ринкового регулювання діяльності суб'єктів господарювання є отримання прибутку. При досягненні мети задовольняються потреби колективу, частина особистих потреб працюючих. Доведена необхідність інтеграції індивідуально-ринкового, ринкового та державного регулювання, у результаті чого стає можливим задоволення потреб суспільства, колективу, особистості. Головною

методологічною основою механізмів інтеграції при цьому є визнання провідної ролі державного регулювання.

Сформульовані основні напрямки підвищення дієвості регулювання особистих потреб, а саме: забезпечення стабільності законодавства; створення у державі сприятливого інвестиційного клімату; мотивація на рівні суспільної свідомості росту екологічних, інформаційних, духовно-інтелектуальних цінностей, зменшення негативного впливу інститутів. Факторами впливу на особисті потреби, їх регулювання є платіжний попит, доходи, мода, реклама, релігійні переконання, форми власності. Інструментами впливу є ціна, якість продукції.

Доведена правомірність введення у науковий оборот поняття “інституціональне забезпечення регулювання особистих потреб”, яке доцільно розуміти як процес позитивного та негативного впливу формальних (правових норм) та неформальних (стереотипів поведінки, традицій) інститутів на особисті потреби для зменшення потреб фізичного існування та збільшення інформаційних, екологічних, духовно-інтелектуальних.

Ринковий та державний механізм регулювання по-різному впливають на особисті потреби, зумовлюють різну політику в цій сфері. Так, ринковий механізм розвитку зумовлює потребу в активізації індивідуальних здібностей людини, залучення її до економічного та суспільного життя, розширення її економічних можливостей. Ринковий механізм передбачає активізацію підприємницьких здібностей особистості.

Проведений аналіз концептуальних чинників впливу ЗМІ, Інтернету, реклами на особисті потреби населення України показав, що протягом останніх десятиліть, незважаючи на позитивну динаміку задоволення інформаційних потреб, вони не сприяли розвитку духовно-інтелектуальних, екологічних, сімейних потреб. Доведено, що обумовлена об’єктивними причинами особлива роль державного впливу посилюється необхідністю удосконалення інституціональної структури, особливо у частині неформальних інститутів.

Беручи до уваги низьку ефективність правового регулювання масово-медійної сфери, відсутність чітко сформульованої і науково обґрунтованої концепції державної політики у сфері ЗМІ, реклами, Інтернету та з метою здійснення загальнонаціональної комплексної роботи з удосконалення нормативно-технологічного регулювання діяльності ЗМІ, розробки методичних рекомендацій щодо структури відділів по зв’язках із ЗМІ, регулювання рекламної продукції, необхідно створити координаційний центр у структурі органів державної влади України.

З метою посилення впливу мас-медіа, освіти на ціннісні системи суспільства потрібно розширити спектр передач інтелектуального, духовного, культурного спрямування; у навчальних закладах всіх рівнів у

межах курсу ОБЖД – проводити заняття з вивчення традицій, фольклору, формувати екологічну свідомість.

Для недопущення негативного впливу ЗМІ необхідно: ввести особисту адміністративну і кримінальну відповідальність посадових осіб ЗМІ з розповсюдження інформації, яка сприяє порушенню традиційних соціальних норм, стимулює деструктивну поведінку; відновити інститут цензури і жорсткий контроль за інформацією; посилити громадський контроль за змістовою частиною інформації, розміщеною в Інтернеті та ЗМІ.

Необхідно систематично вивчати суспільну думку з питань навколишнього середовища, створити механізми по залученню населення в екологічні фонди. Через рекламу, ЗМІ, Інтернет впливати на формування попиту у потенційних споживачів на екологічну продукцію.

Конкуренція є найбільш ефективним ринковим фактором задоволення потреб на стадії підйому і пожвавлення економіки. Конкуренція за кваліфіковану робочу силу стимулює зростання заробітної плати, премій, надбавок. Покращується соціальний пакет (безкоштовний відпочинок, утримання об'єктів соціальної інфраструктури).

На стадії пожвавлення і підйому в процесі конкуренції задовольняється ціла низка груп потреб: потреби фізичного існування, соціально-економічні потреби працюючих.

На стадії кризи і депресії вплив конкуренції на рівень задоволення особистих потреб знижується. У результаті жорсткої економії бізнес-структури мінімізують або повністю відмовляються від соціальних витрат. Компанії скорочують благодійні, спонсорські, екологічні проекти, знижують оплату праці працюючих, скорочують працівників та соціальну інфраструктуру бізнесу. На період кризи та депресії припадають масштабні звільнення, порушення трудового законодавства, погіршення умов праці, заміщення компонентів у продукції на більш дешеві, поширення неправдивої інформації про склад та якість продукції, порушення державних стандартів якості.

У період кризи і депресії знижується ефективність конкуренції та інших ринкових факторів задоволення особистих потреб і зростає значення державного регулювання. Об'єктом впливу держави має бути якість продукції і ціна. У зв'язку з цим пріоритетними питаннями державної політики є розробка і впровадження системи національних стандартів якості товарів і послуг, посилення інформованості споживачів про склад продукції, контроль якості імпортованої продукції.

РОЗДІЛ 6

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ

6.1. Формування механізму державного регулювання особистих потреб

Державне регулювання особистих потреб здійснюється органами державної влади безпосередньо та опосередковано за допомогою різноманітних форм, методів та інструментів, зокрема, через розвиток соціальних відносин, умови життя та праці населення країни, екологічні, демографічні процеси тощо. Головна мета державного регулювання конкретизується у спеціальних завданнях держави, таких як сприяння організації ринково-конкурентних відносин; вирішення економічних і економіко-організаційних питань, досягнення економічних, політичних, соціальних і фінансових цілей, коректування розподілу ресурсів з метою впливу на структуру економіки країни.

Завданням регулювання особистих потреб є створення оптимального механізму поєднання ринкових та державних важелів впливу на економічні і соціальні процеси у суспільстві, їх орієнтація на оптимізацію структури потреб особистості, зростання екологічної, духовно-інтелектуальної, інституціональної компоненти потреб особистості, зменшення потреб фізичного існування. Для забезпечення результативності цих процесів потрібне постійне коригування форм і методів впливу держави шляхом вдосконалення механізмів впливу.

Аналіз останніх публікацій у науковій літературі показав, що відбувається дискусія щодо наукового розуміння терміна “державне регулювання”. Цей термін часто ототожнюється із державним управлінням, оскільки із переходом до ринкових відносин державне управління набуває регулятивного характеру. Державне регулювання розглядається переважною більшістю вчених як категорія, похідна від державного управління [20; 69; 64]. Але разом з тим, державному регулюванню не притаманна така ознака, як безпосереднє розпорядження, керування об’єктами. На відміну від управлінського впливу, регулятивний вплив допускає певну можливість вибору учасниками суспільних відносин.

Сутність категорії “механізм державного регулювання” по відношенню до різних економічних процесів досліджували І.Є. Алфьорова [9], Д.П. Богиня [20], Н.Г. Діденко [68], Л.І. Дмитриченко [70], О.С. Лесная [116], В.О. Омельчук [144], С.Т. Капанова [87].

Л.І. Дмитриченко характеризує механізм як цілісну діалектичну сукупність взаємозалежних, взаємообумовлених і цілеспрямованих

економічних інструментів, важелів, форм, заходів, факторів і методів державного регулювання економіки з метою узгодження інтересів економічних суб'єктів держави [70; с. 55]. Характерні риси інституціонального механізму державного регулювання розглядаються у дисертаційному дослідженні О.С. Лесної. Алфьорова І.Є. виділяє фінансовий, організаційно-інституційний механізм. Ми поділяємо точку зору Алфьорової стосовно змісту фінансового механізму, який розглядається як сукупність економіко-організаційних заходів, правових та економічних форм і методів управління фінансовою діяльністю держави, важелів та інструментів, що використовуються у процесі формування, розподілу й використання бюджетних коштів для задоволення потреб суспільства [9; 98]. Д.П. Богиня дає визначення мотиваційного механізму формування конкурентоспроможності робочої сили, трактуючи його як сукупність соціально-економічних структур, форм та методів впливу на чинники конкурентоспроможності, за допомогою яких здійснюється формування суспільних, групових та особистих інтересів з метою досягнення оптимального рівня якості робочої сили [20, с. 17]. На нашу думку, трактуючи механізм державного регулювання особистих потреб, можна дати таке визначення: “Механізм державного регулювання особистих потреб – це сукупність взаємопов'язаних принципів, економічних інструментів, важелів, форм, методів державного регулювання особистих потреб з метою досягнення сталого розвитку”. Іншими словами, під механізмом державного регулювання особистих потреб будемо розуміти систему впливів на потреби, від рівня і структури яких залежить можливість сталого розвитку.

І.Є. Алфьорова у своєму дисертаційному дослідженні виділяє такі методи реалізації фінансового механізму, як фінансування, кредитування, інвестування, ціноутворення, оподаткування, господарський розрахунок. На наш погляд, під час розгляду впливу фінансового механізму на переважну більшість економічних процесів та явищ доцільним є вивчення таких методів державного регулювання, як планування, прогнозування, регулювання з використанням бюджетних інструментів впливу [98]. Фінансові важелі, відповідно, це – інвестиції, кредити, податки, ціна, санкції, стимули, форми розрахунків. За І.Є. Алфьоровою, організаційно-інституціональний механізм складається з правового та інституціонального забезпечення. О.С. Лесная вважає, що інституціональний механізм державного регулювання базується на основних принципах державного регулювання, враховує взаємодію існуючих в Україні формальних і неформальних інститутів і класифікує його як специфічний спосіб цілеспрямованого впливу держави та її органів за допомогою певних інструментів, форм і методів. Створення інституціонального механізму державного регулювання зумовлена

необхідністю врахування таких чинників, як традиції, ментальність [116, с. 6]. Цільовою складовою механізму державного регулювання особистих потреб є вплив на структуру особистих потреб у напрямку стимулювання духовно-інтелектуальних, екологічних й інституціональних потреб. Послідовність регулювання особистих потреб передбачає [90]:

1. Визначення довгострокових завдань. Особисті потреби мають формуватись на основі інноваційного вектора розвитку, технологій по збереженню природних ресурсів, пропагування здорового способу життя тощо.

2. Вирішення тактичних і оперативних завдань. Важливим моментом при цьому є узгодження тактичних та стратегічних цілей, визначення важелів стимулювання здорових потреб, розробка для цієї мети відповідних стимулів, оцінка ефективності обраних методів тощо (рис. 6.1).

Доцільно виділити такі основні елементи (підсистеми) механізму державного регулювання особистих потреб: організаційну, правову, соціально-економічну, мотиваційну, медико-соціальну підсистеми.

Організаційна підсистема, на нашу думку, являє собою сукупність структур, форм і методів регулювання, за допомогою яких здійснюється; узгодження суспільних, групових і особистих інтересів; визначення рівня задоволення та структури потреб, їх оптимізація, вибір засобів впливу на потреби; розробка і реалізація Стратегії, Програми, Концепції державного регулювання особистих потреб (таблиця 6.1).

Правова підсистема вміщує сукупність правових інститутів та норм, які здійснюють правове регулювання відносин особистості в сім'ї, колективі, суспільстві, юридично-правові та договірно-правові засади відносин між ними. Цю підсистему слід розглядати як сукупність важелів правового характеру, норм, адміністративних і економічних санкцій, спрямованих на юридичне закріплення обов'язкових для виконання норм, правил поведінки особистості та правове оформлення інших підсистем. Правовими регуляторами при цьому виступають закони, акти уряду, інші нормативні документи.

Соціально-економічна підсистема механізму являє собою комплекс елементів і засобів, інструментів, за допомогою яких забезпечується створення матеріальних, фінансових передумов для реалізації потреб [128; 110]. Складовими елементами цієї підсистеми є регулювання доходів, зайнятості, фінансово-кредитне регулювання. Наступною складовою є сукупність соціальних засобів, інститутів, які забезпечують реалізацію соціальної політики держави. Серед них можна виділити: надання соціальної допомоги, соціальних послуг, соціальне обслуговування.

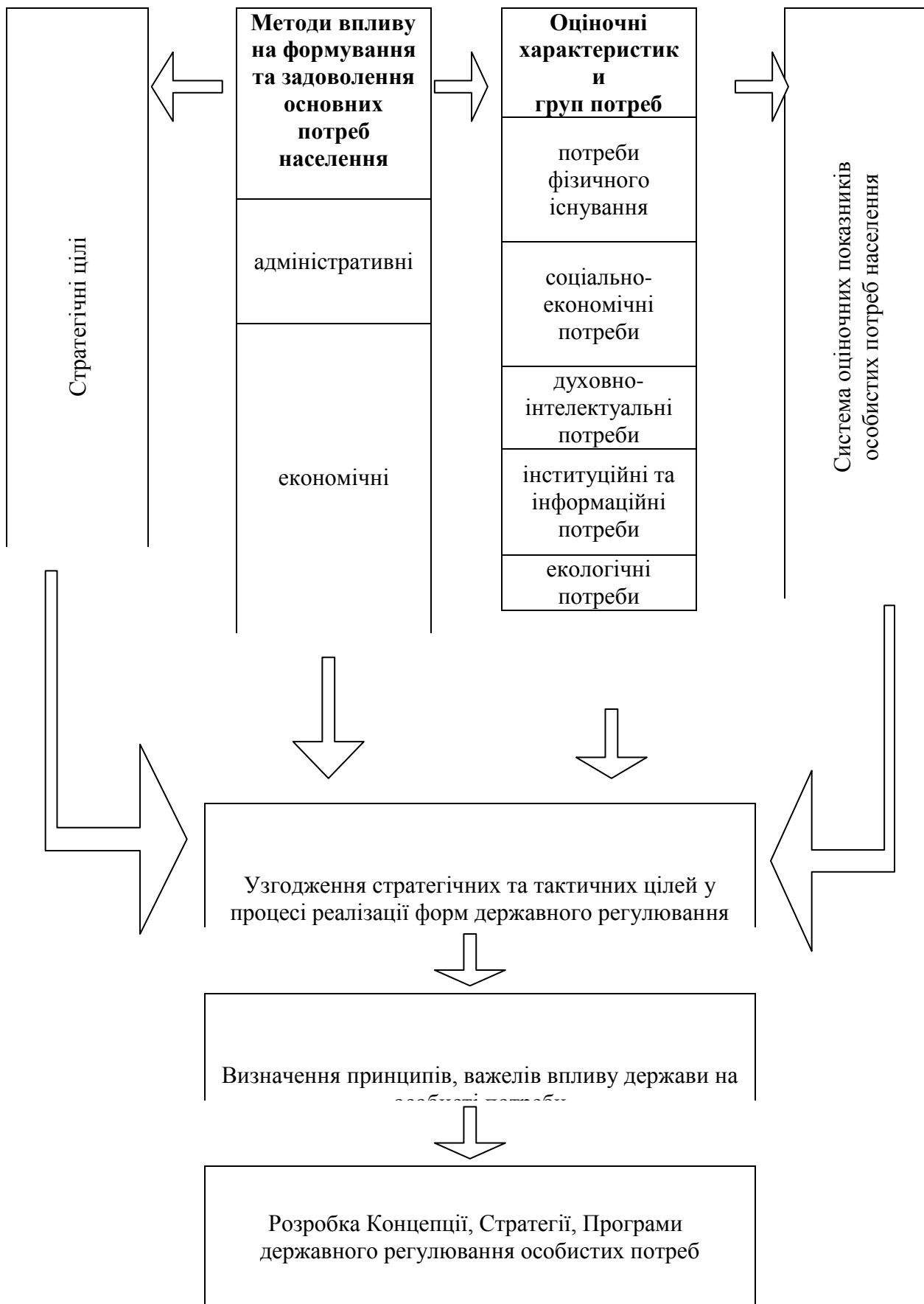

Рис. 6.1. Послідовність регулювання особистих потреб
Джерело: розроблено автором.

Таблиця 6.1

Елементи механізму державного регулювання особистих потреб

Елементи	Групи особистих потреб					
	Потреби фізичного існування	Соціально-економічні потреби	Духовно-інтелектуальні потреби	Екологічні потреби	Інституційні потреби	Інформаційні потреби
Суб'єкти державного регулювання особистих потреб	Органи державної влади та управління, комітети та відомства, спеціальні інститути, фонди					
Підсистеми механізму	Організаційна	Правова	Соціально-економічна	Мотиваційна	Медико-соціальна	
Методи	Адміністративні, економічні, морально-психологічні					
Форми реалізації державного регулювання	Фінансова політика Грошово-кредитна політика Інноваційна політика Структурна політика Антимонопольна політика Антициклічна політика Зовнішньоекономічна політика					
Принципи державного впливу на особисті потреби	Детермінізму, розвитку потреб, стратегічної спрямованості, складності, ефективності, плановості, наукової та економічної обґрунтованості, диференціації умов формування та рівня забезпечення особистих потреб, системного підходу, оптимального поєднання бюджетних, спеціальних, особистих джерел фінансування під час задоволення особистих потреб, максимально розвивати духовні, екологічні, інформаційні потреби особистості при поступовому зменшенні матеріальних потреб					
Важелі впливу	Фінансово-економічні, кредитні, бюджетні, соціальні, інноваційні					

Джерело: розроблено автором.

Для формування ефективно діючої мотиваційної підсистеми необхідно інтегрувати вплив трудової, статусної, адміністративної мотивації. Трудова мотивація формується на базі внутрішньої мотивації особистості і безпосередньо пов'язана з умовами, змістом та режимом праці. Чинниками трудової мотивації є: різноманітні економічні нормативи і пільги; рівень та справедливість розподілу доходів у колективі; наповнення праці творчим змістом та можливість для проявлення ініціативи; стимулювання вільним часом (надання за активну роботу додаткових відпусток та вихідних; скорочення тривалості робочого дня за рахунок високої продуктивності праці; організація гнучкого графіку роботи тощо) [98].

Статусну мотивацію узгоджують з потребами досягнення поставлених цілей та самореалізації особистості. Дієвими чинниками цієї групи мотивації є можливість самостійно приймати рішення щодо форм і методів роботи; право контролю за якістю і кількістю виконуваної

роботи; наявність можливості вносити пропозиції щодо напрямків удосконалення роботи колективу, особистої роботи тощо.

Адміністративна (організаційна) мотивація. Методами адміністративної мотивації можуть бути норми щодо виконання роботи з відповідними санкціями у разі порушення трудової дисципліни. Ця форма мотивації передбачає заходи щодо дотримання працівниками дисципліни, застосування конкретних заходів дисциплінарної відповідальності (зауваження, догани, переведення на нижчеоплачувану роботу, звільнення тощо).

До соціальних методів мотивації варто віднести: створення умов для розвитку почуття відповідальності та взаємодопомоги, методи управління внутрішньогруповими процесами, управління поведінкою особистості в колективі за допомогою команди, наказу, заборони, особистого прикладу. До методів соціальної мотивації відносять надання більшої самостійності в роботі, делегування більших повноважень, залучення до участі в управлінні, надання соціальних гарантій, розвиток соціальної інфраструктури.

Найбільшу частину соціальних методів мотивації становлять методи управління внутрішньогруповими процесами. До них відносять:

- методи активізації (обмін досвідом, змагання, моральне стимулювання);

- методи соціального нормування (гармонізація соціальних відносин за допомогою введення певних норм, таких як традиції, обряди, подарунки, фотоальбоми тощо);

- соціальне регулювання (використання договорів, зобов'язань, встановлення порядку розподілу певних благ).

На наш погляд, мотивація праці – це процес, який не може бути лише частиною психологічних методів мотивації, адже він вміщує складні економічні відносини.

Соціальна мотивація передбачає збереження стану здоров'я працівників та членів їх сімей, можливість отримати роботу відповідно до власних інтересів та схильностей і професійної підготовки, почуття впевненості у майбутньому (найближчим часом та після виходу на пенсію); підтримання творчої атмосфери в колективі, створення можливостей для накопичення та росту заощаджень й добробуту працюючих та членів їх сімей.

Психологічні методи мотивації праці передбачають створення сприятливого психологічного клімату в колективі, нагородження грамотами, медалями тощо.

Підвищення ефективності мотивації трудової діяльності можна пов'язати з подальшим розширенням можливостей системи соціального партнерства, яка базується на об'єднанні представників роботодавців, держави та найманих працівників. Завданням соціального партнерства є

пошук компромісів прийняття та узгодження рішень з питань стабілізації соціально-трудових відносин.

Створення сприятливих та безпечних умов проживання і праці населення країни, підвищення мотивації його трудової діяльності, соціальне партнерство, встановлення мінімальної заробітної плати, регулювання доходів, їх індексація, встановлення соціальних гарантій – це далеко неповний перелік завдань держави в галузі регулювання трудових відносин.

Якщо мотиви формуються на основі конкретних потреб особистості, то, впливаючи на певні потреби, можна деякою мірою сформуванати необхідну на цьому етапі розвитку мотивацію, хоча в науковій літературі зустрічається твердження, що потреби, мотиви, бажання неможливо сформуванати, що на спроби безпосереднього впливу вона відповідає імітацією та пасивністю.

На мотиви трудової діяльності впливає сукупність потреб фізіологічного розвитку, соціальних та духовних. Потреби фізичного існування особистості зумовлюють групу мотивів, а саме: прагнення отримувати дохід, достатній для забезпечення свого існування та існування своєї сім'ї; бажання досягти певного рівня достатку, відповідного власному баченню світу та уявленню про добробут; прагнення отримувати такий дохід, який би був достатнім для формування заощаджень; бажання володіти майном; прагнення до участі у розподілі прибутку підприємства та отримання дивідендів від наявних у власності акцій; потреба мати добрі умови праці та комфортне навколишнє середовище.

Медико-соціальна підсистема являє собою сукупність заходів, спрямованих на створення правових гарантій з охорони праці та медико-соціального обслуговування, надання соціальних послуг, створення сприятливих психологічних відносин у колективах.

У ситуації, коли темпи росту цін на товари широкого вжитку, продукти харчування, комунальні та інші послуги перевищують темпи росту заробітної плати, з'являється (чи збільшується) частина населення, яка не зможе задовольняти свої потреби фізичного існування на попередньому рівні. Вихід з такої ситуації частина населення буде шукати у додатковій зайнятості, підвищенні ефективності своєї праці. Для цієї частини населення отримання доходу з метою задоволення фізіологічних потреб на рівні, не нижчому від попереднього, може стати стимулюючим фактором трудової діяльності. Інша частина населення буде шукати вихід у зменшенні рівня споживання, обмеженні потреб фізіологічного існування, в кращому випадку – в переорієнтації їх на потреби соціального та духовного розвитку, тобто зможуть обмеження споживання використати для духовного росту. Зменшення рівня задоволення потреб фізичного існування може викликати процеси

деградації на всіх рівнях. Тому невідповідність у темпах росту цін на товари та темпах росту доходів населення з одночасним формуванням умов для додаткової зайнятості не може розглядатись як потужний стимул для підвищення ефективності праці.

Розрізняють адміністративні, економічні, морально-психологічні методи та чинники впливу на особисті потреби (табл. 6.2).

Реалізація механізму державного регулювання особистих потреб відбувається за допомогою програмно-цільових, нормативно-правових, організаційно-розпорядчих та контрольно-наглядових державних заходів, які здійснюють органи державної влади та управління на державному, регіональному, місцевому рівні.

Таблиця 6.2

Методи та чинники впливу на особисті потреби

Адміністративні	Економічні	Морально-психологічні
Орієнтовані на розвиток таких особистих потреб, як потреба в забезпеченні свого життя та довкілля, дотримання трудової дисципліни	Орієнтовані на матеріальне стимулювання	Використання моральних, психологічних чинників впливу
Закони, укази, постанови, затверджені державними органами для обов'язкового виконання	Методи і важелі державних органів, податки, пільги, фінансово-кредитні важелі	Створення нормального психологічного клімату, творчої атмосфери
Методи організаційного впливу: нормування, інструктивні положення	Методи, які використовуються соціальними службами	Застосування соціальних норм поведінки: моральні стимули та санкції

Джерело: [187, с. 28] доповнено автором.

Під час визначення методологічних основ державного регулювання важливе місце займають принципи державного регулювання особистих потреб.

Принцип (від лат. *principium* – початок, основа) трактується як вихідне положення певної теорії, науки, вчення.

Виявлення та обґрунтування принципів повинно відповідати таким вимогам: необхідно відобразити лише найбільш суттєві, головні закономірності, відносини; характеризувати лише ті закономірності та відносини, які притаманні особистим потребам як цілісному явищу.

Для принципів регулювання особистих потреб характерні універсальність та загальна значимість. Універсальність як ознаку принципів регулювання особистих потреб слід розуміти таким чином: ними пронизана вся діяльність людини і вони повинні враховуватись у будь-якій економічній ситуації. Загальна значимість цих принципів

полягає в тому, що вони спрямовують і синхронізують весь механізм державного регулювання особистих потреб населення [101].

Для характеристики особистих потреб можна використати такі методологічні принципи:

1. Принцип детермінізму. Потреби, обумовлені всім ходом розвитку природи та людини, є породженням та результатом розвитку всього суспільства. Разом з тим, на долю потреб припадає функція бути спонукою діяльності, рушійною силою поведінки [219, с. 49]. Вони є передумовою будь-якої діяльності особистості.

2. Принцип розвитку потреб. Потреби знаходяться в стані постійної зміни та розвитку. Цей принцип тісно пов'язаний з принципом історизму. Діалектика потреб полягає в їх динаміці, вони постійно розширюються та удосконалюються.

Потреби розвиваються в процесі всього життя особи. Виникнувши на певному історичному етапі, потреби існують протягом певного часу, поступово удосконалюються, закріплюються чи змінюються наступними поколіннями.

Підставою систематизації принципів регулювання особистих потреб є виокремлення тих закономірностей і процесів, які забезпечують стабільність системи державного регулювання. Це – загальні принципи державного регулювання особистих потреб.

Зокрема, до загальних принципів можна віднести: загальність та універсальність; рівність прав та можливостей кожної людини при задоволенні особистих потреб, диференціація умов та рівня забезпечення особистих потреб; наукова та економічна обґрунтованість соціальних стандартів та державних гарантій у сфері задоволення особистих потреб.

Проведене дослідження дало підставу сформулювати такі основні загальні принципи державного регулювання особистих потреб:

1. Принцип стратегічної спрямованості означає підпорядкованість кожної потреби завданню гармонійного розвитку особистості, є завданням соціальної політики держави як складової стратегії розвитку суспільства. У зв'язку з цим постає питання чіткого визначення стратегічного напрямку і цілей розвитку економіки та розробки послідовного плану їх досягнення. На нашу думку, реалізація структурної перебудови як фінансової, так і економічної систем є менш важливим завданням, ніж забезпечення високих темпів зростання ВВП та НД.

Крім того, вкладання коштів державою в більшість галузей соціальної сфери з метою задоволення особистих потреб передбачає віддачу тільки через певний час. Тому розвиток освіти, спорту, культури сьогодні – це вирішення стратегічних завдань завтра.

2. Складність. Обґрунтування принципів державного регулювання формування та забезпечення особистих потреб, їх систематизація потребує глибоких досліджень. Виявити ці принципи, описати їх у

достовірній формі, систематизувати та розробити конкретні механізми їх використання – складне та відповідальне завдання. До того ж, використати ці механізми на практиці за умови, що всі люди різні, мають різні можливості, здібності, стан здоров'я – завдання ще складніше.

3. Принцип ефективності полягає в тому, що державне регулювання особистих потреб повинно керуватись загальним правилом – мінімум матеріальних, фінансових і максимум практичних результатів. Принцип ефективності регулювання особистих потреб має враховувати як кількісні, так і якісні результати впливу матеріальних, трудових, фінансових чинників на вирішення стратегічних і тактичних цілей розвитку країни та конкретної людини.

4. Принцип наукової та економічної обґрунтованості соціальних стандартів та соціальних нормативів полягає в тому, що соціальні виплати повинні відповідати потребам людини, але в той же час вони повинні бути адекватними економічному розвитку країни та економічним можливостям держави. Для реалізації цього принципу в Україні введено систему соціальних стандартів.

Зміни в суспільстві, які спрямовані на формування багатуокладної економіки, спричинили зниження рівня життя населення, що особливо гостро підкреслює необхідність реалізації принципу наукової обґрунтованості соціальних стандартів. Вони повинні бути не нижче величини прожиткового рівня в державі. Тому як базовий соціальний стандарт визнано прожитковий мінімум.

Соціальні стандарти повинні, з одного боку, сприяти трудовій і підприємницькій активності громадян, а з другого – повинні забезпечувати фізіологічні, духовні та соціальні потреби людини.

5. Принцип диференціації умов формування та рівня забезпечення особистих потреб. У реальному житті люди об'єктивно неоднакові. Вони мають різні потреби. Це зумовлене неоднаковими індивідуальними властивостями, станом здоров'я, здібностями, різними умовами життя та виховання, інтелектуальними можливостями кожної людини, етнічною та національною приналежністю тощо. Тобто, під диференціацією слід розуміти відмінності у підставах, змісті та способах формування особистих потреб. Диференціація умов формування особистих потреб залежить від статі, віку, стану здоров'я, наявності та кількості дітей, матеріального стану, характеру трудової діяльності тощо. На неї впливають також суб'єкти та об'єкти забезпечення.

6. Принцип плановості полягає в обов'язковому плануванні дій по задоволенню особистих потреб. Враховуючи те, що значна частина видатків на соціальні цілі фінансується за рахунок бюджетних коштів, підвищується значущість бюджетного планування – комплексу організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів з визначенням доходів і видатків бюджетів на всіх стадіях бюджетного

процесу. Для реалізації принципу плановості на рівні бюджету відбувається: організація складання фінансових планів, їх взаємозв'язок із загальною фінансовою програмою держави і відповідними показниками проекту плану соціально-економічного розвитку країни; встановлення загального обсягу фінансових ресурсів та їх розподіл по окремих міністерствах, відомствах і галузях народного господарства; визначення розмірів власних ресурсів господарства, які можуть бути направлені на його розвиток; визначення та обґрунтування бюджету по всіх джерелах надходження; встановлення загальних фінансових зв'язків у народному господарстві, визначення необхідних пропорцій і співвідношень між централізованими і децентралізованими фінансами; визначення всіх напрямків витрат бюджету; мобілізація грошових надходжень для фінансування галузей економіки, які знаходяться на бюджетному фінансуванні; здійснення державного фінансового контролю за ходом виконання бюджету.

7. Принцип системного підходу передбачає побудову такого спеціального понятійного апарату, що забезпечує перехід від загальних методологічних принципів до забезпечення конкретних потреб. Призначення системного підходу не тільки в системному розгляді сукупності елементів та зв'язків між ними, але й в тому, що на підставі одного і того ж досліджуваного об'єкта можна змодельовати різноманітні системи залежно від обраного критерію, який буде визначений як системоутворююча ознака.

8. Принцип оптимального поєднання бюджетних, спеціальних, особистих джерел фінансування під час задоволення особистих потреб полягає в тому, що задоволення особистих потреб може здійснюватись за рахунок власних ресурсів індивідуума, бюджетних коштів, коштів соціального страхування, спеціальних коштів бюджетних установ. При недостатній кількості перших двох джерел з'являється потреба у максимальній мобілізації спеціальних, особистих надходжень. При зменшенні обсягів національного доходу, що перерозподіляється через бюджетні механізми, акцент переноситься на пошук особистих джерел фінансування.

9. Принципи страхування як елемента підтримання певного рівня задоволення особистих потреб мають такі складові:

- принцип страхового інтересу. Формування страхових фондів у всіх галузях невиробничої сфери передбачають виплату певних сум у разі настання страхових випадків. Зацікавлені при цьому як страховики, юридичні особи, так і страхувальники;
- принцип законодавчого визначення умов і порядку формування та використання страхових фондів соціальної сфери;
- принцип державного регулювання розміру та тарифів на послуги, що надаються за рахунок коштів страхових фондів соціальної сфери;

– принцип оптимального поєднання соціального страхування, соціальної допомоги, що надається державою, приватної страхової ініціативи та соціальних послуг, що надаються підприємствами.

Всі принципи мають діяти одночасно, оскільки вони визначають ефективність функціонування всієї системи.

10. Принцип цілісності означає наявність енергетичного ефекту взаємодії елементів системи потреб, який не дорівнює просто сумі дій цих елементів окремо один від одного. Системі потреб особистості як цілісному утворенню характерні нові інтегративні якості, які не властиві окремим її елементам, а виникають завдяки їх взаємодії у системі.

11. Принцип суперечності між зростаючими потребами та наявними фінансовими, матеріальними ресурсами для їх задоволення. Цей принцип (крім суто гносеологічного аспекту) має використовуватись у тісному взаємозв'язку з аналізом конкретних потреб та їх задоволення.

Джерелом розвитку економіки є реалізація закону зростання потреб. Він полягає у суперечності між розвитком продуктивних сил, що сприяє появі нових потреб, і обсягом та структурою споживання, які не відповідають новій системі потреб. Тенденції та перспективи розвитку індивідуальних, сімейних, колективних потреб, їх структурні зміни впливають на напрямки розвитку виробництва. Задоволення особистих потреб завжди має певні обмеження. Для потреб особистості – це матеріальні, фінансові, етичні обмеження, для потреб людства – це обмеження природних ресурсів, екологічні проблеми тощо.

12. Принцип взаємозалежності і загального зв'язку потреб особистості. Цей принцип передбачає необхідність розгляду кожної потреби з урахуванням всіх її зв'язків та відносин.

13. Принцип державних гарантій забезпечення особистих потреб у разі погіршення матеріального стану працівників внаслідок втрати працездатності, заробітку, народження дітей, інвалідності та інших наслідків соціальних ризиків.

14. Принцип максимально розвитку духовних, екологічних, інформаційних потреб особистості при поступовому зменшенні потреб фізичного існування. Цей принцип передбачає визначення дієвих важелів впливу держави на особисті потреби з метою росту потреби в: загальній, спеціалізованій освіті, постійному саморозвитку; зростає потреба в духовно-інтелектуальному розвитку як умови професійного росту; інформатизаційних потребах; в самоствердженні, в духовно-інтелектуальній праці.

6.2. Фінансово-економічні та кредитні важелі задоволення особистих потреб

Можливість задоволення різноманітних особистих потреб людини завжди обмежена наявністю необхідних для цього ресурсів, насамперед, фінансових. Їх складовими поряд з доходами громадян є кредити банків, що надаються фізичним особам. На їх розмір спроможна значно впливати держава за допомогою інструментів фінансової, бюджетної, грошової, кредитної та валютної політики. Слід особливо зупинитися на механізмі руху грошових потоків при банківській та казначейській системі у процесі забезпечення особистих потреб, фінансово-кредитних та іпотечних механізмах підтримання особистих потреб.

Банківська та казначейська системи беруть участь у виконанні основних функцій фінансової системи, шляхом: забезпечення способів переміщення фінансових ресурсів; об'єднання фінансових ресурсів, їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання; забезпечення безперерйного функціонування платіжних систем [104].

Зокрема, банківська система виконує такі макроекономічні функції: трансформаційна (мобілізуючи кошти на грошовому ринку, банки мають можливість трансформувати строки та розміри грошових капіталів); функція створення грошей і регулювання грошової маси; функція забезпечення сталості банків та грошового обігу (стабілізаційна) [49].

Перехід від банківської системи виконання бюджету до казначейської означає зміну відомчого принципу виконання бюджету на територіальний (через територіальні органи казначейства). Зміна принципу виконання бюджету була однією з передумов формування нової концепції підтримання особистих потреб населення. У цьому відношенні у середньостроковій перспективі передбачається перехід від заявленого фінансування міністерств та інших органів виконавчої влади до фінансування надання розпорядниками бюджетних коштів конкретних державних послуг, що здійснюється у розрізі впровадження програмно-цільового методу виконання бюджету.

Використання поняття ефективності під час підтримання особистих потреб, їх аналізу може мати як позитивні, так і негативні сторони. Зокрема, це дасть можливість удосконалювати структуру, зупиняти неефективні бюджетні програми. В той же час це може стати кроком від вирішення широкомасштабних завдань у соціальній сфері до дріб'язкових, поточних, але ефективних і прибуткових.

Впровадження казначейської системи виконання бюджету вплинуло на перерозподіл повноважень бюджетного процесу. Банківська система здійснює акумуляцію коштів, їх зберігання. За міністерствами залишається право розподілу коштів, затверджених бюджетом. Органи Державної податкової служби здійснюють контроль за дотриманням

податкового законодавства. Державна контрольно-ревізійна служба здійснює контроль за використанням бюджетних коштів.

Доцільність підвищення рівня задоволення особистих потреб різного рівня зумовлює дослідження механізму впливу на нього через різні фінансово-кредитні інститути, зокрема, у процесі кредитування.

Кредитування є одним із важливих джерел задоволення особистих потреб населення. Залучення його до фінансів домогосподарств надає додаткові можливості людям для придбання товарів, отримання послуг, самореалізації особистостей тощо. Фінансово-кредитна система породжена необхідністю задоволення таких потреб і відбиває особливості та етапи їх розвитку. При цьому, розробляючи та пропонуючи нові кредитні продукти, вона і сама здатна впливати на формування нових людських потреб. Отже, ці два явища є взаємопов'язаними та такими, що обумовлюють розвиток чи деградацію одне одного.

Повнота та своєчасність фінансового забезпечення особистих потреб людей є індикатором якості функціонування, у тому числі кредитних та іпотечних механізмів. Їх наявність притаманна усім сучасним розвиненим країнам, які в обов'язковому порядку здійснюють грошово-кредитну політику. Метою останньої є "регулювання пропозиції та попиту на позиковий капітал через ефективне управління грошовою масою" [42].

Серед державних органів, що здійснюють вплив на задоволення особистих потреб населення, доцільно виділити: Національний банк України, а також інші банки та фінансово-кредитні установи, що здійснюють свою діяльність на території України; Кабінет Міністрів України, у тому числі Міністерство економіки, Міністерство фінансів; Верховна Рада України [102].

При цьому головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк України. До функцій органів законодавчої та виконавчої влади у цьому напрямку належать одержання інформації від НБУ про проведені ним заходи та результати монетарної політики, а також визначення подальших напрямків [166, с. 458].

Зазначимо, що виконання НБУ практично всіх своїх функцій справляє вплив на можливість задоволення особистих потреб громадян. Він здійснюється в основному опосередковано через інші банки України, відкриваючи чи обмежуючи доступ людей до кредитних, іпотечних та валютних ресурсів (рис. 6.2).

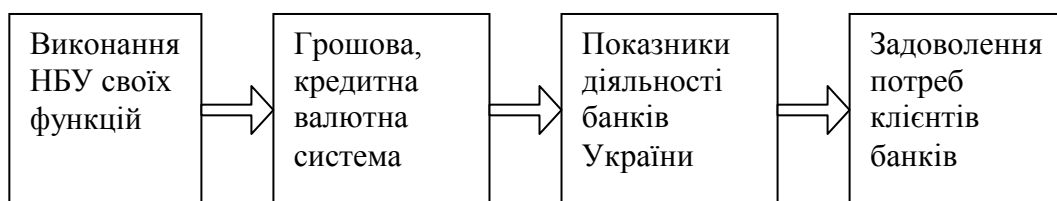

Рис. 6.2. Опосередкований вплив НБУ на задоволення особистих потреб громадян
Джерело: розроблено автором.

Такий вплив деталізується та конкретизується під час розгляду окремих функцій Національного банку України, що представлено у таблиці 6.3.

Таблиця 6.3

Вплив Національного банку України на задоволення особистих потреб громадян

Функції НБУ	Задоволення особистих потреб громадян
Монопольне здійснення емісії грошей	Можливість здійснювати фізичними особами різноманітних законних платіжних операцій
Банк банків	Вчасне та якісне касове, кредитне та розрахункове обслуговування клієнтів банків
Банківське регулювання та нагляд	Стабільний розвиток та ефективна робота банківської системи, що є основою фінансового благополуччя громадян
Банкір і фінансовий агент уряду	Вчасне та повне отримання громадянами державних соціальних виплат, передбачених бюджетом країни
Грошово-кредитна політика	Стабільність національної валюти, можливість заощадження грошових коштів
Валютне регулювання і контроль	Можливість здійснення валюто-обмінних операцій, розрахунків в іноземній валюті, а також валютних переказів
Інформаційно-статистичний та аналітичний центр грошової і банківської системи	Можливість відстежувати показники фінансової діяльності банків країни та обирати найбільш стабільні для роботи з ними

Джерело: розроблено автором.

У контексті нашого дослідження слід детальніше зупинитися на грошово-кредитній політиці Національного банку України. Згідно з Енциклопедією банківської справи України вона являє собою: “комплекс взаємопов’язаних, скоординованих заходів держави у сфері грошового обігу і кредиту, спрямованих на забезпечення стійкого, ефективного функціонування економіки, зокрема на регулювання пропозиції грошей з метою стабілізації товарних цін, обсягів виробництва і зайнятості, процента, курсу національної грошової одиниці, згладжування коливань кон’юнктури ринків” [73, с. 179].

За допомогою інструментів цієї політики НБУ здатний значно впливати на банківський сектор, а отже і на можливість задоволення потреб громадян у кредитних та іпотечних ресурсах. До таких інструментів відносяться: політика обов’язкових резервних вимог, процентна політика, політика рефінансування, політика операцій на відкритому ринку та інші [214, с. 428-469].

Фахівці Національного банку України, проводячи емпіричний аналіз монетарного механізму в Україні, підтверджують зв’язок між обліковою ставкою НБУ та ставками за наданими кредитами банків, тобто вплив

центрального банку на доступність кредитів, у тому числі для населення. Так, при зростанні облікової ставки на 1 процентний пункт відстежується збільшення банківських ставок за наданими кредитами на 0,8 процентних пункти протягом досить тривалого періоду (15-18 місяців) [117, с. 22]. У відповідь на таке коливання змінюється обсяг наданих кредитів.

Одним із дієвих важелів задоволення особистих потреб є обов'язкові резерви – кошти банку, які в обов'язковому порядку повинні зберігатися на рахунках у НБУ. Їх розмір (норматив) встановлюється центральним банком відповідно до тенденцій та потреб на грошово-кредитному ринку. Збільшуючи чи зменшуючи цей норматив, Нацбанк України регулює грошову масу, що знаходиться в обігу, а також вільні банківські кошти. Результатом є скорочення або збільшення можливості проведення банками активних, у тому числі кредитних, операцій. Разом з цим, як правило, змінюються ставки за банківськими кредитами. Ці фактори відповідним чином надають або скорочують додаткову можливість громадянам у задоволенні їх потреб. Отже, обов'язкові резервні вимоги до банків є одночасно інструментом регулювання грошово-кредитної політики та ліквідності банківських установ [77, с. 380], а також засобом зміни рівня задоволення особистих потреб.

Сприяє задоволенню особистих потреб ще один інструмент грошово-кредитної політики НБУ – операції на відкритому ринку. Їх змістом є купівля-продаж центральним банком цінних паперів банкам з метою відповідно збільшення чи скорочення їхньої ресурсної бази. Результатом таких маніпуляцій є зміна обсягу кредитних операцій [166, с. 473-474].

Отже, враховуючи вищевикладене, можемо констатувати тісний зв'язок між грошово-кредитною політикою НБУ, кон'юнктурою кредитного ринку та рівнем задоволення особистих потреб громадян (рис. 6.3).

Доступ до кредитування відкриває можливості для задоволення потреб громадян у купівлі товарів, отриманні послуг, а також у комфортабельному житті. Таким чином, кредитування є додатковим ресурсом громадян, що значно підвищує рівень задоволення особистих потреб. При цьому чим нижча процентна ставка, тим більший обсяг позик залучається до домогосподарств та підвищується рівень задоволення особистих потреб [98].

Відносно новим явищем, що забезпечує більш повне задоволення особистих потреб громадян України, є іпотечне кредитування. Досвід розвинених країн з цього питання показує, що воно дає змогу одночасно вирішувати як соціальні, так і економічні проблеми [60, с. 6]. Іпотека спрямована на підвищення якісного та кількісного забезпечення населення житлом. Закони України „Про іпотеку” [3], „Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” [4], затверджені Верховною Радою України у 2003 році,

визначили основні терміни, засади та механізми іпотеки та значно стимулювали її розвиток. Зокрема, в Законі України „Про іпотеку” дається таке її тлумачення: "Іпотека – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом".

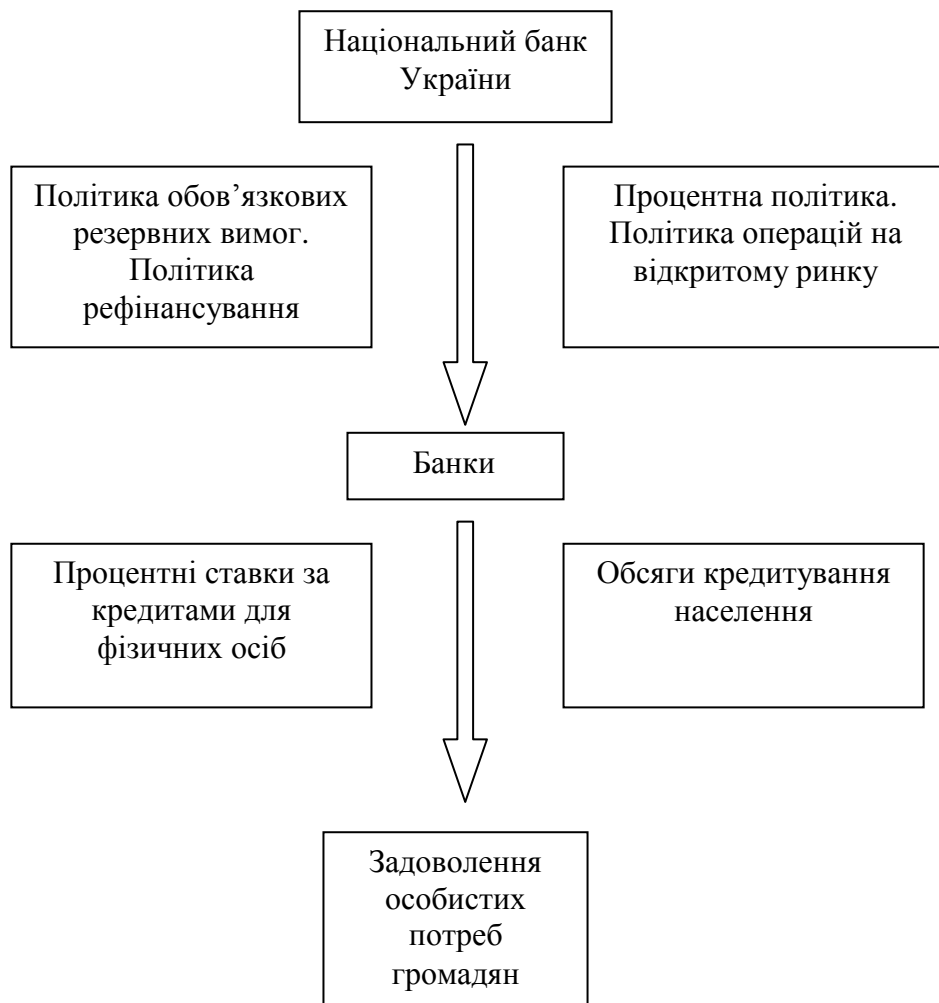

Рис. 6.3. Опосередкований вплив грошово-кредитної політики НБУ на задоволення особистих потреб громадян

Джерело: розроблено автором.

Українські науковці [86, с. 51-62] визнають за іпотечним ринком ряд важливих функцій, спрямованих на регулювання соціально-економічних процесів. З них можна виділити функції, що стосуються задоволення особистих потреб, а саме: неінфляційного механізму акумулювання

фінансових ресурсів фізичних осіб для розвитку житлового будівництва, соціальної сфери та інших галузей; механізму обігу житла та перерозподілу житлового фонду між домогосподарствами; механізму формування багаторівневого фіктивного капіталу на основі використання цінних паперів та спрямування його на іпотечне кредитування; створення надійних фінансових інструментів (іпотечних цінних паперів), які використовуються пенсійними та страховими фондами, банками, небанківськими фінансовими установами та іншими суб'єктами фінансового ринку як об'єкти інвестування та сприяють їх фінансовій стійкості; зростання доходів громадян; прискорення розвитку житлового будівництва, зростання зайнятості населення та доходів бюджетів (а отже і витрат бюджетів на соціальні питання); підвищення купівельної спроможності домогосподарств; розв'язання соціальних проблем (зниження безробіття, бідності, задоволення особистих потреб у житлі, тривалості шлюбів та інші).

Актуальним на сьогодні є розвиток та удосконалення іпотечного кредитування, зокрема у напрямку врахування соціальної структури населення. Це відкриє можливості для задоволення іпотечних потреб громадян із різним рівнем достатку, різною ритмічністю доходів, особам, що мають відповідні пільги за державними програмами; розробка кредитних іпотечних продуктів, придатних для задоволення широкого спектра особистих потреб, а саме: купівля житла на основі інвестицій у його будівництво, купівля житла на первинному, вторинному ринку, будівництво та ремонт будинків, дворових споруд, гаражів тощо [23, с. 44].

Оптимізація структури потреб, підвищення рівня їх задоволення неможливе без створення науково-технічних умов їх забезпечення. Жодне суспільство не може вирішувати тактичні завдання, не маючи стратегічних. Серед стратегічних завдань нині можна виділити підвищення конкурентоспроможності продукції, вдосконалення структури виробництва, активізацію інноваційних процесів у всіх сферах життєдіяльності.

Удосконалення системи регулювання організації виробництва, технологій навіть на найближчу перспективу неможливо відділити від науково-технічного прогресу, який значною мірою досягається через інновації.

Із переходом на ринкові засади господарювання, зменшенням питомої ваги державної форми власності намітилась тенденція до поступового звуження економічної бази для фінансування всіх галузей невиробничої сфери, зокрема науки, у зв'язку з їх затратним характером. За даними ООН, нині ринок високотехнологічної продукції поділений таким чином: Західна Європа – 35 %, США – 25 %, Японія – 11 %, Сінгапур – 7 %, Корея – 4 %, Китай – 2 %, решта всі разом – 16 %. Питома

вага України настільки мізерна, експерти її навіть не обнародували [11, с. 82]. Для існування цих галузей та їх продуктивної дії необхідна міцна матеріально-технічна база та постійні фінансові ін'єкції. Отримання максимального прибутку в короткі терміни від діяльності наукових підрозділів на рівні фірми досить проблематичне питання, тому вектор інноваційної діяльності має бути направлений на галузевий, регіональний, державний рівень.

На рівні галузі, регіону, фірми можливості маневрування фінансовими, матеріальними, трудовими ресурсами більш обмежені. Можливі варіанти вирішення питання щодо напрямків наукових розробок зводяться до найбільш вигідних з найменшим періодом окупності. В той час як на рівні держави можна і конче необхідно визначати пріоритети в інноваційній діяльності, що були б орієнтовані на розвиток виробництва та покращення рівня життя всіх верств населення.

Зазначені тенденції зумовлюють необхідність вироблення адекватної державної політики, спрямованої на формування та ефективне застосування механізмів впливу держави на динаміку та якість нових досягнень у галузі технологій та управління.

Проблеми державного регулювання були предметом дослідження ще з часів Адама Сміта. Цим питанням приділялась і приділяється значна увага [71; 194; 192; 138]. Дослідження методичних та прикладних положень державного регулювання інноваційної сфери виділяється в окремий важливий напрямок цього блоку проблем [153; 217].

Розрізняють такі інструменти впливу уряду на економічні процеси, як податки, витрачання державних коштів, регулювання, контроль. На сучасному етапі серед них домінують важелі прямого регулювання, зокрема визначення державних пріоритетів науки і техніки, бюджетне фінансування фундаментальних досліджень, формування та реалізація науково-технічних програм, проведення державної науково-технічної експертизи, патентна та ліцензійна діяльність.

Джозеф Стігліц виділяє такі інструменти впливу держави на всі операції в економіці:

- створення правових рамок, у яких фірми та окремі особи можуть залучатися до економічної діяльності;
- використання податків, субсидій, різних інструментів регулювання з метою коригування поведінки суб'єктів економічних відносин;
- прями закупки товарів та послуг, трансфертні виплати тощо;
- фінансування наукових замовлень з окремих загальнодержавних програм [89].

Такий метод прямого впливу, як виділення коштів з державного бюджету на інноваційну сферу стає менш дієвим у зв'язку зі зменшенням обсягів фінансування. До того ж проекти та програми, на які будуть виділятися кошти з бюджету, мають відповідати таким критеріям, як

спрямованість на вирішення першочергових проблем національної безпеки, багатоцільового призначення, забезпечення соціального ефекту від реалізації.

Для підвищення ефективності прямих методів впливу на інноваційну сферу необхідно фінансувати ті проекти, які пройшли експертизу та продукти яких знайдуть свого покупця на ринку.

Бюджетне фінансування науково-технічних робіт здійснюється шляхом: базового фінансування фундаментальних досліджень, що виконуються в наукових установах та вищих навчальних закладах; цільового фінансування наукових досліджень і розробок з пріоритетних напрямів; контрактного фінансування окремих важливих досліджень і розробок. З метою розширення фінансування з використанням контрактної форми потрібно більш інтенсивно використовувати на державному та регіональному рівні скісно-селективні методи стимулювання, наприклад, державні гарантії під час фінансування ризикових проектів, надання податкових пільг під час проектного фінансування великих державних програм.

Державні закупівлі в інноваційній сфері є важливим стабілізуючим фактором економічного розвитку. У сучасних умовах державно-контрактна система повинна сприяти забезпеченню соціальних пріоритетів розвитку економіки через розробку і реалізацію соціальних, інвестиційних, науково-технічних програм [92].

З метою підвищення впливу держави на розвиток інноваційної сфери доцільно більш дієво використовувати такі інструменти регулювання, як організаційні механізми. Удосконалення менеджменту та впровадження науково-технічних новацій у виробництво – найважливіші напрями розвитку інноваційних процесів [189, с. 32]. Не випадково менеджмент знаходиться на одному рівні з інноваціями у виробництво. Погано організовану компанію не врятують ніякі технічні зміни.

Підвищується значення державних органів управління у формуванні правових, економічних, організаційних засад державного регулювання інноваційної діяльності, зокрема: Верховної Ради України – під час затвердження пріоритетних напрямків інноваційної діяльності, визначення обсягу асигнувань для фінансової підтримки інноваційної діяльності; Кабінету Міністрів України – під час реалізації інноваційної діяльності, створення спеціалізованих державних інноваційних фінансово-кредитних установ; Центральних органів виконавчої влади – під час співпраці з державними фінансово-кредитними установами щодо здійснення конкурсного відбору пріоритетних інноваційних проектів; спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності – під час кваліфікації, реєстрації інноваційних проектів.

Важливим важелем впливу держави на розвиток науки є розробка та доведення до науково-дослідних закладів детальних індикативних схем

розвитку, довгострокових та короткострокових планів економічного та соціального розвитку країни, її регіонів. Це дало б можливість для реалізації національних пріоритетів, формування власної стратегії та складання власних інвестиційних та науково-технічних програм.

Серед державних регуляторів науково-технічного розвитку доцільно використовувати науково-технічне прогнозування. “Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів” [2]. Прогнозування дає можливість передбачити економічні, соціальні наслідки інновацій, визначити найоптимальніші моделі їх впровадження у виробництво.

Під час складання програм економічного і соціального розвитку міста, області окремою складовою має бути розділ “Науково-технічна та інноваційна діяльність”. У ньому мають бути чітко визначені цілі інноваційної діяльності, зокрема: зростання ролі науки у соціально-економічному розвитку; збільшення обсягів інновацій, сприяння розвитку інноваційного бізнесу; підвищення рівня конкурентоспроможності продукції за рахунок використання сучасних технологій; зростання обсягів наукомісткої продукції; енергозбереження та підвищення ефективності виробництва.

Джерела фінансування інноваційних підприємств слід диверсифікувати. Їх фінансування варто здійснювати за рахунок бюджетних, спонсорських коштів, власних фінансових ресурсів, інноваційного банківського фінансування (фінансування, створення та впровадження прогресивних науково-технічних нововведень, конкурсне фінансування, кредитування різних станів процесу “дослідження-виробництво”, проведення досліджень та експертиза нововведень).

З метою підвищення ролі банківського інноваційного фінансування необхідно вжити державних заходів для підвищення науково-технічного потенціалу України.

Такими заходами є створення спеціалізованих інноваційних банків, запровадження державної системи зменшення ризиків інноваційної діяльності, установа для банків, які здійснюють пільгове довгострокове кредитування інноваційних проектів, зниження ставки норми обов’язкового резервування коштів.

З метою задоволення особистих потреб пропонуються такі заходи державного фінансово-економічного впливу:

1. На сучасному етапі домінують важелі прямого впливу, зокрема, визначення та встановлення державних пріоритетів, бюджетне фінансування, реалізація державних програм, ліцензійна діяльність. Не всі важелі мають дію, деякі важелі державного регулювання впливають на задоволення особистих потреб опосередковано. Серед них на сучасному

етапі розвитку суспільства особливо актуалізуються законодавчі, бюджетні, податкові важелі впливу.

2. Удосконалення системи оподаткування шляхом введення прогресивного податку на нерухомість та транспорт при збереженні діючої системи оподаткування фізичних осіб.

3. Посилення ролі таких інструментів грошово-кредитного впливу на збільшення кредитних та іпотечних ресурсів населення, як обов'язкові резерви та операції на відкритому ринку.

4. Введення державою верхніх меж цін на найважливіші види соціально-значимих товарів та послуг, які надаються державними установами (основні продукти харчування, житлово-комунальні послуги в межах норм споживання).

5. Запровадження системи державного контролю за дотриманням стандартів якості товарів та послуг з введенням дієвих санкцій за їх порушення.

6. Посилення впливу держави на активізацію освітньої та наукової діяльності, посилення забезпеченості галузей економіки висококваліфікованими кадрами, використовуючи пряме бюджетне фінансування як головний пріоритет.

7. Важливим важелем впливу держави на особисті потреби через розвиток науки є розробка та доведення до науково-дослідних закладів детальних індикативних схем розвитку, довгострокових та короткострокових планів економічного та соціального розвитку країни, її регіонів. Серед державних регуляторів науково-технічного розвитку доцільно використовувати науково-технічне прогнозування. Для підвищення науково-технічного потенціалу України необхідно вжити державних заходів для збільшення ролі банківського інноваційного фінансування. Це дало б можливість для реалізації національних пріоритетів, формування власної стратегії та складання власних інвестиційних та науково-технічних програм.

Держава має координувати і направляти фінансові потоки з метою фінансування пріоритетних видів науки і техніки, створювати науково-технічні, організаційні, фінансові умови для задоволення особистих потреб за рахунок вітчизняного виробництва.

6.3. Державне забезпечення особистих потреб

Соціальними важелями впливу на особисті потреби є компоненти соціальної сфери суспільства. Залежно від домінуючої економічної доктрини можуть існувати ті чи інші тенденції у розвитку соціальної сфери. Державне забезпечення особистих потреб населення набуває особливої актуальності у період становлення соціально-ринкової економіки, за умов функціонування якої збільшуються соціальні ризики,

такі як старість, безробіття, втрата працездатності, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання тощо. Вони притаманні кожній людині як члену суспільства, і зумовлені її біологічною, фізіологічною та соціальною природою [35, с. 39].

Для мінімізації соціальних ризиків держава здійснює соціальний захист населення. Підставою виникнення прав громадян у сфері соціального захисту є обставини, які ускладнюють або унеможливають самостійне задоволення громадянином своїх потреб або потреб своєї сім'ї [54, с. 53].

Причини, що зумовлюють об'єктивну необхідність державного забезпечення особистих потреб певних верств населення, можна систематизувати таким чином: відсутність можливості своєю працею забезпечити пристойний рівень життя (старість, безробіття тощо); відсутність власності, використання якої могло б мінімізувати соціальні ризики; відсутність інших джерел доходів.

Відповідно до норм Конституції України право на соціальний захист включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини обставин, а також старості та в інших випадках. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

В економічній літературі поняття „соціальний захист” трактується по-різному. Так, зустрічаються твердження, що соціальний захист населення являє собою систему державного матеріального забезпечення ветеранів праці та інших громадян похилого віку, ветеранів війни, громадян, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, державної допомоги сім'ям з дітьми, загальної цільової допомоги на проживання тощо [74, с. 128]. Інші вчені категорію „соціальний захист” визначають як комплекс законодавчо закріплених норм, що гарантує держава окремим верствам населення, а також за певних економічних умов усім членам суспільства (під час зростання інфляції, спаду виробництва тощо) [13]. Ще зустрічається трактування цього терміна як системи розподільних відносин, у процесі яких за рахунок частини національного доходу утворюються та використовуються суспільні фонди грошових засобів для матеріального забезпечення та обслуговування окремих категорій громадян [108].

Можна сказати, що у широкому розумінні соціальний захист становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі. У більш вузькому – соціальний захист становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків.

Н.В. Болотіна визначає соціальний захист як систему юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів і заходів у державі щодо захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків [36, с. 56].

Підсистемами соціального захисту населення є соціальне забезпечення, соціальна допомога, соціальні гарантії та соціальне страхування (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Система соціального захисту

Назва підсистеми	Характеристика підсистеми	Складові підсистеми
Соціальне забезпечення	Один зі способів розподілу частини ВВП шляхом надання громадянам матеріальних благ у цілях вирівнювання їхніх особистих доходів у випадках настання соціальних ризиків за рахунок цільових фінансових джерел	- пенсії; - допомоги дітям; - утримання та обслуговування престарілих та інвалідів
Соціальна допомога	Турбота про громадян, які потребують допомоги у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним станом, що надається у грошовій та натуральній формі	- допомога пенсіонерам, біженцям
Соціальні гарантії	Один зі шляхів реалізації державою конституційних прав громадян на отримання найважливіших соціальних благ та послуг	- право громадян на вибір професійної діяльності та місця роботи; - мінімальна заробітна плата; - одноразова допомога при народженні дитини; - щомісячні допомоги на дітей; - право на освіту, отримання медичних послуг тощо
Соціальне страхування	Система матеріального забезпечення на випадок тимчасової втрати працездатності, старості, інвалідності, втрати годувальника тощо	- пенсійне страхування; - медичне страхування; - страхування від нещасних випадків; - страхування від безробіття

Джерело: розроблено автором.

Соціальне страхування можна трактувати як систему заходів щодо матеріального забезпечення населення в старості, на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства й дитинства, в умовах страхової медицини, при виході на пенсію тощо [58].

Оскільки соціальне страхування спрямоване на відновлення працездатності активної частини населення країни та гарантію матеріального забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з виходом на пенсію чи не мали її в працездатному віці, можна вважати, що соціальне страхування передбачає розв'язання окремих аспектів соціального захисту громадян країни.

Виходячи зі сфери фінансування, соціальний захист можна розділити на соціальне страхування і соціальну допомогу. Вони мають певні спільні та характерні риси (рис. 6.4).

Характерні риси	
Соціальне страхування	Соціальна допомога
<ul style="list-style-type: none"> - диференційовані виплати залежать від попереднього внеску застрахованого; - стимулює індивідуальне накопичення; - знижує наслідки соціальних ризиків 	<ul style="list-style-type: none"> - виплати здійснюються за рахунок суспільних фондів; - стимулює утриманство
Спільні риси	
<ul style="list-style-type: none"> - передбачають перерозподіл доходів; - відображають принципи соціальної справедливості, що склалась у суспільстві на цей час 	

Рис. 6.4. Спільні та характерні риси соціального страхування та соціальної допомоги

Джерело: розроблено автором.

Характерною ознакою страхування є фінансування соціальних потреб за рахунок внесків. Розмір виплат при цьому залежить від розміру індивідуальних внесків. Таким чином, принцип страхування найбільшою мірою відповідає принципам ринкової справедливості, згідно з яким винагорода відповідає особистому внеску та особистій відповідальності. Недоліком цього принципу фінансування соціальної сфери є обмеження можливостей системи регулювання доходів.

Нині орієнтири уряду в соціальній сфері дещо змінились. У структурі видатків бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення передбачається надання безкоштовного гарантованого рівня соціальних послуг для громадян. Соціальні пільги мають трансформуватись в адресну грошову допомогу тим категоріям громадян, доходи яких нижче розміру прожиткового мінімуму.

Отже, в розрізі категорії „соціальний захист” більш вживаними є категорії „соціальна допомога”, „соціальна послуга”, „соціальні гарантії”.

Соціальні послуги – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги з метою полегшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Соціальна послуга як основний продукт діяльності соціальної інфраструктури не має уречевленої форми, яку можна накопичувати, адже процес виробництва і споживання у сфері послуг співпадає в часі.

Перелік обставин та видів соціальних послуг досить широкий: інвалідність, часткова втрата рухової активності, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення в сім’ї, малозабезпеченість, психічний чи психологічний розлад, стихійне лихо, катастрофа (рис. 6.5).

Види соціальних послуг							
Соціально-побутові	Психологічні	Соціально-педагогічні	Соціально-медичні	Юридичні	Послуги з працевлаштування	Послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними властивостями	Інформаційні
Матеріальна допомога				Форми соціальних послуг			
Соціальне страхування							

Рис. 6.5. Види та форми соціальних послуг

Джерело: розроблено автором.

Суб'єктами, що надають соціальні послуги, можуть бути як державні, так і комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування. Це зумовлює ту ситуацію, що фінансування соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів.

Варто розрізняти соціальні послуги та соціальні гарантії. Законодавство України визначає державні соціальні гарантії як встановлені мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, які забезпечують рівень життя не нижче від прожиткового мінімуму. “Соціально-економічні гарантії є методом забезпечення з боку держави задоволення різноманітних потреб громадян на рівні соціально визначених норм” [41, с. 272].

В економічній літературі зустрічається визначення соціальних гарантій як зобов'язань держави перед членами суспільства з приводу формування доходів, умов отримання певних товарів та послуг, робочих місць [78]. До системи соціальних гарантій відносять пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, пільги щодо сплати житлово-комунальних послуг, індексацію грошових доходів населення, державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям тощо.

Способами реалізації соціальних гарантій при цьому є: обов'язкове соціальне страхування, державне фінансування соціальної сфери, визначення соціальних стандартів малозабезпеченості.

Конституційні положення встановлюють право громадян на достатній життєвий рівень та закріплюють державний стандарт визначення обсягу життєвого рівня (пенсії, соціальні виплати) не нижче прожиткового мінімуму в державі.

Базовим державним соціальним стандартом є законодавчо закріплений прожитковий мінімум, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, соціально-культурного обслуговування, освіти тощо [54, с. 63].

В Україні існують два соціальних стандарти: прожитковий мінімум та межа малозабезпеченості. Прожитковий мінімум має бути достатнім для нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, а також для мінімального набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних потреб особистості. Тобто, прожитковий мінімум має бути достатнім для відтворення робочої сили працівників на мінімальному рівні.

Межа малозабезпеченості визначає величину середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатній особі споживання товарів і послуг на визначеному законодавством мінімальному рівні.

З метою більш повного задоволення потреби в захисті від соціальних ризиків функціонує третій рівень системи недержавного пенсійного страхування, яка забезпечує виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків. Метою цього механізму є одержання громадянами додаткових до загального пенсійного страхування пенсійних виплат за рахунок відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення, а також інвестиційного прибутку, нарахованого на них. Основою цієї системи є недержавні пенсійні фонди.

У світі пенсійні фонди представлені різними видами та формами: однорівневі та дворівневі, страхові та нестрахові, публічні та приватні. На їх формування впливають національні, економічні, правові складники розвитку суспільства.

Згідно з діючими правовими нормами в Україні дозволено функціонування таких видів недержавних пенсійних фондів, як відкриті, корпоративні та професійні пенсійні фонди (табл. 6.5).

Таблиця 6.5

Види недержавних пенсійних фондів

Види фондів	Засновники
Відкриті пенсійні фонди	Одна або декілька юридичних осіб
Корпоративні пенсійні фонди	Юридична особа-роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців
Професійні пенсійні фонди	Об'єднання юридичних осіб-роботодавців; об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки; фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності

Джерело: розроблено автором.

В Україні формуються дворівневі недержавні пенсійні фонди, які безпосередньо акумулюють активи, делегуючи функцію управління та зберігання активів іншим юридичним особам. Під час збільшення довіри до недержавного пенсійного забезпечення доцільно розвивати мережу однорівневих недержавних пенсійних фондів. “Однорівневі недержавні пенсійні фонди являють собою організацію, що здійснює акумулювання коштів вкладників, яка одночасно є і управляючим, у функції якого входить розміщення накопичених активів з метою отримання інвестиційного доходу” [121]. Такі фонди створюються у формі страхового товариства чи структурного підрозділу банку. Значення недержавних пенсійних фондів однорівневого типу важко переоцінити. Вони збільшують доходи осіб, які мають потребу в пенсійному захисті, активізують діяльність страхових компаній та банків.

Активи пенсійного фонду, незалежно від виду, формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду та прибутку від інвестування пенсійних внесків. Інвестиційна політика фонду визначається в інвестиційній декларації, де деталізуються основні напрямки інвестування

пенсійних активів та обмеження інвестиційної діяльності. Використовуються пенсійні активи на виконання договорів з виплати пенсій, оплати договорів страхування довічної пенсії та договорів страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, оплати послуг адміністратора, зберігача, аудиторів, торговців цінними паперами тощо.

Пенсійні фонди є важливими інституціональними інвесторами на ринку довгострокового фінансування економіки. Вони належать до консервативних учасників ринку й орієнтуються, як правило, на придбання високонадійних фінансових активів, наприклад, державних цінних паперів. Як відомо, це є найменш ризиковим розміщенням капіталу, але в той же час найменш прибутковим. Крім цього, характерним для них є наявність сплаченого статутного капіталу, формування та розміщення резервів, добровільний порядок внесення коштів до цих інститутів, врахування фактора ймовірності настання страхового випадку та дожиття до певного віку.

Статутний фонд недержавного пенсійного фонду має бути сплачений готівкою, отже підвищується гарантія виконання зобов'язань перед страхувальниками у разі нестачі страхових резервів.

Як свідчить зарубіжний досвід, страхові компанії можуть також пропонувати пенсійне страхування. Їхні страхові резерви формуються за рахунок коштів страхувальників, які тимчасово перебувають у розпорядженні страховика, і використовуються за призначенням – у разі настання страхового випадку. Резерви страхових компаній і активи недержавних пенсійних фондів можуть бути інвестовані з метою одержання доходу. Під час формування активів пенсійних фондів обов'язковим має бути встановлення вищого нормативу ліквідності, ніж у страхових компаній.

Страхові компанії та недержавні пенсійні фонди розміщують страхові резерви з урахуванням принципу диверсифікації. Вони представлені активами таких категорій, як грошові кошти, нерухоме майно, цінні папери тощо. Для обмеження ризиків у діяльності недержавних пенсійних фондів законодавством встановлені певні обмеження інвестиційної діяльності з активами пенсійного фонду, зокрема, забороняється: формувати пенсійні активи за рахунок позикових коштів; надавати майнові гарантії, забезпечені пенсійними активами; тримати на банківських депозитних рахунках більш як 40 % загальної вартості пенсійних активів фонду; емітувати будь-які боргові цінні папери тощо.

У недержавних пенсійних фондах обсяг пенсійних накопичень має перевищувати обсяг зобов'язань, тобто, після виплати пенсій мають залишатись кошти для наступної виплати та інвестування. Отже, для забезпечення стабільної роботи фондів потрібно збільшувати розміри

відрахувань, або домагатися високої дохідності інвестицій. Так, у Канаді сумарні надходження коштів до Канадського пенсійного фонду майже вдвічі перевищують суму виплат, частка доходів від інвестування коштів фонду формує близько 40 % поточних доходів фонду. З метою збільшення дохідності пенсійних активів Рада фонду зобов'язана щорічно аналізувати ефективність інвестиційної діяльності та шукати резерви її покращення, враховуючи при цьому максимально можливу диверсифікацію активів.

З метою мінімізації ризику в діяльності недержавних пенсійних фондів доцільно страхувати ризики розміщення активів пенсійних фондів, пенсійні виплати учасникам пенсійних фондів до і після виникнення у них пенсійних підстав, пенсійні накопичення вкладників на випадок стихійного лиха тощо. (Крім страхових гарантій надійності, деякі автори виділяють державні, економічні, судові, законодавчі, фінансові, корпоративні види гарантій [130]).

Ще одним суб'єктом недержавного пенсійного забезпечення є банківські установи. “Серед фінансових установ найбільший спектр послуг недержавним пенсійним фондам будуть надавати банки” [145, с. 48]. Банки мають розгалужену систему філіалів та відділень, яка дозволить обслуговувати різні види пенсійних фондів у системі єдиного банку. Банки поряд з компаніями з управління активами та професійними адміністраторами можуть здійснювати управління активами недержавних пенсійних фондів. До того ж, конкретний банк може виконувати роль зберігача пенсійного фонду, якщо: має ліцензію Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на здійснення депозитарної діяльності зберігача цінних паперів; не є пов'язаною особою пенсійного фонду; не здійснює управління активами створеного ним корпоративного пенсійного фонду; не є кредитором осіб, які здійснюють управління активами пенсійного фонду. Положення, які потрібно врахувати при регламентуванні діяльності пенсійних фондів, мають бути аналогічні до страхових компаній: повна прозорість діяльності та доступність до державного контролю, відсутність пільгового режиму оподаткування.

Серед негативних рис недержавних пенсійних фондів можна відзначити вилучення ними значної частини коштів з індивідуального споживання, що зменшує сукупний попит. До того ж, враховуючи екологічну ситуацію в країні, рівень смертності серед різних вікових груп, питання дожиття до пенсійного віку залишається відкритим. Певна частина осіб, які б хоч раз у житті сплачували страхові внески, не доживуть до пенсійного віку.

Становлення демократичного суспільства неможливе без гармонійного розвитку його складових елементів, їх взаємопоєднання. Однак досить часто, коли при забезпеченні особистих потреб увага акцентується на державному та комерційному секторах, забувається ще

одна важлива складова громадянського суспільства – так званий “третій сектор”, що об’єднує неприбуткові організації, метою яких є сприяння інтересам суспільства загалом та членам самих цих організацій у таких напрямках, як освіта, охорона здоров’я, культура, мистецтво, надання допомоги незахищеним верствам населення, охорона довкілля, соціальне забезпечення, права людини тощо.

В Україні цей сектор називають громадським, а організації, що створюються і діють – громадськими. Загальні засади створення і діяльності громадських організацій як об’єднань громадян для задоволення і захисту своїх законних прав і свобод, економічних, соціальних та інших інтересів закріплені в Конституції України (ст. 36).

Темпи розвитку громадських організацій свідчать про успіх демократичних реформ в Україні. Діяльність таких організацій справляє відчутний вплив на суспільство, але вона не контролюється і не керується державою. Проте зацікавленість держави в існуванні громадських організацій має не тільки суспільно-політичні чи соціальні причини. Тут відіграє певну роль і економічний чинник. Неприбуткові добровільні організації можуть надавати суспільні послуги з вищою якістю і за нижчими затратами, ніж державні органи. Одна з причин цього полягає в добровільності таких організацій, де люди можуть працювати безоплатно. До того ж, невеликі громадські організації можуть швидко переорієнтуватися відповідно до потреб людей. Створення некомерційних організацій дає можливість людям об’єднуватись за інтересами.

У статутах громадських організацій можна знайти конкретизацію цілей їх діяльності, а саме:

- поширення знань з демократичних принципів розвитку суспільства;
- підвищення професійного та національно-культурного рівня громадян;
- залучення громадськості до благодійності;
- сприяння правовій обізнаності громадян.

Ця діяльність може здійснюватись у таких формах: організація та проведення семінарів, конференцій; організація культурно-масових заходів, семінарів, благодійних акцій; надання допомоги соціально незахищеним верствам населення; створення громадських бібліотек, театрів; надання консультативної допомоги тощо.

Питання ефективності державного впливу на формування та задоволення особистих потреб населення недостатньо розроблене.

При визначенні цього виду ефективності потрібно враховувати як економічний, так і соціальний ефект. Соціальний ефект полягає у задоволенні потреб особистості у соціальних благах (освіті, культурі, медицині тощо), економічний проявляється при збільшенні національного доходу. Економічний ефект обумовлюється тим, що через відтворення

кваліфікованої робочої сили, підтримання здоров'я впливає на економічне зростання країни, її національне багатство.

Ефективність державного впливу на формування та задоволення особистих потреб населення за певний період можуть характеризувати ті показники, що зумовлюються соціально-економічними факторами, зокрема показники смертності, народжуваності.

Як відомо, на рівень смертності впливають, крім ендогенних факторів, що зумовлюються захворюванням та природним старінням, і екзогенні, викликані зовнішнім впливом на організм. Екзогенними причинами смертності є також і соціально-економічні умови життя, адже останні можуть викликати як емоційні, так і фізіологічні зрушення в організмі. Народжуваність – процес, який детермінується потребами людини, але також визначається економічними факторами.

Ефективність соціальної діяльності держави визначається з урахуванням економічних показників. Якщо прожитковий мінімум в Україні значно випереджує і мінімальну заробітну плату, і середньомісячну допомогу по безробіттю, то це є свідченням неефективної соціальної політики.

Питання ефективності освіти, особливо вищої, багатоаспектне та різнопланове. Воно залежить, частково, від рівня домашньої освіти та сприятливого домашнього середовища. При відсутності останнього можливість засвоєння отриманої в навчальних закладах інформації падає. Можна дійти висновку, що погіршення побутових умов проживання певних категорій громадян, спричинене зниженням рівня життя, є негативним фактором впливу не тільки на фінансування освіти, але і на саму ефективність освіти.

Ефективність освіти межує (враховуючи високий рівень безробіття серед випускників) з питанням соціальної захищеності. Ефективність використання коштів навчальними закладами визначається не тільки за середніми витратами на студента, але і за кінцевим результатом діяльності, тобто за показником працевлаштування випускників, їх професійними досягненнями.

Ефективність соціальної діяльності держави доцільно оцінювати на макрорівні. Критеріями оцінки мають бути приріст (зменшення) населення країни в результаті екзогенних факторів; кількісні показники, що характеризують рівень освіти серед різних соціальних груп; кількісні та якісні показники наданих медичних, культурних послуг. Вищезгадані показники обов'язково мають бути узгоджені з рівнем ВВП. При значному зростанні видатків на соціальні цілі за сталого розміру ВВП маємо констатувати лише результати перерозподільної політики уряду, а не її ефективність.

Шкідливим з точки зору практичного використання в подальшому є перенесення сутності ефективності соціальної політики з

макроекономічної площини до розуміння її як надання конкретних соціальних благ під конкретне соціальне замовлення.

Ефективність формування та задоволення особистих потреб населення на конкретному етапі розвитку країни та ефективність соціальної ринкової економіки в цілому має оцінюватись на основі якісного та кількісного аналізу статистичних даних. Під час оцінювання дієвості соціальної політики країни мають бути з'ясовані її результати. Ефективність регулювання особистих потреб через соціальну сферу оцінюється не тільки за мірою розв'язання безпосередньо соціальних проблем, але і за мірою інтегрування соціальної політики у механізм економічного зростання.

Сьогодні соціальні процеси стають першочерговими. Змінюється уявлення про роль невиробничої сфери у створенні національного доходу, оскільки національний дохід створюється корисною працею людей у матеріальному виробництві та в соціальній сфері [200, с. 44]. Якщо частини національного доходу, що створюється галузями соціальної сфери, недостатньо для реалізації передбачених соціальних програм, на ці цілі доцільно направляти частину доходу, створеного у матеріальному виробництві.

Вихідним стає питання суб'єктів регулювання. Сьогодні відбувається перехід децентралізованої системи управління соціальною сферою. Все більшого значення набувають місцеві органи управління, самостійні демократичні об'єднання, що володіють власними фондами фінансових ресурсів. Джерелами ресурсів для них можуть стати кошти, які виділяються із місцевих бюджетів, надходження від підприємств тощо. Органи виконавчої влади можуть надавати таким об'єднанням право визначення напрямків розвитку соціальної сфери або окремих її підсистем у регіоні, формувати власну політику, розробляти та фінансувати цільові програми.

Під час розробки програм важливо залучати не тільки управлінців, але і експертів, громадськість, спонсорів.

До структури системи управління соціальною сферою входять такі елементи:

- 1) нормативно-правове регулювання процесу формування доходів галузей невиробничої сфери та їх використання;
- 2) методи реалізації політики управління фінансами соціальної сфери (прогнозування, планування);
- 3) інформаційне забезпечення фінансування галузей (статистична звітність).

Під час управління соціальною сферою з урахуванням системного підходу необхідно:

- здійснювати моніторинг;
- прогнозувати подальший розвиток;

- розробляти концепції та пропозиції щодо покращення діяльності.

У цьому процесі підвищується значення державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку.

Державне регулювання забезпечення особистих потреб – це перш за все вплив органів державної влади за допомогою різноманітних форм, методів та інструментів на розвиток соціальних відносин, умови життя та праці населення країни. Держава при цьому створює організаційно-економічні умови для реалізації соціальних послуг, прямо чи опосередковано впливає на їх розвиток.

Одним із пріоритетних напрямків державного регулювання особистих потреб має бути такий непрямий метод, як субсидіювання сільськогосподарського виробництва, у результаті чого: частково або повністю будуть задоволені потреби населення у продукції рослинництва та тваринництва власного виробництва; почне розвиватись економіка депресивних аграрних регіонів; з'являться додаткові фінансові ресурси для розвитку соціальної сфери.

Головна мета державного регулювання конкретизується в спеціальних завданнях держави, таких як сприяння організації ринково-конкурентних відносин; вирішення економічних і економіко-організаційних питань, досягнення економічних, політичних, соціальних і фіскальних цілей, коректування розподілу ресурсів з метою впливу на народногосподарську структуру.

Ринкові механізми зумовлюють потребу в активізації процесів залучення спеціальних коштів, розширенні переліку платних послуг установами соціальної сфери, передбачають прибутковість, комерційну спрямованість, швидку окупність витрат установ соціальної сфери. Державне регулювання забезпечення особистих потреб через діяльність соціальної сфери передбачає більш важливі та складні процеси: формування державних програм, їх фінансування; створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки та стимулювання розвитку соціальної сфери; підтримки функціонування і розвитку сучасної соціальної інфраструктури; стимулювання комерційних банків щодо кредитування соціальних проектів.

Бюджетна система сама виконує регулятивні функції через податкові та витратні механізми. Серед фінансових методів державного регулювання особистих потреб найбільш об'ємними заходами є бюджет (бюджетне планування та прогнозування, бюджетне регулювання) [100].

Бюджетне планування особистих потреб варто розглядати як комплекс організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів з визначення доходів та видатків бюджетів на забезпечення особистих потреб на всіх стадіях бюджетного процесу [89].

Завдання бюджетного планування досить широкі: організація складання фінансових планів у народному господарстві, їх взаємозв'язок

із загальною фінансовою програмою держави і з відповідними показниками проекту плану соціально-економічного розвитку країни; встановлення загального обсягу фінансових ресурсів та їх розподіл за окремими міністерствами, відомствами і галузями народного господарства; визначення розмірів власних ресурсів господарства, які можуть бути направлені на його розвиток; визначення та обґрунтування бюджету з усіх джерел надходжень; встановлення загальних фінансових зв'язків у народному господарстві, визначення необхідних пропорцій і співвідношень між централізованими та децентралізованими фінансами; визначення всіх напрямків витрат бюджету; мобілізація грошових надходжень для фінансування галузей економіки, які знаходяться на бюджетному фінансуванні; здійснення державного фінансового контролю за ходом виконання бюджету (рис. 6.6).

Рис. 6.6. Бюджетне регулювання особистих потреб
Джерело: розроблено автором.

Соціально-економічний зміст бюджетного регулювання полягає в участі держави у процесі суспільного відтворення шляхом формування та витрачання грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення держави та органів місцевого самоврядування [39]. Розрізняють пряме та непряме бюджетне регулювання. До прямого бюджетного регулювання

можна віднести: дотримання державних мінімальних стандартів; вирівнювання показників соціально-економічного розвитку регіонів; розвиток виробничо-економічної та соціальної баз територій. Характерними рисами здійснення непрямого бюджетного регулювання соціальних процесів може бути: реалізація галузевих та регіональних програм; пільгове кредитування; надання безповоротних позик; фінансування науково-дослідних робіт; фінансування будівництва нових об'єктів соціальної сфери.

Якщо підходити до регулювання як до однієї з функцій управління, то варто зробити аналіз структури управління процесом забезпечення особистих потреб. Так, державне управління особистими потребами через сферу соціального захисту населення здійснюють Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, спеціально уповноважені та державні органи. Систему спеціально уповноважених органів, що мають компетенцію щодо соціального захисту, утворює Міністерство праці та соціальної політики України.

Державний рівень управління охороною здоров'я реалізується у діях органів законодавчої та виконавчої влади, зокрема, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства охорони здоров'я тощо.

Держава у галузі охорони здоров'я, аналогічно до соціального захисту, визначає мету, головні завдання, пріоритети державної політики охорони здоров'я, створює систему кредитно-фінансових, податкових, митних регуляторів. Кабінет Міністрів України, як орган виконавчої влади, створює правові, економічні, адміністративні, організаційні механізми. Держава використовує такі методи впливу на забезпечення особистих потреб через всі галузі соціальної сфери, як: правове забезпечення соціального захисту населення, прийняття відповідних нормативних актів; впровадження ефективної прогресивної системи оподаткування; прямі державні витрати із бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери; соціальні трансферти; встановлення соціальних та економічних нормативів і стандартів та контроль за їх дотриманням; державний вплив на ціни й ціноутворення; розвиток державного сектору економіки та виробництва суспільних товарів та послуг. На сучасному етапі варто удосконалювати та розширювати сфери використання важелів прямого впливу, зокрема, визначення державних пріоритетів, бюджетне фінансування, реалізацію державних програм, ліцензійну діяльність.

Міністерство охорони здоров'я України, як і Міністерство праці та соціальної політики України, розробляє програми і прогнози у галузі своєї компетенції, визначає єдині науково обґрунтовані стандарти та нормативи у галузі охорони здоров'я, розміщує державні замовлення, здійснює державний нагляд та контроль тощо [96].

Повноваження органів державного управління освітою досить широкі: вироблення та реалізація державної політики в галузі освіти; атестація та акредитація навчальних закладів державного значення; координаційні, науково-методичні та контрольні функції. На місцевому рівні під час управління освітою: встановлюють нормативи бюджетного фінансування; фінансують витрати на утримання підпорядкованих раді закладів освіти; організують облік дітей шкільного віку; створюють умови для діяльності органів освіти відповідно до нормативів матеріально-технічного та фінансового забезпечення; видають сертифікати та ліцензії на відкриття навчальних закладів місцевого значення [103].

Формування органів управління на децентралізованому рівні підвищує ініціативність на низовому рівні, але в той же час зменшує централізацію коштів, а отже, зменшує масштабність можливої роботи. Делегування управлінських функцій на низовий рівень зумовлює посилення контролю вищих організацій, а отже, є передумовою збільшення управлінського апарату.

Державними заходами, які знаходяться між стимулами й обмеженнями, є соціальні гарантії. Вони можуть бути дієвими важелями впливу на задоволення особистих потреб. Соціальні гарантії забезпечують стабільність і передбачуваність умов, за яких населення реалізує свої потреби. Найбільш вживаним у всьому світі є використання економічних важелів впливу: допомоги сім'ям з дітьми; податкові пільги; субсидії на житло; відпустки матерям та батькам у зв'язку з народженням та вихованням дитини; спеціальні пільги жінкам у галузі зайнятості – неповний робочий день, робота вдома; допомога жінкам, які стали на облік у ранні терміни вагітності, компенсації молодим сім'ям витрат на лікування бездітності.

Візьмемо такий важіль впливу задоволення особистих потреб у зайнятості та отриманні доходів, як стимули. Їх доцільно поділити на три групи: натуральні, соціальні та стимули кар'єрного росту.

Складовими елементами натуральних важелів впливу можна вважати купівлю для працівників товарів широкого вжитку; будівництво та виділення в користування працівникам на безкоштовній основі або з частковою компенсацією квартир, гаражів, будинків; виділення пільгових кредитів; надання відстрочки платежу на певний період тощо.

Серед соціальних важелів впливу найважливішими є: безкоштовне користування дошкільними закладами; безкоштовне харчування на роботі; безкоштовне медичне обслуговування; оплата підприємством транспортних видатків працівника; безкоштовне користування спортивним знаряддям та будівлями; підвищення кваліфікації за рахунок підприємства; стимулювання співробітників, які не палять; стимулювання працівників, які хворіли не більше семи днів у році; матеріальна допомога

на оздоровлення; матеріальна допомога при народженні дитини та при укладанні шлюбу; компенсаційні виплати за використання власного автомобіля в службових цілях тощо.

Стимули кар'єрного росту також суттєво підвищують продуктивність праці, зокрема, розширення повноважень та можливість самостійно приймати рішення; повна реалізація творчого потенціалу; постійне підвищення по службі (японська система стимулювання персоналу); обрання до керівних органів управління (технічних, економічних, соціальних, правових).

Серед важелів впливу на задоволення особистих потреб населення слід виділити також додаткові соціальні гарантії та стимули. Вони деякими вченими трактуються як здійснення роботодавцями для своїх працівників певних видів страхування, зокрема, страхування від нещасних випадків на виробництві, страхування життя, страхування від небезпечних видів хвороб, добровільне медичне страхування, додаткове пенсійне страхування [159].

Вдосконалення механізму державного регулювання особистих потреб передбачає розробку заходів щодо подолання адміністративних бар'єрів, запобігання корупції. З цією метою необхідно чітко формулювати компетенції, права та обов'язки державних службовців.

Таким чином, ефективність формування та задоволення особистих потреб населення на конкретному етапі розвитку країни та ефективність соціальної ринкової економіки в цілому має оцінюватись на основі якісного та кількісного аналізу статистичних даних. Під час оцінювання дієвості соціальної політики країни мають бути з'ясовані її результати. Ефективність регулювання особистих потреб через соціальну сферу оцінюється не тільки за мірою розв'язання безпосередньо соціальних проблем, але і за мірою інтегрування соціальної політики у механізм економічного зростання.

Нові методи регулювання установ соціальної сфери мають забезпечити ефективне використання коштів. Як відомо, що вищі витрати на соціальні цілі, то складніше забезпечити економічне зростання, адже високі соціальні виплати супроводжуються високими податками [95].

З урахуванням системного підходу має бути розроблена модель фінансування, яка дасть можливість інтегрувати соціальну сферу у фінансові потоки країни. Систему фінансування варто побудувати на збалансованому поєднанні бюджетних та спеціальних ресурсів. Система має бюджетно-страховий характер.

Висновки до розділу 6

1. Набуло подальшого розвитку визначення поняття механізму державного регулювання особистих потреб, серед основних елементів

якого виділена та обґрунтована організаційна, правова, соціально-економічна, мотиваційна, медико-соціальна підсистема. Механізм державного регулювання особистих потреб являє собою сукупність взаємопов'язаних принципів, економічних інструментів, важелів, форм, методів державного регулювання особистих потреб з метою досягнення сталого розвитку.

2. Для обґрунтування необхідності удосконалення механізму державного регулювання особистих потреб автором проаналізовані фінансово-економічні, кредитні, бюджетні, соціальні, інноваційні важелі впливу, які доцільно використати з метою оптимізації рівня задоволення особистих потреб у контексті сталого розвитку.

3. Визначені принципи державного регулювання особистих потреб з метою досягнення сталого розвитку, які зводяться до: детермінізму, розвитку потреб, стратегічної спрямованості, складності, ефективності, плановості, наукової та економічної обґрунтованості, диференціації умов формування та рівня забезпечення особистих потреб, системного підходу, оптимального поєднання бюджетних, спеціальних, особистих джерел фінансування при задоволенні особистих потреб, максимально розвивати духовні, екологічні, інформаційні потреби особистості при поступовому зменшенні матеріальних потреб.

4. Доведено посилення ролі кредитних інститутів, таких інструментів грошово-кредитного впливу на збільшення кредитних та іпотечних ресурсів населення, як обов'язкові резерви та операції на відкритому ринку.

5. Обґрунтовано доцільність посилення впливу держави на активізацію освітньої та наукової діяльності, забезпеченість галузей економіки висококваліфікованими кадрами, використовуючи пряме бюджетне фінансування як головний пріоритет. Визначено, що важелем впливу держави на особисті потреби через розвиток науки є розробка та доведення до науково-дослідних закладів детальних індикативних схем розвитку, довгострокових та короткострокових планів економічного та соціального розвитку країни, її регіонів. Серед державних регуляторів науково-технічного розвитку тільки дієво використовувати науково-технічне прогнозування. Для підвищення науково-технічного потенціалу України необхідно вжити державних заходів для збільшення ролі банківського інноваційного фінансування. Це дало б можливість для реалізації національних пріоритетів, формування власної стратегії та складання власних інвестиційних та науково-технічних програм. Держава має координувати і направляти фінансові потоки з метою фінансування пріоритетних видів науки і техніки, створювати науково-технічні, організаційні, фінансові умови для задоволення особистих потреб за рахунок вітчизняного виробництва.

РОЗДІЛ 7

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ

7.1. Програмно-цільовий метод регулювання особистих потреб

Державі належить основна роль у створенні необхідних умов для реалізації національної політики відповідно до обраної стратегії розвитку. Стратегічним завданням функціонування регіональної економіки в Україні нині має стати побудова такої системи господарювання, яка б дала можливість підняти життєвий рівень населення. Цій меті мають служити методи державного регулювання: планування та прогнозування; бюджетне регулювання; використання різноманітних регулюючих інструментів. Ще Джозеф Стігліц акцентував увагу на таких інструментах впливу держави, як створення правових рамок, у яких фірми та окремі особи можуть залучатися до економічної діяльності, використання податків, субсидій, різних інструментів регулювання з метою коригування поведінки суб'єктів економічних відносин, прями закупки товарів та послуг, трансфертні виплати тощо [192].

Загострення екологічної ситуації та зростання антропогенного навантаження на навколишнє середовище висуває перед економічною наукою формування нових концепцій розвитку. Ідея об'єднання імперативів потреб і сталого розвитку відкриває нові методологічні основи дослідження соціально-економічних процесів. Раціоналізація споживання, поступове скорочення надлишкового споживання, припинення виробництва товарів, які задовольняють потреби, нав'язані ринком, сприятиме сталому розвитку. Важливим стратегічним напрямом сталого розвитку є програмування, яке є важливим важелем державного регулювання економіки, дозволяє комплексно підійти до вирішення екологічних, соціальних, економічних проблем.

Програмно-цільовий метод регулювання є одним із важливих засобів активного впливу держави на соціально-економічні процеси. Він передбачає створення певної інформаційної технології, яка забезпечує на основі методів моделювання автоматизацію обчислень у такому порядку: оцінка рівня задоволення особистих потреб – оптимальний рівень потреб – стратегія управління.

У процесі написання цієї наукової роботи була запропонована схема побудови комплексної моделі визначення рівня задоволення потреб (рис.1.2). Реалізація запропонованої моделі складається із двох основних груп етапів – безпосереднього моделювання та визначення рівнів задоволення потреб (етапи 1, 2) та формування управлінських рішень (етапи 3, 4) на основі отриманих результатів.

Реалізація заключної фази створення комплексної економіко-математичної моделі може бути проведена за рахунок узагальнення отриманих результатів та використання як метричної величини оцінки рівня задоволення потреб комплексного показника «відсоток задоволення потреби».

Для визначення такого показника необхідно провести об'єднання результатів, отриманих на основі анкетного та експертного оцінювання рівнів задоволення потреб та проведеного на їх основі кластерного аналізу, а також нормативного методу оцінки рівнів потреб, розробленого автором. Результати факторного економетричного моделювання дають змогу використати їх на рівні прийняття рішень за рахунок визначення показників ефективності факторів та коефіцієнтів еластичності. У свою чергу такий підхід дасть змогу сформулювати вимоги до структури моделі управління рівнем задоволення потреб та провести її модифікацію. Описану процедуру ми пропонуємо проводити за моделлю, наведеною на рисунку 7.1.

Наведена структура моделі може бути використана також як блок-схема створення програмного модуля оцінки рівня задоволення потреб.

У результаті проведеного анкетування та експертного оцінювання отримано показники оцінки рівня задоволення потреб особистості, які визначено в балах. Використання різних шкал оцінювання (анкетний метод – 7-бальна шкала, експертний метод – 9-бальна шкала) призвело до необхідності їх об'єктивного порівняння. У результаті реалізації цього завдання був запропонований метод оцінювання рівня задоволення потреб у відсотках до максимального чи нормованого значення, яке визначалось як площа фігури на циклограмі бальних рівнів задоволення груп потреб. Таким чином, результати, отримані за різними методиками, зведені до загального порівняльного показника.

Особливістю використаних методик та отриманих результатів є те, що оцінки рівнів задоволення потреб за різними методами дещо відмінні. У таблиці 7.1 наведені результати оцінювання рівнів задоволення потреб за анкетним та експертним методами.

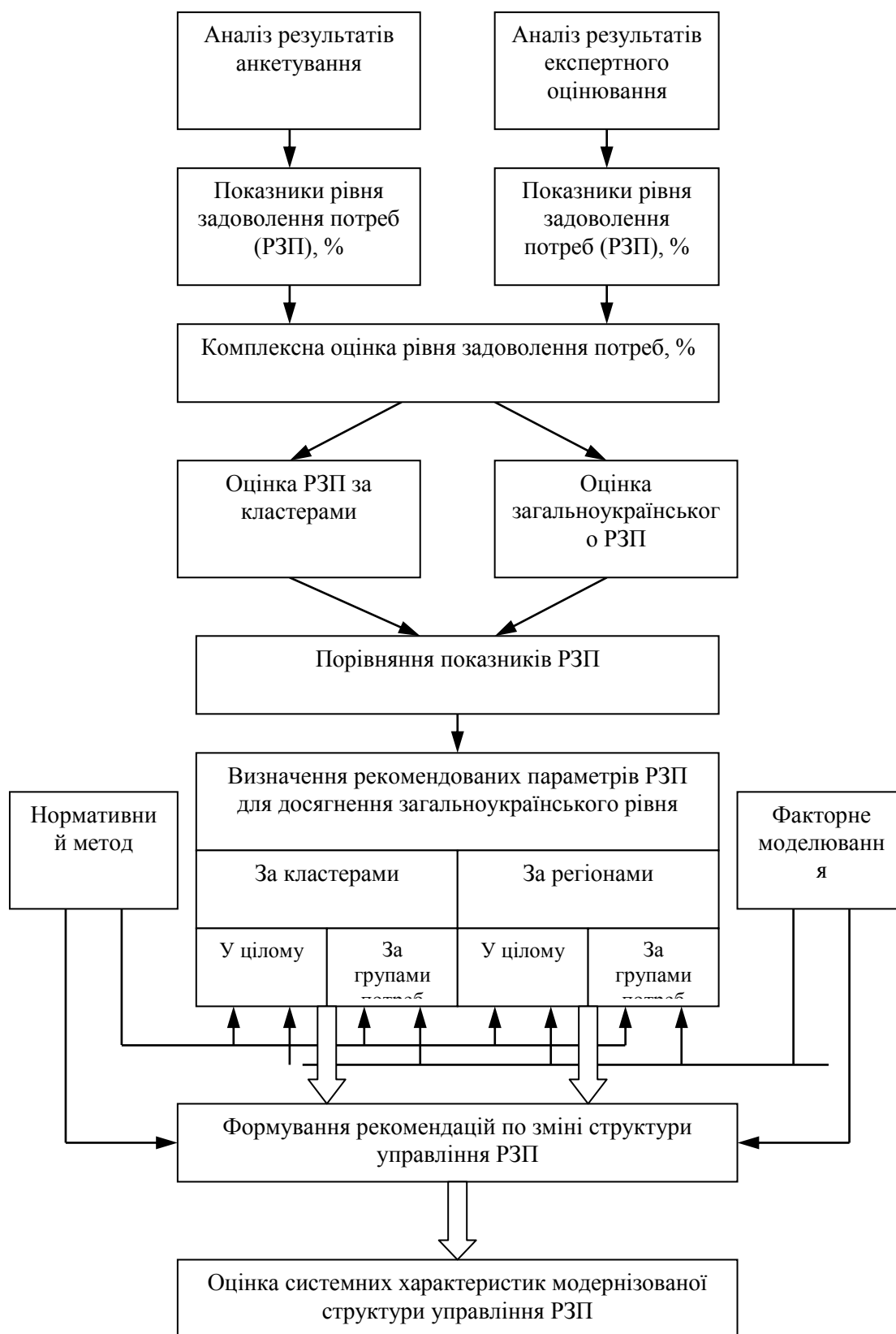

Рис. 7.1. Модель формування управлінських рішень для досягнення заданого рівня задоволення потреб

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 7.1

Порівняння результатів визначення рівня задоволення потреб

Методика визначення показника	Показник рівня задоволення за групами потреб, %							
	Фізичного існування (1-8)	Сімейні (9-11)	Соціально-комунікативні (12-17)	Соціально-економічні (18-23)	Духовно-інтелектуальні (24-29)	Інституційні (30-33)	Екологічні (34-36)	Інформаційні (37-39)
Анкетне опитування	60,31	49,86	70,17	54,36	55,12	38,18	44,73	62,36
Експертне опитування	63,48	62,97	59,57	65,83	68,64	38,41	58,36	77,11

З таблиці 7.1 видно, що результати експертного оцінювання задоволення потреб мають вищі результати. Середньоукраїнський рівень задоволення потреб за вказаними групами, розрахований за методикою, пропонуваною в п. 4.7, становить 55,3 % за результатами анкетного опитування та 64,85 % за експертним оцінюванням. Вважаючи більш аргументованим оцінювання, отримане за оцінками експертів, ми пропонуємо в якості міри досягнення загальноукраїнського рівня використовувати для управління рівнем задоволення потреби, чи групи потреб, нормований комплексний коефіцієнт, розрахований як відношення середніх рівнів за різними методиками вигляду (7.1):

$$K_{PЗП(n)} = \frac{PЗП_{анк}(Ukr)}{PЗП_{експ}(Ukr)}, \quad (7.1)$$

де $PЗП_{анк}(Ukr)$ – середньоукраїнський рівень задоволення потреб, визначений за анкетуванням;

$PЗП_{експ}(Ukr)$ – середньоукраїнський рівень задоволення потреб, визначений за експертним методом.

Для проведеного дослідження вказаний коефіцієнт становить $K_{PЗП(n)} = 0,853$. Значення коефіцієнта показує, що коли потреба, оцінена за будь-якою методикою, становить 0,853 від показника, визначеного на основі експертного методу, то вона вважається такою, яка задоволена.

Таким чином, під час порівняння рівнів задоволення потреб, визначених анкетним та експертним методом, можемо зазначити, що в зону задоволення на рівні загальноукраїнських показників потрапили сімейні та соціально-комунікативні потреби, рівні співвідношення яких за нормованим комплексним коефіцієнтом $K_{PЗП(n)}$ перевищили значення 0,853 (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Нормовані комплексні коефіцієнти загальноукраїнських рівнів задоволення груп потреб

Показник	Групи потреб							
	Фізичного існування (1-8)	Сімейні (9-11)	Соціально-комунікативні (12-17)	Соціально-економічні (18-23)	Духовно-інтелектуальні (24-29)	Інституційні (30-33)	Екологічні (34-36)	Інформаційні (37-39)
$K_{РЗП(n)}$	0,792	0,950	1,178	0,826	0,803	0,994	0,766	0,809
Висновок за потребами	незадоволена	задоволена	задоволена	незадоволена	незадоволена	задоволена	незадоволена	незадоволена

На основі сформованих вище положень про порядок оцінювання рівнів задоволення потреб проведений аналіз згідно з моделлю, представленої на рисунку 7.1. Результати, приведені в таблиці 7.3, показують рівні досягнення загальноукраїнських показників покластерно.

Таблиця 7.3

Нормовані комплексні коефіцієнти загальноукраїнських рівнів задоволення потреб за кластерами

Група потреб	$K_{РЗП(n)}$ за кластерами *					
	1	2	3	4	5	6
1. Фізичне існування	1,101	1,030	1,000	0,925	0,846	0,658
2. Сімейні	1,199	1,078	0,999	0,986	0,692	0,221
3. Соціально-комунікативні	1,335	1,230	1,004	1,073	1,150	1,027
4. Соціально-економічні	1,007	1,001	1,000	0,845	0,662	0,357
5. Духовно-інтелектуальні	0,966	0,953	0,999	0,851	0,603	0,378
6. Інституційні	1,255	1,198	1,000	1,067	0,711	0,375
7. Екологічні	0,847	0,798	1,001	0,692	0,783	0,560
8. Інформаційні	0,964	0,936	1,000	0,783	0,681	0,396

*де жирним курсивом позначені відповідні групи потреб за кластерами, які є незадоволеними на загальноукраїнському рівні

Значення нормованих комплексних коефіцієнтів, наведені в таблиці 7.2 та таблиці 7.3 можуть бути використані на наступному етапі реалізації моделі формування управлінських рішень – визначення рекомендованих параметрів досягнення загальноукраїнських рівнів задоволення потреб як за групами потреб, так і за кластерами.

На першому етапі реалізації завдань управління рівнем задоволення потреб необхідно, використовуючи результати визначення нормованих комплексних коефіцієнтів загальноукраїнських рівнів задоволення потреб, сформувати вектор (для груп потреб) чи матрицю (для кластерів за групами потреб) різниць вигляду:

$$\square = |KPЗП(n) - KPЗП(< 0,853)|, \quad (7.2)$$

де $KPЗП(n)$ – нормативний коефіцієнт (0,835 для показників, які використовуються в роботі);

$KPЗП(< 0,853)$ – коефіцієнти для потреб, які не задоволені.

Вказана група показників буде являти собою міру управління, на яку необхідно підняти рівень потреби для досягнення нею загальноукраїнського рівня.

Так, для групи потреб, представленої в таблиці 7.2, вектор управління буде мати вигляд:

$$M = (0,061; 0; 0; 0,027; 0,050; 0; 0,087; 0,044). \quad (7.3)$$

Запис означає, що для досягнення середнього загальноукраїнського рівня задоволення потреб необхідно підняти рівень факторів, які формують потреби фізичного існування на 6,1 %, соціально-економічні – на 2,7 %, духовно-інтелектуальні – на 5,0 %, екологічні – на 8,7 % та інформаційні – на 4,4 %.

У розділі 4 було проведено економетричне моделювання основних груп потреб на основі масивів факторів, які формують та впливають на рівень задоволення відповідної потреби в цілому. Основним результатом моделювання, який можна використати в процесі формування управлінських рішень, є показник еластичності факторів (коефіцієнт еластичності), який показує, на скільки відсотків зміниться результуюча ознака, якщо відповідна незалежна змінна в моделі зміниться на 1 %.

Так, для групи потреб фізичного існування в якості результуючої ознаки обраний показник «кінцеві споживчі витрати», а в якості факторів, які їх формують, були обрані показники: «оплата праці найманих працівників», «дохід від власності», «індекс цін», «середня заробітна плата».

Коефіцієнти еластичності факторів, наведені в додатку А, дають змогу сформулювати управлінське рішення таким чином: для збільшення рівня задоволення потреб фізичного існування на 6,1 % необхідно

збільшити або рівень оплати праці на 30,5 %; або доходи від власності на 23,4 %; або середню заробітну плату на 8,34 %; або зменшити індекс цін на 38,13 %.

Слід зазначити, що такі зміни припускають сталість всіх інших факторів, крім обраного для управління.

Для досягнення визначеного рівня підвищення результуючої ознаки, що призведе до задоволення потреб фізичного існування, можна також використовувати комбінації змін факторів, а також сумарну еластичність, яка вказує на величину зміни рівня фізичних потреб при зміні всіх факторів одночасно на 1 %.

Сумарна еластичність для групи потреб становить 0,816 %. Таким чином, збільшення рівня задоволення потреб фізичного існування на 6,1 % можливе при зміні всіх факторів у допустимих межах на рівні 7,43 %.

Аналогічно до наведеного вище, сформовані управлінські рішення щодо групи соціально-економічних та духовно-інтелектуальних потреб. Результати реалізації методики формування управління наведені в таблиці 7.4.

Таблиця 7.4

Управлінські рішення для досягнення загальноукраїнського рівня задоволення соціально-економічних та духовно-інтелектуальних потреб

Група потреб	Фактори	Коефіцієнт еластичності, відн. од.	Необхідний рівень зміни, %	Управління, %
Соціально-економічні	Кількість зайнятого населення	0,009	2,7	300
	Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах	1,42		1,9
	Доходи населення	0,83		3,25
	Індекс споживчих цін	-0,77		-3,51
	Сумарна еластичність	1,489		1,81
Духовно-інтелектуальні	Кількість масових та універсальних бібліотек	12,732	5,0	0,39
	Кількість відвідувань театрів за рік	4,263		1,17
	Доходи населення	0,345		14,49
	Кількість релігійних організацій	2,332		2,14
	Сумарна еластичність	19,672		0,25

Як видно з таблиці 7.2, рівень задоволення екологічних та інформаційних потреб є чи не найнижчим серед виділеної групи потреб. Тому управління вказаними групами потреб потребує особливої уваги.

За запропонованою вище методикою факторного управління для досягнення загальноукраїнського рівня зміна факторів, які формують екологічні потреби, повинна забезпечити підняття рівня задоволення екологічних потреб на 8,7 %. Такими факторами в моделі виступають: як результуюча ознака – «Кількість хворих на злоякісні утворення», а як факторні – «Кількість утворених відходів», «Відтворення лісів» та «Введення в дію потужностей для охорони навколишнього середовища». Еластичності факторних ознак становлять відповідно – 0,01; 0,291 та 0,0001. Таким чином, управлінські дії можуть бути направлені як на зміну одного з факторів, так і на їх комплексні зміни. Так, для збільшення рівня задоволення екологічних потреб на 8,7 % за рахунок зміни окремих факторів можливими варіантами є:

1) зменшення рівня утворення відходів на 621,4 % (більш ніж у 6 разів) за умови, якщо інші фактори будуть незмінними;

2) збільшення площ відтворення лісових угідь на 30 % за умови сталості інших факторів;

3) збільшення потужностей для охорони навколишнього середовища на 977,4 % (більш ніж у 9 разів).

Отримані результати показують також, що в Україні існує на сьогодні незадовільний стан з проблемами накопичення побутових відходів і потужностей з їх утилізації та обробки.

Використання для управління задоволенням екологічними потребами сумарної еластичності факторів, яка становить 0,2859, показує, що для досягнення заданого рівня змін задоволення потреби необхідно проводити комплексну зміну факторів на рівні 30,43 %.

Інформаційні потреби суспільства під час економетричного моделювання ми оцінювали величиною видатків на інформатизацію, на які впливають (як незалежні змінні) “обсяг друкованих видань”, “обсяги телевізійного мовлення”, “послуги, надані у сфері інформатизації” та “об’єднання громадян”. Динаміка вказаних факторів за період з 1997р. по 2011 р. наведена в таблиці 4.13. Як показали результати економетричного моделювання групи інформаційних потреб за допомогою вказаного масиву вхідних даних, еластичності екзогенних змінних, які пояснюють модель, мають такі значення: фактор “обсяги друкованих видань” – 3,31, фактор “обсяг телевізійного мовлення” – 0,67, фактор “послуги, надані у сфері інформатизації” – 0,17 та фактор “об’єднання громадян” – 2,88.

Для задоволення рівня інформаційних потреб необхідною умовою є збільшення показника до загальноукраїнського на 4,4 %. Управлінські дії на основі коефіцієнтів еластичності можуть бути такими:

1) збільшення обсягу друкованих видань на 1,33 %;

2) збільшення обсягів телевізійного мовлення на 6,56 %;

3) збільшення обсягів послуг у сфері інформатизації на 25,9 %;

4) збільшення кількості об’єднань громадян на 1,53 %.

Аналіз запропонованих управлінських рішень у сфері інформаційних потреб показує, що найбільш незадоволеним є вплив обсягів послуг у сфері інформатизації.

Використання запропонованої методики до формування управлінських рішень на рівні аналізу потреб у межах кластерів може бути реалізоване за допомогою формування матриці управлінських рішень, яка формально може включати в себе залежно від запитів особи, що приймає рішення (ОПР), або набір векторів управління за групами потреб у межах визначеного кластера, або набір векторів управління за кластерами за визначеною групою потреб. Тобто, матриця управління, побудована за запропонованою методикою, включає в себе як рядки – управління за групами потреб і як колонки – управління за кластерами (табл. 7.5).

Таблиця 7.5

Матриця формування управлінських рішень

Групи потреб	Кластери					
	1	2	3	4	5	6
1	0	0	0	0	0	0,195
2	0	0	0	0	0,161	0,632
3	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0,191	0,496
5	0	0	0	0	0,250	0,475
6	0	0	0	0	0,142	0,478
7	0,006	0,055	0	0,161	0,070	0,293
8	0	0	0	0,070	0,172	0,457

Джерело: розраховано автором.

Залежно від запитів ОПР формування управлінських рішень здійснюється на основі факторних моделей, а саме на основі еластичностей факторів, які в них включені. Так, група екологічних факторів (7 група потреб), якій у роботі приділяється особлива увага за рівнем їх незадоволення як у межах України, так і більшості кластерів та, відповідно, регіонів, по управлінню може бути представлена набором рішень, наведених у таблиці 7.6.

Таблиця 7.6

Управлінські рішення для досягнення загальноукраїнського рівня задоволення екологічних потреб покластерно

Група потреб	Фактори	Коеф. еластичності відн. од.	Необхідний рівень зміни, за кластерами, %						Необхідний рівень зміни, за кластерами, %					
			1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
			Екологічні	кількість утворених відходів	-0,01	0,6	5,5	0	16,1	7,0	29,3	-60	-550	0,00

	відтворення лісів	0,291								2,06	18,90	0,00	55,32	24,05	100,68
	введення в дію потужностей для охорони навколишнього середовища	0,0001								6000	55000	0,00	161000	70000	293000
Сумарна еластичність		0,286								2,13	19,57	0,00	57,27	24,90	104,23

Джерело: розраховано автором.

Аналогічним чином можна сформулювати управлінські рішення на основі факторного моделювання групи інституційних потреб (група 8). Результати розрахунків зміни відповідних факторів за кластерами наведені в таблиці 7.7.

Таблиця 7.7

Управлінські рішення для досягнення загальноукраїнського рівня задоволення інформаційних потреб покластерно

Група потреб	Фактори	Коеф. еластичності, відн. од.	Необхідний рівень зміни, за кластерами, %						Необхідний рівень зміни, за кластерами, %														
			1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6									
Екологічні	кількість видань, друкованих одиниць	3,31															0,00	0,00	0,00	2,11	5,20	13,81	
	обсяги телевізійного мовлення державних телерадіоорганізацій	0,67	0	0	0	7	17,2	45,7	0,00	0,00	0,00	10,45	25,67	68,21									
	послуги, надані в сфері інформатизації	0,17																					
	кількість об'єднань громадян	2,88																					
Сумарна еластичність		7,03																					

Джерело: розраховано автором.

Процес формування рішень на основі факторного моделювання з використанням коефіцієнтів еластичності факторів у межах відповідної групи потреб за вказаними кластерами може бути проведений за прикладом, описаним для вектора управління (табл. 7.4) таблиця 7.5 та таблиця 7.6 для екологічних потреб і таблиці 7.7 для інформаційних потреб.

При цьому, враховуючи, що для кожної моделі групи потреб управління визначається набором еластичностей факторних ознак (X_1, X_2, \dots, X_n), їх комбінаціями, нормами їх заміщення, сумарними еластичностями факторів, перебір варіантів прийняття рішень та їх формулювання може стати досить громіздкою процедурою.

Програмно-цільовий підхід передбачає створення певної інформаційної технології, яка забезпечує на основі методів моделювання автоматизацію обчислень у такому порядку: оцінка рівня задоволення особистих потреб – оптимальний рівень потреб – стратегія управління. З метою оптимізації прийняття рішень, автоматизації процесу визначення рівня задоволення потреб залежно від постановки завдання управління ОПР та візуалізації отриманих результатів у роботі запропонований програмний модуль визначення рівня задоволення потреб «ІК_РЗП.v.1».

У роботі запропоновано основні принципи, яких слід дотримуватися під час розробки автоматизованого програмного модулю оцінки рівня забезпечення потреб як системи підтримки прийняття управлінських рішень (СППР), а також сформульовані конкретні вимоги до СППР. Запропонована також архітектура програмного продукту, в якій показані основні підсистеми СППР і відображені взаємозв'язки між ними.

Пропоновані принципи розробки СППР служать головним регулятором усього процесу проектування:

1. Реалізація підходу «опис - пояснення - рекомендації».

Опис означає отримання оцінок параметрів рівнів забезпечення потреб залежно від вибору методу моделювання (економетричні, експертні, кластерний аналіз).

Для пояснення отриманих результатів необхідно провести дослідження рівнів забезпечення потреб в узагальнених одиницях вимірювання для можливості порівняння результатів, отриманих різними методами. Рекомендації повинні включати в себе не тільки вказівки цільових (кінцевих) значень показників для груп показників, які вказують на негативний (ненормативний) рівень задоволення потреби, але також і можливу траєкторію переведення показника з неефективного стану в ефективне (від рівня незадоволення потреби до загальноукраїнського рівня).

2. Реалізація ідеї різноманітних розрахунків.

Зіставлення отриманих багатоваріантних результатів повинно проводитися в автоматизованому режимі.

3. Забезпечення можливості налаштування СППР відповідно до потреб користувачів та рівнів їх кваліфікації.

4. Можливість розширення СППР шляхом додавання нових методів, методик, моделей.

На основі аналізу потреб потенційних користувачів і відповідно до заявлених принципів можна сформулювати такі вимоги до проектованої СППР:

1. Використання ієрархічного підходу під час структуризації етапів дослідження, як наведено в побудованій моделі (рис. 1.1).

2. Надання користувачеві можливості опису складної структури об'єкта дослідження поетапно зі збереженням зв'язків між отриманими результатами (рис. 1.2).

3. Дотримання принципу “один етап – один метод”. Всі варіанти конкретного етапу повинні виконуватися на основі одного і того ж методу (рис. 7.1).

Відповідно до вищевикладених принципів і вимог пропонується архітектура СППР, представлена на рисунку 7.2.

Головною підсистемою, яка управляє роботою СППР, є ядро (диспетчер). Воно приймає запити від інтерфейсу користувача і перетворює їх у виклики процедур, що містяться в бібліотеці методів і моделей. Інтерфейсом між ядром і СУБД служить підсистема маніпулювання даними. Модулі бібліотеки методів і моделей не повинні містити викликів SQL-запитів. Ядро формує символічні рядки команд для роботи з базою даних і переадресує їх для виконання в підсистему маніпулювання даними. Ця підсистема «знає», де знаходиться база даних: на локальній машині або на іншому сервері в локальній мережі. Підсистема маніпулювання даними виконує команди і повідомляє ядру результат: виконано успішно або з помилкою. Результати запитів на вибірку даних підсистема маніпулювання даними передає ядру. Ядро готує дані для передачі їх функцій (процедур), які реалізують математичні методи. При цьому воно формує необхідні структури даних у пам'яті в тому вигляді, в якому потрібно для бібліотеки методів і моделей. Ядро приймає результати виконання математичних процедур від бібліотеки методів і моделей та передає їх для візуалізації або формує рядки команд для вставки записів у таблиці бази даних.

Ядро зчитує файли конфігурації і формує необхідні глобальні структури даних.

Пропоновані архітектурні рішення дозволять створити СППР, яка матиме ряд переваг у порівнянні з програмними продуктами, доступними в певний час. До головних переваг СППР слід віднести:

– можливість комплексного дослідження рівня задоволення потреб з урахуванням їх структури, основних факторів та методів дослідження;

- реалізація ідеї багатоваріантних досліджень з автоматизованим зіставленням отриманих результатів;
- організація зберігання та обробки даних.

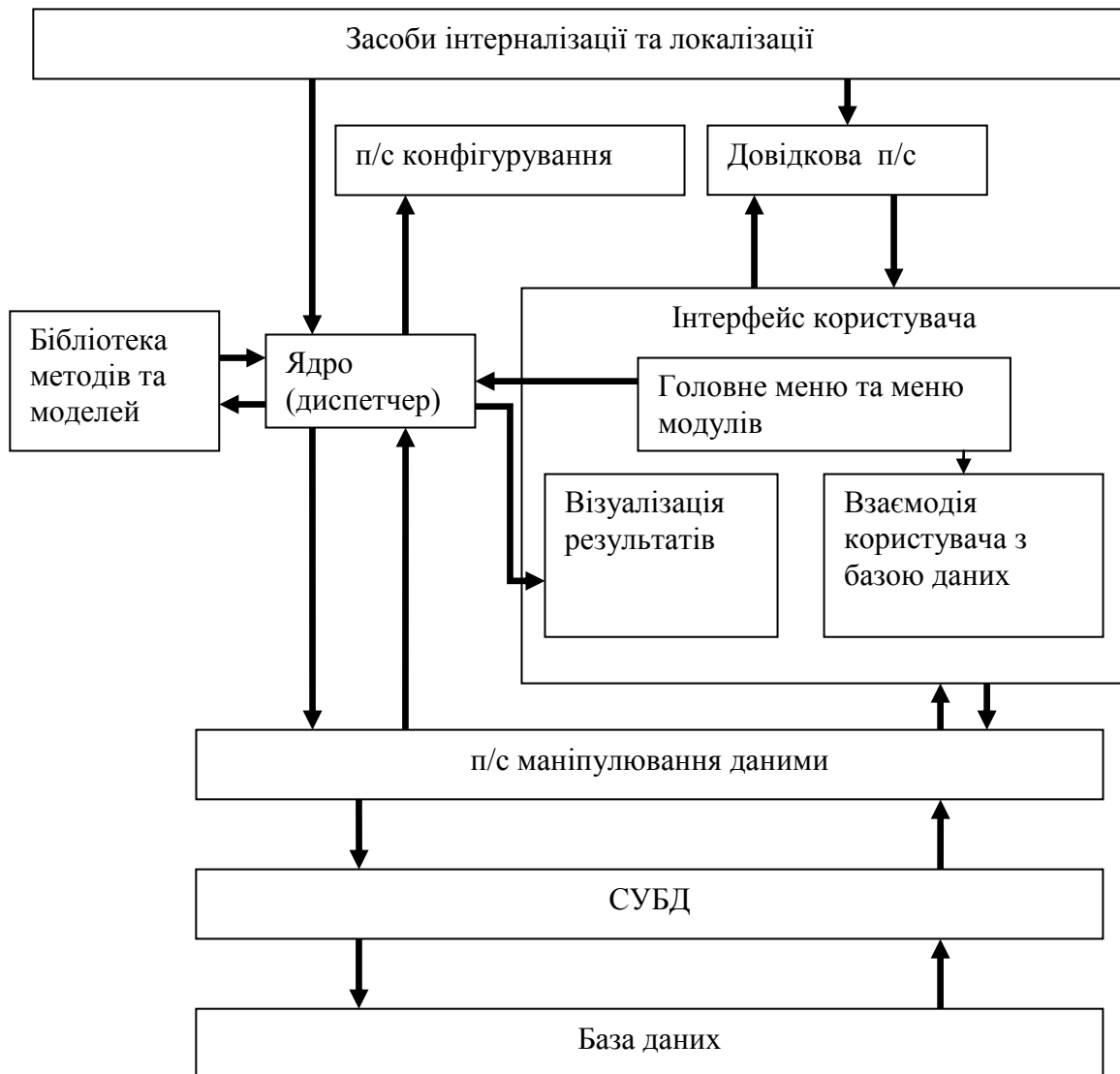

Рис. 7.2. Пропонована архітектура програмного продукту
Джерело: розроблено автором.

Таким чином, програмний продукт, розроблений відповідно до викладених принципів і вимог, міг би стати повноцінною системою підтримки прийняття рішень у частині моделювання основних груп потреб особистості за допомогою економіко-математичних методів, експертних методів, методів кластерного аналізу. Реалізація цієї СППР є завершальним етапом формування цілісної картини оцінки рівнів задоволення потреб особистості та дає можливість у режимі реального часу проводити як комплексну оцінку потреб, так і напрацьовувати управлінські рішення, оптимальні для обраного виду потреб та засобів їх задоволення.

На основі сформульованих вище вимог, розробленої структури системи та з метою автоматизації процесу вибору адекватних управлінських рішень і візуалізації процесу в роботі був використаний розроблений автором програмний модуль „ІК_ЗРП.1”, компоненти якого представлені на рисунку 7.3.

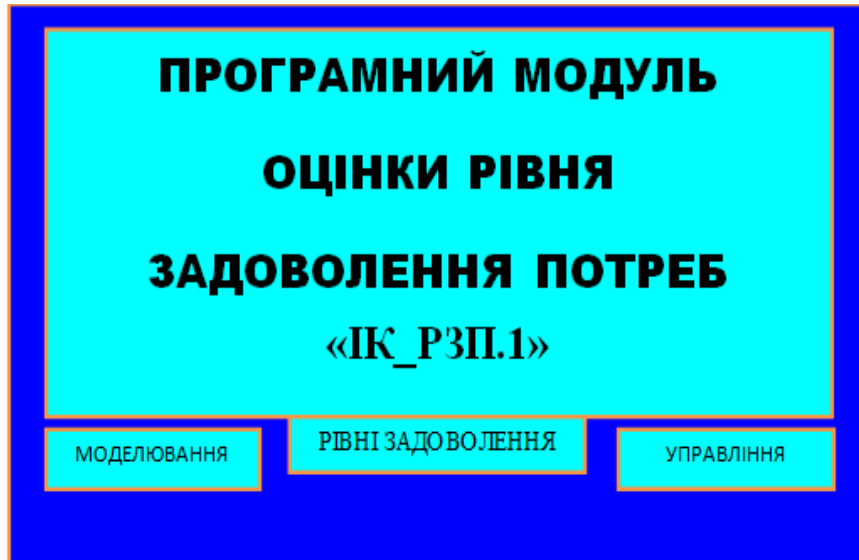

Рис. 7.3. Загальний вигляд програмного модуля „ІК_РЗП.1”

Панель управління модулем включає в себе три вкладки: „МОДЕЛЮВАННЯ”, „РІВНІ ЗАДОВОЛЕННЯ”, „УПРАВЛІННЯ”.

Вкладка „МОДЕЛЮВАННЯ” забезпечує виведення результатів факторного моделювання рівнів задоволення потреб шляхом побудови економетричних моделей. Включає в себе моделювання основних груп потреб, представлених на рисунку 7.4.

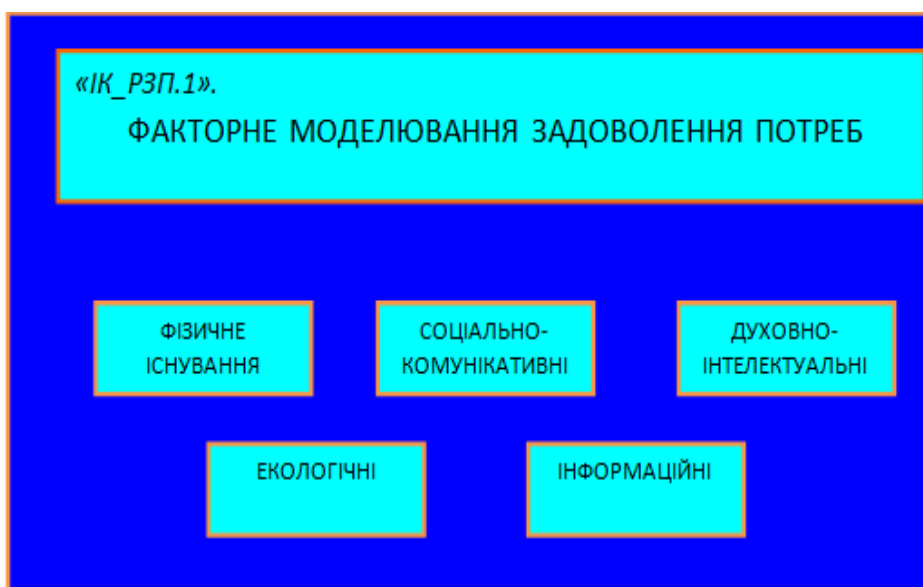

Рис. 7.4. Загальний вигляд вкладки програмного модуля „Факторне моделювання задоволення потреб”

Виведення результатів моделювання відбувається шляхом представлення вхідних даних (факторів), оцінок параметрів, основних статистик та параметрів управління – еластичностей факторів. Результати моделювання представлено графічно. Приклад роботи програмного модуля для моделювання групи потреб фізичного існування представлено на рисунку 7.5.

Аналогічним чином відбувається моделювання інших груп потреб. Використання програмного модуля в частині факторного моделювання дає змогу в режимі реального часу проводити оцінку факторів управління та оцінку особою, що приймає рішення (ОПР), можливостей використання зміни факторів для досягнення заданого рівня результуючої ознаки.

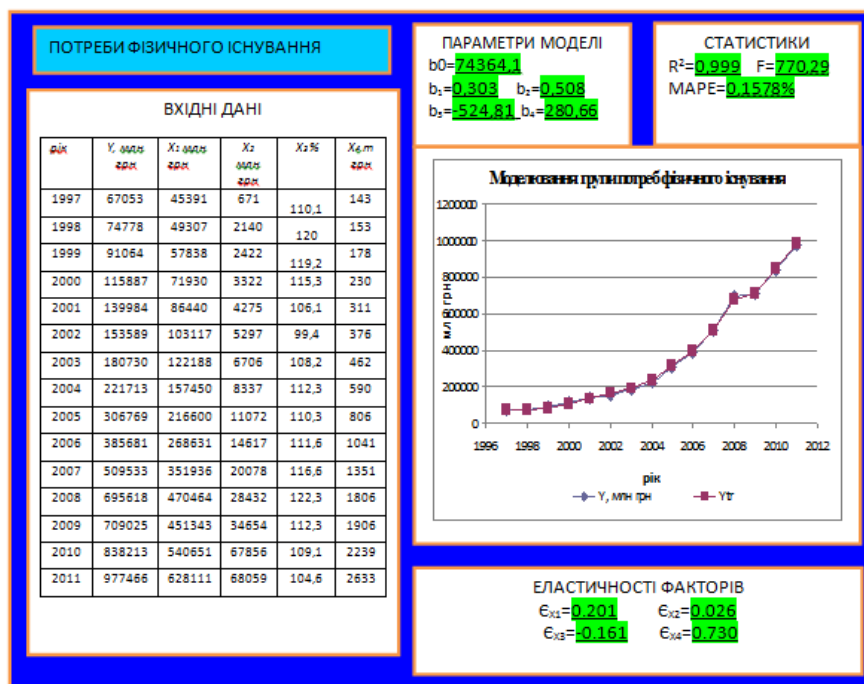

Рис. 7.5. Вікно результатів моделювання групи потреб фізичного існування

Аналогічним чином виводяться результати факторного моделювання інших груп потреб. Основним результатом моделювання є показники еластичності факторів, які зберігаються в базі даних програмного модуля і використовуються як параметри управління під час імітації процесів задоволення потреб у підсистемі «УПРАВЛІННЯ».

Підсистема «РІВНІ ЗАДОВОЛЕННЯ» представлена на рисунку 7.6.

Рис. 7.6. Загальний вигляд вкладки «Рівні задоволення потреб»

Наведена вкладка включає в себе три кнопки, які виконують функції:
 – обробки результатів анкетування та визначення середніх значень балів за групами потреб, а також ранжування їх та формування сумарного значення рангів (кнопка «РАНЖУВАННЯ») (рис. 7.7);

Область	Групи потреб							
	Оцінює оцінювач	Сильні	Середня о.	Середня о.	Дуже слабкі	Адекватні	Розвинуті	Адекватні
Київська	4,88	4,3	4,9	5,5	4,8	3,1	4,5	4,3
Дніпропетровська	3,77	3,4	5	3,8	4,6	2,6	3,2	4,8
Донецька	4,01	4,9	4,4	3,9	3,7	2,4	3,1	4,1
Львівська	2,86	3,2	3,7	2,5	2,7	1,8	1,5	3,2
Одеська	3,98	4,1	4,5	4,1	4,2	2,8	2,4	4,5
АР Крим	4,11	4	4,9	4,3	4,4	3,6	3,3	4,8
Закарпатська	4,18	4,8	4,2	3,3	2,8	2,2	2,6	4,3
Вінницька	4,56	5,1	5,2	4,7	4,8	3	2,5	5,5
Луганська	4,76	6,4	5,8	4,5	4,1	3,4	3,3	5,4
Полтавська	4,68	4,9	5,9	5	5,4	3,2	3,8	4,5
Львівська	4,58	5,6	5,5	4,4	4,4	3,2	2,9	5,1
Черкаська	4,65	5,8	5,7	4,4	4,4	3,2	2,8	5,2
Житомирська	4,72	6	5,8	4,5	4,4	3,3	2,8	5,3
Хмельницька	4,67	4,7	4,3	4	4,2	3,2	2,3	3,6
Сумська	5,31	5,4	5,6	4,8	4,6	3,1	4,5	6,3
Чернігівська	3,94	2,7	4,8	2,8	2,8	2	3,1	2,9
Миколаївська	3,91	2,2	5,3	2,7	2,5	1,5	4,1	3,5
Івано-Франківська	4,23	3,5	4,5	4,1	4,5	3,6	4,1	5,4
Рівненська	3,91	2,2	5,3	2,7	2,5	1,5	4,1	3,5
Волинська	2,99	0,3	5	1,2	1,2	0,6	3,6	1,4
Херсонська	5,03	5,3	4,8	4,4	4,8	4	3,6	4,7
Чернівецька	4,04	4,6	4,3	3,9	4	3,3	2,8	4,5
Дніпропетровська	4,64	5,1	4,6	4,1	4,4	3,4	3,1	5,1
Закарпатська	3,64	0,6	5,1	4,6	4,6	4,4	2,5	5,3
Чернівецька	4	2,2	4,9	4,5	4,6	3,5	3,2	5,1
Київ	4,36	3,8	4,8	4,5	4,6	2,5	3,9	5
Севастополь	4,65	3,6	4,9	3,9	4,3	2,6	3,3	4,7

Область	Ранги груп потреб										Сума рангів
	(1-8)	(9-11)	(12-17)	(18-23)	(24-29)	(30-35)	(36-40)	(41-46)	(47-50)	(51-55)	
Київська	3	14	14	1	2	14	1	20			69
Дніпропетровська	24	20	11	21	5	18	14	13			126
Донецька	18	9	23	18	21	21	17	21			148
Львівська	27	21	27	26	24	24	27	25			201
Одеська	20	15	21	16	18	17	25	18			160
АР Крим	16	16	13	13	15	3	10	12			98
Закарпатська	15	11	26	22	23	22	22	19			160
Вінницька	12	8	9	4	4	16	24	2			79
Луганська	4	1	2	8	19	6	10	3			53
Полтавська	6	10	1	1	13	7	16	4			66
Львівська	11	4	6	11	16	12	18	10			88
Черкаська	8	3	4	10	13	11	20	7			76
Житомирська	5	2	3	7	12	8	21	5			63
Хмельницька	7	12	24	17	17	10	26	22			136
Сумська	1	5	5	3	9	15	2	1			41
Чернігівська	21	22	18	23	22	23	15	26			170
Миколаївська	22	23	7	24	25	25	3	23			162
Івано-Франківська	14	19	22	15	11	4	5	3			93
Рівненська	22	23	7	24	25	25	3	23			162
Волинська	26	27	12	27	27	27	8	27			181
Херсонська	2	6	17	12	3	2	9	14			65
Чернівецька	17	13	25	20	20	9	19	16			139
Дніпропетровська	10	7	20	14	14	7	15	9			96
Закарпатська	25	26	10	5	5	1	23	6			101
Чернівецька	19	25	14	6	7	5	13	8			97
Київ	13	17	18	8	8	20	6	11			101

Рис. 7.7. Загальний вигляд вкладки «Ранжування»

– визначення параметрів розбивки масивів на кластери та виведення результатів оцінки рівнів задоволення груп потреб за кластерами (кнопка «КЛАСТЕРИЗАЦІЯ») (рис. 7.8 – 7.9);

– визначення рівнів задоволення потреб за регіонами та показники досягнення загальноукраїнського рівня за запитом користувача – на рівні груп потреб, на рівні регіонів.

Процес нормативного управління за допомогою аналізу рівнів задоволення можна здійснити за допомогою двох підходів – аналізу окремих складових показника потреб та аналізу групи потреб за її складовими.

На думку автора, аналіз та, особливо, управління рівнем задоволення потреб на рівні складових загального показника необхідно проводити шляхом встановлення граничних норм споживання відповідної складової. Типовим прикладом необхідності такого підходу є аналіз групи фізичних потреб на рівні потреб у харчуванні. Нормативні показники задоволення потреб населення в продуктах харчування підтверджують той факт, що рівень задоволення потреби в харчуванні у загальному показнику становить достатньо задовільне значення (2009 р. – 97,9 %; 2010 р. – 95,6 %). Але розглядаючи структуру формування рівня задоволення через нормативні показники (коефіцієнти), слід зазначити, що складові загального коефіцієнта значною мірою відрізняються. Так, рівень споживання олії в загальній структурі становить 18,6 %, що практично в 2 рази перевищує споживання інших видів продуктів харчування. Рівень споживання картоплі – відповідно в 1,3 рази. Поряд з цим споживання молока та молочних продуктів у 1,6 рази менше середнього рівня для потреб, риби та рибопродуктів у 1,1 рази. Структура показників споживання продуктів харчування станом на 2010 рік наведена в таблиці 7.8.

Таблиця 7.8

Структура показників задоволення потреб у харчуванні та нормативного управління за 2010 р.

Складові потреби у харчуванні	Коефіцієнт задоволення потреби	% у загальному коефіцієнті	Нормативне управління (рівень зміни показника, %)
М'ясо, м'ясопродукти	1,25	9,9	0,1
Молоко, молочні продукти	0,72	5,7	4,3
Яйця	1,18	9,3	0,7
Риба, рибопродукти	1,12	8,9	1,1
Цукор	1,20	9,5	0,5
Олія	2,34	18,6	-8,6
Картопля	1,39	11,1	-1,1
Овочі	1,18	9,3	0,7
Фрукти та ягоди	1,14	9,1	0,9
Хліб, хлібопродукти	1,10	8,8	1,2
Загальний нормативний коефіцієнт	1,26	100 %	

Структура інтегрального коефіцієнта задоволення потреб населення в продуктах харчування за період 1990-2010 рр. показує стійку динаміку негативних зрушень у структурі харчування за період 2005-2010 рр.

Саме тому нормативним управлінням на цьому етапі ми вважаємо досягнення (обмеження) відсотка складової потреб у харчуванні в загальному підсумку на рівні середнього значення складової потреби. Так, для групи потреб у харчуванні середнє значення відсотка коефіцієнта задоволення потреби становить 10 %.

Тому управлінськими діями щодо формування оптимального рівня задоволення потреб у харчуванні є підвищення (зменшення) складових на рівні значень, наведених у таблиці 7.8, колонка «Нормативне управління».

Аналіз задоволення потреб у праці може бути проведений як на рівні кластерів, визначених за авторською методикою, так і на рівні регіонів. Структура інтегрального коефіцієнта задоволення потреб населення в суспільно корисній праці за період 1990-2010 рр. показує неоднорідність рівнів задоволення потреб по окремих регіонах, яка, проте, за останні роки (2010-2011 рр.) має тенденцію до вирівнювання та високий рівень задоволення потреби (99,08 % у 2010 році та 99,45 % у 2011 році). За описаною вище методикою визначено нормативне управління для задоволення потреб у праці (табл. 7.9).

Таблиця 7.9

Структура показників задоволення потреб у праці та нормативного управління в розрізі регіонів за 2010 р.

Регіон	Коефіцієнт задоволення потреби	% у загальному коефіцієнті	Нормативне управління (рівень зміни показника, %)
АР Крим	0,980	3,73	0,03
Вінницька	0,964	3,67	-0,04
Волинська	0,972	3,70	0,00
Дніпропетровська	0,980	3,73	0,03
Донецька	0,985	3,75	0,04
Житомирська	0,960	3,65	-0,05
Закарпатська	0,974	3,71	0,00
Запорізька	0,974	3,71	0,00
Івано-Франківська	0,969	3,69	-0,02
Київська	0,979	3,73	0,02
Кіровоградська	0,963	3,66	-0,04
Луганська	0,982	3,74	0,03
Львівська	0,976	3,71	0,01
Миколаївська	0,968	3,68	-0,02
Одеська	0,984	3,74	0,04
Полтавська	0,960	3,65	-0,05
Рівненська	0,962	3,66	-0,04

Сумська	0,965	3,67	-0,03
Тернопільська	0,966	3,68	-0,03
Харківська	0,977	3,72	0,01
Херсонська	0,979	3,73	0,02
Хмельницька	0,971	3,69	-0,01
Черкаська	0,962	3,66	-0,04
Чернівецька	0,973	3,70	0,00
Чернігівська	0,967	3,68	-0,02
м. Київ	0,995	3,79	0,08
м. Севастополь	0,992	3,73	0,03

Джерело: розраховано автором.

Нормативне управління покластерно не відрізняється значною мірою від показників управління, визначених за регіонами. Результати формування норм управління рівнем задоволення потреб у праці наведені в таблиці 7.10.

Таблиця 7.10

Структура показників задоволення потреб у праці та нормативного управління покластерно за 2010 р.

Складові потреби	Коефіцієнт задоволення потреби	% у загальному коефіцієнті	Нормативне управління (рівень зміни показника, %)
Кластер 1	0,972	16,60	-0,06
Кластер 2	0,974	16,63	-0,04
Кластер 3	0,982	16,77	0,10
Кластер 4	0,976	16,68	0,01
Кластер 5	0,975	16,66	-0,01
Кластер 6	0,976	16,60	-0,06
Загальний нормативний коефіцієнт	1,000	100%	

Джерело: розраховано автором.

Особливої уваги заслуговує визначення показників рівнів задоволення потреб у житлі. В п. 4.7 наведені розрахунки, на основі яких можна зробити висновок про більш ніж 100 % рівень задоволення потреб населення у житлі (розрахунок коефіцієнта задоволення потреби в житлі (загального)). Слід зауважити, що отримані результати розраховані для мінімального рівня потреб у житлі, закріплених на законодавчому рівні в межах 21 квадратного метра на особу. Як показує загальноєвропейська практика, мінімальні рівні житлової площі у країнах постсоціалістичного простору мають інші норми (табл. 7.11).

Таблиця 7.11

Середні рівні забезпечення житлом

Країна	кв.м/особу	Відносно України, %
Польща	22,0	104,8
Угорщина	28,0	133,3
Чехія	28	133,3
Німеччина	41,9	199,5
Італія	36,5	173,8
Швеція	44,5	211,9
У середньому	33,5	

Джерело: розраховано автором.

Таким чином, встановлені загальноукраїнські норми забезпечення житлом у порівнянні з країнами, які мали схожі економічні умови, становлять 62,7 %. Тому під час використання середнього рівня забезпеченості житлом у межах 33,5 кв. м/особу значною мірою зміниться і показник забезпеченості житлом (табл. 7.12).

Таблиця 7.12

Скориговані показники рівнів забезпечення житлом

Регіон	Рівень задоволення %	Коефіцієнт задоволення загальний	% у загальному коефіцієнті	Нормативне управління (рівень зміни показника, %)
АР Крим	72,06	0,68	3,12	-0,58
Вінницька	71,68	0,90	4,17	0,46
Волинська	72,42	0,70	3,24	-0,46
Дніпропетровська	73,55	0,81	3,73	0,03
Донецька	74,44	0,80	3,67	-0,03
Житомирська	71,91	0,83	3,85	0,14
Закарпатська	70,92	0,76	3,50	-0,20
Запорізька	75,73	0,80	3,70	0,00
Івано-Франківська	71,84	0,79	3,64	-0,06
Київська	68,73	1,00	4,63	0,92
Кіровоградська	71,91	0,83	3,85	0,14
Луганська	73,92	0,83	3,82	0,11
Львівська	74,12	0,73	3,38	-0,32
Миколаївська	73,68	0,76	3,50	-0,20
Одеська	71,68	0,75	3,47	-0,23
Полтавська	73,44	0,86	3,96	0,26
Рівненська	72,49	0,72	3,33	-0,38
Сумська	73,31	0,80	3,70	0,00
Тернопільська	71,43	0,77	3,56	-0,15
Харківська	72,59	0,78	3,62	-0,09
Херсонська	71,84	0,79	3,64	-0,06
Хмельницька	71,83	0,84	3,88	0,17

Черкаська	71,25	0,89	4,11	0,40
Чернівецька	71,59	0,76	3,50	-0,20
Чернігівська	72,13	0,87	3,99	0,29
м. Київ	76,66	0,76	3,50	-0,20
м. Севастополь	71,08	0,85	3,93	0,23

Джерело: розраховано автором.

Нормативне управління покластерно наведено в таблиці 7.13.

Таблиця 7.13

Структура показників задоволення потреб у житлі та нормативного управління покластерно за 2010 р.

Складові потреби	Коефіцієнт задоволення потреби	% у загальному коефіцієнті	Нормативне управління (рівень зміни показника, %)
Кластер 1	0,82	14,75	-1,92
Кластер 2	0,86	15,40	-1,26
Кластер 3	0,77	13,87	-2,80
Кластер 4	0,80	14,38	-2,29
Кластер 5	0,78	14,01	-2,65
Кластер 6	0,74	13,30	-3,36
Загальний нормативний коефіцієнт	1,271	100%	

Джерело: розраховано автором.

Як показало дослідження, необхідно вживати заходів для підняття рівня задоволення потреби у житлі. Питання забезпечення потреби в житлі носить комплексний характер і передбачає такі напрямки вирішення:

1. Реалізація державних концепцій та програм забезпечення громадян житлом.

2. Ринковий підхід до методів задоволення потреби в житлі, за якого основним джерелом фінансування житлового будівництва, купівлі житла на вторинному ринку є кошти населення, власні джерела (доходи, заощадження, кошти від продажу майна).

3. Задоволення потреби в житлі за рахунок позичених коштів. Ще одним сприятливим фактором було збільшення обсягів виданих іпотечних кредитів населенню для придбання житла.

Без державного регулювання проведення чіткої державної політики в галузі житлового іпотечного кредитування неможливе. Основні об'єкти державного регулювання іпотечного кредитування – це соціально-економічний цикл, будівельна і фінансова й супутні їм галузі, їхня регіональна структура; ціни на житло, умови конкуренції на ринку житла.

Державою використовуються прямі і непрямі методи управління в цій сфері, відповідно адміністративні й економічні методи державного регулювання, які мають єдині цілі й завдання.

4. Інвестування та фінансування житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб через фонди фінансування будівництва (ФФБ), випуск цільових облігацій, інститути спільного інвестування (ІСІ), фонди операцій з нерухомістю (ФОН), недержавні пенсійні фонди (НПФ) здійснюється відповідно до Закону України „Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операцій з нерухомістю”.

5. Інструментом впливу держави на забезпечення потреби в житлі є субсидії. Субсидії направлені на поліпшення житлових умов певної категорії населення країни.

6. Впровадити на державному рівні заходи щодо стимулювання пропозиції житла, зокрема, розширити ринок за рахунок розширення джерел фінансування. За рахунок стимулювання конкурентних механізмів під час будівництва житлових приміщень, на вторинному житловому та іпотечному ринку підвищити якість та доступність житла.

7. Забезпечити зростання обсягів будівництва соціального житла, посилити контроль за ціноутворенням на ринку соціального житла. Під час спорудження такого житла може бути спільне фінансування, наприклад, 50 % державних коштів, 50 % приватних коштів. Це може бути основою провадження в Україні такої форми соціального житла, як житлові асоціації.

8. Виходячи з результатів аналізу житлового ринку України, були зроблені узагальнені висновки щодо очікуваних дій різних суб'єктів ринку житла з приводу формування та задоволення потреб у житлі, а саме: на державні органи влади та управління покладена функція дотримання соціальних стандартів, зокрема, створення умов, за яких кожна особа, відповідно до своїх потреб, могла б придбати, збудувати чи взяти в оренду житло за ринкової форми господарювання, вимагає реформування державних важелів впливу на ринок житла; на банки – стимулювання доступності до іпотечного кредитування з метою відкриття додаткових можливостей для задоволення потреб громадян у комфортному житлі; на Фонди фінансового будівництва, як посередника в залученні коштів фізичних і юридичних осіб, спрямування їх на фінансування будівництва, здійснення контролю за процесом будівництва та використанням грошових коштів, кредитування учасників фонду під заставу житла, що будується; на інститути спільного інвестування; об'єднання співвласників багатоквартирних будинків – контроль використання та утримання житлового фонду; на громадські благодійні організації – будівництво та надання соціального житла, контроль за

якістю надання житлово-комунальних послуг; на агентства нерухомості – оцінка житла, надання послуг з купівлі-продажу житла на вторинному ринку.

Наведена методика використання нормативного управління рівнем забезпечення потреб базується на авторській методиці використання нормативних коефіцієнтів і є її доповненням до визначення відсоткового рівня задоволення потреб. Крім того, запропонований спосіб нормативного управління є одним із завершальних етапів реалізації моделі формування управлінських рішень (рис. 7.1) і є однією зі складових для формування рекомендацій до структурного управління формуванням потреб.

Висновки до розділу 7

1. У роботі розроблені методичні положення комплексної діагностики особистих потреб. Методичні засади діагностики опрацьовано таким чином, щоб можна було дослідити особисті потреби за групами потреб, за кластерами, отримати діагноз поточного рівня задоволення потреб та обґрунтувати заходи для його збільшення.

2. Достовірність результатів діагностики залежить від вихідної інформації, методів та інструментів дослідження. У зв'язку з цим обґрунтовано доцільність визначення рівня задоволення особистих потреб на основі комплексних показників та нормативного методу.

3. Апробація авторських методичних розробок дала можливість виявити рівень задоволення особистих потреб, намітити вектор управління потребами, довести взаємозв'язок між особистими потребами та групами факторів, обґрунтувати необхідний рівень коригування факторів з метою досягнення оптимального рівня задоволення особистих потреб.

4. З метою оптимізації прийняття рішень, автоматизації процесу визначення рівня задоволення потреб залежно від постановки завдання управління та візуалізації отриманих результатів у роботі запропонований програмний модуль визначення рівня задоволення потреб.

5. Доведено доцільність використання методу нормативного управління рівнем забезпечення потреб, який базується на авторській методиці використання нормативних коефіцієнтів і є її доповненням. Пропонований спосіб нормативного управління є одним із складових для формування рекомендацій до структурного управління рівнем задоволення особистих потреб.

ВИСНОВКИ

1. Критичний аналіз і узагальнення підходів, які використовуються різними галузями науками, показав, що: враховуючи економічні, політичні, соціальні фактори розвитку українського суспільства, жоден із зазначених підходів (класичний, марксистський, маржинальний, історичний, інституціональний, гуманістичний) не може бути домінуючим при виборі моделі задоволення потреб в Україні. Доцільним є поєднання важелів впливу на процес формування та задоволення потреб декількох підходів, зокрема, маржинального, інституціонального, гуманістичного.

2. Найбільш вживаним системоутворюючим фактором при визначенні потреб у психології, філософії, соціології, економіці є нужда, необхідність, залежність. У більшості визначень метою, змістом потреб є діяльність. У психології потреби розглядаються: як внутрішнє ставлення особистості, яке може проявлятися у формі того чи іншого ставлення до предметів; у соціології – як нужда особистості чи соціальної групи в певних засобах, умовах, видах діяльності, необхідних для її існування та розвитку, з точки зору їх соціалізації, яка пов'язана з розширенням спектра потреб та виникненням нових потреб. Досліджуються переважно соціальні потреби; у філософії – специфічний стан біологічних і соціальних систем, який відображає взаємозв'язок соціальних суб'єктів із зовнішнім середовищем.

3. Виходячи із діалектичної єдності суспільства, колективу, особистості, були сформульовані та доведені сім імперативів потреб суспільства й колективу, які розглядаються у ракурсі їх взаємозв'язку з потребами особистості та впливу їх на соціально-економічні відносини в суспільстві. Під час формулювання та доведення імперативів суспільства і колективу був врахований об'єктивний трансформаційний процес переходу до сталого розвитку, необхідність якого зумовлюється системною екологічною кризою. Виходячи з імперативів суспільства, колективу, особистості, доцільно зазначити, що стабілізувати зростання економіки можливо через формування нової системи відносин між державою та природним середовищем. Автором була доведена необхідність впровадження інноваційної моделі взаємодії людини з навколишнім середовищем. В основу моделі мають бути покладені мінімізація енерговитрат виробництва, зменшення енергомісткості продукції. Це можливо здійснити за умов забезпечення належного рівня екологічної відповідальності підприємств, пристосування їх господарської діяльності до вимог природного комплексу території, де вони розташовані та дбайливого ставлення до її ресурсного потенціалу.

4. На основі конструктивного узагальнення існуючих в економічній літературі підходів до категорії потреб і використовуючи логічні правила

визначення понять уточнений економічний зміст і дано авторське визначення, зокрема, особисті потреби – це економічна категорія, яка характеризує відносини взаємодії особистості, суспільства, колективу з приводу виявлення нужди в чому-небудь та пошуку всіх можливих методів її задоволення через ефективне функціонування всіх інститутів суспільства з урахуванням комплексу детермінант сталості.

5. З метою узагальнення нагромадженого досвіду вивчення потреб здійснена класифікація особистих потреб за суспільно-функціональним, суб'єктивним та об'єктивним критеріями. Виділені групи особистих потреб: фізичного існування, духовно-інтелектуальні, соціально-комунікативні, соціально-економічні, екологічні, інституційні, інформаційні.

6. З'ясовані способи впливу на потреби на різних фазах економічного циклу. Серед економічних способів впливу на фазах економічного циклу “пожвавлення” та “підйом” і стадіях формування та задоволення особистих потреб “зародження” та “зростання” держава має використовувати антимонопольну політику, стимулювати інвестиційну та інноваційну політику, екологічну політику й політику якості. Чим вищі темпи розвитку економіки, тим більш глибокою буде криза. Держава може використовувати різні важелі для зменшення високих темпів росту на фазі підйому, зокрема, підвищення ставки рефінансування, збільшення резервних вимог. Ці заходи зменшують потік інвестицій. Зниження державних витрат зменшує сукупний попит, знижує ділову активність. На фазах “пожвавлення” та “підйом” мають використовуватись державою та бізнес-структурами також соціально-психологічні способи формування потреб. Держава може через засоби масової інформації стимулювати екологічно та соціально перспективні, обмежувати екологічно та соціально шкідливі потреби.

7. Учасників процесу формування та задоволення особистих потреб автор монографії поділив на головних та інфраструктурних (допоміжних), а також було сформульовано узагальнені висновки стосовно їх очікуваних дій. Розроблена модель взаємозв'язку особистих потреб та формальних і неформальних інститутів та модель інституціоналізації процесу зростання духовно-інтелектуального, екологічного та інформаційного компонента особистих потреб. При цьому зроблений висновок про те, що визначна роль у протидії віртуалізації потреб належить соціальним інститутам, громадським, релігійним організаціям.

8. На основі проведеного дослідження була побудована аналітична модель для визначення пріоритетів у формуванні та задоволенні особистих потреб, проведений системний аналіз проблеми, яка формалізована у вигляді ієрархії. Використання ієрархічної моделі дослідження особистих потреб базується на поєднанні результатів анкетного опитування, кластерного аналізу та експертного оцінювання потреб.

9. На основі створеної моделі дослідження проблеми задоволення потреб проведене параметричне моделювання основних груп потреб та факторів, які впливають на рівень їх задоволення. Визначені основні параметри управління рівнем задоволення груп потреб – еластичності факторів, та встановлені пропонувані рівні їх зміни для задоволення відповідних потреб.

10. На основі анкетного опитування та експертних оцінок проведене непараметричне моделювання оцінки рівня задоволення потреб. За допомогою кластерного аналізу визначені основні регіональні утворення – кластери, які характеризуються якісно однорідними показниками рівня задоволення потреб. За авторською методикою визначені середні рівні задоволення груп потреб покластерно та визначений загальноукраїнський показник задоволення потреб. Отримані результати дали змогу сформулювати комплекс управлінських рішень для досягнення загальноукраїнського рівня в кластерах за відповідними групами потреб, де рівні задоволення нижче загальноукраїнського.

11. На основі синтезу методів кластерного аналізу та експертного оцінювання побудована ієрархічна модель визначення рівня задоволення особистих потреб, яка є основою для управління процесом задоволення потреб як у розрізі окремих регіональних структур, так і на рівні кластерів.

12. Регулювання державою процесів формування та задоволення особистих потреб передбачає розробку концепцій, моделей із чітко сформованими цілями та завданнями державної політики, їх реалізацію за рахунок створення певних ідеологічних, економічних, правових умов життєдіяльності. Подальша державна політика буде залежати від того, які концептуальні підходи будуть домінувати. Важливим моментом залишається стимулювання за допомогою державних та ринкових важелів розвитку естетичних, духовних, моральних, інтелектуальних, естетичних, пізнавальних потреб особистості з метою підвищення продуктивності праці працюючих та соціально-активної активності. Під час росту духовно-інтелектуальних (естетичних, моральних, етичних, інтелектуально-пізнавальних) потреб у суспільстві буде зменшуватись необхідність у матеріальних цінностях, відповідно буде зменшуватись навантаження на навколишнє середовище та природні ресурси.

13. Для оцінки рівня задоволення потреб та визначення рангу потреби за мірою необхідності був використаний найпростіший спосіб визначення рейтингу – розміщення у напрямку зменшення. З цією метою була проведена експертна оцінка рейтингу особистих потреб. Дослідження показало, що найважливішими для опитаних є потреби фізичного існування та інформаційні потреби. Наступними за важливістю йдуть сімейні потреби, потім духовно-інтелектуальні, соціально-

економічні, соціально-комунікативні, екологічні. На останньому рівні в опитаних знаходяться інституціональні потреби.

14. На основі дослідження можна стверджувати, що на рівень задоволення особистих потреб, на відміну від структури потреб, освіта та місце проживання особливого значення не мають. Спостерігаються несистемні відмінності за різними групами потреб. Суттєвим фактором впливу є вік, стать. У осіб віком 16-35 років задоволення потреб відбувається на більш високому рівні у порівнянні з особами віком більше 35 років за всіма групами потреб. Рівень задоволення потреб за самооцінкою жінок значно нижчий, ніж чоловіків.

15. Проведений кластерний аналіз рівня задоволення особистих потреб дав змогу виділити регіони з найвищим та найнижчим рівнем задоволення особистих потреб, що дає можливість ціленаправлено коректувати регіональну політику відповідно до результатів дослідження. Проведена кластеризація регіонів України описує загальну ситуацію щодо рівня задоволення потреб. Вона дає змогу констатувати, що в цілому позитивна сумарна оцінка рівня задоволення особистих потреб характерна приблизно для 74 % регіонів України.

16. На основі проведеного у роботі аналізу форм та методів індивідуально-ринкового регулювання зроблено уточнення поняття “індивідуально-ринкове регулювання”, яке доцільно розглядати як упорядкування, узгодження економічних процесів, що здійснюється суб’єктами господарювання під впливом ринкових чинників. Метою індивідуально-ринкового регулювання діяльності суб’єктів господарювання є отримання прибутку. Під час досягнення мети задовольняються потреби колективу, частина особистих потреб працюючих. Доведена необхідність інтеграції індивідуально-ринкового, ринкового та державного регулювання, у результаті чого стає можливим задоволення потреб суспільства, колективу, особистості. Головною методологічною основою механізмів інтеграції при цьому є визнання провідної ролі державного регулювання.

17. Сформульовані основні напрямки вдосконалення державної регуляторної політики стосовно особистих потреб, а саме: забезпечення стабільності законодавства; створення у державі сприятливого інвестиційного клімату; мотивація на рівні суспільної свідомості росту екологічних, інформаційних, духовно-інтелектуальних цінностей, зменшення негативного впливу інститутів. Факторами впливу на особисті потреби, їх регулювання є платіжний попит, доходи, мода, реклама, релігійні переконання, форми власності. Інструментами впливу є ціна, якість продукції.

18. Доведена правомірність введення у науковий обіг поняття “інституціональне забезпечення регулювання особистих потреб”, яке доцільно розуміти як процес позитивного та негативного впливу

формальних (правових норм) і неформальних (стереотипів поведінки, традицій) інститутів на особисті потреби для зменшення потреб фізичного існування та збільшення інформаційних, екологічних, духовно-інтелектуальних.

19. Проведений аналіз концептуальних чинників впливу ЗМІ, Інтернет, реклами на особисті потреби населення України показав, що протягом останніх десятиліть, незважаючи на позитивну динаміку задоволення інформаційних потреб, вони не сприяли розвитку духовно-інтелектуальних, екологічних, сімейних потреб. Доведено, що обумовлена об'єктивними причинами особлива роль державного впливу посилюється необхідністю вдосконалення інституціональної структури, особливо у частині неформальних інститутів.

20. Беручи до уваги низьку ефективність правового регулювання масово-медійної сфери, відсутність чітко сформульованої та науково обґрунтованої концепції державної політики у сфері ЗМІ, реклами, Інтернету та з метою здійснення загальнонаціональної комплексної роботи з удосконалення нормативно-технологічного регулювання діяльності ЗМІ, регулювання рекламної продукції необхідно створити координаційний центр у структурі органів державної влади України.

21. З метою посилення впливу мас-медіа, освіти на ціннісні системи суспільства – розширити спектр передач інтелектуального, духовного, культурного спрямування; у навчальних закладах усіх рівнів у межах курсу ОБЖД – проводити заняття з вивчення традицій, фольклору, формувати екологічну свідомість. Для недопущення негативного впливу ЗМІ необхідно: ввести особисту адміністративну і кримінальну відповідальність посадових осіб ЗМІ з розповсюдження інформації, яка сприяє порушенню традиційних соціальних норм, стимулює деструктивну поведінку; відновити інститут цензури і жорсткий контроль за інформацією; посилити громадський контроль за змістовою частиною інформації, розміщеною в Інтернеті та ЗМІ.

22. Конкуренція є найбільш ефективним ринковим фактором задоволення потреб на стадії підйому і пожвавлення економіки. Конкуренція за кваліфіковану робочу силу стимулює зростання заробітної плати, премій, надбавок. Покращується соціальний пакет (безкоштовний відпочинок, утримання об'єктів соціальної інфраструктури). На стадії пожвавлення і підйому у процесі конкуренції задовольняється ціла низка груп потреб: потреби фізичного існування, соціально-економічні потреби працюючих. На стадії кризи і депресії вплив конкуренції на рівень задоволення особистих потреб знижується. У результаті жорсткої економії бізнес-структури мінімізують або повністю відмовляються від соціальних витрат. Компанії скорочують благодійні, спонсорські, екологічні проекти, знижують оплату праці працюючих, скорочують працівників та соціальну інфраструктуру бізнесу. У період кризи і

депресії знижується ефективність конкуренції та інших ринкових факторів задоволення особистих потреб і зростає значення державного регулювання. Об'єктом впливу держави має бути якість продукції і ціна. У зв'язку з цим пріоритетними питаннями державної політики є розробка і впровадження системи національних стандартів якості товарів і послуг, посилення інформованості споживачів про склад продукції, контроль якості імпортованої продукції.

23. Набуло подальшого розвитку визначення поняття механізму державного регулювання особистих потреб, серед основних елементів якого виділена та обґрунтована організаційна, правова, соціально-економічна, мотиваційна, медико-соціальна підсистема. Механізм державного регулювання особистих потреб являє собою сукупність взаємопов'язаних принципів, економічних інструментів, важелів, форм, методів державного регулювання особистих потреб з метою досягнення сталого розвитку.

24. Для обґрунтування необхідності вдосконалення структури механізму державного регулювання особистих потреб автором проаналізовані фінансово-економічні, кредитні, бюджетні, соціальні, інноваційні важелі впливу, які доцільно використати з метою оптимізації рівня задоволення особистих потреб у контексті сталого розвитку.

25. Визначені принципи державного регулювання особистих потреб з метою досягнення сталого розвитку, які зводяться до: детермінізму, розвитку потреб, стратегічної спрямованості, складності, ефективності, плановості, наукової та економічної обґрунтованості, диференціації умов формування та рівня забезпечення особистих потреб, системного підходу, оптимального поєднання бюджетних, спеціальних, особистих джерел фінансування при задоволенні особистих потреб, максимально розвивати духовні, екологічні, інформаційні потреби особистості при поступовому зменшенні матеріальних потреб.

26. Доведено посилення ролі кредитних інститутів, таких інструментів грошово-кредитного впливу на обсяг кредитних та іпотечних ресурсів населення, як обов'язкові резерви та операції на відкритому ринку.

27. Обґрунтовано доцільність посилення впливу держави на активізацію освітньої та наукової діяльності, забезпеченість галузей економіки висококваліфікованими кадрами, використовуючи пряме бюджетне фінансування як головний пріоритет. Визначено, що важелем впливу держави на особисті потреби через розвиток науки є розробка та доведення до науково-дослідних закладів детальних індикативних схем розвитку, довгострокових та короткострокових планів економічного та соціального розвитку країни, її регіонів. Для підвищення науково-технічного потенціалу України необхідно вжити заходів для збільшення ролі банківського інноваційного фінансування. Це дало б можливість для

реалізації національних пріоритетів, формування власної стратегії та складання власних інвестиційних та науково-технічних програм. Держава має координувати і направляти фінансові потоки з метою фінансування пріоритетних галузей науки і техніки, створювати науково-технічні, організаційні, фінансові умови для задоволення особистих потреб за рахунок вітчизняного виробництва.

28. У роботі розроблені методичні положення комплексної діагностики особистих потреб. Методичні засади діагностики опрацьовано таким чином, щоб можна було дослідити особисті потреби за групами потреб, за кластерами, отримати діагноз поточного рівня задоволення потреб та обґрунтувати заходи для його збільшення.

29. Достовірність результатів діагностики залежить від вихідної інформації, методів та інструментів дослідження. У зв'язку з цим обґрунтовано доцільність визначення рівня задоволення особистих потреб на основі комплексних показників та нормативного методу.

30. Апробація авторських методичних розробок дала можливість виявити рівень задоволення особистих потреб, намітити вектор управління потребами, довести взаємозв'язок між особистими потребами та групами факторів, обґрунтувати необхідний рівень коригування факторів з метою досягнення оптимального рівня задоволення особистих потреб.

31. З метою оптимізації прийняття рішень, автоматизації процесу визначення рівня задоволення потреб залежно від постановки завдання управління та візуалізації отриманих результатів у роботі запропонований програмний модуль визначення рівня задоволення потреб.

32. Доведено доцільність використання методу нормативного управління рівнем задоволення потреб, який базується на авторській методиці використання нормативних коефіцієнтів і є її доповненням. Пропонований спосіб нормативного управління є одним із складових для формування рекомендацій до структурного управління рівнем задоволення особистих потреб.

ДОДАТКИ

Додаток А

1. Дослідження мультиколінеарності факторів за алгоритмом Фаррара-Глобера

1.1. Дослідження масиву змінних моделі потреб фізичного існування

Рік	Кінцеві споживчі витрати, Y , млн. грн	Оплата праці найманих працівників, X_1 , млн. грн	Дохід від власності X_2 , млн. грн	Рівень цін, X_3 , %	Середня заробітна плата, X_4 , тис. грн
1997	67053	45391	671	110,1	143
1998	74778	49307	2140	120	153
1999	91064	57838	2422	119,2	178
2000	115887	71930	3322	115,3	230
2001	139984	86440	4275	106,1	311
2002	153589	103117	5297	99,4	376
2003	180730	122188	6706	108,2	462
2004	221713	157450	8337	112,3	590
2005	306769	216600	11072	110,3	806
2006	385681	268631	14617	111,6	1041
2007	509533	351936	20078	116,6	1351
2008	695618	470464	28432	122,3	1806
2009	709025	451343	34654	112,3	1906
2010	838213	540651	67856	109,1	2239
2011	977466	628111	68059	104,6	2633

1.1. Визначення середніх значень та стандартних відхилень змінних

Функції «СРЗНАЧ» та «СТАНДОТКЛОН» майстра функцій в категорії «статистичні»

	Y	X_1	X_2	X_3	X_4
«СРЗНАЧ»	364473,533	241426,5	18529,2	111,826667	948,333
«СТАНДОТКЛОН»	306048,974	198448,6	22389,2308	6,16180246	838,231

1.2. Нормалізація змінних

Функція «НОРМАЛИЗАЦІЯ», категорія «статистичні»

Рік	Y^*	X_1^*	X_2^*	X_3^*	X_4^*
1997	-0,971806	-0,98784	-0,7976245	-0,280221	-0,9607
1998	-0,9465659	-0,96810	-0,7320126	1,3264517	-0,9488
1999	-0,8933522	-0,92511	-0,7194173	1,19661956	-0,919
2000	-0,8122443	-0,85410	-0,6792194	0,56368787	-0,8569
2001	-0,7335085	-0,78099	-0,6366543	-0,9293817	-0,7603
2002	-0,6890548	-0,69695	-0,5910073	-2,0167259	-0,6827
2003	-0,6003729	-0,60085	-0,5280753	-0,5885724	-0,5801
2004	-0,4664630	-0,42316	-0,4552277	0,07681735	-0,4274
2005	-0,1885467	-0,12510	-0,3330708	-0,247763	-0,1698
2006	0,06929436	0,137086	-0,1747357	-0,0367858	0,11055
2007	0,47397469	0,556867	0,06917611	0,7746651	0,48038
2008	1,08199829	1,15414	0,44230193	1,6997191	1,02319
2009	1,12580501	1,057788	0,72020339	0,07681735	1,14249
2010	1,54792045	1,507819	2,20314849	-0,4425112	1,53975
2011	2,0029228	1,948537	2,21221535	-1,172817	2,00979

1.3. Транспонування нормалізованої матриці X^*
Функція «ТРАНСП», категорія «посилання та масиви»

Показники	Роки															
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Y^*	-	0,97	-0,9466	-0,893	0,8122	-0,733	0,68	0,60	-0,46	-0,18	0,069	0,47397	1,12581	1,5479	2,0029	
X_1^*	-	0,98	-0,9681	-0,925	0,8541	-0,781	0,69	0,60	-0,42	0,12	0,137	0,55687	1,1541	1,05779	1,5078	1,9485
X_2^*	-	0,79	-0,732	-0,719	0,6792	-0,636	0,59	0,52	-0,45	0,33	-0,17	0,06918	0,4423	0,72021	2,2031	2,2122
X_3^*	-	0,28	1,32645	1,1966	0,56368	-0,929	2,01	0,58	0,076	-0,24	-0,04	0,77467	1,6997	0,07682	-0,443	1,1728
X_4^*	-	0,96	-0,9488	-0,918	0,8569	-0,760	0,68	0,58	-0,42	0,17	0,111	0,48038	1,0232	1,14249	1,5398	2,0098

1.4. Добуток матриць X^{*T} та X^*
Функція «МУМНОЖ», категорія «математичні»

$$X^{*T} \times X^* =$$

14	13,1224	-0,59545	13,98006
13,122392	14	-2,55155	13,2769
-0,595452	-2,5516	14	-0,98126
13,980064	13,2769	-0,98126	14

1.5. Визначення кореляційної матриці r

Кожний елемент матриці $X^{*T} \times X^*$ домножити на $\frac{1}{n-1}$

де n – кількість спостережень (у нашому випадку $n=16$)

$$r =$$

1	0,9373	-0,04	0,998
0,937	1	-0,18	0,948
-0,042	-0,182	1	-0,07
0,9986	0,9483	-0,07	1

1.6. Розрахунок визначника кореляційної матриці $\det(r)$

Функція «МОПРЕД», категорія «математичні»

$$\det(r) = 0,00014$$

Логарифм визначника (функція «LN»):

$$\ln \det(r) = -8,879$$

1.7. Перевірка всього масиву змінних на наявність колінеарності за критерієм

$$\chi^2 = -\left\{n-1 - \frac{2m+5}{6}\right\} \ln(\det r), \text{ де } m - \text{кількість незалежних змінних.}$$

Емпіричне значення критерію

$$\chi^2 = -\left\{15-1 - \frac{2 \times 4 + 5}{6}\right\} \times (-8,879) = 12,59.$$

Число ступенів вільності системи: $\nu = \frac{m(m-1)}{2} = \frac{4(4-1)}{2} = 6.$

Рівень значущості: $\alpha = 0,05.$

Критичне, табличне значення критерію: $\chi_{табл}^2 = 7,81.$

Висновок: Оскільки $\chi_p^2 > \chi_{табл}^2$, то в масиві незалежних змінних існує мультиколінеарність.

1.8. Перевірка на колінеарність окремих змінних з іншими за F -критеріями

$$F = (C_{ii} - 1) \left(\frac{n - m}{m - 1} \right),$$

де C_{ii} – діагональний елемент матриці C (матриці, оберненої до кореляційної матриці r).

Обернена матриця C – функція «МОБР» категорії «математичні»:

$C =$	623,11	46,40	-11,79	-667,1
	46,40	14,93	0,46	-60,46
	-11,79	0,46	1,38	11,44
	-667,06	-60,46	11,44	725,25

Чисельно F -критерій для фактора X_1 (Оплата праці найманих працівників):

$$F_1 = (623,11 - 1) \left(\frac{15 - 4}{4 - 1} \right) = 2281,07.$$

Чисельно F -критерій для фактора X_2 (Дохід від власності):

$$F_2 = (14,93 - 1) \left(\frac{15 - 4}{4 - 1} \right) = 51,07.$$

Чисельно F -критерій для фактора X_3 (Рівень цін):

$$F_3 = (1,38 - 1) \left(\frac{15 - 4}{4 - 1} \right) = 1,41.$$

Чисельно F -критерій для фактора X_4 (Середня заробітна плата):

$$F_4 = (725,25 - 1) \left(\frac{15 - 4}{4 - 1} \right) = 2655,57.$$

Розраховане значення F -критерію порівняємо з табличним для $\nu_1 = n - m = 20 - 3 = 17$ та $\nu_2 = m - 1 = 3 - 1 = 2$ ступенів свободи та рівня значущості $\alpha = 0,05$ (див. табл. « F -розподіл»):

$$F_{\text{табл}} = 3,59.$$

Висновок: Оскільки $F_1 > F_{\text{табл}}$ $F_2 > F_{\text{табл}}$ $F_4 > F_{\text{табл}}$, то змінні X_1 X_2 X_4 колінеарні з іншими.

1.9. Визначення частинних коефіцієнтів кореляції $r_{ij,k}$

Коефіцієнти розраховуються за формулою:

$$r_{ij,k} = \frac{-C_{ij}}{\sqrt{C_{ii} C_{jj}}}.$$

Чисельно коефіцієнт кореляції $r_{ij,k}$ для факторів X_1 та X_2 :

$$r_{12,34} = \frac{-(46,40)}{\sqrt{623,11 \times 14,93}} = -0,481.$$

Чисельно коефіцієнт кореляції $r_{ij,k}$ для факторів X_1 та X_3 :

$$r_{13,24} = \frac{-(-11,79)}{\sqrt{623,11 \times 1,38}} = 0,402.$$

Чисельно коефіцієнт кореляції $r_{ij,k}$ для факторів X_1 та X_4 :

$$r_{14,23} = \frac{-(-667,1)}{\sqrt{623,11 \times 725,25}} = 0,992.$$

Чисельно коефіцієнт кореляції $r_{ij,k}$ для факторів X_2 та X_3 :

$$r_{23,14} = \frac{-(0,46)}{\sqrt{14,93 \times 1,38}} = -0,100.$$

Чисельно коефіцієнт кореляції $r_{ij,k}$ для факторів X_2 та X_4 :

$$r_{24,13} = \frac{-(-60,46)}{\sqrt{14,93 \times 725,25}} = 0,581.$$

Чисельно коефіцієнт кореляції $r_{ij,k}$ для факторів X_3 та X_4 :

$$r_{23,1} = \frac{-(14,44)}{\sqrt{1,38 \times 725,25}} = -0,361.$$

1.10. Перевірка на колінеарність кожної пари змінних за допомогою t -критеріями
Критерії розраховуються за формулою:

$$t_{ij} = \frac{r_{ij,k} \sqrt{n-m}}{\sqrt{1-r_{ij,k}^2}}.$$

Чисельно t -критерій для фактора X_1 :

$$t_{12} = \frac{-0,481 \times \sqrt{15-4}}{\sqrt{1-0,481^2}} = -1,820; \quad t_{13} = \frac{0,402 \times \sqrt{15-4}}{\sqrt{1-0,402^2}} = 1,455;$$

$$t_{14} = \frac{0,992 \times \sqrt{15-4}}{\sqrt{1-0,992^2}} = 26,546.$$

Чисельно t -критерій для фактору X_2 :

$$t_{23} = \frac{-0,100 \times \sqrt{15-4}}{\sqrt{1-0,100^2}} = -0,335; \quad t_{24} = \frac{0,581 \times \sqrt{15-4}}{\sqrt{1-0,581^2}} = 2,368;$$

Чисельно t -критерій для фактора X_3 (питомі інвестиції):

$$t_{34} = \frac{-0,361 \times \sqrt{15-4}}{\sqrt{1-0,361^2}} = -1,285.$$

Розраховане значення t -критерію порівнюємо з табличним для $\nu = n - m = 15 - 4 = 11$ ступенів свободи та рівня значущості $\alpha = 0,05$ (див. табл. «Процентилі t -розподілу»):

$$t_{\text{табл}} = 1,796.$$

Висновок: Оскільки при порівнянні модулів критеріїв

- $t_{12} > t_{\text{табл}}$, то фактори X_1 та X_2 **колінеарні між собою**;

- $t_{14} > t_{\text{табл}}$, то факторів X_1 та X_4 **колінеарні між собою**;

- $t_{24} > t_{\text{табл}}$, то фактори X_2 та X_4 **колінеарні між собою**.

Загальний висновок: Розрахунки показали, що в масиві незалежних змінних існує колінеарність між факторами X_1 та X_2 , X_1 та X_4 , а також між X_2 та X_4 . Тому для визначення незміщених, ефективних та обґрунтованих оцінок параметрів (істинних оцінок) необхідно позбутися наслідків колінеарності.

2. Визначення істинних оцінок параметрів моделі $Y = f(X_1 X_2 X_3 X_4)$;

2.1.11. Визначення «нормалізованих» оцінок параметрів

Функція «ЛИНЕЙН» без визначення параметру b_0^* (при заповненні робочого поля функції у вікні «КОНСТ» позначити «ЛОЖЬ» або «0»)

$b4^*$	$b3^*$	$b2^*$	$b1^*$	$b0^*$
0,7687	0,0105662	0,037191	0,1966	0
0,19444	0,0084927	0,027897	0,1802	#Н/Д
0,99943	0,0270156	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
4792,79	11	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д
13,992	0,0080283	#Н/Д	#Н/Д	#Н/Д

2.1.12. Визначення істинних оцінок параметрів моделі $Y = f(X_1 X_2 X_3)$

$$b_1 = b_1^* \times \left(\frac{\sigma_Y}{\sigma_{X_1}} \right), \quad b_2 = b_2^* \times \left(\frac{\sigma_Y}{\sigma_{X_2}} \right), \quad b_3 = b_3^* \times \left(\frac{\sigma_Y}{\sigma_{X_3}} \right), \quad b_4 = b_4^* \times \left(\frac{\sigma_Y}{\sigma_{X_4}} \right).$$

$$b_0 = \bar{Y} - b_1 \bar{X}_1 - b_2 \bar{X}_2 - b_3 \bar{X}_3.$$

Чисельно істинні параметри:

$$b_1 = 0,197 \times \left(\frac{306048,97}{198448,97} \right) = 0,303 \quad b_2 = 0,0372 \times \left(\frac{306048,97}{223,89,23} \right) = 0,508$$

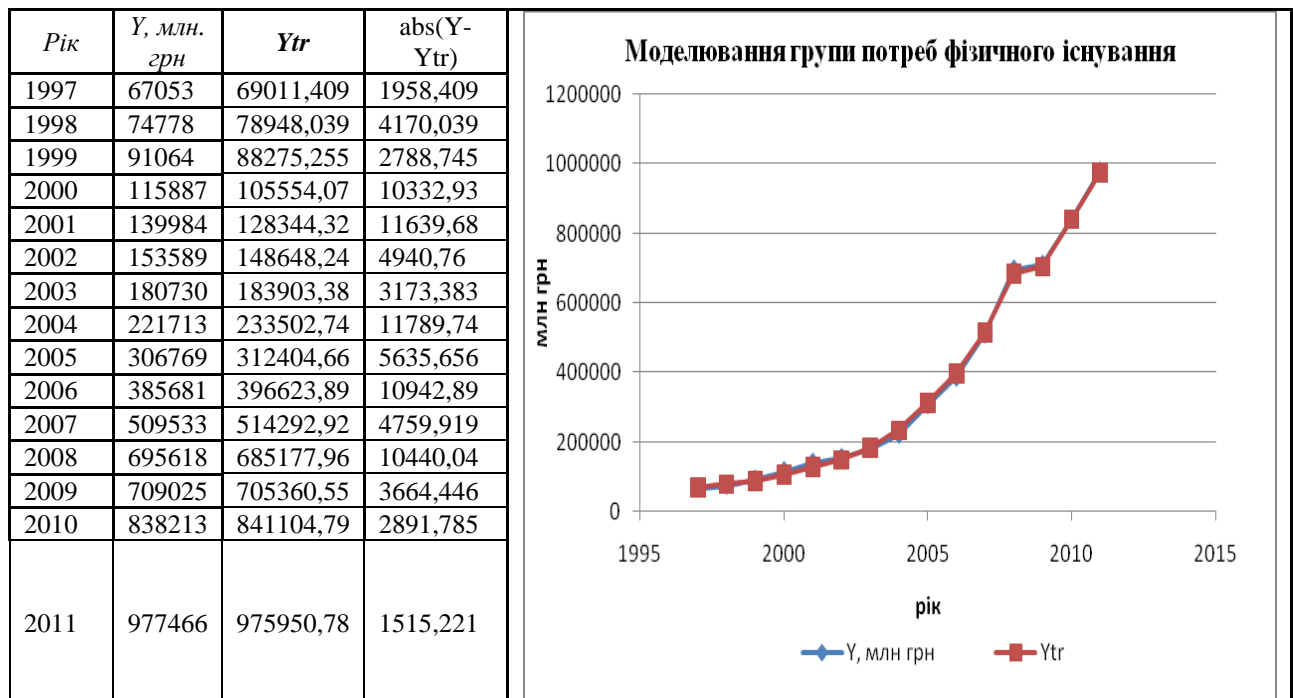
$$b_3 = 0,0106 \times \left(\frac{306048,97}{6,162} \right) = 524,81 \quad b_4 = 0,769 \times \left(\frac{306048,97}{838,23} \right) = 280,66$$

$$b_0 = 364473,53 - 0,303 \times 241426,5 - 0,508 \times 18529,2 - 524,81 \times 111,827 - 280,66 \times 948,333 = -43011$$

2.1.13. Синтезована модель прибутку без колінеарності:

$$Y_{tr} = -43011 + 0,303X_1 + 0,508X_2 + 524,81X_3 + 280,66X_4$$

2.1.14. Результати моделювання

2.1.15. Оцінка достовірності, адекватності та якості моделі

Коефіцієнт Пірсона – функція «КОРРЕЛ», категорія «статистичні»

$$r_{Yr} = 0,99971.$$

Достовірність апроксимації $R^2 \equiv \frac{(r_{Yr})^2}{n} = \frac{(0,99971)^2}{n} = 0,9994$.

Критерій Фішера $F_{розр} = \frac{\sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2}{n-1} : \frac{\sum_{i=1}^n (Y_i - Y_{tr})^2}{n-m} = 1370,2 \quad F_{кр} = 4,3$.

Абсолютна середня відсоткова похибка

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left| \frac{e_i}{Y_i} \right| * 100\% \quad MAPE = 0,1184\%$$

Висновки: 1) значення функції Y «кінцеві споживчі витрати» на 99,94 % описується факторами, які включені в модель; 2) модель адекватна за критерієм Фішера ($F_{розр} > F_{кр}$); 3) якість моделі відмінна ($MAPE = 0,1184\% < 10\%$).

2.1.16. Еластичність факторів

$$\epsilon_{Y/X_i} = b_i \times \left(\frac{\bar{X}_i}{\bar{Y}} \right)$$

$$\epsilon(Y/X1) = 0,2009$$

$$\epsilon(Y/X2) = 0,0258$$

$$\epsilon(Y/X3) = -0,161$$

$$\epsilon(Y/X4) = 0,7303$$

Висновки: 1. При збільшенні на 1 % оплати праці найманих працівників кінцеві споживчі витрати зростуть на 0,2 %. 2. При збільшенні на 1 % доходів від власності кінцеві споживчі витрати зростуть на 0,026%. 3. При збільшенні на 1 % рівня цін кінцеві споживчі витрати зменшаться 0,16 %. 4. При збільшенні на 1 % середньої заробітної плати кінцеві споживчі витрати зростуть на 0,73 %.

Додаток Б

Таблиця 1

Аналіз варіантів анкетування

	Кількість варіантів відповіді	анкет всього	%	з них без відповіді	%	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньо-зважене	середнє по групі
1	Житлові умови	451	100	2	0,44	449	99,6	13	2,88	24	5,32	9	2	43	9,53	68	15,1	116	25,7	81	18	95	21,1	4,66	3,94
2	Розвиток соціальної інфраструктури (магазинів, дитячих садків, шкіл, закладів дозвілля)	451	100	0	0	451	100	6	1,33	7	1,55	22	4,88	66	14,6	70	15,5	105	23,3	79	17,5	96	21,3	4,59	
3	Медичне обслуговування	451	100	2	0,44	450	99,8	33	7,32	39	8,65	71	15,7	98	21,7	84	18,6	69	15,3	37	8,2	18	3,99	2,91	
4	Суспільний транспорт	451	100	1	0,22	450	99,8	40	8,87	41	9,09	58	12,9	74	16,4	78	17,3	72	16	48	10,6	39	8,65	3,26	
5	Можливість купівлі продуктів харчування	451	100	0	0	451	100	1	0,22	16	3,55	14	3,1	43	9,53	59	13,1	95	21,1	105	23,3	118	26,2	5,00	
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	451	100	3	0,67	450	99,8	33	7,32	38	8,43	28	6,21	49	10,9	87	19,3	84	18,6	53	11,8	76	16,9	3,92	
7	Можливість отримання побутових послуг	451	100	0	0	451	100	42	9,31	37	8,2	38	8,43	65	14,4	82	18,2	89	19,7	56	12,4	42	9,31	3,51	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	451	100	1	0,22	450	99,8	21	4,66	33	7,32	32	7,1	70	15,5	99	22	104	23,1	68	15,1	23	5,1	3,68	
9	Створення та зміцнення сім'ї	451	100	8	1,77	446	98,9	57	12,6	15	3,33	27	5,99	42	9,31	57	12,6	94	20,8	59	13,1	92	20,4	4,06	
10	Народження і виховання дітей	451	100	7	1,55	444	98,4	86	19,1	8	1,77	24	5,32	34	7,54	66	14,6	86	19,1	54	12	86	19,1	3,86	3,98
11	Подружжя стосунки	451	100	8	1,77	445	98,7	83	18,4	17	3,77	10	2,22	36	7,98	49	10,9	78	17,3	68	15,1	102	22,6	4,01	
12	Наявність друзів	451	100	2	0,44	450	99,8	10	2,22	8	1,77	16	3,55	36	7,98	51	11,3	86	19,1	86	19,1	156	34,6	5,16	
13	Цікаве коло спілкування	451	100	3	0,67	451	100	13	2,88	4	0,89	21	4,66	36	7,98	76	16,9	84	18,6	88	19,5	126	27,9	4,92	4,47
14	Можливість бути лідером	451	100	1	0,22	450	99,8	37	8,2	24	5,32	18	3,99	58	12,9	71	15,7	109	24,2	66	14,6	67	14,9	4,03	
15	Потреба в приналежності	451	100	2	0,44	449	99,6	61	13,5	10	2,22	37	8,2	62	13,7	79	17,5	107	23,7	47	10,4	46	10,2	3,57	
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	451	100	0	0	451	100	6	1,33	12	2,66	17	3,77	37	8,2	59	13,1	88	19,5	85	18,8	147	32,6	5,10	3,85
17	Можливість усамітнення	451	100	0	0	451	100	30	6,65	42	9,31	36	7,98	46	10,2	62	13,7	77	17,1	73	16,2	85	18,8	4,06	
18	Внутрішня необхідність в праці	451	100	0	0	451	100	21	4,66	15	3,33	18	3,99	59	13,1	72	16	98	21,7	65	14,4	103	22,8	4,44	
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	451	100	3	0,67	449	99,6	69	15,3	27	5,99	36	7,98	36	7,98	82	18,2	73	16,2	50	11,1	75	16,6	3,69	3,95
20	Необхідність працевлаштування	451	100	1	0,22	450	99,8	104	23,1	43	9,53	33	7,32	37	8,2	48	10,6	57	12,6	50	11,1	78	17,3	3,27	
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	451	100	3	0,67	448	99,3	67	14,9	35	7,76	42	9,31	74	16,4	79	17,5	81	18	40	8,87	30	6,65	3,05	
22	Можливість бути гарним спеціалістом	451	100	0	0	451	100	29	6,43	23	5,1	22	4,88	51	11,3	81	18	96	21,3	62	13,7	87	19,3	4,23	2,71
23	Можливість бути майстром своєї справи	451	100	2	0,44	449	99,6	32	7,1	18	3,99	20	4,43	42	9,31	73	16,2	94	20,8	60	13,3	110	24,4	4,44	
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	451	100	1	0,22	450	99,8	34	7,54	14	3,1	32	7,1	45	9,98	83	18,4	100	22,2	58	12,9	84	18,6	4,21	
25	Можливість розвитку духовності	451	100	1	0,22	451	100	32	7,1	14	3,1	30	6,65	45	9,98	82	18,2	102	22,6	61	13,5	84	18,6	4,24	2,78
26	Можливість самореалізації	451	100	2	0,44	449	99,6	49	10,9	27	5,99	28	6,21	56	12,4	76	16,9	93	20,6	55	12,2	65	14,4	3,78	
27	Можливість творчості	451	100	1	0,22	450	99,8	46	10,2	32	7,1	43	9,53	60	13,3	73	16,2	75	16,6	57	12,6	64	14,2	3,64	
28	Потреба в загальній, середній освіті	451	100	3	0,67	448	99,3	101	22,4	15	3,33	34	7,54	35	7,76	51	11,3	59	13,1	57	12,6	96	21,3	3,65	4,45
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	451	100	0	0	451	100	35	7,76	19	4,21	36	7,98	45	9,98	65	14,4	102	22,6	71	15,7	78	17,3	4,17	
30	Використання власності в особистих цілях	451	100	13	2,88	438	97,1	63	14	28	6,21	35	7,76	53	11,8	76	16,9	67	14,9	56	12,4	60	13,3	3,54	
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	451	100	14	3,1	437	96,9	70	15,5	57	12,6	63	14	84	18,6	78	17,3	44	9,76	21	4,66	20	4,43	2,44	2,71
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	451	100	1	0,22	451	100	116	25,7	67	14,9	51	11,3	67	14,9	49	10,9	44	9,76	28	6,21	28	6,21	2,26	
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	451	100	1	0,22	450	99,8	113	25,1	66	14,6	32	7,1	51	11,3	66	14,6	52	11,5	31	6,87	39	8,65	2,59	
34	Задоволення потреби в чистоту навколишньому середовищі	451	100	1	0,22	450	99,8	45	9,98	69	15,3	65	14,4	76	16,9	60	13,3	64	14,2	37	8,2	34	7,54	2,88	2,78
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	451	100	0	0	451	100	50	11,1	71	15,7	47	10,4	78	17,3	79	17,5	64	14,2	31	6,87	31	6,87	2,85	
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	451	100	1	0,22	450	99,8	66	14,6	88	19,5	53	11,8	72	16	49	10,9	62	13,7	23	5,1	37	8,2	2,60	
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	451	100	1	0,22	450	99,8	20	4,43	16	3,55	32	7,1	43	9,53	73	16,2	83	18,4	88	19,5	95	21,1	4,50	4,45
38	Можливість накопичення інформації	451	100	0	0	451	100	18	3,99	13	2,88	27	5,99	40	8,87	87	19,3	88	19,5	83	18,4	95	21,1	4,57	
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	451	100	3	0,67	448	99,3	30	6,65	19	4,21	28	6,21	38	8,43	87	19,3	96	21,3	79	17,5	71	15,7	4,27	
	Вік	451	100	451	100	448	99,3				171	37,9	280	62,1											
	Стать (чол=1/жін=2)	451	100	0	0	451	100																		
	Освіта (сер=1/непов.вища=2/вища=3)	451	100	3	0,67	448	99,3	1	0,22	140	31	7,7	17,1	230	51										
	Область	451	100	290	64,3	420	93,1	0	0	7	1,55	11	2,44	20	4,43	10	2,22	54	12	40	8,87	19	4,21		
	місто=1/сміт=2/село=3	451	100	66	14,6	386	85,6			277	61,4	40	8,87	68	15,1										
	Склад сім'ї	451	100	2	0,44	450	99,8			43	9,53	84	18,6	167	37	117	25,9	33	7,32	2	0,44	3	0,67		
	Сукупний дохід	451	100			426																			
	Дохід на одну особу	451	100			421																			

Таблиця 2

Аналіз групування за ознакою «стать» (чоловіки)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньо-зважене	середнє по групі
1	Житлові умови	166	100	3	1,81	8	4,82	5	3,01	24	14,5	24	14,5	39	23,5	30	18,1	33	19,9	4,50	4,09
2	Розвиток соціальної Інфраструктури (магазинів, дитячих садків, шкіл, закладів дозвілля)	166	100	1	0,6	4	2,41	7	4,22	26	15,7	28	16,9	39	23,5	29	17,5	32	19,3	4,53	
3	Медичне обслуговування	165	100	8	4,85	12	7,27	26	15,8	35	21,2	36	21,8	28	17	13	7,88	7	4,24	3,11	
4	Суспільний транспорт	165	100	8	4,85	12	7,27	23	13,9	29	17,6	30	18,2	28	17	20	12,1	15	9,09	3,48	
5	Можливість купівлі продуктів харчування	166	100	1	0,6	5	3,01	2	1,2	17	10,2	23	13,9	34	20,5	34	20,5	50	30,1	5,09	
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	166	100	9	5,42	8	4,82	10	6,02	19	11,4	35	21,1	33	19,9	22	13,3	29	17,5	4,16	
7	Можливість отримання побутових послуг	166	100	10	6,02	8	4,82	14	8,43	28	16,9	33	19,9	34	20,5	21	12,7	18	10,8	3,74	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	165	100	4	2,42	8	4,85	9	5,45	21	12,7	40	24,2	42	25,5	30	18,2	11	6,67	4,10	
9	Створення та зміцнення сім'ї	165	100	16	9,7	1	0,61	9	5,45	16	9,7	22	13,3	39	23,6	21	12,7	40	24,2	4,41	4,38
10	Народження і виховання дітей	164	100	22	13,4	1	0,61	8	4,88	13	7,93	21	12,8	39	23,8	25	15,2	35	21,3	4,31	
11	Подружні стосунки	165	100	17	10,3	5	3,03	4	2,42	15	9,09	18	10,9	33	20	36	21,8	35	21,2	4,42	
12	Наявність друзів	166	100	4	2,41	2	1,2	7	4,22	14	8,43	21	12,7	29	17,5	37	22,3	52	31,3	5,11	4,55
13	Цікаве коло спілкування	166	100	2	1,2	2	1,2	7	4,22	17	10,2	28	16,9	28	16,9	36	21,7	44	26,5	4,89	
14	Можливість бути лідером	165	100	6	3,64	6	3,64	6	3,64	28	17	28	17	38	23	21	12,7	32	19,4	4,25	
15	Потреба в приналежності	166	100	12	7,23	2	1,2	11	6,63	29	17,5	39	23,5	43	25,9	16	9,64	14	8,43	3,74	
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	166	100	0	0	7	4,22	6	3,61	13	7,83	20	12	32	19,3	36	21,7	52	31,3	5,15	
17	Можливість усамітнення	166	100	12	7,23	13	7,83	11	6,63	15	9,04	24	14,5	33	19,9	27	16,3	31	18,7	4,17	3,98
18	Внутрішня необхідність в праці	166	100	4	2,41	5	3,01	6	3,61	26	15,7	31	18,7	41	24,7	19	11,4	34	20,5	4,38	
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	166	100	15	9,04	7	4,22	11	6,63	11	6,63	34	20,5	39	23,5	23	13,9	25	15,1	4,14	
20	Необхідність працевлаштування	166	100	26	15,7	15	9,04	15	9,04	17	10,2	23	13,9	19	11,4	21	12,7	30	18,1	3,54	
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	165	100	14	8,48	13	7,88	21	12,7	26	15,8	36	21,8	29	17,6	14	8,48	12	7,27	3,28	4,09
22	Можливість бути гарним спеціалістом	166	100	9	5,42	10	6,02	10	6,02	23	13,9	26	15,7	39	23,5	19	11,4	30	18,1	4,09	
23	Можливість бути майстром своєї справи	165	100	10	6,06	5	3,03	9	5,45	16	9,7	29	17,6	35	21,2	21	12,7	40	24,2	4,48	
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	166	100	10	6,02	3	1,81	14	8,43	13	7,83	30	18,1	43	25,9	23	13,9	30	18,1	4,40	3,97
25	Можливість розвитку духовності	166	100	13	7,83	4	2,41	14	8,43	18	10,8	31	18,7	34	20,5	23	13,9	28	16,9	4,10	
26	Можливість самореалізації	166	100	18	10,8	7	4,22	11	6,63	20	12	30	18,1	36	21,7	20	12	24	14,5	3,86	
27	Можливість творчості	166	100	14	8,43	13	7,83	16	9,64	19	11,4	34	20,5	36	21,7	17	10,2	17	10,2	3,64	
28	Потреба в загальній, середній освіті	164	100	29	17,7	4	2,44	11	6,71	19	11,6	29	17,7	20	12,2	19	11,6	33	20,1	3,71	
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	166	100	13	7,83	7	4,22	12	7,23	17	10,2	28	16,9	35	21,1	29	17,5	25	15,1	4,14	
30	Використання власності в особистих цілях	166	100	21	12,7	10	6,02	12	7,23	24	14,5	24	14,5	25	15,1	30	18,1	20	12	3,63	2,86
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	166	100	29	17,5	17	10,2	18	10,8	29	17,5	37	22,3	18	10,8	9	5,42	9	5,42	2,65	
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	166	100	36	21,7	28	16,9	13	7,83	27	16,3	20	12	18	10,8	8	4,82	15	9,04	2,45	
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	166	100	37	22,3	23	13,9	15	9,04	21	12,7	22	13,3	15	9,04	18	10,8	15	9,04	2,73	2,92
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	165	100	7	4,24	18	10,9	31	18,8	38	23	21	12,7	20	12,1	15	9,09	15	9,09	3,03	
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	166	100	12	7,23	24	14,5	15	9,04	39	23,5	29	17,5	23	13,9	10	6,02	14	8,43	2,92	
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	166	100	18	10,8	24	14,5	21	12,7	34	20,5	19	11,4	25	15,1	11	6,63	14	8,43	2,82	4,50
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	165	100	6	3,64	4	2,42	9	5,45	20	12,1	28	17	27	16,4	37	22,4	34	20,6	4,56	
38	Можливість накопичення інформації	166	100	3	1,81	3	1,81	12	7,23	15	9,04	35	21,1	31	18,7	34	20,5	33	19,9	4,67	
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	166	100	8	4,82	8	4,82	8	4,82	15	9,04	38	22,9	37	22,3	33	19,9	19	11,4	4,28	4,50
	Освіта (сер=1/непов.вища=2/вища=3)	165	100	1	0,61	59	35,8	25	15,2	80	48,5										
	місто=1/снт=2/село=3	142	100			105	73,9	18	12,7	18	12,7										

Таблиця 3

Аналіз групування за ознакою «стать» (жінки)

	Кількість варіантів відповіді	варіанти всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньо-зважене	середнє по групі
1	Житлові умови	276	100	5	1,81	4	1,45	3	1,09	14	5,07	30	10,9	51	18,5	27	9,78	30	10,9	2,80	2,29
2	Розвиток соціальної інфраструктури (магазинів, дитячих садків, шкіл, закладів дозвілля)	278	100	3	1,08	2	0,72	10	3,6	21	7,55	31	11,2	40	14,4	30	10,8	29	10,4	2,71	
3	Медичне обслуговування	278	100	18	6,47	13	4,68	17	6,12	42	15,1	33	11,9	23	8,27	14	5,04	5	1,8	1,65	
4	Суспільний транспорт	278	100	16	5,76	18	6,47	25	8,99	32	11,5	25	8,99	22	7,91	15	5,4	13	4,68	1,78	
5	Можливість купівлі продуктів харчування	278	100	0	0	5	1,8	7	2,52	13	4,68	25	8,99	39	14	41	14,7	36	12,9	2,98	
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	277	100	11	3,97	17	6,14	8	2,89	18	6,5	32	11,6	30	10,8	21	7,58	28	10,1	2,36	
7	Можливість отримання побутових послуг	278	100	20	7,19	16	5,76	11	3,96	23	8,27	28	10,1	35	12,6	17	6,12	16	5,76	2,03	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	278	100	7	2,52	16	5,76	20	7,19	31	11,2	27	9,71	33	11,9	26	9,35	6	2,16	2,02	
9	Створення та зміцнення сім'ї	274	100	25	9,12	6	2,19	11	4,01	17	6,2	23	8,39	32	11,7	23	8,39	25	9,12	2,24	
10	Народження і виховання дітей	273	100	36	13,2	2	0,73	12	4,4	10	3,66	27	9,89	27	9,89	19	6,96	28	10,3	2,17	
11	Подружні стосунки	273	100	40	14,7	4	1,47	4	1,47	15	5,49	17	6,23	25	9,16	21	7,69	35	12,8	2,18	
12	Наявність друзів	277	100	2	0,72	4	1,44	4	1,44	12	4,33	23	8,3	32	11,6	30	10,8	57	20,6	3,10	
13	Цікаве коло спілкування	278	100	5	1,8	2	0,72	5	1,8	13	4,68	30	10,8	32	11,5	34	12,2	45	16,2	2,97	
14	Можливість бути лідером	278	100	18	6,47	11	3,96	6	2,16	18	6,47	26	9,35	43	15,5	26	9,35	17	6,12	2,29	
15	Потреба в приналежності	276	100	24	8,7	3	1,09	18	6,52	21	7,61	21	7,61	38	13,8	19	6,88	20	7,25	2,14	
16	Можливість постійно знаходитися серед людей	278	100	4	1,44	2	0,72	5	1,8	12	4,32	24	8,63	37	13,3	25	8,99	57	20,5	3,08	
17	Можливість усамітнення	278	100	9	3,24	15	5,4	14	5,04	22	7,91	28	10,1	26	9,35	28	10,1	24	8,63	2,32	
18	Внутрішня необхідність в праці	278	100	12	4,32	7	2,52	7	2,52	27	9,71	27	9,71	32	11,5	26	9,35	28	10,1	2,41	
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	276	100	22	7,97	12	4,35	16	5,8	18	6,52	32	11,6	19	6,88	22	7,97	24	8,7	2,13	
20	Необхідність працевлаштування	277	100	32	11,6	17	6,14	14	5,05	15	5,42	17	6,14	29	10,5	16	5,78	25	9,03	1,97	
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	276	100	26	9,42	10	3,62	12	4,35	31	11,2	29	10,5	29	10,5	14	5,07	13	4,71	1,83	
22	Можливість бути гарним спеціалістом	278	100	12	4,32	7	2,52	8	2,88	16	5,76	34	12,2	35	12,6	29	10,4	25	8,99	2,53	
23	Можливість бути майстром своєї справи	277	100	13	4,69	10	3,61	6	2,17	17	6,14	31	11,2	33	11,9	24	8,66	31	11,2	2,50	
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	277	100	16	5,78	7	2,53	12	4,33	21	7,58	35	12,6	30	10,8	20	7,22	25	9,03	2,31	
25	Можливість розвитку духовності	278	100	12	4,32	7	2,52	12	4,32	21	7,55	31	11,2	34	12,2	19	6,83	30	10,8	2,42	
26	Можливість самореалізації	277	100	17	6,14	13	4,69	11	3,97	24	8,66	26	9,39	38	13,7	19	6,86	18	6,5	2,15	
27	Можливість творчості	277	100	16	5,78	13	4,69	17	6,14	26	9,39	27	9,75	25	9,03	22	7,94	19	6,86	2,07	
28	Потреба в загальній, середній освіті	278	100	35	12,6	5	1,8	13	4,68	8	2,88	15	5,4	27	9,71	25	8,99	38	13,7	2,35	
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	278	100	11	3,96	5	1,8	17	6,12	17	6,12	28	10,1	42	15,1	22	7,91	24	8,63	2,45	
30	Використання власності в особистих цілях	270	100	21	7,78	9	3,33	13	4,81	20	7,41	31	11,5	32	11,9	17	6,3	22	8,15	2,21	
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	269	100	26	9,67	16	5,95	21	7,81	34	12,6	34	12,6	17	6,32	7	2,6	9	3,35	1,57	
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	278	100	48	17,3	16	5,76	21	7,55	27	9,71	22	7,91	15	5,4	12	4,32	5	1,8	1,29	
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	277	100	45	16,2	17	6,14	10	3,61	20	7,22	31	11,2	20	7,22	10	3,61	12	4,33	1,55	
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	278	100	20	7,19	20	7,19	20	7,19	25	8,99	28	10,1	26	9,35	18	6,47	9	3,24	1,80	
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	278	100	21	7,55	20	7,19	17	6,12	23	8,27	29	10,4	30	10,8	13	4,68	13	4,68	1,85	
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	277	100	28	10,1	29	10,5	18	6,5	23	8,3	18	6,5	24	8,66	9	3,25	16	5,78	1,62	
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	278	100	8	2,88	6	2,16	11	3,96	9	3,24	30	10,8	36	12,9	33	11,9	33	11,9	2,77	
38	Можливість накопичення інформації	278	100	8	2,88	5	1,8	8	2,88	12	4,32	35	12,6	31	11,2	35	12,6	32	11,5	2,75	
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	276	100	12	4,35	4	1,45	12	4,35	13	4,71	25	9,06	35	12,7	30	10,9	33	12	2,64	
	Освіта (сер=1/непов.вища=2/вища=3)	276	100	0	0	22	7,97	32	11,6	109	39,5										
	місто=1/сміт=2/село=3	239	100			85	35,6	9	3,77	34	14,2										

Таблиця 4

Аналіз групування за ознакою «вік» (16-35 років)

	Кількість варіантів відповіді	варіанті в всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середнє значення	середнє по групі
1	Житлові умови	269	100	9	3	10	3,7	8	3	29	11	37	14	73	27	50	19	53	20	4,62	4,20
2	Розвиток соціальної інфраструктури (магазинів, дитячих садків, шкіл, закладів дозвілля)	270	100	3	1	3	1,1	16	6	29	11	38	14	65	24	56	21	60	22	4,81	
3	Медичне обслуговування	270	100	17	6	16	5,9	34	13	58	21	57	21	53	20	23	9	11	4,1	3,16	
4	Суспільний транспорт	270	100	20	7	23	8,5	33	12	44	16	49	18	44	16	30	11	27	10	3,41	
5	харчування	270	100	0	0	6	2,2	9	3	21	8	27	10	55	20	68	25	84	31	5,29	
6	побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	269	100	18	7	17	6,3	13	5	27	10	56	21	51	19	35	13	52	19	4,19	
7	послуг	270	100	19	7	13	4,8	17	6	38	14	50	19	60	22	37	14	36	13	3,93	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	270	100	5	2	13	4,8	16	6	35	13	55	20	73	27	52	19	21	7,8	4,17	
9	Створення та зміцнення сім'ї	269	100	25	9	3	1,1	16	6	28	10	34	13	53	20	45	17	62	23	4,35	4,21
10	Народження і виховання дітей	268	100	39	15	4	1,5	11	4	25	9	41	15	51	19	41	15	56	21	4,15	
11	Подружні стосунки	267	100	49	18	4	1,5	6	2	21	8	31	12	50	19	44	16	61	23	4,14	4,74
12	Наявність друзів	269	100	3	1	3	1,1	7	3	18	7	30	11	49	18	58	22	100	37	5,39	
13	Цікаве коло спілкування	270	100	6	2	1	0,4	10	4	17	6	44	16	49	18	61	23	80	30	5,14	
14	Можливість бути лідером	270	100	15	6	10	3,7	7	3	35	13	40	15	72	27	39	14	52	19	4,37	
15	Потреба в приналежності	269	100	20	7	3	1,1	17	6	39	14	54	20	73	27	28	10	35	13	3,99	
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	270	100	2	1	5	1,9	6	2	22	8	32	12	58	21	56	21	89	33	5,26	
17	Можливість усамітнення	270	100	11	4	17	6,3	26	10	26	10	38	14	48	18	52	19	52	19	4,32	4,18
18	Внутрішня необхідність в праці	270	100	10	4	6	2,2	11	4	36	13	46	17	61	23	37	14	63	23	4,51	
19	кваліфікацію	269	100	26	10	13	4,8	21	8	25	9	47	17	51	19	34	13	51	19	4,04	
20	Необхідність працевлаштування	270	100	35	13	19	7	23	9	28	10	24	9	41	15	40	15	60	22	3,91	
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	267	100	32	12	15	5,6	22	8	39	15	56	21	53	20	27	10	23	8,6	3,42	
22	спеціалістом	270	100	9	3	13	4,8	13	5	28	10	42	16	67	25	44	16	54	20	4,50	
23	справи	269	100	10	4	6	2,2	14	5	26	10	44	16	63	23	39	14	67	25	4,67	4,20
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	270	100	13	5	6	2,2	21	8	24	9	49	18	66	24	41	15	50	19	4,43	
25	Можливість розвитку духовності	270	100	15	6	4	1,5	18	7	26	10	54	20	64	24	15	6	47	17	3,79	
26	Можливість самореалізації	269	100	21	8	11	4,1	21	8	32	12	45	17	60	22	38	14	41	15	4,03	
27	Можливість творчості	269	100	17	6	16	5,9	26	10	36	13	47	17	45	17	41	15	41	15	3,91	
28	Потреба в загальній, середній освіті	268	100	30	11	8	3	12	4	20	7	34	13	39	15	44	16	81	30	4,54	
29	саморозвитку	270	100	16	6	8	3	16	6	26	10	34	13	62	23	50	19	58	21	4,52	
30	особистих цілях	268	100	28	10	16	6	22	8	31	12	47	18	46	17	40	15	38	14	3,80	2,92
31	управління своїх функцій в інтересах особистості	267	100	37	14	28	10	37	14	52	19	54	20	31	12	13	5	15	5,6	2,66	
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	270	100	58	21	33	12	29	11	48	18	32	12	29	11	20	7	20	7,4	2,50	
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	270	100	64	24	28	10	22	8	33	12	47	17	35	13	19	7	22	8,1	2,74	3,01
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	270	100	20	7	33	12	38	14	48	18	39	14	41	15	27	10	24	8,9	3,15	
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	270	100	24	9	32	12	28	10	49	18	48	18	44	16	24	9	21	7,8	3,12	
36	відходів	269	100	35	13	49	18	26	10	35	13	29	11	46	17	15	6	24	8,9	2,76	4,80
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	269	100	8	3	5	1,9	15	6	28	10	43	16	43	16	65	24	62	23	4,75	
38	інформації	270	100	6	2	3	1,1	13	5	17	6	51	19	54	20	56	21	70	26	5,00	
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	268	100	12	4	6	2,2	12	4	21	8	47	18	64	24	56	21	50	19	4,66	

Таблиця 5

Аналіз групування за ознакою «вік» (16-35 років)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньо-зважає	середнє по групі							
1	Житлові умови	181	100	4	2,2	14	7,735	1	0,6	14	7,7	31	17	43	24	31	17	42	23	4,71	3,58							
2	Розвиток соціальної Інфраструктури (магазинів, дитячих садків, шкіл,	181	100	3	1,7	4	2,21	6	3,3	37	20	32	18	40	22	23	13	36	20	4,28		3,58						
3	Медичне обслуговування	180	100	16	8,9	23	12,78	37	21	40	22	27	15	16	8,9	14	7,8	7	3,9	2,56			3,58					
4	Суспільний транспорт	180	100	20	11	18	10	25	14	30	17	29	16	28	16	18	10	12	6,7	3,05				3,58				
5	Можливість купівлі продуктів харчування	181	100	1	0,6	10	5,525	5	2,8	22	12	32	18	40	22	37	20	34	19	4,60					3,58			
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	181	100	15	8,3	21	11,6	15	8,3	22	12	31	17	33	18	18	9,9	24	13	3,54						3,58		
7	Можливість отримання побутових послуг	181	100	23	13	24	13,26	21	12	27	15	32	18	29	16	19	10	6	3,3	2,90							3,58	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	181	100	16	8,8	20	11,05	16	8,8	35	19	44	24	31	17	17	9,4	2	1,1	2,97								3,58
9	Створення та зміцнення сім'ї	181	100	35	19	12	6,63	11	6,1	14	7,7	23	13	41	23	15	8,3	30	17	3,58								
10	Народження і виховання дітей	181	100	51	28	4	2,21	13	7,2	9	5	25	14	36	20	13	7,2	30	17	3,37	3,57							
11	Подружні стосунки	181	100	37	20	13	7,182	4	2,2	15	8,3	18	9,9	28	15	24	13	41	23	3,77		3,57						
12	Наявність друзів	181	100	7	3,9	5	2,762	9	5	18	9,9	21	12	37	20	28	15	56	31	4,82			3,57					
13	Цікаве коло спілкування	181	100	7	3,9	3	1,657	11	6,1	19	10	32	18	35	19	27	15	46	25	4,61				3,57				
14	Можливість бути лідером	181	100	22	12	14	7,735	11	6,1	23	13	31	17	37	20	28	15	15	8,3	3,56					4,08			
15	Потреба в приналежності	181	100	42	23	7	3,867	20	11	23	13	25	14	34	19	19	10	11	6,1	2,95						4,08		
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	181	100	4	2,2	7	3,867	11	6,1	15	8,3	27	15	30	17	29	16	58	32	4,89							4,08	
17	Можливість усамітнення	181	100	19	10	25	13,81	10	5,5	20	11	24	13	29	16	21	12	33	18	3,68								4,08
18	Внутрішня необхідність в праці	181	100	11	6,1	9	4,972	7	3,9	23	13	26	14	37	20	28	15	40	22	4,34								
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	361	100	54	15	23	6,371	22	6,1	34	9,4	61	17	59	16	44	12	64	18	3,75	3,64							
20	Необхідність працевлаштування	541	100	123	23	47	8,688	32	5,9	43	7,9	85	16	75	14	54	10	82	15	3,27		3,64						
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	181	100	35	19	20	11,05	20	11	35	19	23	13	28	15	13	7,2	7	3,9	2,52			3,64					
22	Можливість бути гарним спеціалістом	181	100	20	11	10	5,525	9	5	23	13	39	22	29	16	18	9,9	33	18	3,83				3,64				
23	Можливість бути майстром своєї справи	181	100	22	12	12	6,63	6	3,3	16	8,8	29	16	32	18	21	12	43	24	4,12					3,64			
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	180	100	21	12	8	4,444	11	6,1	21	12	34	19	34	19	17	9,4	34	19	3,89						3,44		
25	Можливість розвитку духовності	181	100	17	9,4	10	5,525	12	6,6	19	10	28	15	38	21	17	9,4	37	20	3,97							3,44	
26	Можливість самореалізації	181	100	28	15	16	8,84	7	3,9	24	13	31	17	33	18	17	9,4	25	14	3,44								3,44
27	Можливість творчості	362	100	57	16	32	8,84	24	6,6	48	13	57	16	63	17	33	9,1	48	13	3,34								
28	Потреба в загальній, середній освіті	180	100	71	39	7	3,889	22	12	15	8,3	17	9,4	20	11	13	7,2	15	8,3	2,33	3,44							
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	181	100	19	10	11	6,077	20	11	19	10	31	17	40	22	21	12	20	11	3,66		3,44						
30	Використання власності в особистих цілях	170	100	35	21	12	7,059	13	7,6	22	13	29	17	21	12	16	9,4	22	13	3,14			2,39					
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	170	100	33	19	29	17,06	26	15	32	19	24	14	13	7,6	8	4,7	5	2,9	2,12				2,39				
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	181	100	58	32	34	18,78	22	12	19	10	17	9,4	15	8,3	8	4,4	8	4,4	1,92					2,39			
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	181	100	50	28	38	20,99	10	5,5	18	9,9	19	10	17	9,4	12	6,6	17	9,4	2,38						2,44		
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	180	100	25	14	36	20	27	15	28	16	21	12	23	13	10	5,6	10	5,6	2,50							2,44	
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	181	100	26	14	39	21,55	19	10	29	16	31	17	20	11	7	3,9	10	5,5	2,46								2,44
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	181	100	31	17	39	21,55	27	15	31	17	20	11	16	8,8	8	4,4	13	7,2	2,35								
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	181	100	12	6,6	11	6,077	17	9,4	15	8,3	30	17	40	22	23	13	33	18	4,15	3,94							
38	Можливість накопичення інформації	181	100	12	6,6	10	5,525	14	7,7	23	13	36	20	34	19	27	15	25	14	3,95		3,94						
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	180	100	18	10	13	7,222	16	8,9	17	9,4	40	22	32	18	23	13	21	12	3,72			3,94					

Таблиця 6

Аналіз групування за ознакою «рівень доходів» (до 1102 грн)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньозважене	середнє по групі
1	Житлові умови	167	100	3	1,8	8	4,79	4	2,4	15	8,98	37	22	39	23,4	25	15	36	21,6	4,66	
2	(магазинів, дитячих садків, шкіл,	167	100	4	2,4	3	1,796	10	5,99	25	15	22	13	42	25,1	24	14	37	22,2	4,50	
3	Медичне обслуговування	167	100	12	7,19	22	13,17	23	13,8	39	23,4	28	17	26	15,6	8	4,8	7	4,19	2,69	
4	Суспільний транспорт	167	100	24	14,4	17	10,18	18	10,8	26	15,6	32	19	18	10,8	20	12	11	6,59	2,98	
5	Можливість купівлі продуктів харчування	167	100	0	0	9	5,389	8	4,79	19	11,4	33	20	37	22,2	25	15	36	21,6	4,59	3,64
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	167	100	16	9,58	19	11,38	14	8,38	26	15,6	32	19	21	12,6	19	11	19	11,4	3,33	
7	Можливість отримання побутових послуг	167	100	19	11,4	22	13,17	16	9,58	28	16,8	29	17	29	17,4	11	6,6	13	7,78	3,01	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	167	100	8	4,79	17	10,18	11	6,59	32	19,2	41	25	35	21	15	9	8	4,79	3,35	
9	Створення та зміцнення сім'ї	167	100	17	10,2	7	4,192	11	6,59	12	7,19	20	12	42	25,1	22	13	35	21	4,26	4,25
10	Народження і виховання дітей	167	100	22	13,2	5	2,994	8	4,79	8	4,79	24	14	35	21	28	17	36	21,6	4,33	
11	Подружні стосунки	167	100	27	16,2	6	3,593	4	2,4	9	5,39	30	18	25	15	23	14	41	24,6	4,17	
12	Наявність друзів	167	100	1	0,6	2	1,198	8	4,79	15	8,98	22	13	34	20,4	24	14	60	35,9	5,14	
13	Цікаве коло спілкування	167	100	5	2,99	2	1,198	8	4,79	17	10,2	32	19	28	16,8	28	17	45	26,9	4,72	
14	Можливість бути лідером	167	100	19	11,4	12	7,186	8	4,79	27	16,2	20	12	47	28,1	18	11	16	9,58	3,55	4,26
15	Потреба в приналежності	167	100	30	18	4	2,395	22	13,2	21	12,6	24	14	42	25,1	15	9	9	5,39	3,18	
16	серед людей	167	100	3	1,8	6	3,593	12	7,19	11	6,59	27	16	34	20,4	24	14	50	29,9	4,89	
17	Можливість усамітнення	167	100	10	5,99	15	8,982	11	6,59	23	13,8	19	11	22	13,2	35	21	32	19,2	4,09	
18	Внутрішня необхідність в праці	167	100	13	7,78	10	5,988	8	4,79	21	12,6	25	15	31	18,6	21	13	38	22,8	4,17	
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	167	100	29	17,4	10	5,988	14	8,38	15	8,98	28	17	28	16,8	15	9	27	16,2	3,51	3,61
20	Необхідність працевлаштування	167	100	32	19,2	20	11,98	11	6,59	18	10,8	22	13	21	12,6	15	9	28	16,8	3,25	
21	споживання	167	100	29	17,4	13	7,784	20	12	33	19,8	22	13	28	16,8	12	7,2	9	5,39	2,71	
22	Можливість бути гарним спеціалістом	167	100	13	7,78	10	5,988	10	5,99	19	11,4	38	23	34	20,4	18	11	25	15	3,93	
23	Можливість бути майстром своєї справи	167	100	12	7,19	8	4,79	11	6,59	20	12	29	17	37	22,2	19	11	31	18,6	4,10	
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	167	100	13	7,78	7	4,192	15	8,98	16	9,58	36	22	42	25,1	17	10	21	12,6	3,95	
25	Можливість розвитку духовності	167	100	11	6,59	5	2,994	12	7,19	18	10,8	24	14	51	30,5	21	13	25	15	4,20	
26	Можливість самореалізації	167	100	19	11,4	13	7,784	11	6,59	24	14,4	29	17	32	19,2	19	11	20	12	3,54	
27	Можливість творчості	167	100	15	8,98	16	9,581	18	10,8	23	13,8	25	15	26	15,6	15	9	29	17,4	3,60	3,86
28	Потреба в загальній, середній освіті	167	100	28	16,8	4	2,395	18	10,8	15	8,98	17	10	27	16,2	24	14	34	20,4	3,85	
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	167	100	14	8,38	5	2,994	20	12	16	9,58	29	17	35	21	24	14	24	14,4	3,99	
30	Використання власності в особистих цілях	167	100	19	11,4	15	8,982	19	11,4	20	12	31	19	23	13,8	19	11	20	12	3,41	
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	167	100	28	16,8	25	14,97	23	13,8	38	22,8	25	15	19	11,4	3	1,8	6	7,78	2,20	2,75
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	167	100	46	25,1	22	10,18	17	4,79	20	12,6	24	17	18	13,2	7	7,8	13	8,98	2,38	
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	167	100	42	10,2	17	12,57	8	15	21	16,2	29	17	22	14,4	13	7,8	15	7,19	2,79	
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	167	100	17	10,8	21	15,57	25	7,78	27	21,6	28	18	24	15	13	7,8	12	3,59	2,96	3,16
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	167	100	18	16,2	26	18,56	13	14,4	36	16,2	30	11	25	13,2	13	3,6	6	6,59	2,73	
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	167	100	27	4,79	31	4,192	24	7,19	27	12,6	19	14	22	21	6	17	11	19,2	2,44	
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	167	100	8	5,39	7	2,994	12	7,19	21	10,2	24	23	35	16,2	28	16	32	18,6	4,30	4,20
38	Можливість накопичення інформації	167	100	9	7,19	5	4,79	12	7,19	17	10,2	39	19	27	21,6	27	17	31	13,2	4,31	
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	167	100	12	7,19	8	4,79	12	7,19	17	10,2	31	19	36	21,6	29	17	22	13,2	4,10	

Таблиця 7

Аналіз групування за ознакою «рівень доходів» (1102 – 3000 грн)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньо-зважає	середнє по групі	
1	Житлові умови	142	100	5	3,52	4	2,82	3	2,11	15	11	11	7,7	35	25	31	22	38	27	4,92	4,26	
2	Інфраструктури (магазинів,	142	100	1	0,7	3	2,11	5	3,52	19	13	15	11	34	24	27	19	38	27	4,88		
3	Медичне обслуговування	142	100	11	7,75	12	8,45	23	16,2	24	17	29	20	21	15	15	11	7	4,9	3,13		
4	Суспільний транспорт	142	100	13	9,15	12	8,45	15	10,6	20	14	27	19	25	18	14	9,9	16	11	3,48		
5	Можливість купити продуктів харчування	142	100	1	0,7	7	4,93	2	1,41	11	7,7	10	7	24	17	39	27	48	34	5,32		
6	Можливість придобати предметів побуту	142	100	11	7,75	11	7,75	7	4,93	7	4,9	24	17	33	23	16	11	33	23	4,39		
7	Можливість отримати побутових послуг	142	100	16	11,3	9	6,34	9	6,34	15	11	24	17	25	18	28	20	16	11	3,85		
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	142	100	6	4,23	7	4,93	7	4,93	18	13	27	19	36	25	31	22	10	7	4,13		
9	Створення та зміцнення сім'ї	142	100	16	11,3	4	2,82	6	4,23	14	9,9	20	14	26	18	23	16	33	23	4,31	4,02	
10	Народження і виховання дітей	142	100	29	20,4	2	1,41	8	5,63	13	9,2	23	16	21	15	16	11	29	20	3,73		
11	Подружні стосунки	142	100	34	23,9	2	1,41	3	2,11	9	6,3	10	7	23	16	26	18	34	24	4,01		
12	Наявність друзів	142	100	4	2,82	2	1,41	6	4,23	6	4,2	8	5,6	20	14	35	25	60	42	5,53	4,66	
13	Цікаве коло спілкування	142	100	5	3,52	1	0,7	7	4,93	8	5,6	20	14	24	17	31	22	46	32	5,17		
14	Можливість бути лідером	142	100	14	9,86	7	4,93	7	4,93	18	13	15	11	27	19	25	18	29	20	4,15		
15	Потреба в приналежності	142	100	15	10,6	5	3,52	10	7,04	19	13	28	20	32	23	12	8,5	20	14	3,74		
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	142	100	1	0,7	5	3,52	2	1,41	14	9,9	9	6,3	23	16	28	20	60	42	5,39		
17	Можливість усамітнення	142	100	14	9,86	9	6,34	14	9,86	15	11	17	12	27	19	17	12	29	20	3,96		
18	Внутрішня необхідність в праці	142	100	1	0,7	4	2,82	7	4,93	14	9,9	15	11	32	23	27	19	42	30	5,01	4,16	
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	142	100	23	16,2	8	5,63	11	7,75	8	5,6	24	17	22	15	16	11	30	21	3,89		
20	Необхідність працевлаштування	142	100	27	19	11	7,75	10	7,04	10	7	14	9,9	17	12	16	11	37	26	3,80		
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	142	100	24	16,9	5	3,52	10	7,04	21	15	29	20	27	19	12	8,5	13	9,2	3,26		
22	Можливість бути гарним спеціалістом	142	100	12	8,45	8	5,63	6	4,23	13	9,2	19	13	31	22	20	14	33	23	4,35		
23	Можливість бути майстром своєї справи	142	100	12	8,45	2	1,41	5	3,52	11	7,7	21	15	27	19	24	17	39	27	4,66		
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	142	100	11	7,75	3	2,11	10	7,04	16	11	24	17	28	20	20	14	29	20	4,23		
25	Можливість розвитку духовності	142	100	12	8,45	3	2,11	10	7,04	10	7	21	15	32	23	20	14	34	24	4,49	4,14	
26	Можливість самореалізації	142	100	15	10,6	5	3,52	11	7,75	17	12	16	11	29	20	22	15	26	18	4,01		
27	Можливість творчості	142	100	17	12	4	2,82	15	10,6	18	13	22	15	26	18	20	14	20	14	3,75		
28	Потреба в загальній, середній освіті	142	100	34	23,9	6	4,23	6	4,23	9	6,3	16	11	16	11	19	13	35	25	3,75		
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	142	100	8	5,63	5	3,52	5	3,52	14	9,9	17	12	33	23	30	21	30	21	4,61		
30	Використання власності в особистих цілях	142	100	20	14,1	4	2,82	6	4,23	20	14	24	17	20	14	22	15	26	18	3,87	2,77	
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	142	100	19	13,4	22	15,5	21	14,8	24	17	26	18	11	7,7	12	8,5	5	4,2	2,51		
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	142	100	40	28,2	16	11,3	13	9,2	28	19,7	12	8,5	16	11	10	7,1	6	4,2	2,13		
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	142	100	48	33,8	16	11,3	7	4,93	12	8,5	18	12,7	16	11,3	12	8,5	13	8,5	2,54		
34	чистому навколишньому середовищі	142	100	14	9,86	25	17,6	21	14,8	26	18,3	12	8,5	19	13,4	12	8,5	12	8,5	2,78	3,22	
35	екологічно чистих продуктах харчування	142	100	18	12,7	24	16,9	17	11,9	21	14,8	15	10,6	26	18,3	12	8,5	11	7,7	2,77		
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	142	100	26	18,3	30	21,1	16	11,3	21	14,8	17	12,0	11	7,7	8	5,6	13	9,2	2,45		
37	Можливість отримання та передачі (доступність)	142	100	8	5,63	4	2,82	8	5,63	16	11,3	30	21,1	16	11,3	20	14,1	31	21	4,44	4,40	
38	Можливість накопичення інформації	142	100	6	4,23	3	2,11	7	4,93	13	9,2	27	19	29	20	23	16	34	15	4,66		
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	142	100	12	8,45	7	4,93	5	3,52	13	9,2	27	19	29	20	26	18	21	15	4,15		

Таблиця 8

Аналіз групування за ознакою «рівень доходів» (більше 3000 грн)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньозважене	середнє по групі
1	Житлові умови	136	100	5	3,7	11	8,09	2	1,5	13	9,6	20	15	39	29	23	17	21	15,4	4,35	3,38
2	Інфраструктури (магазинів,	167	100	1	0,6	1	0,6	7	4,2	20	12	33	20	28	17	26	16	20	12	3,63	
3	Медичне обслуговування	167	100	9	5,4	4	2,4	24	14	34	20	26	16	21	13	14	8,4	4	2,4	2,46	
4	Суспільний транспорт	167	100	2	1,2	10	5,99	25	15	28	17	18	11	28	17	13	7,8	12	7,19	2,78	
5	Можливість купувати продуктів харчування	167	100	0	0	0	0	4	2,4	12	7,2	16	9,6	32	19	39	23	33	19,8	4,26	
6	предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	167	100	6	3,6	8	4,79	5	3	15	9	31	19	29	17	17	10	23	13,8	3,40	
7	Можливість отримання побутових послуг	167	100	6	3,6	6	3,59	10	6	22	13	29	17	33	20	17	10	13	7,78	3,14	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	167	100	6	3,6	8	4,79	14	8,4	20	12	30	18	31	19	22	13	5	2,99	3,00	
9	Створення та зміцнення сім'ї	167	100	27	16	4	2,4	10	6	15	9	17	10	26	16	15	9	22	13,2	2,90	2,83
10	Народження і виховання дітей	167	100	39	23	1	0,6	8	4,8	12	7,2	19	11	28	17	10	6	19	11,4	2,64	
11	Подружні стосунки	167	100	25	15	9	5,39	3	1,8	17	10	9	5,4	29	17	17	10	25	15	2,95	
12	Наявність друзів	167	100	5	3	4	2,4	2	1,2	14	8,4	21	13	31	19	26	16	33	19,8	3,90	3,71
13	Цікаве коло спілкування	167	100	3	1,8	1	0,6	6	3,6	8	4,8	24	14	32	19	28	17	33	19,8	4,07	
14	Можливість бути лідером	167	100	4	2,4	4	2,4	3	1,8	12	7,2	35	21	34	20	22	13	22	13,2	3,72	
15	Потреба в приналежності	167	100	16	9,6	1	0,6	5	3	21	13	26	16	31	19	19	11	17	10,2	3,16	3,13
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	167	100	2	1,2	1	0,6	3	1,8	12	7,2	22	13	29	17	33	20	34	20,4	4,14	
17	Можливість усамітнення	167	100	6	3,6	18	10,8	11	6,6	8	4,8	25	15	27	16	21	13	20	12	3,31	
18	Внутрішня необхідність в праці	167	100	7	4,2	0	0	3	1,8	24	14	32	19	33	20	16	9,6	21	12,6	3,41	3,13
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	167	100	17	10	8	4,79	11	6,6	12	7,2	29	17	23	14	18	11	17	10,2	3,01	
20	Необхідність працевлаштування	167	100	43	26	11	6,59	12	7,2	8	4,8	12	7,2	18	11	18	11	13	7,78	2,29	
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	167	100	13	7,8	17	10,2	12	7,2	20	12	27	16	23	14	15	9	8	4,79	2,59	
22	Можливість бути гарним спеціалістом	167	100	4	2,4	4	2,4	6	3,6	18	11	24	14	28	17	23	14	29	17,4	3,68	
23	Можливість бути майстром своєї справи	167	100	8	4,8	7	4,19	4	2,4	10	6	23	14	28	17	17	10	39	23,4	3,80	3,13
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	167	100	10	6	4	2,4	7	4,2	12	7,2	23	14	29	17	19	11	32	19,2	3,64	
25	Можливість розвитку духовності	167	100	9	5,4	6	3,59	8	4,8	17	10	36	22	18	11	19	11	22	13,2	3,26	
26	Можливість самореалізації	167	100	15	9	8	4,79	6	3,6	14	8,4	31	19	29	17	14	8,4	19	11,4	3,13	
27	Можливість творчості	167	100	14	8,4	11	6,59	10	6	19	11	25	15	21	13	21	13	14	8,38	2,89	
28	потреба в загальній, середній освіті	167	100	38	23	4	2,4	9	5,4	10	6	18	11	15	9	14	8,4	26	15,6	2,68	3,20
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	167	100	13	7,8	9	5,39	11	6,6	15	9	19	11	29	17	16	9,6	24	14,4	3,20	
30	Використання власності в особистих цілях	167	100	22	13	9	5,39	10	6	14	8,4	24	14	27	16	16	9,6	14	8,38	2,82	2,25
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	167	100	21	13	11	6,59	19	11	25	15	31	19	14	8,4	6	3,6	9	5,39	2,22	
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	167	100	29	14	27	18,6	21	10	19	11	13	11	8	7,2	10	3,6	9	5,99	1,83	
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	167	100	23	7,8	31	12	17	11	18	14	19	12	12	11	6	7,2	10	5,99	1,96	
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	167	100	13	7,8	20	11,4	19	10	23	13	20	14	19	11	12	6,6	10	7,78	2,40	2,95
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	167	100	13	7,2	19	15	17	7,8	21	14	23	7,8	19	17	11	5,4	13	7,19	2,52	
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	167	100	12	2,4	25	2,99	13	7,2	23	3,6	13	11	28	17	9	17	12	18,6	2,44	
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	167	100	4	1,8	5	2,99	12	4,8	6	6	19	13	29	18	29	19	31	16,8	3,89	3,78
38	Можливість накопичення інформації	167	100	3	3,6	5	2,4	8	6,6	10	4,8	21	17	30	18	31	13	28	15,6	3,89	
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	167	100	6	3,6	4	2,4	11	6,6	8	4,8	28	17	30	18	22	13	26	15,6	3,67	

Таблиця 9

Аналіз групування за ознакою «освіта» (середня)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньо-зване	середнє по групі
1	Житлові умови	139	100	4	2,88	14	10,07	2	1,4	13	9,4	15	10,8	28	20	26	19	37	26,6	4,67	3,89
2	Розвиток соціальної інфраструктури (магазинів, дитячих садків, шкіл, закладів дозвілля)	140	100	2	1,43	2	1,429	9	6,4	26	19	18	12,9	21	15	27	19	35	25	4,52	
3	Медичне обслуговування	140	100	9	6,43	21	15	24	17	28	20	21	15	20	14	8	5,7	9	6,43	2,82	
4	Суспільний транспорт	140	100	12	8,57	12	8,571	17	12	18	13	26	18,6	24	17	16	11	15	10,7	3,51	
5	Можливість купівлі продуктів харчування	140	100	1	0,71	8	5,714	4	2,9	13	9,3	19	13,6	25	18	33	24	37	26,4	4,93	
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	140	100	12	8,57	12	8,571	6	4,3	24	17	23	16,4	22	16	13	9,3	27	19,3	3,71	
7	Можливість отримання побутових послуг	140	100	14	10	12	8,571	12	8,6	16	11	31	22,1	23	16	17	12	15	10,7	3,58	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	140	100	9	6,43	12	8,571	9	6,4	27	19	32	22,9	25	18	19	14	7	5	3,40	
9	Створення та зміцнення сім'ї	140	100	20	14,3	6	4,286	10	7,1	15	11	15	10,7	22	16	17	12	35	25	4,01	3,88
10	Народження і виховання дітей	140	100	30	21,4	5	3,571	9	6,4	9	6,4	17	12,1	25	18	15	11	30	21,4	3,77	
11	Подружні стосунки	140	100	29	20,7	8	5,714	6	4,3	10	7,1	14	10	17	12	18	13	37	26,4	3,86	
12	Наявність друзів	140	100	5	3,57	4	2,857	8	5,7	15	11	10	7,14	29	21	21	15	48	34,3	4,89	4,35
13	Щикаве коло спілкування	140	100	5	3,57	2	1,429	10	7,1	11	7,9	22	15,7	22	16	26	19	41	29,3	4,84	
14	Можливість бути лідером	140	100	21	15	8	5,714	9	6,4	15	11	17	12,1	26	19	20	14	24	17,1	3,79	
15	Потреба в приналежності	140	100	29	20,7	3	2,143	14	10	20	14	18	12,9	24	17	16	11	16	11,4	3,24	
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	140	100	2	1,43	6	4,286	7	5	11	7,9	16	11,4	22	16	26	19	50	35,7	5,10	
17	Можливість усамітнення	140	100	10	7,14	14	10	11	7,9	12	8,6	15	10,7	20	14	22	16	36	25,7	4,25	
18	Внутрішня необхідність в праці	140	100	11	7,86	6	4,286	6	4,3	14	10	16	11,4	27	19	23	16	37	26,4	4,51	
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	140	100	32	22,9	12	8,571	12	8,6	4	2,9	23	16,4	20	14	10	7,1	27	19,3	3,46	3,72
20	Необхідність працевлаштування	140	100	45	32,1	13	9,286	8	5,7	12	8,6	12	8,57	11	7,9	15	11	24	17,1	2,89	
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	139	100	24	17,3	13	9,353	14	10	24	17	18	12,9	21	15	16	12	9	6,47	2,91	
22	Можливість бути гарним спеціалістом	140	100	13	9,29	9	6,429	9	6,4	15	11	19	13,6	26	19	18	13	31	22,1	4,11	
23	Можливість бути майстром своєї справи	140	100	12	8,57	7	5	3	2,1	15	11	23	16,4	20	14	20	14	40	28,6	4,45	
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	139	100	14	10,1	7	5,036	8	5,8	10	7,2	22	15,8	32	23	17	12	29	20,9	4,24	3,78
25	Можливість розвитку духовності	140	100	11	7,86	4	2,857	10	7,1	13	9,3	22	15,7	26	19	11	7,9	32	22,9	3,91	
26	Можливість самореалізації	139	100	21	15,1	13	9,353	5	3,6	14	10	26	18,7	24	17	13	9,4	23	16,5	3,62	
27	Можливість творчості	140	100	15	10,7	18	12,86	14	10	15	11	23	16,4	19	14	13	9,3	23	16,4	3,50	
28	Потреба в загальній, середній освіті	138	100	37	26,8	9	6,522	12	8,7	12	8,7	16	11,6	14	10	12	8,7	26	18,8	3,16	
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	140	100	10	7,14	8	5,714	15	11	10	7,1	16	11,4	32	23	27	19	22	15,7	4,22	
30	Використання власності в особистих цілях	129	100	22	17,1	9	6,977	12	9,3	13	10	16	12,4	14	11	19	15	24	18,6	3,60	2,56
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	129	100	24	18,6	23	17,83	21	16	16	12	22	17,1	9	7	8	6,2	6	4,65	2,38	
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	140	100	44	31,4	26	18,57	13	9,3	19	14	9	6,43	10	7,1	7	5	12	8,57	2,04	
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	140	100	48	34,3	25	17,86	8	5,7	12	8,6	13	9,29	13	9,3	8	5,7	13	9,29	2,23	
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	140	100	16	11,4	24	17,14	19	14	21	15	14	10	18	13	9	6,4	19	13,6	2,99	2,70
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	140	100	23	16,4	26	18,57	10	7,1	24	17	25	17,9	13	9,3	9	6,4	10	7,14	2,59	
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	140	100	25	17,9	29	20,71	17	12	25	18	13	9,29	15	11	3	2,1	17	12,1	2,54	
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	140	100	8	5,71	8	5,714	11	7,9	16	11	17	12,1	23	16	26	19	31	22,1	4,32	4,18
38	Можливість накопичення інформації	140	100	7	5	9	6,429	8	5,7	16	11	24	17,1	26	19	20	14	30	21,4	4,29	
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	140	100	14	10	11	7,857	9	6,4	9	6,4	32	22,9	25	18	22	16	18	12,9	3,94	

Таблиця 10

Аналіз групування за ознакою «освіта» (неповна вища)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньо-зважає	середнє по групі	
1	Житлові умови	77	100	3	3,9	5	6,494	0	0	6	7,8	14	18	20	26	12	16	17	22	4,69	3,88	
2	Розвиток соціальної Інфраструктури (магазинів, дитячих садків, шкіл,	77	100	1	1,3	3	3,896	5	6,5	10	13	14	18	18	23	10	13	16	21	4,47		
3	Медичне обслуговування	76	100	4	5,3	3	3,947	12	16	22	29	12	16	11	14	9	12	3	3,9	3,03		
4	Суспільний транспорт	76	100	10	13	6	7,895	7	9,2	17	22	11	14	9	12	7	9,2	9	12	3,08		
5	Можливість купити продуктів харчування	77	100	0	0	3	3,896	1	1,3	10	13	8	10	20	26	15	19	20	26	4,94		
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	77	100	5	6,5	9	11,69	6	7,8	6	7,8	18	23	14	18	8	10	11	14	3,86		
7	Можливість отримання побутових послуг	77	100	9	12	8	10,39	10	13	12	16	11	14	12	16	10	13	5	6,5	3,14		
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	77	100	3	3,9	5	6,494	7	9,1	11	14	15	19	20	26	12	16	4	5,2	3,81		
9	Створення та зміцнення сім'ї	77	100	6	7,8	2	2,597	4	5,2	3	3,9	11	14	23	30	10	13	18	23	4,69		4,54
10	Народження і виховання дітей	77	100	13	17	2	2,597	1	1,3	6	7,8	12	16	11	14	13	17	19	25	4,25		
11	Подружні стосунки	77	100	7	9,1	1	1,299	1	1,3	6	7,8	10	13	21	27	13	17	18	23	4,69		
12	Наявність друзів	77	100	0	0	0	0	2	2,6	1	1,3	10	13	17	22	17	22	30	39	5,78	4,50	
13	Цікаве коло спілкування	77	100	1	1,3	1	1,299	3	3,9	7	9,1	16	21	11	14	15	19	23	30	5,03		
14	Можливість бути лідером	77	100	5	6,5	5	6,494	2	2,6	16	21	10	13	16	21	12	16	11	14	3,86		
15	Потреба в приналежності	77	100	12	16	1	1,299	15	19	13	17	7	9,1	15	19	4	5,2	10	13	3,17		
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	77	100	1	1,3	1	1,299	3	3,9	7	9,1	8	10	14	18	14	18	29	38	5,27		
17	Можливість усамітнення	77	100	7	9,1	5	6,494	4	5,2	11	14	15	19	13	17	5	6,5	17	22	3,91		
18	Внутрішня необхідність в праці	77	100	3	3,9	4	5,195	2	2,6	17	22	9	12	8	10	13	17	21	27	4,27	3,81	
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	154	100	16	10	8	5,195	12	7,8	21	14	23	15	20	13	19	12	35	23	3,94		
20	Необхідність працевлаштування	231	100	37	16	16	6,926	17	7,4	26	11	31	13	27	12	25	11	52	23	3,69		
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	77	100	17	22	6	7,792	6	7,8	13	17	18	23	10	13	4	5,2	3	3,9	2,61		
22	Можливість бути гарним спеціалістом	77	100	6	7,8	4	5,195	4	5,2	8	10	18	23	15	19	8	10	14	18	4,10		
23	Можливість бути майстром своєї справи	77	100	7	9,1	3	3,896	7	9,1	4	5,2	13	17	22	29	4	5,2	17	22	4,27		
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	77	100	7	9,1	3	3,896	7	9,1	11	14	14	18	16	21	8	10	11	14	3,79		
25	Можливість розвитку духовності	77	100	5	6,5	2	2,597	8	10	6	7,8	15	19	21	27	5	6,5	14	18	4,16		
26	Можливість самореалізації	77	100	8	10	4	5,195	9	12	12	16	13	17	14	18	9	12	8	10	3,49	3,79	
27	Можливість творчості	77	100	8	10	4	5,195	10	13	12	16	11	14	13	17	8	10	11	14	3,55		
28	Потреба в загальній, середній освіті	77	100	20	26	2	2,597	5	6,5	4	5,2	10	13	9	12	10	13	17	22	3,68		
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	77	100	9	12	1	1,299	9	12	6	7,8	14	18	14	18	7	9,1	17	22	4,09		
30	Використання власності в особистих цілях	76	100	13	17	5	6,579	5	6,6	15	20	12	16	12	16	9	12	5	6,6	3,03	2,37	
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	77	100	11	14	10	12,99	11	14	24	31	10	13	5	6,5	3	3,9	3	3,9	2,12		
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	77	100	26	34	8	10,39	7	9,1	14	18	9	12	9	12	2	2,6	2	2,6	1,90		
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	77	100	24	31	9	11,69	2	2,6	9	12	15	19	10	13	4	5,2	4	5,2	2,43		
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	76	100	7	9,2	16	21,05	12	16	16	21	10	13	8	11	4	5,3	3	3,9	2,42	2,50	
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	77	100	7	9,1	16	20,78	7	9,1	14	18	13	17	11	14	5	6,5	4	5,2	2,75		
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	77	100	8	10	21	27,27	11	14	8	10	9	12	6	7,8	4	5,2	5	6,5	2,32		
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	77	100	3	3,9	3	3,896	2	2,6	7	9,1	21	27	12	16	10	13	19	25	4,60	4,34	
38	Можливість накопичення інформації	77	100	4	5,2	1	1,299	3	3,9	7	9,1	24	31	13	17	8	10	17	22	4,48		
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	77	100	5	6,5	3	3,896	3	3,9	13	17	16	21	19	25	6	7,8	12	16	3,95		

Таблиця 11

Аналіз групування за ознакою «освіта» (вища)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньо-зважає	середнє по групі
1	Житлові умови	229	100	6	2,62009	5	2,18	7	3,06	24	10,5	39	17	67	29	43	18,8	38	16,6	4,63	4,01
2	(магазинів, дитячих садків, шкіл, закладів дозвілля)	230	100	3	1,30435	2	0,87	8	3,48	30	13	37	16	65	28	41	17,8	44	19,1	4,69	
3	Медичне обслуговування	230	100	20	8,69565	15	6,52	35	15,2	47	20,4	50	22	36	16	20	8,7	6	2,61	2,94	
4	Суспільний транспорт	230	100	18	7,82609	23	10	34	14,8	38	16,5	40	17	38	17	24	10,4	15	6,52	3,18	
5	Можливість купівлі продуктів харчування	230	100	0	0	5	2,17	9	3,91	19	8,26	31	13	50	22	56	24,3	60	26,1	5,11	
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	229	100	16	6,9869	17	7,42	14	6,11	19	8,3	46	20	47	21	32	14	37	16,2	4,09	
7	Можливість отримання побутових послуг	230	100	19	8,26087	16	6,96	15	6,52	37	16,1	40	17	54	23	27	11,7	22	9,57	3,62	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	230	100	9	3,91304	15	6,52	16	6,96	32	13,9	50	22	59	26	37	16,1	12	5,22	3,84	
9	Створення та зміцнення сім'ї	229	100	32	13,9738	7	3,06	13	5,68	24	10,5	31	14	47	21	33	14,4	39	17	3,89	
10	Народження і виховання дітей	228	100	45	19,7368	1	0,44	14	6,14	19	8,33	36	16	50	22	26	11,4	37	16,2	3,77	3,84
11	Подружні стосунки	227	100	48	21,1454	8	3,52	3	1,32	20	8,81	25	11	39	17	36	15,9	47	20,7	3,86	
12	Наявність друзів	229	100	5	2,18341	4	1,75	6	2,62	19	8,3	31	14	38	17	48	21	77	33,6	5,15	
13	Цікаве коло спілкування	230	100	6	2,6087	1	0,43	8	3,48	17	7,39	36	16	51	22	47	20,4	62	27	5,01	4,58
14	Можливість бути лідером	230	100	11	4,78261	11	4,78	6	2,61	27	11,7	42	18	66	29	35	15,2	32	13,9	4,28	
15	Потреба в приналежності	229	100	19	8,29694	6	2,62	8	3,49	29	12,7	53	23	67	29	27	11,8	20	8,73	3,94	
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	230	100	3	1,30435	5	2,17	6	2,61	19	8,26	33	14	51	22	45	19,6	68	29,6	5,10	
17	Можливість усамітнення	230	100	12	5,21739	23	10	21	9,13	23	10	32	14	43	19	45	19,6	31	13,5	4,00	
18	Внутрішня необхідність в праці	230	100	6	2,6087	5	2,17	10	4,35	27	11,7	47	20	63	27	28	12,2	44	19,1	4,50	4,17
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	228	100	14	6,14035	8	3,51	12	5,26	28	12,3	45	20	51	22	32	14	39	17,1	4,22	
20	Необхідність працевлаштування	229	100	21	9,17031	13	5,68	15	6,55	25	10,9	39	17	47	21	30	13,1	39	17	4,00	
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	228	100	25	10,9649	16	7,02	22	9,65	36	15,8	43	19	48	21	20	8,77	18	7,89	3,32	
22	Можливість бути гарним спеціалістом	230	100	8	3,47826	10	4,35	9	3,91	27	11,7	44	19	54	23	36	15,7	42	18,3	4,41	4,69
23	Можливість бути майстром своєї справи	229	100	11	4,80349	8	3,49	10	4,37	23	10	36	16	53	23	35	15,3	53	23,1	4,56	
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	230	100	12	5,21739	4	1,74	17	7,39	24	10,4	45	20	52	23	33	14,3	43	18,7	4,37	
25	Можливість розвитку духовності	230	100	14	6,08696	8	3,48	12	5,22	26	11,3	44	19	54	23	14	6,09	38	16,5	3,73	4,69
26	Можливість самореалізації	230	100	18	7,82609	10	4,35	14	6,09	30	13	37	16	54	23	32	13,9	35	15,2	4,03	
27	Можливість творчості	229	100	38	16,5939	19	8,3	32	14	65	28,4	77	34	97	42	69	30,1	62	27,1	7,83	
28	Потреба в загальній, середній освіті	229	100	42	18,3406	4	1,75	17	7,42	19	8,3	25	11	34	15	35	15,3	53	23,1	3,98	
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	230	100	14	6,08696	10	4,35	12	5,22	29	12,6	35	15	55	24	36	15,7	39	17	4,22	2,93
30	Використання власності в особистих цілях	229	100	27	11,7904	14	6,11	18	7,86	25	10,9	46	20	41	18	27	11,8	31	13,5	3,69	
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	227	100	34	14,978	24	10,6	30	13,2	44	19,4	45	20	29	13	10	4,41	11	4,85	2,61	
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	230	100	44	19,1304	33	14,3	31	13,5	34	14,8	29	13	25	11	19	8,26	14	6,09	2,54	2,92
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	230	100	41	17,8261	32	13,9	22	9,57	30	13	38	17	27	12	19	8,26	21	9,13	2,86	
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	230	100	21	9,13043	29	12,6	34	14,8	39	17	35	15	37	16	24	10,4	11	4,78	2,98	
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	230	100	20	8,69565	29	12,6	29	12,6	39	17	41	18	39	17	17	7,39	16	6,96	3,05	4,68
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	229	100	32	13,9738	38	16,6	25	10,9	32	14	25	11	41	18	15	6,55	15	6,55	2,72	
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	229	100	9	3,93013	5	2,18	19	8,3	19	8,3	34	15	47	21	52	22,7	44	19,2	4,61	4,68
38	Можливість накопичення інформації	230	100	7	3,04348	3	1,3	15	6,52	17	7,39	37	16	49	21	54	23,5	48	20,9	4,81	
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	227	100	11	4,84581	4	1,76	16	7,05	16	7,05	37	16	52	23	51	22,5	40	17,6	4,62	

Таблиця 12

Аналіз групування за ознакою «місце проживання» (село)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньозважене	середнє по групі
1	Житлові умови	80	100	4	5	2	2,5	1	1,25	6	7,5	12	15	18	23	12	15	25	31,3	4,98	3,70
2	(магазинів, дитячих садків, шкіль, закладів дозвілля)	80	100	1	1,25	1	1,25	4	5	21	26,3	11	14	16	20	5	6,25	21	26,3	4,18	
3	Медичне обслуговування	80	100	16	20	4	5	9	11,3	15	18,8	14	18	12	15	6	7,5	4	5	2,75	
4	Суспільний транспорт	80	100	11	13,75	9	11,3	17	21,3	8	10	12	15	8	10	8	10	7	8,75	2,99	
5	Можливість купівлі продуктів харчування	80	100	0	0	3	3,75	1	1,25	7	8,75	9	11	18	23	17	21,3	25	31,3	5,23	
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	80	100	16	20	2	2,5	2	2,5	9	11,3	15	19	13	16	7	8,75	15	18,8	3,63	
7	Можливість отримання побутових послуг	80	100	23	28,75	9	11,3	6	7,5	10	12,5	6	7,5	12	15	9	11,3	5	6,25	2,59	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	80	100	10	12,5	6	7,5	7	8,75	12	15	15	19	16	20	9	11,3	5	6,25	3,30	
9	Створення та зміцнення сім'ї	80	100	9	11,25	6	7,5	8	10	8	10	5	6,3	15	19	13	16,3	16	20	3,98	
10	Народження і виховання дітей	80	100	17	21,25	3	3,75	6	7,5	6	7,5	5	6,3	10	13	12	15	21	26,3	3,91	3,91
11	Подружні стосунки	79	100	15	18,9873	2	2,53	1	1,27	9	11,4	12	15	13	16	7	8,86	19	24,1	3,85	
12	Наявність друзів	79	100	2	2,53165	1	1,27	3	3,8	10	12,7	8	10	10	13	9	11,4	36	45,6	5,16	
13	Цікаве коло спілкування	80	100	6	7,5	1	1,25	3	3,75	6	7,5	12	15	12	15	11	13,8	26	32,5	4,65	4,18
14	Можливість бути лідером	80	100	15	18,75	7	8,75	4	5	11	13,8	8	10	19	24	9	11,3	7	8,75	3,24	
15	Потреба в приналежності	80	100	26	32,5	1	1,25	8	10	10	12,5	10	13	13	16	5	6,25	7	8,75	2,68	
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	80	100	3	3,75	2	2,5	7	8,75	7	8,75	7	8,8	13	16	9	11,3	32	40	4,96	
17	Можливість усамітнення	80	100	8	10	6	7,5	4	5	7	8,75	9	11	12	15	9	11,3	25	31,3	4,36	3,68
18	Внутрішня необхідність в праці	80	100	6	7,5	4	5	6	7,5	11	13,8	12	15	15	19	8	10	18	22,5	4,09	
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	79	100	5	6,32911	3	3,8	4	5,06	10	12,7	15	19	17	22	12	15,2	13	16,5	4,20	
20	Необхідність працевлаштування	80	100	7	8,75	4	5	6	7,5	9	11,3	14	18	16	20	11	13,8	13	16,3	4,01	
21	Свідомо необхідність в обмеженні споживання	79	100	20	25,3165	10	12,7	12	15,2	8	10,1	14	18	9	11	1	1,27	5	6,33	2,37	3,25
22	Можливість бути гарним спеціалістом	80	100	10	12,5	9	11,3	6	7,5	4	5	15	19	14	18	9	11,3	13	16,3	3,79	
23	Можливість бути майстром своєї справи	80	100	13	16,25	7	8,75	6	7,5	9	11,3	8	10	11	14	9	11,3	17	21,3	3,64	
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	80	100	14	17,5	5	6,25	10	12,5	7	8,75	14	18	12	15	6	7,5	12	15	3,39	3,25
25	Можливість розвитку духовності	80	100	15	18,75	2	2,5	10	12,5	9	11,3	15	19	12	15	5	6,25	12	15	3,35	
26	Можливість самореалізації	80	100	17	21,25	6	7,5	7	8,75	10	12,5	10	13	15	19	3	3,75	12	15	3,13	
27	Можливість творчості	80	100	17	21,25	7	8,75	9	11,3	10	12,5	10	13	11	14	4	5	12	15	3,01	
28	Потреба в загальній, середній освіті	80	100	20	25	4	5	7	8,75	8	10	9	11	12	15	5	6,25	15	18,8	3,25	2,32
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	80	100	12	15	4	5	12	15	8	10	15	19	13	16	5	6,25	11	13,8	3,39	
30	Використання власності в особистих цілях	79	100	15	18,9873	7	8,86	7	8,86	7	8,86	14	18	13	16	6	7,59	10	12,7	3,27	
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	80	100	19	23,75	9	11,3	13	16,3	18	22,5	10	13	4	5	3	3,75	4	5	2,03	
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	80	100	35	43,75	6	7,5	8	10	6	7,5	10	13	5	6,3	5	6,25	5	6,25	2,01	2,96
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	80	100	36	45	6	7,5	5	6,25	5	6,25	15	19	7	8,8	2	2,5	4	5	1,99	
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	80	100	9	11,25	11	13,8	7	8,75	14	17,5	9	11	17	21	5	6,25	8	10	3,11	
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	80	100	13	16,25	8	10	3	3,75	12	15	13	16	13	16	10	12,5	8	10	3,28	
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	80	100	23	28,75	11	13,8	14	17,5	23	28,8	6	7,5	9	11	4	5	6	7,5	2,50	3,86
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	80	100	8	10	5	6,25	10	12,5	9	11,3	10	13	13	16	10	12,5	15	18,8	3,84	
38	Можливість накопичення інформації	80	100	7	8,75	4	5	10	12,5	7	8,75	13	16	10	13	13	16,3	16	20	4,08	
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	79	100	8	10,1266	7	8,86	8	10,1	10	12,7	11	14	13	16	9	11,4	13	16,5	3,67	

Таблиця 13

Аналіз групування за ознакою «місце проживання» (селище міського типу)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньо-зважає	середнє по групі	
1	Житлові умови	60	100	0	0	1	1,667	1	1,7	6	10	12	20	18	30	15	25	7	12	4,82	3,84	
2	Розвиток соціальної Інфраструктури (магазинів, дитячих садків, шкіл,	60	100	1	1,7	0	0	2	3,3	10	17	11	18	18	30	12	20	6	10	4,42		
3	Медичне обслуговування	60	100	2	3,3	3	5	7	12	21	35	9	15	11	18	6	10	1	1,7	2,92		
4	Суспільний транспорт	59	100	0	0	6	10,17	11	19	15	25	14	24	6	10	3	5,1	4	6,8	3,02		
5	Можливість купити продуктів харчування	60	100	0	0	1	1,667	2	3,3	8	13	10	17	13	22	17	28	9	15	4,77		
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	60	100	3	5	4	6,667	5	8,3	8	13	15	25	9	15	10	17	6	10	3,87		
7	Можливість отримання побутових послуг	60	100	0	0	2	3,333	6	10	17	28	12	20	14	23	7	12	2	3,3	3,47		
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	60	100	1	1,7	3	5	4	6,7	16	27	17	28	11	18	4	6,7	4	6,7	3,42		
9	Створення та зміцнення сім'ї	60	100	3	5	0	0	4	6,7	3	5	15	25	18	30	2	3,3	12	20	4,33		4,38
10	Народження і виховання дітей	60	100	7	12	1	1,667	0	0	6	10	13	22	12	20	11	18	10	17	4,30		
11	Подружні стосунки	60	100	7	12	0	0	0	0	6	10	13	22	8	13	13	22	13	22	4,50		
12	Наявність друзів	60	100	0	0	0	0	1	1,7	6	10	5	8,3	14	23	16	27	18	30	5,38		
13	Цікаве коло спілкування	60	100	0	0	0	0	2	3,3	2	3,3	14	23	15	25	17	28	10	17	5,20		
14	Можливість бути лідером	60	100	1	1,7	2	3,333	1	1,7	11	18	7	12	21	35	9	15	8	13	4,35	4,67	
15	Потреба в приналежності	60	100	4	6,7	0	0	5	8,3	13	22	16	27	12	20	5	8,3	5	8,3	3,58		
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	60	100	0	0	1	1,667	2	3,3	5	8,3	10	17	16	27	16	27	10	17	4,98		
17	Можливість усамітнення	60	100	3	5	3	5	4	6,7	6	10	9	15	9	15	12	20	14	23	4,52		
18	Внутрішня необхідність в праці	60	100	2	3,3	4	6,667	3	5	9	15	14	23	11	18	6	10	11	18	4,10		
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	120	100	6	5	7	5,833	4	3,3	15	13	29	24	23	19	14	12	22	18	4,18	4,09	
20	Необхідність працевлаштування	180	100	11	6,1	10	5,556	6	3,3	20	11	41	23	31	17	24	13	37	21	4,26		
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	60	100	5	8,3	3	5	3	5	13	22	10	17	13	22	11	18	2	3,3	3,50		
22	Можливість бути гарним спеціалістом	60	100	2	3,3	3	5	4	6,7	9	15	14	23	12	20	7	12	9	15	4,07		
23	Можливість бути майстром своєї справи	60	100	1	1,7	3	5	2	3,3	8	13	10	17	18	30	7	12	11	18	4,45		
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	60	100	0	0	1	1,667	4	6,7	7	12	17	28	16	27	5	8,3	10	17	4,45		
25	Можливість розвитку духовності	60	100	1	1,7	1	1,667	4	6,7	6	10	11	18	18	30	1	1,7	7	12	3,45		
26	Можливість самореалізації	60	100	3	5	4	6,667	2	3,3	9	15	17	28	11	18	7	12	7	12	3,90	4,06	
27	Можливість творчості	77	100	8	10	4	5,195	10	13	12	16	11	14	13	17	8	10	11	14	3,55		
28	Потреба в загальній, середній освіті	60	100	6	10	2	3,333	3	5	3	5	12	20	14	23	6	10	14	23	4,43		
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	60	100	2	3,3	0	0	7	12	4	6,7	10	17	17	28	12	20	8	13	4,57		
30	Використання власності в особистих цілях	60	100	5	8,3	1	1,667	8	13	8	13	18	30	6	10	11	18	3	5	3,62		
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	60	100	8	13	6	10	8	13	14	23	14	23	8	13	1	1,7	1	1,7	2,47	2,67	
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	60	100	12	20	9	15	7	12	15	25	4	6,7	9	15	1	1,7	3	5	2,15		
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	60	100	13	22	7	11,67	4	6,7	14	23	7	12	6	10	6	10	3	5	2,45		
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	60	100	5	8,3	9	15	10	17	8	13	9	15	11	18	7	12	1	1,7	3,00	2,81	
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	60	100	5	8,3	9	15	8	13	12	20	11	18	6	10	5	8,3	4	6,7	2,87		
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	60	100	9	15	13	21,67	6	10	9	15	6	10	12	20	2	3,3	3	5	2,57		
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	60	100	0	0	0	0	3	5	9	15	15	25	14	23	14	23	5	8,3	4,45	4,66	
38	Можливість накопичення інформації	60	100	0	0	1	1,667	2	3,3	4	6,7	17	28	20	33	11	18	5	8,3	4,68		
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	60	100	1	1,7	1	1,667	3	5	0	0	16	27	22	37	12	20	5	8,3	4,85		

Таблиця 14

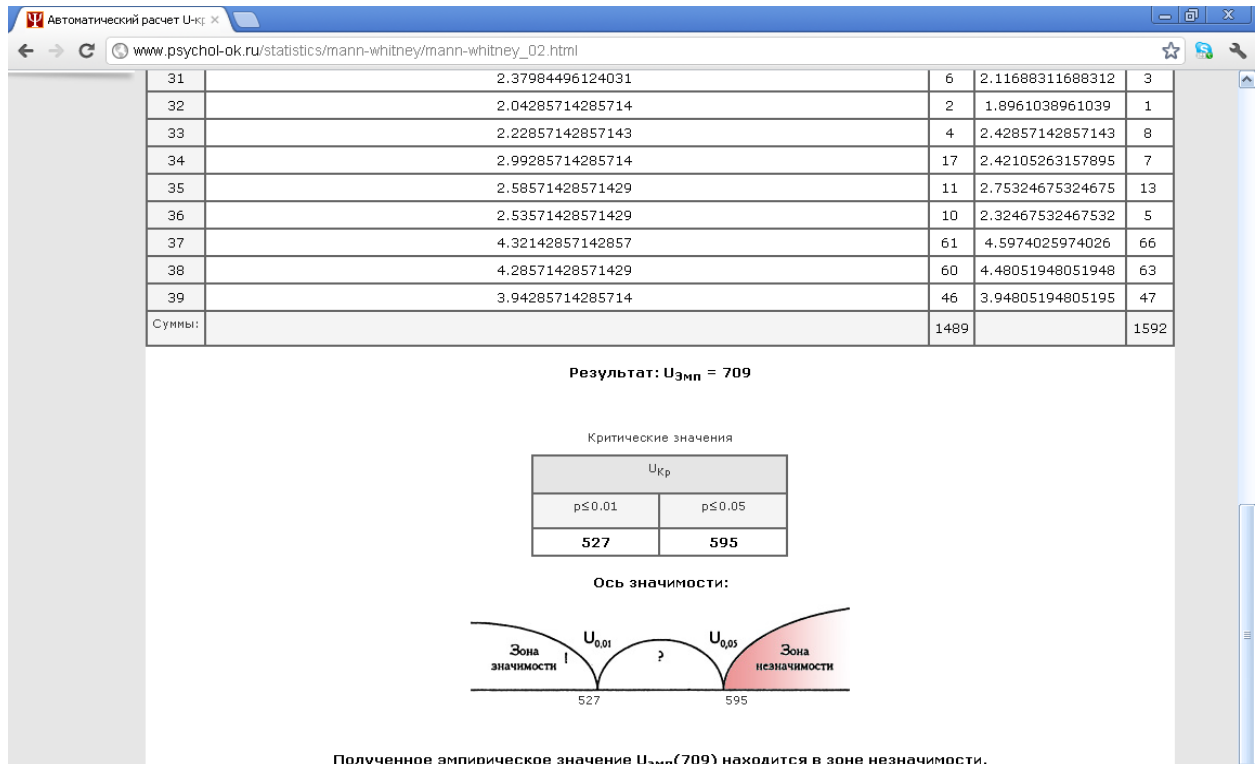
Аналіз групування за ознакою «місце проживання» (місто)

	Кількість варіантів відповіді	варіантів всього	%	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	середньо-зване	середнє по групі
1	Житлові умови	309	100	9	2,91	21	6,796	7	2,3	31	10	44	14,2	80	26	54	17	63	20,4	4,56	4,04
2	Розвиток соціальної інфраструктури (магазинів, дитячих садків, шкіл, закладів дозвілля)	311	100	4	1,29	6	1,929	16	5,1	35	11	48	15,4	71	23	62	20	69	22,2	4,75	
3	Медичне обслуговування	310	100	15	4,84	32	10,32	55	18	62	20	61	19,7	46	15	25	8,1	13	4,19	2,97	
4	Суспільний транспорт	311	100	29	9,32	26	8,36	30	9,6	51	16	52	16,7	58	19	37	12	28	9	3,40	
5	Можливість купівлі продуктів харчування	311	100	1	0,32	12	3,859	11	3,5	28	9	40	12,9	64	21	71	23	84	27	5,01	
6	Можливість придбання предметів побуту (телевізор, холодильник і т.п.)	310	100	14	4,52	32	10,32	21	6,8	32	10	57	18,4	62	20	36	12	55	17,7	4,03	
7	Можливість отримання побутових послуг	311	100	19	6,11	26	8,36	26	8,4	38	12	64	20,6	63	20	40	13	35	11,3	3,78	
8	Стан здоров'я та можливість його покращення	311	100	10	3,22	24	7,717	21	6,8	42	14	67	21,5	77	25	56	18	14	4,5	3,85	
9	Створення та зміцнення сім'ї	310	100	48	15,5	9	2,903	15	4,8	31	10	37	11,9	61	20	45	15	64	20,6	4,01	
10	Народження і виховання дітей	309	100	66	21,4	4	1,294	18	5,8	22	7,1	48	15,5	65	21	31	10	55	17,8	3,73	3,89
11	Подружні стосунки	309	100	64	20,7	15	4,854	9	2,9	21	6,8	24	7,77	57	18	48	16	70	22,7	3,94	
12	Наявність друзів	311	100	8	2,57	7	2,251	12	3,9	20	6,4	38	12,2	62	20	61	20	102	32,8	5,13	
13	Цікаве коло спілкування	311	100	7	2,25	3	0,965	16	5,1	28	9	50	16,1	57	18	60	19	90	28,9	4,95	4,53
14	Можливість бути лідером	311	100	21	6,75	15	4,823	13	4,2	36	12	56	18	69	22	49	16	52	16,7	4,20	
15	Потреба в приналежності	310	100	32	10,3	9	2,903	24	7,7	39	13	53	17,1	82	26	37	12	34	11	3,81	
16	Можливість постійно знаходитись серед людей	311	100	3	0,96	9	2,894	8	2,6	25	8	42	13,5	59	19	60	19	105	33,8	5,18	
17	Можливість усамітнення	311	100	19	6,11	33	10,61	28	9	33	11	44	14,1	56	18	52	17	46	14,8	3,91	
18	Внутрішня необхідність в праці	311	100	13	4,18	7	2,251	9	2,9	39	13	46	14,8	72	23	51	16	74	23,8	4,61	3,99
19	Можливість підвищувати кваліфікацію	310	100	39	12,6	20	6,452	26	8,4	23	7,4	59	19	52	17	37	12	53	17,1	3,83	
20	Необхідність працевлаштування	310	100	65	21	34	10,97	27	8,7	25	8,1	35	11,3	40	13	33	11	51	16,5	3,26	
21	Свідома необхідність в обмеженні споживання	309	100	42	13,6	22	7,12	27	8,7	53	17	55	17,8	59	19	28	9,1	23	7,44	3,16	
22	Можливість бути гарним спеціалістом	311	100	17	5,47	11	3,537	12	3,9	38	12	52	16,7	70	23	46	15	65	20,9	4,39	3,98
23	Можливість бути майстром своєї справи	310	100	18	5,81	8	2,581	12	3,9	25	8,1	55	17,7	66	21	44	14	82	26,5	4,67	
24	Можливість досягнення гармонії самовдосконалення	310	100	20	6,45	8	2,581	18	5,8	31	10	52	16,8	72	23	47	15	62	20	4,39	
25	Можливість розвитку духовності	311	100	16	5,14	11	3,537	16	5,1	30	9,6	56	18	72	23	16	5,1	64	20,6	3,87	2,83
26	Можливість самореалізації	310	100	29	9,35	17	5,484	19	6,1	37	12	49	15,8	67	22	45	15	47	15,2	3,95	
27	Можливість творчості	310	100	28	9,03	23	7,419	25	8,1	43	14	47	15,2	57	18	43	14	44	14,2	3,74	
28	Потреба в загальній, середній освіті	308	100	75	24,4	9	2,922	24	7,8	24	7,8	30	9,74	33	11	46	15	67	21,8	3,62	
29	Можливість інтелектуального саморозвитку	311	100	21	6,75	15	4,823	17	5,5	33	11	40	12,9	72	23	54	17	59	19	4,32	
30	Використання власності в особистих цілях	299	100	43	14,4	20	6,689	20	6,7	38	13	44	14,7	48	16	39	13	47	15,7	3,61	2,74
31	Виконання органами влади та управління своїх функцій в інтересах особистості	297	100	43	14,5	42	14,14	42	14	52	18	54	18,2	32	11	17	5,7	15	5,05	2,57	
32	Доступність участі у діяльності політичних партій	311	100	69	22,2	52	16,72	36	12	46	15	35	11,3	30	9,6	22	7,1	20	6,43	2,36	
33	Доступність участі в роботі релігійних установ	311	100	65	20,9	53	17,04	23	7,4	32	10	44	14,1	39	13	23	7,4	32	10,3	2,79	4,58
34	Задоволення потреби в чистому навколишньому середовищі	310	100	31	10	49	15,81	48	15	54	17	42	13,5	36	12	25	8,1	25	8,06	2,82	
35	Задоволення потреби в екологічно чистих продуктах харчування	311	100	32	10,3	54	17,36	36	12	54	17	55	17,7	45	14	16	5,1	19	6,11	2,76	
36	Задоволення потреби в утилізації відходів	310	100	34	11	64	20,65	33	11	34	11	37	11,9	41	13	17	5,5	28	9,03	2,64	
37	Можливість отримання та передачі (доступність) інформації	310	100	12	3,87	11	3,548	19	6,1	25	8,1	48	15,5	56	18	64	21	75	24,2	4,70	
38	Можливість накопичення інформації	311	100	11	3,54	8	2,572	15	4,8	29	9,3	57	18,3	58	19	59	19	74	23,8	4,69	
39	Необхідність розвитку інформаційного середовища	309	100	21	6,8	11	3,56	17	5,5	28	9,1	60	19,4	61	20	58	19	53	17,2	4,34	

Скріпти U-тесту Манна-Уїтні оцінки відмінностей вибірок за ознаками «освіта», «місце проживання», «стать», «вік»

1.1. Порівняння за ознакою «Освіта»

1.1.1. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів з середньою та неповною вищою освітою

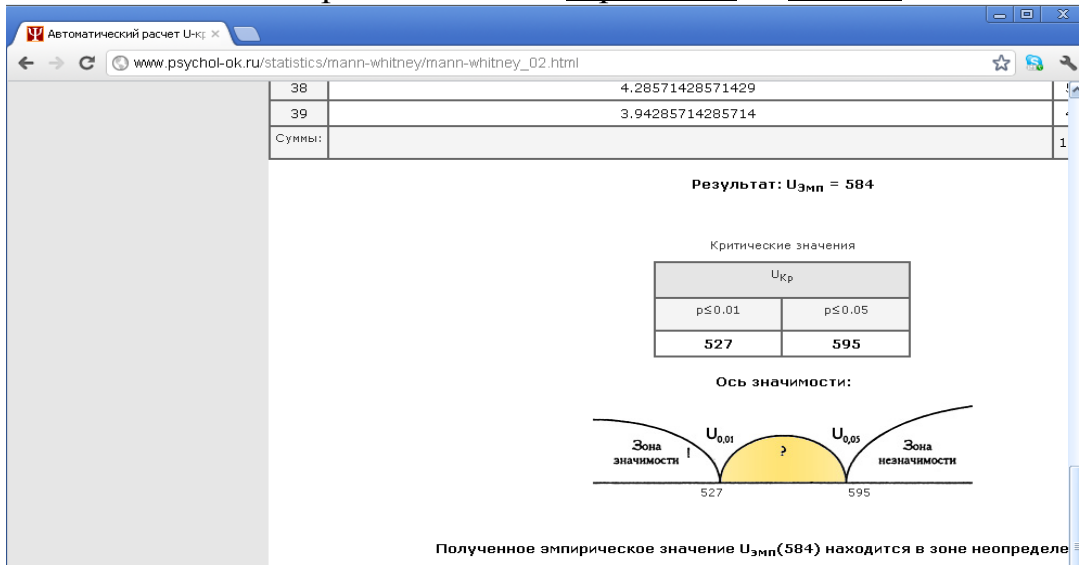

Полученное эмпирическое значение $U_{\text{эмп}}(709)$ находится в зоне незначимости.

Отримані результати: $U_{\text{емп}} = 709$; $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,01) = 527$, $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,05) = 595$.

Висновок: респонденти з середньою та неповною вищою освітою **не відрізняються** за рівнем задоволення потреб особистості.

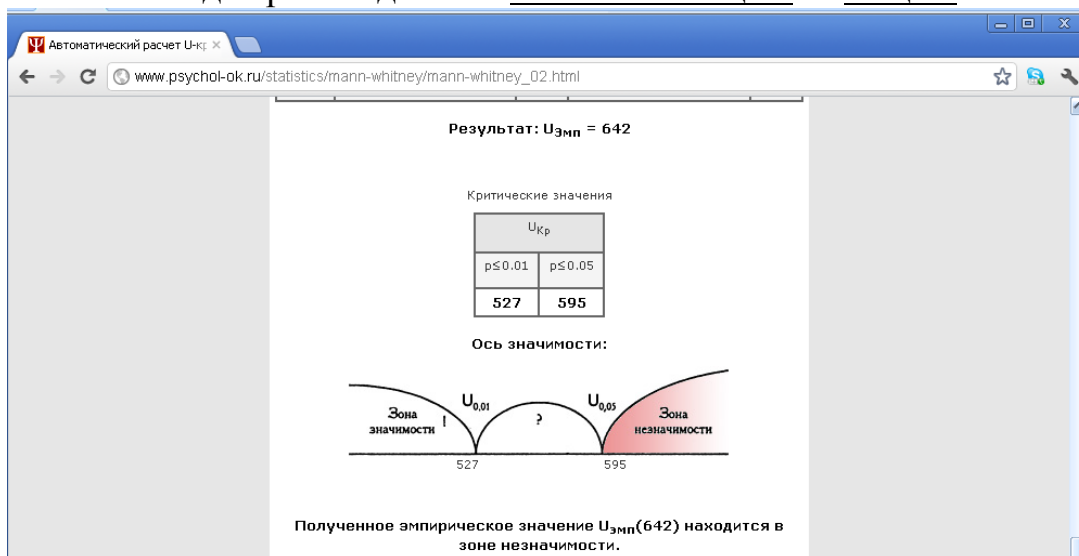
1.1.2. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів з середньою та вищою освітою

Отримані результати: $U_{эмп} = 584$; $U_{кр}(\alpha = 0,01) = 527$, $U_{кр}(\alpha = 0,05) = 595$.

Висновок: **немає однозначної відповіді** на відмінність чи схожість рівнів задоволення потреб особистості респондентів з середньою та вищою освітою.

1.1.3. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів з неповною вищою та вищою освітою

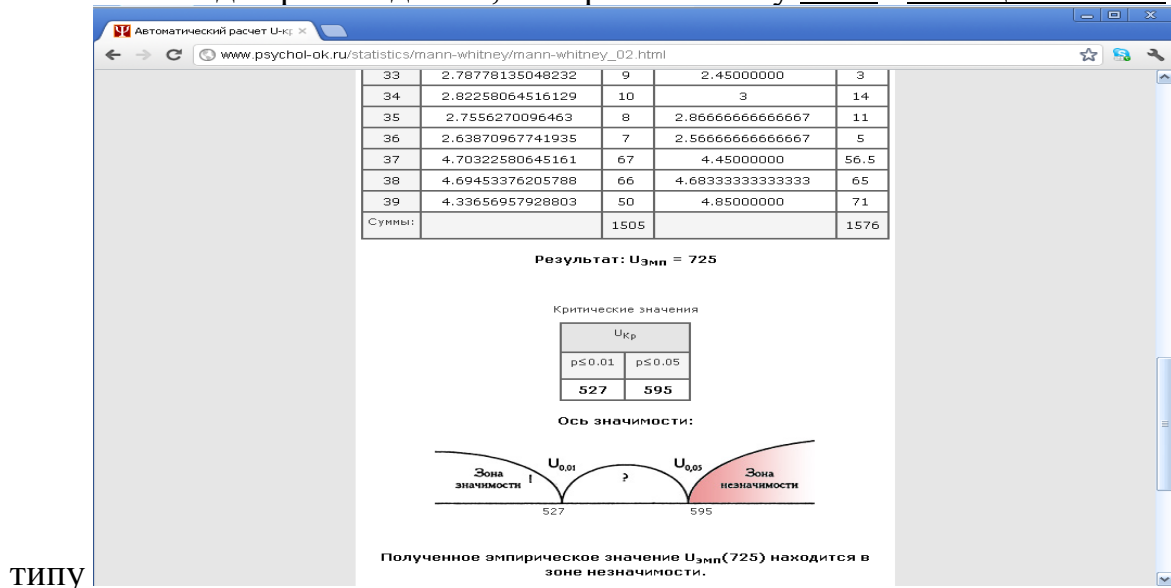

Отримані результати: $U_{эмп} = 642$; $U_{кр}(\alpha = 0,01) = 527$, $U_{кр}(\alpha = 0,05) = 595$.

Висновок: респонденти з неповною вищою та вищою освітою **не відрізняються** за рівнем задоволення потреб особистості.

1.2. Порівняння за ознакою «Місце проживання»

1.2.1. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів, які проживають у місті і селищі міського

Отримані результати: $U_{\text{емп}} = 725$; $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,01) = 527$, $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,05) = 595$.

Висновок: респонденти, які проживають в місті і селищі міського типу **не відрізняються** за рівнем задоволення потреб особистості.

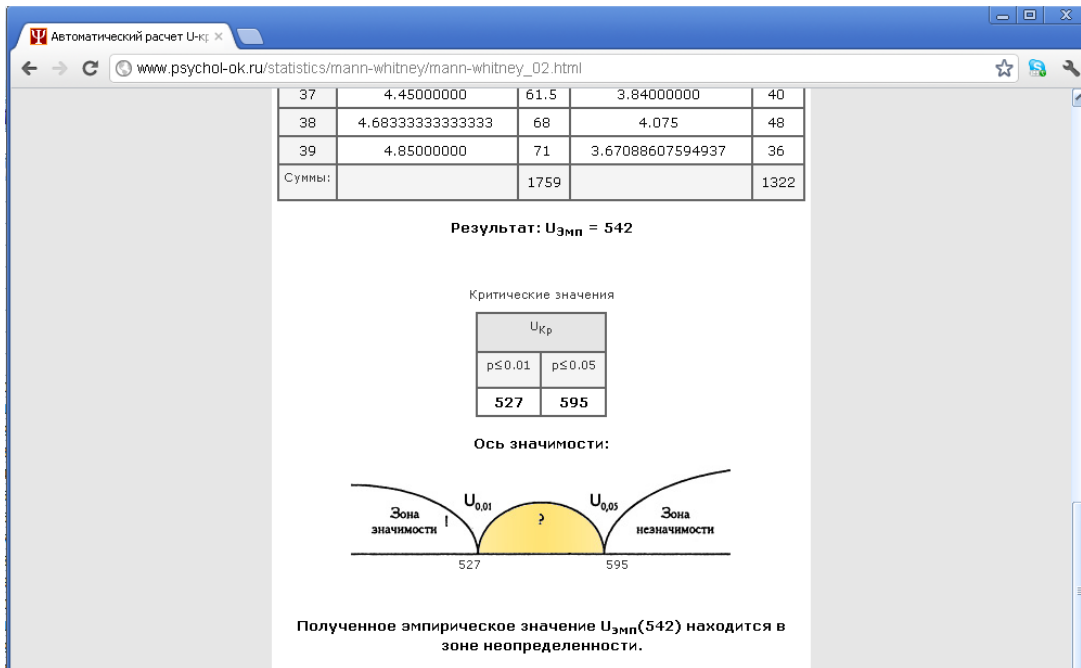
1.2.2. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів, які проживають у місті і сели

Отримані результати: $U_{\text{емп}} = 570$; $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,01) = 527$, $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,05) = 595$.

Висновок: **немає однозначної відповіді** на відмінність чи схожість рівнів задоволення потреб особистості респондентів, які проживають у місті і селі.

1.2.3. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів, які проживають у селищі міського типу і селі

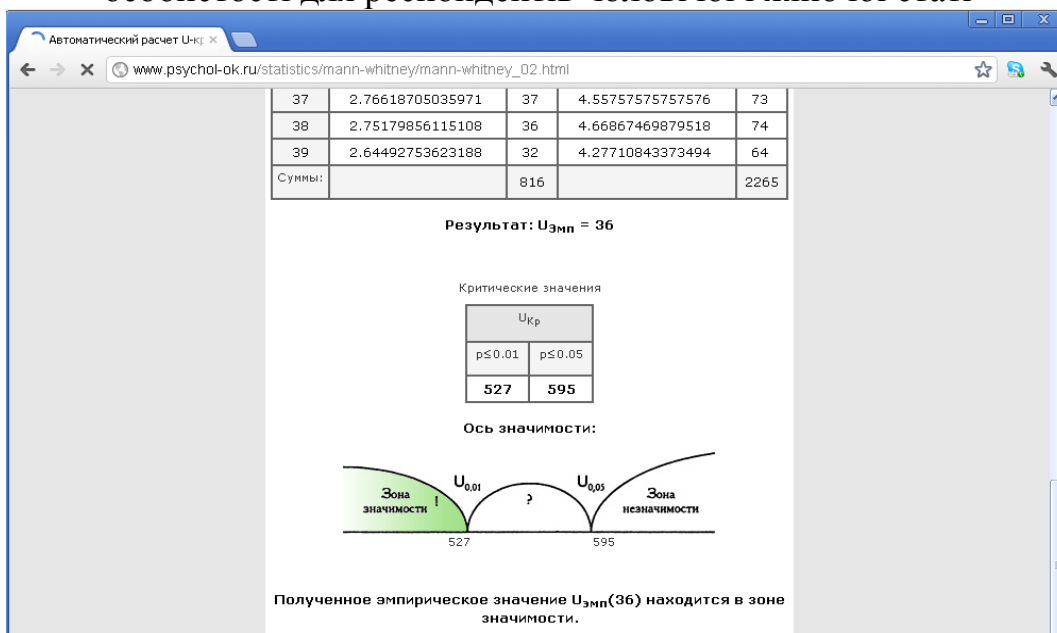

Отримані результати: $U_{\text{емп}} = 542$; $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,01) = 527$, $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,05) = 595$.

Висновок: **немає однозначної відповіді** на відмінність чи схожість рівнів задоволення потреб особистості респондентів, які проживають у селищі міського типу і селі.

1.3. Порівняння за ознакою «Стать»

1.3.1. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів чоловічої і жіночої статі

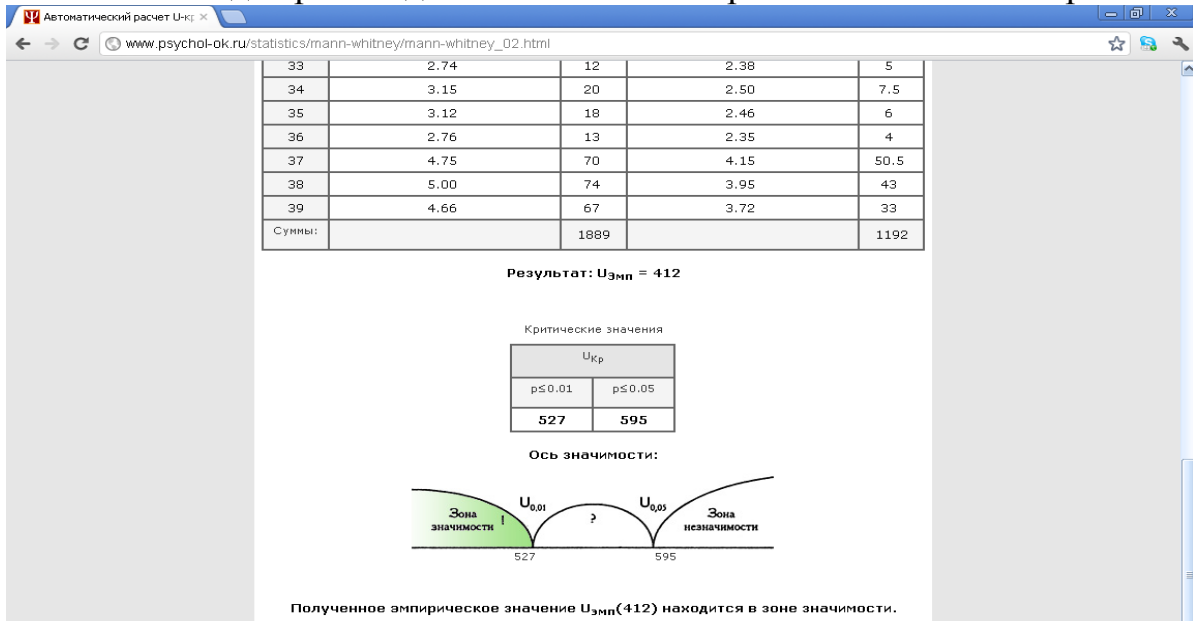

Отримані результати: $U_{\text{емп}} = 36$; $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,01) = 527$, $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,05) = 595$.

Висновок: респонденти чоловічої і жіночої статі **значно відрізняються** за рівнем задоволення потреб особистості.

1.4. Порівняння за ознакою «Вік»

1.4.1. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів віком «16-35 років» та «більше 35 років»

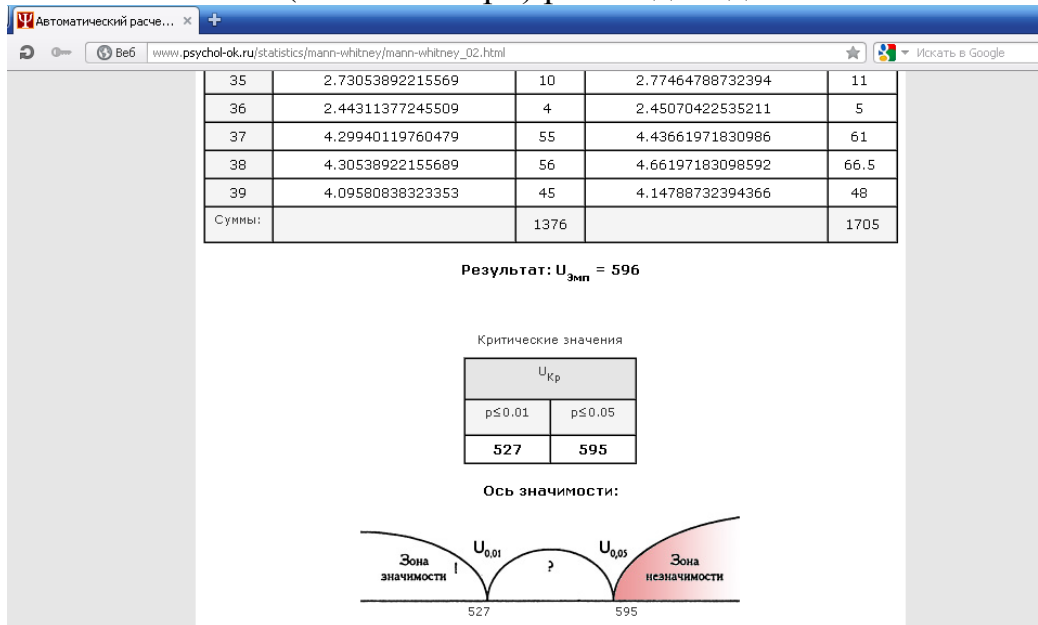

Отримані результати: $U_{мп} = 412$; $U_{кр}(\alpha = 0,01) = 527$, $U_{кр}(\alpha = 0,05) = 595$.

Висновок: респонденти вказаних вікових груп **значно відрізняються** за рівнем задоволення потреб особистості.

1.5. Порівняння за ознакою «Рівень доходів»

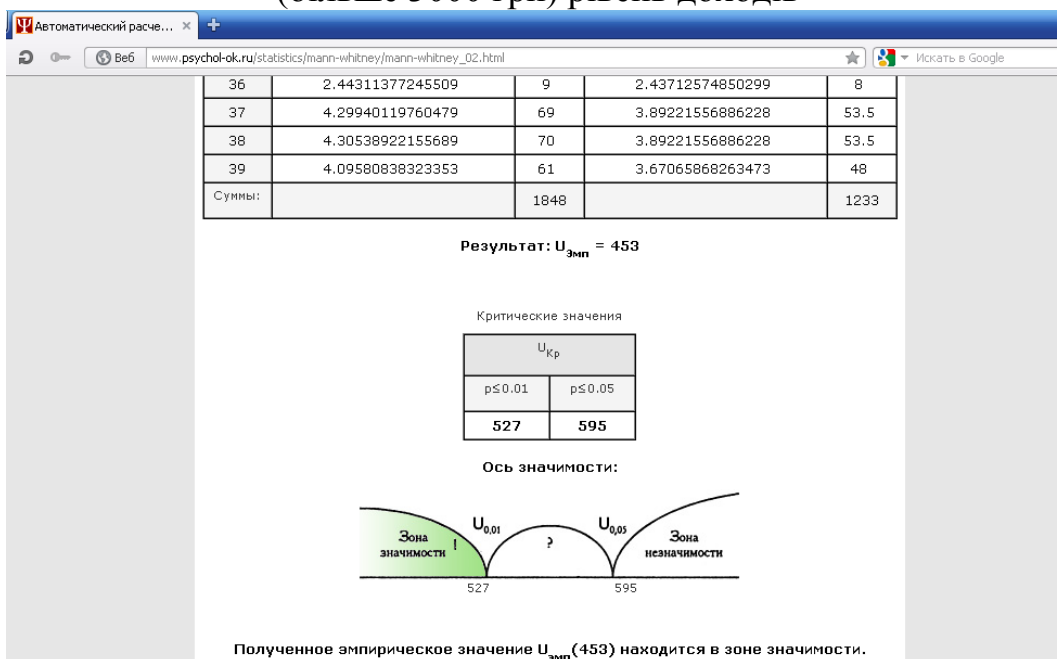
1.5.1. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів, які мають низький (до 1102 грн) та середній (1002-3000 грн) рівень доходів

Отримані результати: $U_{эмп} = 596$; $U_{кр(\alpha = 0,01)} = 527$, $U_{кр(\alpha = 0,05)} = 595$.

Висновок: респонденти, які мають низький (до 1102 грн) та середній (1102-3000 грн) рівні доходів **не відрізняються** за рівнем задоволення потреб особистості.

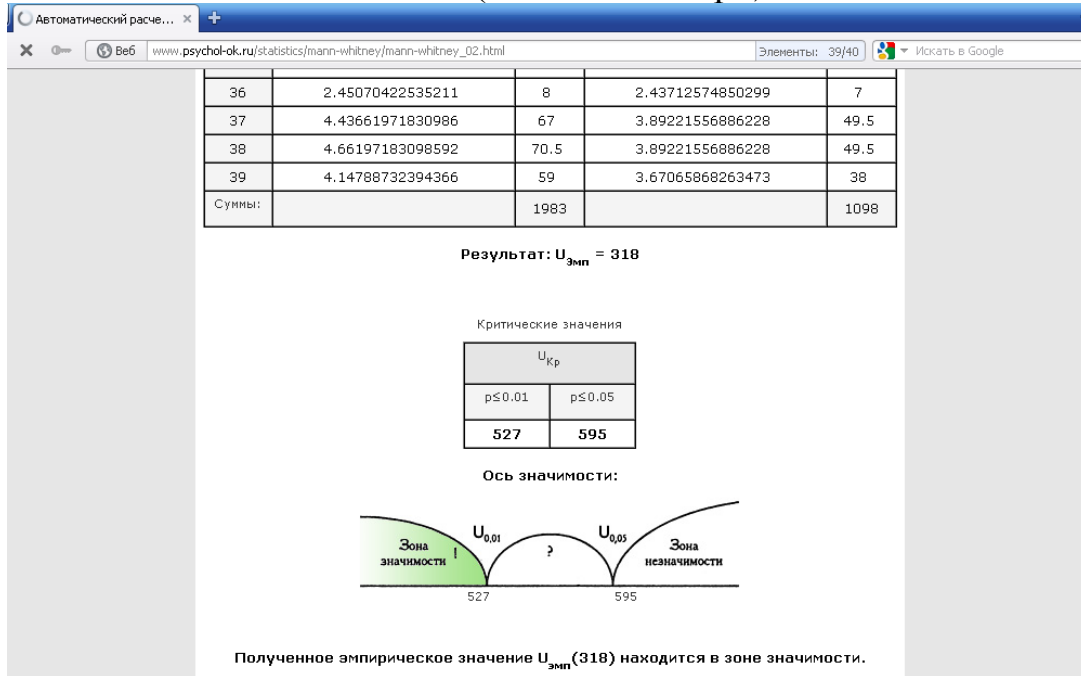
1.5.2. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів, які мають низький (до 1102 грн) та високий (більше 3000 грн) рівень доходів

Отримані результати: $U_{эмп} = 453$; $U_{кр(\alpha = 0,01)} = 527$, $U_{кр(\alpha = 0,05)} = 595$.

Висновок: респонденти, які мають низький (до 1102 грн) та високий (більше 3000 грн) рівні доходів **значно відрізняються** за рівнем задоволення потреб особистості.

1.5.3. Порівняння результатів анкетування задоволення потреб особистості для респондентів, які мають середній (1002-3000 грн) та високий (більше 3000 грн)

Отримані результати: $U_{\text{емп}} = 318$; $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,01) = 527$, $U_{\text{кр}}(\alpha = 0,05) = 595$.

Висновок: респонденти, які мають середній (1102-3000 грн) та високий (більше 3000 грн) рівні доходів **значно відрізняються** за рівнем задоволення потреб особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жилищный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://basse/garant/ru>.
2. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 77.
3. Про іпотеку: Закон України № 898-IV від 05.06.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=898-15>.
4. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати: Закон України № 979-IV від 19.06.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=979-15>.
5. Про затвердження Порядку використання у 2010 році коштів Стабілізаційного фонду для забезпечення житлом громадян, у тому числі військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу, які відповідно до законодавства мають право на його отримання, зокрема шляхом надання державної підтримки для будівництва і придбання доступного житла, та для здійснення компенсації Державній іпотечній установі витрат на придбання квартир для забезпечення житлом окремих категорій громадян [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2010 р. № 509. – Режим доступу: <http://zakon2/rada.gov.ua>.
6. Аверин В. Психология личности: учебное пособие / В. Аверин. – СПб.: Из-во Михайлова В.А., 1999. – 89 с.
7. Автомонов В. С. Человек в зеркале экономической теории (очерк истории западной экономической мысли) [Электронный ресурс] / В. С. Автомонов. – Режим доступа: <http://ek-lit.narod.ru/books.htm>.
8. Алексеев Н. Е. Трансформация личных экономических потребностей в реформируемой экономике России: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Николай Евгеньевич Алексеев. – Омск, 2005. – 152 с.
9. Алфьорова І. Є. Механізм державного управління розвитком соціально-економічної інфраструктури регіону: автореф. ... канд. з держ. упр.: 25.00.02 – Механізм державного управління / Ірина Євгенівна Алфьорова. – Донецьк, 2008. – 18 с.
10. Аналіз стану та зауваження щодо виконання Україною положень статті 30 Європейської соціальної хартії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commongoal/org/ua/ru/m/cochart>.
11. Ангелин Д. Инновации?.. Галлюцинации / Д. Ангелин // Бизнес. – 2005. – № 22. – С. 82.

12. Бабин Б. А. Методологические принципы системного подхода к изучению потребностей человека / Б. А. Бабин // Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси, 1974. – 308 с.
13. Базилевич В. Д. Державні фінанси: навчальний посібник / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К.: Атіка, 2002. – 368 с.
14. Балыко Е. Н. Воздействие рыночных и плановых методов хозяйствования на формирование рациональных потребностей в системе общественного воспроизводства: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Балыко Елена Николаевна. – М., 2009. – 276 с.
15. Балыко Е. Н. Проблемы формирования потребностей человека в современном обществе: монография / Е. Н. Балыко. – М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2009. – 128 с.
16. Балыко Е. Н. Соотношение производства и потребностей в период проведения рыночных реформ российской экономики: монография / Е. Н. Балыко. – М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2008. – 132 с.
17. Баранова Л. Я. Личные потребности / Л. Я. Баранова. – М.: Экономика, 1984. – 200 с.
18. Баранова Л. Я. Потребности, доходы, потребление: экономический словарь-справочник / Л. Я. Баранова, А. И. Левин. – М.: Экономика, 1988. – 351 с.
19. Бартенев С. А. История экономических учений: учебник / С. А. Бартенев. – М.: Экономикс, 2004. – 456 с.
20. Бевзенко В. Поняття та ознаки державного регулювання / В. Бевзенко // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 11. – С. 106-110.
21. Белоусов В. М. Формирование и роль потребностей при социализме / В. М. Белоусов. – Ростов: Из-во Ростовского университета, 1985. – 168 с.
22. Бем-Баверк Э. Основы теории ценности хозяйственных благ / [Электронный ресурс] / Э. Бем-Баверк. – Режим доступа: <http://ek-lit.narod.ru/books.htm>.
23. Берегуля О. Чинники підвищення конкурентоспроможності банку на ринку іпотечного кредитування / Олександр Берегуля // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 8. – С. 42-44.
24. Бережной Н. М. Человек и его потребности / Н. М. Бережной; под ред. В. Д. Диденко. – М.: Форум, 2000. – 170 с.
25. Бесекерский В. А. Теория систем автоматического управления / В. А. Бесекерский, Е. П. Попов. – СПб.: Профессия, 2004. – 747 с.
26. Белобродов Б. Д. Ідеологія сталого людського розвитку в Україні в період соціальних трансформацій: проблеми становлення: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / Белобродов Борис Давидович; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 19 с.

27. Бичков О. П. Економічні механізми та фактори відтворення житла в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.07.03 / Олександр Петрович Бичков; НДІ будівельного виробництва Держбуду України. – К., 2005. – 175 с.
28. Біла С. О. Структурна політика в системі державного регулювання економіки в умовах суспільної трансформації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 25.00.05 – Галузеве управління / Світлана Олексіївна Біла. – К., 2002. – 20 с.
29. Блауберг И. В. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности / И. В. Блауберг, И. И. Садов, Э. Г. Юдин. – М., 1969.
30. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1973.
31. Богачев С. П. Системно-потребносный подход – основа теории покупателя / С. П. Богачев // Вестник Московского университета. Сер. 6. Экономика. – 2001. – № 3. – С. 30-46.
32. Богачев С. П. Ценность – основа систематизации потребностей / С. П. Богачев // Вестник Московского университета. Сер. 6. Экономика. – 2003. – № 1. – С. 3-23.
33. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука. Кн. 1 / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – 910 с.
34. Богиня Д. П. Методологічні засади формування мотиваційного механізму конкурентоспроможності робочої сили / Д. П. Богиня // Мотиваційний механізм формування конкурентоспроможності робочої сили: зб. наук. пр. Серія “Економіка праці та соціальної сфери”. Вип. II / НАН України; Інститут економіки; редкол.: Д. П. Богиня (відп. ред.) та ін. – К., 2002. – С. 10-27.
35. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: Проблеми термінів і понять / Н. Б. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 37-39.
36. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 615 с.
37. Бородич С. А. Економетрика / С. А. Бородич. – Минск: Новое знание, 2001. – 407 с.
38. Brentalo Л. Опыт теории потребностей / Л. Brentalo. – Казань: Государственное издательство, 1921. – 75 с.
39. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: у 6 т. / редкол.: М. Я. Азаров (голова) та ін. – К.: НДФІ, 2004. – Т. 2 Соціальна спрямованість бюджетної політики / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, Е. М. Лібанова та ін. – 376 с.
40. Вадковская Н. Н. Развитие духовных потребностей как условие повышения качества жизни: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 – Психология развития, акнеология / Вадковская Наталья Николаевна. – Тамбов, 2008. – 165 с.

41. Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник / О. Д. Василик. – К.: НІОС, 2003. – 416 с.
42. Васюренко О. В. Банківські операції: навч. посіб. / О. В. Васюренко. – [6-те вид., переробл. і доповн.]. – К.: Знання, 2008. – 318 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
43. Виханский О. С. Менеджмент: человек, организация, процесс: учебник / О. С. Виханский, А. И. Наумова. – М.: Фирма Гардарика, 1996. – 416 с.
44. Вишняк А. И. Взаимосвязь трудового потенциала личности и системы его потребностей: автореф. дис. ... канд. филос. наук. / А. И. Вишняк. – К., 1982. – 21 с.
45. Волков О. Г. Новый подход в интернет-исследовании потребителями качества продукта / О. Г. Волков // Развитие науки и образования. Проблемы преподавания в высшей школе: материалы Международной научно-практической конференции: в 2 т. – М.: Из-во МГОУ, 2011. – С. 275-279.
46. Всемирная история экономической мысли: в 6 т. Т. 1 / МГУ им. М. В. Ломоносова; под ред. В. Н. Черновец и др. – М.: Мысль, 1987. – 606 с.
47. Всемирная история экономической мысли: в 6 т. Т. 2. От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса / МГУ им. М. В. Ломоносова; гл. редкол.: В. Н. Черковец (гл. ред.) и др. – М.: Мысль, 1988. – 574 с.
48. Всемирная история экономической мысли: в 6 т. Т. 3. Начало ленинского этапа марксистской экономической мысли. Эволюция буржуазной политической экономии (конец XIX – начало XX в.) / МГУ им. М. В. Ломоносова; гл. редком.: В. Н. Черновец (гл. ред.) и др. – М.: Мысль, 1989. – 605 с.
49. Вступ до банківської справи / під ред. М. І. Савлука. – К.: Лібра, 1998. – 344 с.
50. Габуев Т. В. Устойчивое развитие рыночной инфраструктуры в условиях формирования экономики нового типа: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 – Экономическая теория / Таймураз Владимирович Габуев. – Тамбов, 2006. – 135 с.
51. Гайнутдинова Е. В. Место и роль потребностей в детерминации деятельности: философско-методологический аспект: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 – Социальная философия / Е. В. Гайнутдинова. – М., 2009. – 160 с.
52. Гальчинський А. С. Основи економічних знань: навч. посіб. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – К.: Вища шк., 2002. – 543 с.: іл.
53. Ганін В. І. Методологія соціально-економічного дослідження: навч. посіб. / В. І. Ганін, Н. В. Ганіна, К. Д. Гурова. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 224 с.

54. Герасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України / Т. З. Герасимів. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2002. – 128 с.

55. Геутов В. Є. Регіональний вимір трансформаційних зрушень економіки України: [монографія] / В. Є. Геутов. – Сімферополь: Фенікс, 2010. – 432 с.

56. Годин А. М. Маркетинг: учебник / А. М. Годин. – 8-е изд., переработ. и дополн. – М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2009. – 672 с.

57. Горожанкина М. Е. Экономический институт в контексте теории социального капитала [Электронный ресурс] / М. Е. Горожанкина // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 70. – Режим доступа: <http://libraru.donntu.edu.ua/fem/vip70/70>.

58. Горянська С. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення / С. В. Горянська // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 87-95.

59. Готт В. С. Категории современной науки: (становление и развитие) / В. С. Готт, Э. П. Семенюк, А. Д. Урсул. – М.: Мысль, 1984. – 268 с.

60. Гриджук Д. М. Іпотека у кредитуванні: Практичні аспекти / Д. М. Гриджук, В. О. Олійник. – К.: А.С.К., 2006. – 464 с.

61. Губайдуллина Т. Н. Устойчивое развитие эколого-экономической системы (Вопросы теории и методологии): дис. ... канд. экон. наук: Спец. 08.00.01 – Политическая экономия / Татьяна Николаевна Губайдуллина. – Казань, 2000. – 378 с.

62. Гужій А. М. Інноваційна діяльність України: монографія / А. М. Гужій, Ю. В. Каракой, З. О. Петренко. – К.: УкрІНТЕІ, 2006. – 152 с.

63. Дадьянова И. Б. Социальный анализ эффективности деятельности средств массовой информации: автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04 – Социальная структура, социальные институты и процессы / Ирина Борисовна Дадьянова. – СПб., 2011. – 26 с.

64. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / С. М. Чистов, А. С. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.

65. Дефорж С. Ю. Інституційні основи становлення соціально-ринкового господарства: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.01.01 – Економічна теорія / Сергій Юрійович Дефорж. – Харків, 2006. – 20 с.

66. Джанелидзе М. Г. Формирование и реализация информационных потребностей субъектов хозяйствования в новых экономических условиях: дис. ... канд. экон. наук: спец. 22.00.09 – Экономическая социология / М. Г. Джанелидзе. – СПб., 1997. – 180 с.

67. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология: учебное пособие для высших учебных заведений / Г. Г. Дилигенский. – М.: Наука, 2003. – 400 с.

68. Діденко Н. Г. Теоретико-методологічні засади розробки та функціонування механізмів державного управління в системі соціального партнерства: автореф. ... д-ра наук з держ. упр. / Ніна Григорівна Діденко. – Донецьк, 2008. – 42 с.
69. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – 5-те вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 213 с.
70. Дмитриченко Л. И. Государственное регулирование экономики: методология и теория: монография / Л. И. Дмитриченко. – Донецк: Издательство “УкрИТЕК”, 2001. – 329 с.
71. Долішній М. Моделі державного регулювання в ринковій економіці / М. Долішній, М. Козоріз // Економіка України. – 1999. – № 6. – С. 13-22.
72. Дубягина О. П. Форматизация сознания и его влияние на развитие науки и образования современной России / О. П. Дубягина // Развитие науки и образования. Проблемы преподавания в высшей школе: материалы Международной научно-практической конференции: в 2 т. – М.: Из-во МГОУ, 2011. – С. 194-206.
73. Енциклопедія банківської справи України / [В. Б. Альошин, Л. В. Воронова, А. С. Гальчинський та ін.]; гол. ред. колегії В. С. Стельмах. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.: іл. + вкл. 88 с.
74. Єпіфанов А. О. Бюджет і фінансова політика України / А. О. Єпіфанов, І. В. Сало, І. І. Дьяконова. – К.: Наукова думка, 1997.
75. Желаева С. Э. Институциональные аспекты устойчивого развития социо-эколого-экономических систем различных типов [Электронный ресурс] / С. Э. Желаева, В. Е. Сактоев, Е. Д. Цыренова. – Улан-Уде: Изд-во ВСГТУ, 2005. – Режим доступа: <http://windov.edu.ru/windov-catalog>.
76. Жилина Л. М. Формирование личных потребностей при социализме / Л. М. Жилина. – М.: Знание, 1978.
77. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 4-те вид., виправл. та доповн. – К.: Т-во “Знання”, КОО; Л.: Вид-во Львів. банк. ін.-ту НБУ, 2002. – 566 с.
78. Задоя А. А. Основы экономической теории: учеб. пособ. / А. А. Задоя, Ю. Е. Петруня. – М.: Рыбари, 2000. – 479 с.
79. Зацепин В. И. О социальной функции духовных потребностей личности / В. И. Зацепин // Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси, 1974. – 308 с.
80. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.
81. Зиятдинова Ю. Е. Ноосфера культурных потребностей: социокультурный феномен: автореф. дис. ... д-ра социол. наук: 22.00.06 –

Социология культуры / Юлия Ефимовна Зиятдинова. – Майкоп, 2010. – 58 с.

82. Иванов Д. В. Идея информационного общества и Интернет [Электронный ресурс] / Д. В. Иванов. – Режим доступа: <http://www.soc.pu.ru/persons/dvi/internet.html>.

83. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 512 с.

84. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория: учебник / под общей ред. д-ра экон. наук, проф. А. А. Аузана. – М.: ИНФРА.-М., 2005. – 416 с. – (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

85. Ільченко Н. М. Механізм реалізації державної політики у сфері засобів масової інформації (регіональний рівень): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 25.00.02 – Механізм державного управління / Наталія Михайлівна Ільченко. – К., 2008. – 22 с.

86. Іпотечне кредитування: навчальний посібник / за ред. О. С. Любуня, О. І. Кіреєва, М. П. Денисенка. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 392 с.

87. Капанова С. Т. Интеграция рыночного и государственного регулирования экономики: методология, теория, практика: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 – Экон. теория / Капанова Салтанат Талгатбековна. – Саратов, 2004. – 360 с.

88. Кичко И. И. Вектор реализации жилищной потребности личности / И. И. Кичко // Весник Московского государственного открытого университета. Серия “Экономика и право”. – 2011. – № 4(6). – С. 70-75.

89. Кичко І. І. Бюджетна система: навчальний посібник для вищих закладів освіти. – Чернігів: КП “Чернігівські обереги”, 2005. – 208 с.

90. Кичко І. І. Вплив процесу формування та задоволення особистих потреб населення на демографічну ситуацію / І. І. Кичко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2009. – № 39. – С. 81-91.

91. Кичко І. І. Громадські організації: перспективи розвитку / І. І. Кичко, Я. В. Меленівська // Сіверський літопис. – 1999. – № 6. – С. 163-168.

92. Кичко І. І. Державне регулювання інноваційних процесів в Україні / І. І. Кичко // Актуальні питання регіональної економіки і соціальних процесів: збірник матеріалів круглого столу / за ред. І. І. Кичко. – Чернігів: КП Видавництво “Чернігівські обереги”, 2006. – С. 26-33.

93. Кичко І. І. Державні та ринкові механізми регулювання особистих потреб населення / І. І. Кичко // Економіка домогосподарств / за ред. І. К. Бондар. – К.: Видавничий дім “Корпорація”, 2010. – С. 38-71.

94. Кичко І. І. Економічні умови формування особистих потреб населення / І. І. Кичко // Інтелектуалізація людського капіталу / за ред. І. К. Бондар. – К.: ВД “Корпорація”, 2008. – С. 95-121.
95. Кичко І. І. Елементи системного підходу до управління та фінансування соціальної сфери / І. І. Кичко // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 2. – С. 17-21.
96. Кичко І. І. Макроекономічний механізм фінансування охорони здоров’я / І. І. Кичко // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 71-77.
97. Кичко І. І. Методичні потреби забезпечення потреби в житлі / І. І. Кичко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 4 (131). – С. 92-100.
98. Кичко І. І. Особисті потреби: регуляторні механізми формування та забезпечення: монографія / І. І. Кичко. – Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2010. – 258 с.
99. Кичко І. І. Потреби особистості та колективу при реалізації концепції соціальної відповідальності бізнесу / І. І. Кичко, І. М. Царик // Вісник державного технологічного університету. – 2009. – № 38. – С. 246-255.
100. Кичко І. І. Ретроспективний аналіз бюджетної політики у контексті забезпечення особистих потреб населення / І. І. Кичко // Вісник державного технологічного університету. – 2009. – № 35. – С. 88-99.
101. Кичко І. І. Сутність економічної природи “особисті потреби” в системі категорій гуманізму / І. І. Кичко // Державні економічні механізми та важелі гуманізації суспільства / за ред. І. К. Бондар. – К.: Видавничий дім “Корпорація”, 2008. – С. 63-83.
102. Кичко І. І. Фінансово-кредитні та іпотечні механізми підтримання особистих потреб / І. І. Кичко // Економіка домогосподарств / за ред. І. К. Бондар. – К.: Видавничий дім “Корпорація”, 2010. – С. 97-139.
103. Кичко І. І. Фінансування освіти в умовах трансформування соціально-ринкової економіки / І. І. Кичко // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 53-60.
104. Кичко І. І. Фінансування соціальної сфери через банківську та казначейську системи / І. І. Кичко // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7 (37). – С. 18-24.
105. Коваленко О. М. Організаційно-економічні механізми регулювання процесу відтворення житла в умовах ринкових трансформацій: дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Олександр Михайлович Коваленко; НАН України; Інститут економічного прогнозування. – К., 2001. – 261 с.

106. Ковалюк О. М. Сімейні господарства України: принципи, механізми, перспективи: навчальний посібник / О. М. Ковалюк, Г. А. Лех, С. К. Реверчук. – К.: Атіка, 2002. – 176 с.

107. Колов Ю. Н. Устойчивое развитие и пирамида потребностей человека [Электронный ресурс] / Ю. Н. Колов // Материалы шестого постоянно действующего научного семинара “Проблемы устойчивого развития: иллюзии, реальность, прогноз”. – Режим доступа: <http://poznuyakov.tut.su/Seminar/.../a027htm>.

108. Косова Т. Д. Сутність і критерії ефективності системи соціального захисту / Т. Д. Косова, І. В. Басанцов // Фінанси України. – 2000. – № 8. – С. 26-32.

109. Котенкова С. Н. Реализация личных экономических интересов в современной экономике: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Светлана Николаевна Котенкова. – Казанск, 2006. – 180 с.

110. Крапивин Д. Л. Диагностика потребностей населения и её роль в совершенствовании технологии управления регионом: дис. ... канд. социол. наук / Д. Л. Крапивин. – Хабаровск, 2000. – 125 с.

111. Куприянова Л. И. Взаимосвязь материальных и духовных потребностей в формировании социальной активности социалистической личности: автореф. дис. ... канд. филос. наук: Спец. 09.00.09 – Прикладная социология / Л. И. Куприянова. – Ленинград, 1985. – 16 с.

112. Лапач С. Н. Статистика в науке и бизнесе / С. Н. Лапач, А. В. Чубенко, П. Н. Бабич. – К.: МОРИОН, 2002. – 639 с.

113. Латышева В. В. Основы социологии: учебник для студентов вузов / В. В. Латышева. – М.: Дрофа, 2004. – 240 с.

114. Леонова О. Г. Удовлетворение личных потребностей населения в условиях перехода к рыночной экономике: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 – Политэкономия / Ольга Георгиевна Леонова. – М., 1993. – 180 с.

115. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М.: Издательство МГУ, 1971. – 39 с.

116. Лесная О. С. Інституціональний механізм державного регулювання розвитку підприємництва: автореф. дис. ... канд. з держ. упр. / Олена Сергіївна Лесная. – Харків, 2008. – 18 с.

117. Лисенко Р. Монетарний трансмісійний механізм в Україні. Стаття 2. Аналіз дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики / Р. Лисенко, С. Ніколайчук, А. Сомик // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 11. – С. 18-24.

118. Лисовицкий В. Н. История экономических учений: учебное пособие / В. Н. Лисовицкий. – Харьков: ООО “РИФ”, 2002. – 320 с.

119. Лук’яненко І. Г. Економетрика / І. Г. Лук’яненко, Л. І. Краснікова. – К.: Знання, 1998. – 493 с.

120. Лущик И. В. Роль конкуренции в развитии потребностей в рыночной экономике: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 – Экономическая теория / Ирина Викторовна Лущик. – М., 2003. – 175 с.
121. Майданик Р. Негосударственные пенсионные фонды (НПФ) развитых стран / Р. Майданик // Бизнес. – 1998. – № 18 (277). – С. 122-125.
122. Максимова Ю. М. Эволюционный подход к проблеме насыщения потребностей в условиях рыночной экономики: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством / Юлия Михайловна Максимова. – М., 2006. – 127 с.
123. Мандель И. Д. Кластерный анализ / И. Д. Мандель. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 176 с.
124. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибура. – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.
125. Маркс К. Избранные сочинения: в 9-ти т. Т. 7 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1987. – XX, 811 с. – В надзаг.: Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС.
126. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу; пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
127. Мельник Л. Ю. Економіка, власність і підприємництво / Л. Ю. Мельник, М. Х. Корецький, В. М. Огаренко. – Дніпропетровськ: Січ, 2001. – 612 с.
128. Мельничук Л. М. Механізм державного регулювання розвитку інституту сім'ї: види та напрями удосконалення / Л. М. Мельничук // Економіка та держава. – 2008. – № 12. – С. 109-112.
129. Менгер К. Основания политической экономии [Электронный ресурс] / К. Менгер. – Режим доступа: <http://ek-lit.narod.ru/books.htm>.
130. Михайлов А. В. Недержавні пенсійні фонди: сьгоднішній погляд у майбутнє / А. В. Михайлов, О. Й. Ткач. – К.: Видавництво “СПД Савчина”, 2001. – 244 с.
131. Модернизация экономики и устойчивое развитие (Москва, 2010) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.opf.ru/files/madernerconomj.doc.
132. Морозов В. С. Социальный интерес и поведение личности / В. С. Морозов. – М.: Знание, 1977. – 64 с.
133. Моторна І. І. Сучасні доміанти розвитку соціально-трудової сфери та притаманних їй відносин / І. І. Моторна // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2011. – № 4 (49). – С. 36-41.
134. Мюллер П. Таблицы по математической статистике / П. Мюллер, П. Нойман, Р. Шторм. – М.: Финансы и статистика, 1982. – С. 271.

135. Наконечний С. І. Економетрія / С. І. Наконечний, Т. О. Терещенко, Т. П. Романюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 520 с.

136. Наровнянский Н. Г. Общественная потребность (потребности трудящихся) и труд при социализме: автореф. дис. на соискание уч. степ. д-ра экон. наук / Н. Г. Наровнянский. – М.: МГУ, 1968.

137. Наше общее будущее: Доклад международной комиссии по окружающей среде и развитию. – М.: Прогресс, 1989.

138. Нестеренко В. Государственное регулирование в социальном рыночном хозяйстве ФРГ / В. Нестеренко, В. Рокочая // Экономика Украины. – 1994. – № 5. – С. 38-54.

139. Новосельский В. Социальный фактор преобразований / В. Новосельский // Экономист. – 2006. – № 10. – С. 11-18.

140. Норт Д. Вклад неонституционализма в понимание проблем переходной экономики [Электронный ресурс] / Д. Норт. – Режим доступа: <http://www.finansu.ru/rubl/nort>.

141. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; перевод с английского А. Н. Нестеренко; предисловие и научное редактирование Б. З. Мильнера. – М., 1997. – 178 с.

142. Огірок С. С. Потреби і стимули як системоутворюючі фактори розвитку особистості: дис. ... канд. пед. наук / С. С. Огірок. – К., 2000.

143. Олдендерфер М. С. Кластерный анализ / М. С. Олдендерфер, Р. К. Блэшфилд // Факторный, дискриминантный и кластерный анализ: пер. с англ. / под. ред. И. С. Енюкова. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 215 с.

144. Омельчук В. О. Механізм державного регулювання ринку житла: монографія / В. О. Омельчук. – К.: РОВ “ПанТот”, 2010. – 406 с.

145. Онищук В. Банки расширяют спектр услуг / В. Онищук // Финансовые услуги. – 2001. – № 11-12. – С. 47-50.

146. Осадчая Г. И. Социология социальной сферы: учебное пособие для высшей школы / Г. И. Осадчая. – 2-е изд., переработ. и дополн. – М.: Академический проект, 2003. – 336 с.

147. Основы социологии и политологии: учебное пособие / под ред. А. О. Бароноева, М. А. Васирика. – М.: Гардарики, 2005. – 400 с.

148. Паламарчук В. О. Проблеми та інтереси: їх місце і роль у реалізації економічної стратегії суспільного розвитку / В. О. Паламарчук // Стратегія економічного розвитку: наук. зб. Вип. 5(12) / голов. ред. О. П. Степанов. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 3-19.

149. Перекалина Н. С. Качество продукции и растущие потребности общества / Н. С. Перекалина. – М.: Экономика, 1982. – 220 с.

150. Пицур Я. С. Систематизация категорий политической экономии: проблемы и методология / Я. С. Пицур. – Львов: Выща школа; Изд-во при Львов. ун-те, 1989. – 176 с.

151. Покровская М. В. Формирование личных потребностей: методические вопросы исследования: автореф. дис. ... канд. экон. наук / М. В. Покровская. – М., 1977. – 22 с.
152. Попрозман О. І. Роль інституціональної системи національної економіки / О. І. Попрозман // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 8/99. – С. 73-76.
153. Поршнева А. Назревшие проблемы инновационной сферы России / А. Поршнева // Российский экономический журнал. – 1992. – № 10. – С. 49-55.
154. Пошивайло Н. И. Идеология потребностей и способностей человека: социально-философский аспект: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 – Социальная философия / Николай Иванович Пошивайло. – М., 2003. – 167 с.
155. Прангишвили И. Системный подход, системное мышление и вопросы управления / И. Прангишвили // Общество и экономика. – 2003. – № 6. – С. 85-87.
156. Пруссова Л. Г. Основи ринкової економіки: Виробничо-практичне видання / Л. Г. Пруссова. – К.: РВО “Поліграф книга”, 1993. – 304 с.
157. Прутська О. О. Особливості економічної поведінки в перехідній економіці України (інституціональний підхід): автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.01.01 / О. О. Прутська; Київський національний економічний університет. – К., 2004. – 26 с.
158. Пшик-Ковальська О. О. Макроекономічне планування розвитку соціального житла в Україні: дис. ... канд. экон. наук: 08.02.03 / Ория Остапівна Пшик-Ковальська; НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2009. – 211 с.
159. Режим доступу: <http://www.emcon.ru/420-058.html>.
160. Режим доступу:
<http://www.nbu.gov.ua/books/2008/08/vmnan.pdf>.
161. Режим доступу: <http://www.psychol-ok.ru>.
162. Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/Phil/26.htm>.
163. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
164. Рой О. М. Исследования социально-экономических и политических процессов: учебник для вузов / О. М. Рой. – СПб.: Питер, 2004. – 364 с.
165. Романенко О. В. Класичний і неокласичний підходи у соціально-філософському дослідженні економічної сфери суспільства (порівняльний аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.03 – Соціальна філософія та філософія історії / О. В. Романенко. – К., 2002. – 20 с.

166. Романишин В. О. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навчальний посібник / [Володимир Романишин, Юрій Уманців]. – К.: Атіка, 2005. – 480 с.
167. Ромат Е. В. Реклама в системе маркетинга: учеб. пособ. / Е. В. Ромат; Харьков. гос. академия технолог. и орг. питания. – Харьков, 1995. – 229 с.
168. Росецька Ю. Б. Інституційні форми розвитку конкурентних відносин: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки / Юлія Болеславівна Росецька. – Одеса, 2007. – 16 с.
169. Россинская М. В. Методология обеспечения устойчивого развития территории в рамках эколого-экономической безопасности: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством: экономика природопользования / Марина Васильевна Россинская. – Ростов-на-Дону, 2006. – 325 с.
170. Рубин Ю. Б. Теория и практика предпринимательской конкуренции: учебник / Ю. Б. Рубин. – 6-е изд., переработ. и дополн. – М.: Маркет ДС, 2007. – 608 с. – (Университетская серия).
171. Саакян А. К. Удовлетворение потребностей как социально-экономическая проблема: препринт / А. К. Саакян. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2006. – 40 с.
172. Савенко Л. О. Домогосподарства за рівнем доходів і витрат / Л. О. Савенко // Економіка домогосподарств. – К.: Корпорація, 2010. – С. 170-220.
173. Савенко О. Л. Заощадження населення і їхня інвестиційна роль в гуманізації / О. Л. Савенко // Державні економічні механізми та важелі гуманізації суспільства. – К.: Корпорація, 2008. – С. 233-264.
174. Саламов С. Д. Социально-экономическая природа жилищной потребности и пути ее удовлетворения на этапе развитого социализма: автореф. дис. ... канд. экон. наук / С. Д. Саламов. – Ростов-на-Дону, 1977. – 29 с.
175. Самбуров Э. А. Взаимосвязь категорий диалектики. Анализ общей структуры и тенденции развития / Э. А. Самбуров // Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси, 1974. – 308 с.
176. Самбуров Э. А. Взаимосвязь категорий диалектики: анализ общей структуры и тенденции развития / Э. А. Самбуров. – М.: Наука, 1987. – 89 с.
177. Самсонов Р. А. Институциональный механизм в системе экономических отношений: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 – Экономическая теория (институциональная и эволюционная экономическая теория) / Руслан Александрович Самсонов. – Томск, 2009. – 27 с.

178. Саркисян М. Т. Личные экономические потребности в структуре социалистического воспроизводства: автореф. дис. ... д-ра экон. наук / М. Т. Саркисян. – Ереван, 1985. – 250 с.
179. Семенов А. В. Формирование личных потребностей в условиях развитого социализма: дис. ... канд. экон. наук / Александр Владимирович Семенов. – М., 1985. – 169 с.
180. Семоненко В. В. Формування конкурентного середовища у сфері послуг суспільного сектору економіки в умовах ринкової трансформації: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 – Економічна теорія / Віктор Васильович Симоненко. – Харків, 2004. – 20 с.
181. Сильвестрова Т. Я. Генезис и сущность общественных потребностей: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Тамара Яковлевна Сильвестрова. – Чебоксары, 2006. – 325 с.
182. Солодилова Н. З. Методологические основы ценностно-трудовой теории: дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.01 – Политическая экономия / Наталья Зиновьевна Солодилова. – М., 1998. – 410 с.
183. Сорокин П. Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. – СПб.: РХГИ, 2000.
184. Социальная психология / под ред. Г. П. Предвечного, Ю. А. Шерковина. – М.: Политиздат, 1975. – 624 с.
185. Социальное прогнозирование / за ред. И. В. Бестужев-Лада. – М., 1975. – 153 с.
186. Социология: учебник для вузов / под ред. проф. В. Н. Лавриненко. – 3-е изд., переработ. и дополн. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004.
187. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати / Д. П. Богиня, Г. Т. Куликов, В. М. Шамота, Л. С. Лисогор та ін.; під ред. Д. П. Богині. – К., 2001. – 500 с.
188. Старцун Т. П. Концептуальні підходи до прогнозування ринку праці та оцінка динаміки зайнятості населення Подільського регіону на період до 2000 року / Т. П. Старцун. – К., 1996. – 32 с.
189. Стасовський Ю. Стратегія інноваційного розвитку гірничо-металургійного комплексу регіону / Ю. Стасовський // Економіка України. – 2005. – № 2. – С. 29-38.
190. Статистический бюллетень 2011 года. Федеральная служба государственной статистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gks.ru>; Строительство в России: статистический сборник [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gks.ru>.
191. Статистический словарь / гл. ред. М. А. Королев. – 2-е изд., переработ. и дополн. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 623 с.: ил.
192. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектору / Стігліц Дж. Е.; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К.: Основи, 1998. – 854 с.

193. Стратегія економічного розвитку в умовах глобалізації: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка. – К.: КНЕУ, 2001. – 538 с.

194. Сумароков В. Н. Государственные финансы в системе макроэкономического регулирования / В. Н. Сумароков. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 224 с.: ил.

195. Тарасенко В. И. Социальные потребности личности: формирование, удовлетворение, развитие / В. И. Тарасенко. – К.: Наукова думка, 1982. – 168 с.

196. Теория систем и системный анализ в управлении организациями / под ред. В. Н. Волковой и А. А. Емельянова. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 848 с.: ил.

197. Типология и классификация в социологических исследованиях / отв. ред. В. Г. Андреев, Ю. Н. Толстова. – М.: Наука, 1982. – 296 с.

198. Титарчук М. О. Поведінка особистості як діяльність: соціально-філософський погляд / М. О. Татарчук // Мультиверсун. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2006. – № 58.

199. Тихомиров Н. П. Эконометрика / Н. П. Тихомиров, Е. Ю. Дорохина. – М.: Экзамен, 2003. – 510 с.

200. Ткачук І. Г. Економічна самостійність регіону / І. Г. Ткачук. – К.: Наукова думка, 1994. – 227 с.

201. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України [Електронний ресурс] / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2002-02/7.htm>.

202. Тульчинська С. О. Проблеми розвитку інноваційної інфраструктури в Україні / С. О. Тульчинська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 6 (97). – С. 72-75.

203. Тюгашев Е. А. Экономика устойчивого развития: возрождение ценностей традиционной экономики [Электронный ресурс] / Е. А. Тюгашев // Материалы конференции “Регионы для устойчивого развития: образование и культура народов Российской Федерации” (25-27 марта 2010 г.). – Режим доступа: <http://www.tuva.asia/jaargual/issue-6/1713-tuagtsheer.html>.

204. Фадейчева Г. В. Методологические основы исследования потребностей в трудах К. Маркса и современность / Г. В. Фадейчева // Альманах центра общественных наук / под ред. Ю. М. Осипова, Е. С. Зотовой. – М., 1998. – № 9.

205. Фадейчева Г. В. Общественные потребности как система / Г. В. Фадейчева // Вестник МГУ. Серия 6. Экономика. – 2000. – № 2. – С. 4-16.

206. Фадейчева Г. В. Система общественных потребностей и её макрорегулирование в условиях глобализации / Галина Всеволодовна Фадейчева. – М.: МГУ им. Н. В. Ломоносова, 2004. – 115 с.
207. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ / под ред. И. С. Енюкова; пер. с англ. Дж.-О. Ким, Ч. У. Мьюллер, У. Р. Клекка и др. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 215 с.
208. Филиппов Л. С. Разумные потребности личности: структура, критерии, факторы и проблемы на примере Республики Саха (Якутия): учебное пособие / Л. С. Филиппов. – Якутск: Изд-во Якутского ун-та, 1996.
209. Философова Т. Г. Конкуренция. Инновации. Конкурентоспособность: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности “Менеджмент”, “Экономика” / Т. Г. Философова, В. А. Быков, под ред. Т. Г. Философовой. – 2-е изд., переработ. и дополн. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 295 с.
210. Філософський словник / за ред. Шинкарука. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Гол. ред. Українська радянська енциклопедія, 1986. – 800 с.
211. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход [Электронный ресурс] / Э. Хансен. – Режим доступа: <http://ek-lim.narod.ru/books.htm>.
212. Хоменко Я. В. Методологічні засади формування політики сталого економічного зростання в регіоні: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством / Я. В. Хоменко. – Київ, 2009. – 36 с.
213. Царик І. М. Регулятивні інструменти посилення соціальної відповідальності бізнесу в системі національної економіки: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Ірина Миколаївна Царик. – Чернігів, 2011. – 225 с.
214. Центральний банк та грошово-кредитна політика: підручник / [А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.]; за ред. А. М. Мороза і М. Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.
215. Чернышов В. Н. Теория систем и системный анализ / В. Н. Чернышов, А. В. Чернышов. – Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2008. – 96 с.
216. Чубукова А. В. Парадигма удовлетворения потребностей работников АПК в рыночных условиях: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Алектина Владимировна Чубукова. – М., 2003. – 193 с.
217. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л. А. Швайка. – К.: Знання, 2006. – 435 с. – (Вища освіта XXI століття).
218. Шишаев М. Методика оценки уровня информационных потребностей региональных пользователей [Электронный ресурс] / М. Шишаев, И. Датвов, А. Шемякин // Информационные ресурсы России. – 2006. – № 6. – Режим доступа: <http://www.aselibrary.ru/degital>.

219. Шорохова Е. В. Марксистский подход к проблеме потребностей / Е. В. Шорохова // Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси, 1974. – 308 с.

220. Шутов И. Н. Личное потребление при социализме / И. Н. Шутов. – М.: Мысль, 1972. – 295 с.

221. Юдин Э. Г. Системный подход и принципы деятельности: методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978. – 391с.

222. Юхименко Н. Ф. Гуманістичні параметри самореалізації особистості: потреби, інтереси, цінності: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / Н. Ф. Юхименко. – К., 2003. – 18 с.

223. Ядчаров Я. С. История экономических учений: учебник / Я. С. Ядчаров. – 4-е изд., переработ. и дополн. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 480 с. – (Высшее образование).

224. Mann H. B. On a test of whether one of two random variables is stochastically larger than the other / H. B. Mann, D. R. Whitney // Annals of Mathematical Statistics. – 1947. – № 18. – P. 50-60.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

І.І. КИЧКО

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
ДЕТЕРМІНАНТИ ОСОБИСТИХ ПОТРЕБ**

МОНОГРАФІЯ

Літературний редактор

Коректор

Комп'ютерна верстка і макетування

Л.М. Сила

О.С. Смелова

В.М. Олефіренко

Т.В. Коваленко

Підписано до друку 2012 р. Формат 60x84/8. Друк різнограф.
Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. – Обл.-вид. арк. –
Тираж 300 пр. Замовлення №

Редакційно-видавничий відділ Чернігівського державного технологічного
університету

14027, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 840 від 04.03.2002 р.